

Тошпўлат АҲМАД

ҚАЛАМ ВА АЛАМ

(Сайланма)

Алишер Навоий номидаги
Ўзбекистон Миллий кутубхонаси нашриёти
Тошкент — 2008

Аҳмад, Тошпўлат.

Қалам ва алам: (Сайланма) /Тошпўлат
Аҳмад. — Т.: Алишер Навоий номидаги Ўзбекистон Мил-
лий кутубхонаси нашриёти, 2008. — 348 б.

ББК 84 (5Ў)6

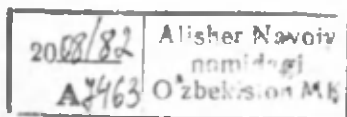
Ю-35044
291

Ўзбекистонда хизмат кўрсатган маданият ходими, адиб Тошпўлат Аҳмаднинг ўттизга яқин назмий ва насрий китоблари республика нашрларида чоп этилган. Хусусан “Минорлар ва чинорлар”, “Бухоронома”, “Шарқ гавҳари”, “Чор бакр”, “Қутлуғ остона”, “Гавҳари жоним” каби шеърӣй мажмуалари халқимизнинг қалбидан жой олган. Адибнинг насрий китоблари ҳам аллақачон ўз мухлисларини топиб улгурган.

Тошпўлат Аҳмаднинг қўлингизга тегаетган ушбу янги сайланма — “Қалам ва алам” номли китоби ҳам Сизларни албатта хурсанд этади деб ўйлаймиз.

ISBN 978-9943-06-184-2

© Алишер Навоий номидаги
Ўзбекистон Миллий кутубхонаси
нашриёти, 2008 йил.

1975-1980 ЙИЛЛАР ҲИКОЯЛАРИ

БИР ЧАНОҚ ПАХТА

Ховуз бўйидаги ёғоч кроватда ёнбошлаб, бригадир билан кечаги кун ҳисобини қилаётган туман фирқа қўмитаси раҳбари Қодиржон Найимов чойнак кўтариб келган шийпон қоровули Равшан отанинг ҳурмати учун жойидан қўзғалди. Қуюқ салом-алик қилиб, ҳол-аҳвол сўрашди.

— Ҳорманг энди, отахон, — деди у самимий жилмайиб. — Режани-ку дўндириб, зиёфатни якка едингиз. Райкомни бундоқ таклиф қилай ҳам демайсиз. Қани, ҳеч бўлмаса, бир пиёла чойдан қуйинг.

— Райқўм укам. Сизнинг ҳақингиз ҳамиша тоқчада. Шукурки, ҳозир қозонимизнинг тўртала қулоғи ҳам мойга ботган. Ҳаш-паш дегунча зиёфатни гатоп қиламиз-да. Ман ҳозир...

— Раҳмат, ота, раҳмат. Биз зиёфатни ўтган куни еб кетганмиз. Сизни суриштирак...

— Ҳа, касалхонага кампирило — янгангизни кўргани тушувдим. Узр-да, энди Найимуп укам, узр.

— Ие, Салтанат хола бетобмилар ҳали? — бригадирга юзланди Қодиржон Найимов. — Нега бизга айтмадингиз? Хўш, қалай экан соғлиқлари?

— Ҳечқиси йўқ, озроқ шамоллаганлар. Эртага жавоб берар экан, — деди бригадир.

— Ҳа, унда яхши. Аммо холани дурустроқ қаратинг. Керак бўлса, тортинмай айтинг, дўхтирларга ўзим тайинлайман.

Равшан ота қўлини кўксига қўйиб, миннатдорчилик билдирди.

Шу пайт шийпон олдиға енгил “Газик” келиб тўхтади. Ундан туман ижроия қўмитаси раиси ва ўттиз беш ёшлардаги йигит — яқинда тайинланган туман суди раиси тушишди.

— Келинглар, — деди туман фирқа қўмитаси раҳбари ўрнидан хиёл қўзғалиб. — Қани, буёққа ўтинглар.

Меҳмонлар кроватнинг икки томонига ўтиришди. Найимов бундай қараса, Равшан ота ошхона томонда ивирсиб юрибди. У секин, ҳазиломуз оҳангда овоз берди:

— Ҳўв, ота, бу ёққа келсангиз-чи! Ё пойқадамимиз ёқмаяптими?

— Ие, ие, Найимуп ука, ундоқ деманг. Ман сизга битта тўқсон бешдан дамлай дегандим. Мана ҳозир бораман-да.

— Қўйинг, сиз уринманг. Чойни чойхоначи бола дамлайди. Озроқ ўтириб, тўртта гап беринг. Хуш, мана, Салтанат холам тузалиб қоптилар. Қарабсизки, эрта-индин яна бағрингизга иссиқ киради... Ё йўқми?

— Ҳе, ўртоқ Найимуп. Жуда шўхсиз-да. Энди нима дей сизга. Одамнинг бағрига иссиқ тегмаса, музлаган бир халта гўштдай-да, киши. Ўзингиз ҳаммасини биласиз: шу Салтанат холангиз бўлмаса, ман у ёқдан ё қайтардим, ё йўқ.

— Мен-ку, биламан. — деди Найимов мийигида кулиб. Лекин мана бу меҳмонлар билишмайди-да муҳаббатингизни.

— Муҳаббатларини?! — ажабланиб сўради туман суди раиси.

Бу савол Равшан отанинг назик жойини тилгандек бўлди. Ота уни танимасди шекилли, бир кўзгалиб қўйди.

— Ҳа, меҳмон укам, нега ажабланасиз? Ёки биз чолларда муҳаббат бўлмаган дейсизми? Биз ҳам сиздек навқирон бўлганмиз. Мана бу кўксимиздаги бир қарич ёлни бекорга ўстирибмизми?

Суд раиси оғзидагини шовганидан чала чайнаганча, “қулт” этиб ютинди.

— Мен бундай демоқчи эмасдим...

Орага Найимов тушди:

— Яхшиси, отахон, сиз ўша “бир чаноқ пахта” воқеасини гапириб беринг!

Равшан ота бир пиёла чой қуйиб, қулига олди. Такрор-такрор ҳўплади. Қийиқ кўзларини қисиб, ҳовузга тикилди. Енгил шабадада жимирлаётган сув юзида саргайган барглар сузиб юрибди. Илғамаган экан, яқинда арраланган қари толнинг кундаси ёнидан ўн саккиз яшар қизнинг сочидай нафис тол-хивич кўкарибди...

— Шундай қилиб, десангиз, — сўзга аста киришди Равшан ота.

— Урушнинг охири ҳали кўзга кўринмаган пайтлар эди. Биз Белоруссия ўрмонларида душманни қийратардик. Мен полкимизнинг кўзи чақмоқ снайперларидан эдим. Иттифоқо, биз — тўрт ёш мерганни штабга чақириб қолишди. Навбатдаги “ов” олдидан махсус суҳбат бўлса керак, дея ўйладик. Йўқ, командиримиз бизни бошқача кайфиятда қаршилади. Аввало, ҳар биримизга ҳозир сизлар айтadиган “мўйсафид”дан жиндай-жиндай қуйиб берди. Кўксимизга битта-битта нишон тақиб, навбатдаги “овимиз”га барор тилади. Сўнгра ҳаммамизга совға улашди.

— Мана бу сенга, сержант Самадов, — деди у менга навбат келганда. — Она-юртинг — Бухородан. Бир гўзал қиз юборибди. Ўйлаб-ўйлаб, сенга беришга қарор қилдик. Ҳали уйланмагандирсан-а? — қўшиб қўйди у.

— Худди шундай, ўртоқ полковник! — дедим ғоз турганча.

— Унда, омадинг бор экан. Қизга албатта хат ёз.

Командир ҳузуридан қандай чиққанимни билмайман. Йўл-йўлакай совға қутини очдим. Қўлларим титрайди, вужудимга ғўё сўнмас аланга тарқалгандай. Озроққина қовун қоқи, майиз, ёнғоқ, анор, бир жуфт пайпоқ, туя жунидан тўқилган қўлқоп, энг муҳими, учбурчак хат бор экан унда. Қалтираб-қалтираб хатни очдим. Мактуб қисқагина эди:

“Ушбуни олувчи мерган йигит. Сиз мени танимайсиз, албатта. Аммо мен биламан, сиз жасур жангчисиз. Фашистларнинг додини бераётган қасоскорсиз. Гарчи уйқунгиз қуш уйқуси, тўшагингиз она-замин бўлса-да, сиз асло толмас, ўтда ёнмас, алтоминсифат баҳодирсиз. Сиз билан элимиз, юртимиз фахрланади. Чунки сиз келажакни, дунёни омон сақлаш учун курашяпсиз. Сизга зафар ёр бўлсин. Олинг-у олдирманг. Оналарнинг, болаларнинг — барчанинг нигоҳи йўлингизда.

Дарвоқе, мен пахтакорман. Сизга бир чаноқ пахтани рўмолчага туғиб юбордим. Пахтакор элимизнинг тилсоли сизга мададкор бўлсин, дейман. Хат ёзинг. Ғалабадан сўнгги учрашувгача.

Салом билан: сизни кутувчи Салтанат Саиджонова”

Шоша-пиша тугунчани очдим. Ишонасизми, қувончдан йиғлаб юборай дедим. Гулдор рўмолча қатидаги бир чаноқ пахтани кўзларимга сурдим, лабларимга босдим. Ана шу бир чаноқ пахта она-юртимнинг хуш бўйини, тароватли замини агрини, дилкаш боғлари тотини олиб келгандай эди. Ўша куни бир чаноқ пахта бутун полкимизни айланиб чиқди, десам хато бўлмас. Мен ўша пахтани кўксимга босиб, омонсиз жанг-жадалларга кирдим. Днепрни, Бугни, Одерни кечиб ўтдим. Рейхстагни штурм қилиб олганимизда, унинг деворига бир чаноқ пахтанинг суратини чизиб, остига ўзимнинг ва муҳаббати мени не-не ўлим ўпқонларидан сақлаган мададкорим Салтанатхоннинг номини ҳам ўйиб ёзганман. Берлин кўчаларида акс-сало берган қудратли “ура”ларимизда Салтанатхонга ўхшаган минг-минглаб хотин-қизларимизнинг улуши йўқ деб ким айта олади. Агар уларнинг мактублари биз жангчиларга далда бермаганида, ҳаёт у қадар ширин туюлмасди балки...

Тўғриси, Салтанатдан бир умр миннатдорман. У менинг биргина хатимни олиб, ишонч билан кутди. Ўзимизнинг қўшни тумандан экан. Жангдан қайтганимдан сўнг тўйимиз бўлиб ўтди. Ўшадан бери юлдузимиз бир-бирига тўғри келиб, баҳоли қудрат яшаяпмиз. Мана шунақа, Равшан отангизнинг муҳаббатига бир чаноқ пахта сабабчи бўлган. Биз энди қаридик. Бир этак бола-чақамиз бўлса-да, севги-

мизни ҳамон пахтадай пок тутиб келаянимиз. Ҳа, ўша бир чанок пахта ҳозир ҳам севги туморидай уйимизнинг тўрида турибди. Айтинг-чи, меҳмон укам, буни муҳаббат деса бўладими, йўқми?

Суд раиси ноўхшов мўйловини наридан-бери силаган бўлди. Бир оғиз поўрин дуқмаси учун бунчалик дашном ейишини, аксига, туман раҳбари олдида бир оддий қоровул чол уни тузланган балиқдай қотириб қўйишини ҳаёлига ҳам келтирмаганди.

— Э, яшанг, Равшан ота, — дея сўзга аралашди Қодиржон Найимов суд раисини поқулай вазиятдан қутқариш учун. — Сизларнинг муҳаббатингиз ҳазилақам муҳаббат эмас. Бу муҳаббатнинг уруғини Салтанат холам юборган бўлса, сиз уни қалбингизда кўкартиргансиз. Бу муҳаббатнинг сўзларини Салтанат холам ёзган бўлсалар, сиз уни кўнгил куйига айлантиргансиз. Бу муҳаббат она-заминга, қутлуг дидёрга, гулгун ҳаётга бўлган меҳр қўшиғидир. Бу муҳаббат бир чанок пахта шаънига битилган садоқат қўшиғидир.

Равшан отанинг кўзларида бир чанок пахтанинг оппоқ шуylасидай нур тошқини жилваланди...

ҚЎЛТИҚТАЁҚЛИ КИШИ

Шанба куни эди. Осмоннинг қовоғи солиқроқ. Йўловчи машинада Дўрмон айланма йўлига келдим. Уйга бориш керак. Кўзларим йўлда. Кутдим. Машинадан дарак йўқ. Бошим устида парча-парча булутлар. Вақтни бой бермай жилиб қолиш керак! Плашимнинг ёқасини кўтариб, намат шляпамни бошимга бостирганча, “Қайдасан, Деновим”, дея йўлга тушдим. Ёнимдан аҳён-аҳёнда этак тутган кишилар ўтиб қолишади. Ҳув, нариги пайкалда йигит-қизлар. Ёрдамчилар бўлса керак.

Бир вақт осмон сал ёришгандай бўлди. Куюқ булутлар ортга чекина бошлади. Мусаффолик. Дарахтлардан чумчуқлар гуриллаб ҳавога кўтарилади. Тиниқ нур мурғаккина жонга ҳам ҳузур бахш этади чоғи... Неккиши қишлоғига келиб қолибман. Биринчи ҳовли Облоберди аканики. Унинг орқа деворлари яқиндагина сувалганга ўхшайди. Устасига бялли, сувоғи бирам текиски...

Асфалт йўлни кесиб ўтишим биланоқ, пахтазор бошланди. Кенг, тут дарахтлари сероб пайкал. Оқ гулли белбоғни бошига “саллача” қилиб ўраган бир киши дам эгилиб, дам турганча пахта теряпти. Йўлнинг ёнгинасидан разм солсам, Облоберди ака эканлар. Бир хил бўлиб кетдим. Учбурчак шаклидаги қўлтиқтаёққа тизадан кесилган

чап оёқларини солганлар. Бир қўлларида оддий ёғочдан ясалган ҳасса. Шу таҳлитда “бўш турган” қўллари билан пахта теряптилар.

— Ассалому алайкум, ҳорманг, Облоберди ака, — дедим пайкалга тушарканман. У киши қоматларини хиёл кўтариб, менга синчиклаб қарадилар.

— Ваалайкум ассалом! Э-ҳа, сенмисан, жиян?

— Сизга нима ташвиш! Жуда толиқасиз-ку, бундай аҳволда.

— Ҳе, жиян. Юрган дарё, дейдилар. Ҳадеб ўтираверса, зерикади киши. Бир киломи, ўн киломи терсам ҳам колхозга фойда. Ҳар куни газета ўқиб, радио эшитяпман: Ватанга пахта керак ҳозир! Аргамчи-га қил қувват...

Облоберди акани болалигимдан бери биламан. Одерда бир оёқларини йўқотиб қайтганлар. Чап кўзларини эса осколка ялаб ўтган. Ногирон бўлсалар-да, тинчиб-тинчимасдилар. Атиги беш йил бўлди қарилик пенсиясига чиққанларига. Унгача почтальонлик қилардилар. Катта-кичикни “жиян” дердилар. Бизлар ҳазиллашиб, “Жиян тоға” дердик у кишини. Ҳали-ҳали эсимда: кулранг эшаклари бор эди. Катта сумкага газета-журналлар солиб, ҳовлима-ҳовли кезардилар. Кичкина ҳассалари билан дарвозаларни тақиллатиб, овоз берардилар:

— Ҳай, жиян. Газетангни ол.

— Жиян, сенга хат бор, армиядан аканг ёзибди.

— Жиян, журналнинг расмини йиртмасдан отангга элтиб бер...

Анча суҳбатдан кейин ёруғ хаёллар ичра у киши билан хайрлашдим. Текис асфальт йўл. Ёмғир томчилаб турибди. Бир оз юргач, ортимга қайрилиб қарадим. Облоберди ака учбурчак шаклидаги қўлтиқтаёққа тиззадан кесилган чан оёқларини солганча битта-битта пахта терардилар...

ОДАМ КҮНГЛИ ЯРИМТА...

Алижон ака ишдан қайтиб, уйига кириши биланоқ, хотини “авиа” маркаси ёпиштирилган конвертни узатди.

— Ҳозиргина пўчтачи ташлаб кетди.

— Кимдан экан? — сўради у шошиб.

— Билмадим, бунақа танишингиз йўқ эди, шекилли. Муяссар опа елкасини қисиб, эрининг коржомасини қўлтиқлаганича ташқарига йўналди.

Алижон ака даҳлизда ясама... ўнг оёғини ечди-да, наридан-бери

кийиниб, хонтахта олдида ёнбошлади. Конвертни яна қўлига олиб, адресига кўз ташлади: “Самарқанд шаҳри, Регистон кўчаси. Сувоновдан”.

— Қизиқ, ким бўлди бу одам? — У хиёл ўйловдан сўнг хонтахта устидаги чойнақдан бир пиёла чой куйиб, икки-уч ҳўплам ичди. Конвертни очиб, хатни ўқишга тушди:

“Қадрдоним, Алижон! Ушбу мактубни олганингда сира ажабланма, — дея бошланарди мактуб. — Мен ўша, юрагини тирнаб-тирнаб, кўзларидан қон ёшларини оқизиб, сени “тупроққа топширган” дўстинг Валижон бўламан. Агар билсанг, ҳозир ўзимдан-ўзим нафратланыпман. Нега шошқалоқлик қилибман-а? Сенинг хонадонингга, муштилар онаизорингга ўлимнинг хабарини олиб боргунча, шу тилларим кесилса бўлмасмиди? Мени кечир, жўражоним! Сенинг олдингда, Барно холам олдида бир умр гуноҳқорман...”

Алижон ака шошиб қолди. Кутилмаган хат унинг идрокини лол этди. Лаблари пирпираб, кўз олди қоронгулашгандек бўлди. Нималар бўляпти ўзи? Наҳотки, бу ўша бўлса? Уни сўраб, суриштирган эди-ку! Қанчадан-қанча хатларининг атиги биттасига “бедарак кетган” деган мазмунда жавоб олганди. Демак, тирик қайтган экан-ла! Хўш, бу ёгини ўқиб кўрай-чи, нималар ёлган экан:

“... Дарвоқеъ, бахтли тасодифни қара. Яқинда уйимизга бир йиғитча ижарага жой сўраб келди. Уни кўрдим-у, юрагим алланарсани сезгандек бўлди. Қош-кўзлари, иссиқ чехраси сени эслатди. Авваллари ижарага ҳеч кимни қўймаган бўлсам-да, унга дарҳол жой бердим. Сўраб-суриштириб, биласанми, эс-ҳушимни йўқотиб қўйдим. Ўзининг қучиб-қучиб йиғладим. Хотиним, бола-чақам ҳайрон қолди бу ҳолга. Гарчи оғир бўлса-да, уларга бутун воқеани сўзлаб бердим.

Жўражон, сени шундай сонинганманки... Ботиржон билан келишдик. Чоршанба кuni бизни кут. Борсам, Барно холам мени кечирармикин?...

Салом билан: фронтчи дўстинг Валижон Сувонов”.

Ажабо, бу ўнгимми, тушимми? Наҳот, шу гаплар рост бўлса? Инсон тақдири шу қадар мураккаб, инсон қисмати шунчалар сертугунми? Агар Ботиржон ётоқдан жой олганида... Йўқ, йўқ, ололмагани дуруст бўлган экан. Йўқса, юракда зил тош бўлиб қотган аччиқ фиғон бир умр муҳрланганча қолиб кетармиди? Хайрият, умидларим сароб бўлиб чиқмади. Сўнгги умидларимдан бири тирилиб келаетган экан, нечун унга пешвоз чиқмайин? Қадаминг бунча қутлуг бўлмаса, ўғлим!...

Алижон ака чопонини елкасига ташлаб, қўлтиқтаёққа суянганча ўрнидан қўзғалди.

— Қаёққа, дадаси, ҳозир овқат келтираман, — ошхонадан овоз берди Муяссар опа.

— Бирпас тура тур, тоза ҳавода озроқ айланиб келай.

Алижон ака ҳоилисининг орқа томонида жойлашган колхоз боғига қараб йўл олди. У зериккан ё чарчаган пайтларида шу ерга келар, боғ ўртасида қад кўтарган “Мангулик” ҳайкали олдидаги ўриндиқларнинг бирида ўтириб, кўнгил ёзарди. Ҳайкал бултур баҳор пайтида фидойи ҳамқишлоқлари хотирасига ўрнатилганди. Ҳайкални очиш маросими катта халқ сайлига айланганди. Ўшанда у жанг хотираларини эслаб, ҳаяжонли нутқ сўзлаган, марказдан келган бир генерал унга самимий миннатдорчилик билдирганди. Алижон ака ҳозир ҳам шу қадамжога келиб ўтираркан, тагин ўйлар гирдобига шўнғиди. Қўлтиқтаёқларини ёнбошга қўйиб, ҳайкалга бошдан-оёқ термулди: фарзанд доғида аламзада бўлган мунис она қиёфаси, унинг пойида сўнмас аланга! Ўнг томондаги гумбазсимон мармар лавҳаларга ўйиб ёзилган қатор номлар...

... Агар емиш излаб чиққан ўша белорус аёл тасодифан учратиб қолмаганида... унинг номи шу лавҳаларга печанчи бўлиб битиларди? Буни у кейинроқ, йил ошиси берилаётган кунни уйига кириб келганида эшитганди. Ўшанда ёлғиз фарзанди ҳажрида куявериб, кўзлари ногирон бўлиб қолган Барно хола ҳушдан кетиб қолганди. Кейин аза тўйга айланганди. Мана шунга ҳам ўттиз беш йилдан ошиб қолибди. Эҳ, Валижон, Валижон, наҳот тирик бўлсанг? Бу ҳаётда одам кўзи очик юриб, бир-бирини “ўлди”га чиқариб яшаши мумкинми? Наҳот, бизнинг толеимизга бундай кўргиликлар ёзиб қўйилган бўлса?! Бунга ўша шафқатсиз уруш сабабчи эмасми?...

Алижон фронтга кўнгилли бўлиб борганида, мўйлови эндигина сабза ура бошлаган йигитча эди. Қорақош, қоракўз “аскарча”нинг айрилмас дўст тутингани самарқандлик Валижон деган йигит бўлди. Бир-бирига жуда монанд жўраларни илк бор кўрганлар туғишганлар бўлса керак, деб ўйларди. Икки пакана гвардиячи доим ротанинг энг охирида сафланишар, баъзилар: “Болакайлар, оёқ тагида қолиб кетманглар тагин”, дея ҳазиллашишса, улар “кечирасиз, ўртоқ нарвоний, кругом, дейилганда биз биринчи бўламиз”, дея жавоб қайтаришарди. Хуллас, Алижону Валижон ротанинг суюкли жангчилари эди.

“Ака-укалар” роса уч йил бирга ўт-олов кечишди. Улар хизмат қилган гвардиячи-ўқчи дивизия Сталинград остоналаридан Белоруссия тупроғигача бўлган масофани мардонавор жанглар билан босиб ўтди. Ҳар бир жанг, ҳар бир омонсиз тўқнашувдан сўнг Алижон

ва Валижон бошқалар қатори душман разиллигини муҳокама қилишар. фашистларнинг озод этилган жойларда қолдирган қонли асорати уларни интиқом олишга даъват этарди.

Урушнинг охири ҳали кўринмасди. Гомель агрофларида ҳаёт-мамот жанглари бормоқда. “Ака-укалар”ни разведкачилар бўлинмасига ўтказишди. Улар ўртасидаги дўстлик эса янада чуқурроқ томир ёзди.

— Уруш тугагач, албатта, бирга қайтамиз!

— Тез-тез учрашиб турамиз...

Алижон ва Валижоннинг қатъий дил сўзлари мана шундай эди! Аммо навбатдаги разведка улар тақдирини денгиз тўлқинига дучор бўлган қайиқдек парча-парча қилиб ташлади...

Ҳал қилувчи ҳужум олдида “тил” зарур эди. Алижон, Валижон ва икки рус йигити йўлга тушишди. Ой уларга мададкордай булут оргига беркинган. Поёнсиз арчазорлар сокин ва дилкаш. Куз шамоли эсиб турибди. Сўқмоқ йўлдан озроқ юрилса, қишлоқ чеккароғидан чиқиш мумкин. Разведкачилар шундай қилишди. Улар чироғи ғира-шира ёниб турган бир уйдан сал нарида тўхташди. Эшик олдида мотоцикл. Демак, немислар! Бир пайт аёл кишининг “қутқаринглар!” — деган аянгчи овози эшитилди. Сўнгра эшик зарб билан очилди. Бир немис офицери сочлари тўзгиган аёлни қувиб чиқди. Тасодифни қарангки, аёл тўппа-тўғри разведкачилар томонга қочиб кела бошлади. Ҳар дақиқа ганимат! Валижон бир сакрашда аёлга яқинлашган маст офицерни маҳкам бўғиб олди. Озига лагта тиқиб, қўлларини орқасига боғлади. Саросимага тушган аёл вазиятга тушунгач, халоскорларга раҳмат айтиб, маънос бош эгди. Алижон эса бу пайтда хона ичидаги иккинчи ширакайф келгиндини гумдон қилиб чиққан эди.

Ҳамма фалокат орқага қайтишда юз берди. Разведкачилар ярим йўлни босиб ўтганларида, душман пистирмачилари уларни сезиб қолишди. Қаттиқ отишма бошланди, разведкачиларимиздан бири шу заҳотиёқ дайди ўққа учраб қолди. Алижон эса ўнг оёғи ва кўкрагидан оғир яраланди. Нима қилмоқ керак? Ўйлаш учун фурсат йўқ. Валижон таваккал қилиб, “тил”ни автомати билан олдинга ниқтали. Алижонни эса елкасига кўтарганча, унинг орқасидан тушди. Шериғи душманни алаҳситмоқ учун мудофаада турди. Алижоннинг жароҳатидан бетиним қон оқарди. Унинг қўллари ҳам Валижоннинг бўйнида шалвираб қолди. Бу мушкуллик Валижонни қолдан тойдирди. У катта арча дарахти ёнида бомба портлашидан ҳосил бўлган чуқурга Алижонни оҳиста ётқизди. “Тил”га ҳам ётиш ва ўрнидан қимирламасликни буюрди.

— Жў-ражон, мени қ-қўя тур. “Тил”ни албатта етказишинг зарур! Мен барибир ўл-ламан.

— Қўйсанг-чи, бундай бўлиши мумкин эмас.

— Фойдаси йў-ўқ. Омон қайт-ссанг онамга... Алижоннинг сўзлари бўғзида кесилиб қолди.

— Кўзингни оч, жигарим. Ишонмайман, ишонмайман! — Валижон йиғлади-сиқтади. Қайта-қайта унинг кўксини таталади. Алижонда эса ҳаёт нишонаси йўқ эди...

— Мени кечир, жўражоним, ўлигингни душман хор-зор қилишини истамайман!

Чуқурдан отилиб чиқиб, арча шохларини уза бошлади. Бир даста бўлгач, изига қайтди. Алижоннинг барча ҳужжатларини олиб, қўйин чўнтагига солди. Сўнгра “ўлик” устига бармоқлари билан наридан-бери тупроқ торта бошлади.

— Сени албатта олиб кетаман, ўз қўлларим билан қайта дафн этаман. Эҳ, лаънатилар! — У тишларини гижирлатиб, ерга канадек қапишиб ётган фашистнинг биқинига тепди. “Тил” оғир инграб, ўрнидан қўзғалди. Валижон немис офицерини минг машаққат билан қисмга олиб келди-ю, бироқ у билан разведкага жўнаган дўстларидан ажралди.

... Алижон икки соатлардан кейин ҳушига келди. Аъзойи бадани қақшаб огир, гавдасини қимирлатишга мажоли етмасди. У бор кучини тўплаб, ўрнидан қўзғалмоқчи бўлди. Йўқ, нафаси тиқилиб қолди. Ажабо, нега бундай бўляпти? Кўзларини ҳам очолмади-ку! У тишини-тишига босиб, чап биқинига ағдарилди, устидан тупроқ шовуллаб тўкилгандай бўлди. Димоғига гупиллаб тоза ҳаво урилди. Хайрият, гирик экан! У бир қўли билан юзидаги тупроқ ва барглари ни сидириб ташлади. Кўзларини очиб, бирпас ҳаёлга толди: “Қаерда ётибди? Нега ётибди? Дўстлари қани? Валижон қаерга кетди экан? Наҳотки, бомба портлаб, тупроқ уюми остида қолган бўлса?” Алижон қанчалик ўйламасин, ҳеч нарсани идрок этолмади. Боши, қулоқлари ғувилларди. У яна уриниб, ўрнидан қўзғалмоқчи бўлди. Аммо оёқлари итоат қилмади... “Шунчалар қаттол, шунчалар бағритошмисан, табиат? Ахир сенга қандай гуноҳ қилган эди у? Қандай нохуш кароматлари учун жазолаянсан уни, жаллод табиат?!” Алижон оғир хўрсиниб, тирсакларига таянганча чуқурдан чиқди. Сўнгра қон ҳалқоблари қотган кўкси билан ер тирнаб, арчазор томон судрала бошлади. Шу тахлитда қанча йўл босганини билмайди. Оғриқ зўридан яна ҳушидан кетди. Тонг гира-ширасида қандайдир шарпа қулоғига чалингандай бўлди. Кўзларини очса, аллақандай экиннинг жўягида

ётибди. Эски пўстин кийган бир кампир эса боши устида йиғлаганча турибди.

— Тирикмисан, болам, илоҳо, уйи куйсин фашистларнинг. Сенга ўхшаган гулдек йигитларнинг умрини хазон қиляпти-я, ваҳшийлар, — кампир яна нималардир дея, душмanning гўрига чўп қалади. Чўнтагидан рўмолчасини чиқариб, кўз ёшларини артди. Ўрнидан туриб, атрофга аланглади. Ҳеч кимга йўқлигига ишонгач, Алижонга меҳр билан энгашди.

— Картошка ковлгани чиққандим, болам. Бутун емишимизни тортиб олишди. ярамаслар... Хавотирланмай ёт, тезда қайтиб келаман.

Кейин нима бўлгани Алижонга қоронғи. Ўзига келса, ертўлада ётибди. Азбаройи кўп қон йўқотганидан дармони қолмаган, ҳатто лабларини очиб-ёпишга мадори етмасди. Кампир унинг бошини тиззасига олиб, бир кружка илиқ сут ичирди. Бир оздан сўнг Алижон ўнг оёғи бутунича ўраб-чирмаб тапланганини сизди. Ўнг кўкси ҳам санчиб-санчиб оғирди. Кампирнинг айтишича, қишлоқда немислар кўп экан. Врач чақиртиришнинг иложи йўқ. Демак, бизникилар келгунча, тақдирга тан бериб ётишга мажбур у. Алижон шу мушгинлар белорус аёли қўлида ана кетди-мана кетди бўлиб, бир ҳафтача ётди. Қишлоқ душмандан озод этилгач, кампир Алижонни санитарлар ихтиёрига топширди.

— Албатта, тузалиб кетасан, болам, омон бўлгин! — Аёл уни бағрига босиб-босиб хайрлашди.

Алижоннинг кўнглида армон бўлиб қолгани шу бўлдики, у аёлнинг Дуся хола эканлигини зўрға эслай олади, холос...

Алижонни аввал дала госпиталига, кейин шаҳар касалхоналарининг бирига ётқизишди. Даволаш узоқ давом этди. Ўпкадаги осқолка олиб ташланди-ю, бироқ оёқни тиклашнинг иложи бўлмади. Боллирида чириш бошланган экан, тиззадан пастки қисми кесиб ташланди. Алижон гоҳ у, гоҳ бу госпиталда бир йилга яқин ётишга мажбур бўлди. Сўнг уни орқага — юртига қайтариб юборишди...

Валижон эса, “ўлжа”ни штабга топширгач, командирга рўй берган воқеани, Алижоннинг ҳужжатларини олиб, уни “кўмиш”га улгурганини сўзлаб берди.

— Орқага қайтиб, ҳалок бўлганлар олиб келинсин! — буйруқ берди командир бўлинма жангчиларига.

Валижон бошлиқ бўлинма яна йўлга тушди. Улар икки фидойи радведкачи жасадини топишди-ю, Алижоннинг “қабрига” яқинлашганда яна душман пистирмасига дуч келишди. Отишмада Валижон

огир яраланди. Унга санчаства қишлоқ қўлга киритилгандан сўнг ҳалок бўлганлар биродарлар қабристонига дафн этилганини айтишди. Бир оз тузалгач, қадрдон дўсти “қўмилган” жойга келиб, сўнгги марта видолашмоқчи бўлди. Бироқ “қабр”да Алижон йўқ эди. Демак, у ҳам ўша мазорга кўчирилган. “Наҳотки, ўлганинг рост бўлса, Алижон! Шошма-шошарлик қилиб, сени чалажон қўмиб юбормадимми? Ахир, қўлимда жон бергандек бўлувдинг-ку! Нега сенинг ҳужжатларингни олдим? Ҳеч бўлмаганда кимлигингни ёзиб қўйишарди-ку... Бу дўмпайган қабрларнинг қайси бири сеники-а, Алижон?! Жавоб бер, эй сен юрагим, маълум бир одамнинг абадий “номаълум” бўлиб қолаётганига сен сабабчи бўлмаяпсанми?”

Ана шу саволлар, виждон азобига солувчи гумонлар Валижонни ҳар лаҳза қийнар. “тил” туфайли нозик бир дамда туғишганидан ҳам зиёда бўлиб қолган қадрдонига ҳалоскор бўлолмагани юрагини тирнар эди.

У соғлигини тезроқ тиклаш мақсадида қисқа муддатли отпусмага — уйига қайтаётганида Алижонникига тушди. Огир бўлса-да, разведка воқеасини, ўлимининг сўнгги марта “онажон” дея илтижо қилиб, ўз қўлида жон берганини гапириб берди. Мунгли фарёд фалакни ўртаб юборди. Валижонга ҳам огир бўлди. Онаизорнинг умидвор кўнглини ноумид, бутун кўнглини яримта қилганини англаб, кўксини тирнади. Зор-зор йиғлаб, Барно хола билан хайрлашди. Бу аччиқ армон Валижон қайта фронтга кетиб, қуршов туфайли “бедарак йўқолган”ида, партизанлар сафида ғалаба кунларигача юрганида ҳам юрагини тирнаб келди. Алижоннинг сиймоси эса қалбида бир умрга ўчмас ҳайкал бўлиб қолди....

— Далажон, бувим чақиряптилар, овқатингиз совиб қолипти.

Тўсатдан эшитилган овоз Алижон аканинг хаёлларини бўлиб юборди. У бошини кўтарганида қаршисида қизи Моҳигул турганини кўрди.

— Яхши, она қизим, дадам ҳозир келарканлар деб айт, хўпми?

— Хўп, дадажон!

Моҳигул кетгач, Алижон ака тараддулланиб қолди. Хўш, нима қилсин? Хатни кўрсатсинми? Кампирнинг дили хасталаниб қолмасмикин? “Ўлим элчиси” бўлган дўстининг келаётганини эшитса, нима дер экан? Оналар кўнгли тоғдек бардошли бўлса-да, қилдан ҳам нозик-ку!.. Шунчалар чигалмисан, ҳаёт?! Кўнглим, қани жавоб бер, сенинг фармойишининг қандай бўлади? Ахир, у шундай бўлишини истаганмиди?! Ўлим менинг бошимда қаҳ-қаҳ уриб турганида Валижон танлаган сўнгги йўл тўғри эмасмиди? Агар иложи бўлса, у мени ташлаб кетармиди? Шундай экан, нега бунча ўйлай? Йўқ, иккила-

нишнинг ҳожати йўқ. Ҳамма гапни айтаман. Она қалби ҳамиша буюқдир!..

Алижон ака хонага кирганида Барно хола келини ва неваралари даврасида очилиб-сочилиб ўтирарди. Бир вақтлар фарзанд доғида нурсизланган кўзлари атрофдагиларга шод боқади.

— Кел, болам, бунча ҳаялладинг? — деди Барно хола хонтахта олдида ёнбошлаган ўғлига бир пиёла чой қуйиб узатаркан, — тобинг йўққа ўхшайди.

— Йўқ, онажон, дурустман. Лекин-н...

— Бир дардинг борга ўхшайди, ўғлим. Яширма мендан.

Алижон ака бир оз сукутга кетди, чайналди. Атрофдагиларга бир-бир боқди, сўнгра Барно холага юзланди:

— Яширишнинг ҳожати йўқ. Сизга бир гапни айтмоқчиман.

— Қайси гапни? — сергак тортди Барно хола.

— Дўстим Валижон бизникига келаётган экан.

— Қайси Валижон?

Алижон ака чўнтагидан конверт чиқарди. Ундан букланган қоғозни олиб, секин ўқишга тушди. Аввалига кампир ҳайратга тушди. Лаблари пирпираб, юзига аччиқ изтироб югурди. Барваста қадди муштдек эгилди. Хат ниҳоясига етганда эса унсиз-унсиз йиғлади. Бувининг кўз ёшлари неваралар қалбини ҳам зирқиратди. Хандон хонани бир дамда сўлғинлик эгаллади.

— Болам, — деди анчадан сўнг Барно хола узун снглари билан кўз ёшларини артаркан, — кўп йиғлаган одам ўз қалбига чуқур назар ташлайди. Аслида бу дунё — армонли дунё. Ҳеч кимнинг бутун кўнгли бутунлигича қолиб кетган эмас. Инсон кўнгли ҳамиша яримта: нимагадир зор, нимагадир умидвор. Ярим кўнглинг, умидвор кўнглингда ҳозир нималар кечаяпти, билиб турибман. Дўстинг Валижонда ҳеч қандай гуноҳ йўқ. Ҳаммасига ўша номинг ўчгур уруш сабабчи. Валижон ўз бурчини бажарган. Келаверсин, уйимизнинг тўри уники... Илоҳим, энди ҳеч кимнинг дийдасига ёш қотмасин!..

ОЧИҚ ЭШИК

Бу уйнинг эшиги ҳамма вақт очиқ туради. Уй остонасидан атиги тўрт-беш одим нарида текис асфальт йўл. Кичкина ариқча бўйида илдиз отган бир туп тут ниҳоли эшикнинг нақ рўнарасида. Кечагина ям-яшил бўлиб ётган япроқлари бутун қахрабо тусга кирибди.

Эшик қаршисига келиб, уйга боқсангиз, бир нуроний кишини

кўрасиз. Соқоллари пахтадай оппоқ. Манглайида тарам-тарам ажинлар. Узун ва куюқ киприкли кўзлари мудом узоқларга тикилади. Бу киши — Эгам бобо! Қишлоғимизнинг табаррук отахони. Ёшлари уч кам тўқсонда.

Бобо очиқ эшик олдидан сира жилмайдилар. Эшик ёпилса, юракларини сиқиладими дейман. Тўрт йил бўлибдики, кўрпа-тўшак қилиб ётиб қолганлар. Кексалик, дармонсизлик касали эмиш. Отахоннинг ёнидан одам аримайди. Катта ҳам, кичик ҳам эшик қаршисига келганида кўлини, албатта, кўксига қўяди. Бобонинг ҳам кўнгиллари жуда очик. Баъзан ёстиқдан бош кўтара олмасалар-да, кулишга, жилмайишга ҳаракат қиладилар. Бировнинг дили ўксимасин дейдилар, чамамда.

— Бўтам, келиб туринг, одамнинг дардини одам енгиллаштиради, — дейдилар кетар чоғингизда. Сўнг ташқарига — узоқ-узоқларга тикилиб қоладилар...

Қачон қишлоққа борсам, бобони кириб кўришга ҳаракат қилман. Қари билгани — пари билмас деганлар, кўп насиҳат қиладилар. Айниқса, ёшларга. Назаримда, у киши — тирик хазина.

Бу гал ҳам бобони зиёрат қилишга аҳд қилдим. Туш пайти. Қишлоқда ҳеч ким кўринмайди. Ана, идора томондан каттакон машина шитоб билан келяпти. Ҳайдовчи йигит бир вақт тезликни пасайтириб, кабина ойнасидан очик эшик томонга бош силкитди. Салом берди, чамамда. Кейин аввалгича машинага газ берди. Фурсат ўтмай бошқача ҳолат такрорланди: колхоз агрономи Очилбой ака эшик қаршисига келганда мотоциклга тормоз бериб, ичкарига кирди. Бир оздан сўнг алланималар дея уйдан чиқди.

— Эгам бобони кириб кўрдим, соғликлари ёмон эмас экан.

— Яхши қилибсиз, — дедим у билан салом-алик қила туриб, — мен ҳам ҳозир кўриб чиқаман...

Очиқ эшикка яқинлашиб, бобога таъзим билан салом бердим. Ёнларида умр йўлдошлари — Робия хола. Чой қуйиб турибдилар.

— Кел, бўтам, омонмисан, — дедилар оппоқ рўмолча билан юз-кўзларини арта туриб. — Онаси, кўрпача сол, чой қуйиб узат.

— Ташвиш тортманг, холажон, шундаям дуруст, — дедим чолнинг рўпарасига ўтирарканман. — Сизни кўрай дедим. Қалай, тузалиб қолдингизми энди?

— Шукур, бўтам. Дўхтирлар келиб, дори-дармон қилиб туришибди. Тузукман...

Шу пайт бир дона тут барги хонага учиб кирди. Эгам бобо уни оҳиста қўлларига олдилар. Кейин ташқарига кўз тикдилар. Осмон

тиниқ. Иссиқ ҳароратдан тунги шабнам секин туманлаб кўтариляпти. Бир жуфт каптар эса асфальт йўлда бир-бирини қувалаб, гу-гулашади. Чолга халал бергим келмади. Ким билсин, шу тобда йигитлик йилларини эслаб кетдиларми?! Колхоз тузиб бригадирлик қилганлари, гектаридан 60-70 центнердан пахта ундирганлари, эҳтимол, ҳаёлларида чарх ургандир. Балки фронтга гуруҳ-гуруҳ йигитларни жўнатиб, саноқли кишиларни кутиб олганлари, “болам” дея, “қайда қолдинг, азиз йўлдошим?”, дея фарёд урганлар кўз олдиларида ўнгланган бўлса, ажабмас...

— Отахон, бугун колхоз режани бажарибди, — дедим жимликка хотима беришга уриниб, — идорага кетяпман. Радиодан махсус эшитириш, концерт бермоқчимиз.

— Кўп яхши-да, бўтам. Колхозчиларни менинг номимдан ҳам табриклаб қўй. Лекин ортиқча шов-шув, дабдаба қилманглар. Колхоз тўлса, туман тўлди, туман тўлса, вилоят тўлди дегани эмас. Ҳали республиканинг юки катта. Режа ҳамма ерда бажарилса, истаганча завқ-шавқ, хурсандчилик ўшанда ярашади. Эшиттиришингда шуларниям эслат...

Очиқ эшикдан ташқарига чиқдим. Борлиқ мусаффо. Куёш кўк пештоқида. Идора атрофида ҳеч ким кўринмайди. Ҳамма далага — пахта теримига отланган...

SOBFA

Бир неча кундирки. Маҳмуд бобо тўшакда. Ана кетди-мана кетди бўлиб ётибди. У ер-бу еридан лойсувоқлари кўчган мўъжазгина хонага кириб-чиқувчиларнинг сон-саногини йўқ. Бобо қизлари, куёвлари, узоқ шаҳардан келган ўғли ва келини билан, неваралари билан бир-бир дийдорлашмоқда. Унинг сўниб бораётган кўзларидан ёш оқади. Гоҳо киприкларини юмиб, узоқ жим қолади. Огир хўрсиниб, лабларига оқиб тушган кўз ёшларини чўпдай озгин, қоқсуяк қўллари билан аста артади. Сўнг кўзларини базўр очиб, алланима дея пичирлайди.

Бобонинг бетоқат ҳаракатидан ҳамма ҳаяжонда. Уввос солиб йиғлаган невараларини ташқарига олиб чиқишди. Бироқ суюкли неваралар — Орифжонни силжитишнинг иложи йўқ. У ниманидир бағрига босганича тўшак ёнидан жилмайди. Миттигина қўлчалари билан ҳар замон бобонинг кўз ёшларини артади, оппоқ соқолини силайди.

— Бобожон, кўзингизни очинг, бугун байрам. Йиғламанг. Сизга

совға келтирдим, — дейди чолнинг боши устида энгашиб, — мана, дадам, нанам сизга кўйлак келтирдик. Туринг, бобожон!

Катта ўғил лабини тишлайди. Қизлар, куёвлар унсиз йиғлашга тушадилар.

— Вой, болажоним-эй. Ҳозир бобонгнинг кўзига совға кўрина-дими, — аста пичирлайди эшик орқасида ўтирган Дилдор хола.

— Болани олиб чиқинглар, — дейди келинлардан бири.

Катта ўғил лабини тишлади. Қизлар, куёвлар унсиз йиғлашга тушадилар. Бола: “кетмайман, ўзимнинг бобом, бобожоним, кетмайман”, — дея оёқ тираб олди.

— Тў-ўх-та, ўў-ғғ-лим, — дея мажолсиз шивирлаб, кўзларини очди бобо, — Қўя-явер, ўтирсин!

Орифжон бир нималар дея яна тўшак олдида чўнқайди. Бобо унинг болиш устидаги нозик бармоқчаларини бир лаҳза кафтлари орасига олиб, аста юз-кўзларига сурди, пирпираётган қонсиз лабларига босди.

— Сен мени “қорбобо” дердинг-а, Орифжон! — онпоқ соқолини тутамлаб, зўрға сўзга киришди бобо.

— Ҳа, қорбобомсиз, бобожон.

— Тилингдан ўргилай, болам. М-мени я-яхши кўрасанми?

— Жуда яхши кўраман, бобожон.

— Қ-қайси кўзинг билан, чироғим?

— Иккаласи билан, бобожон! Икки кўзим билан!

— Шу юлдуз кў-ўзларинг билан-а?

— Ҳа, бобожон!

— Илоҳим, кўзларинг минг йил ёнсин, болам. Қ-қани, айт-чи? Менга н-нима с-совға келтирдинг?

— Кўйлак, бобожон. Мана шойи кўйлак, — Орифжон ялтироқ қогозни бирпасда очиб, кўйлакни бобосининг кўкраги устига қўйди.

— Раҳмат, чироғим. Сен ақллисан...

Бобо бирпас сукутга чўмди. Атрофда жовдираб, лаб тишлаб турган кўзларга нурсиз нигоҳлари билан бир-бир боқиб, ўрнидан қўзғалмоқчи бўлди.

— Ётаверинг, отажон, — чўккалади кичик ўғил, — безовталанманг. Нима қилмоқчисиз?

Бобо ҳарчанд уринмасин, туролмади... Яна бошини болишга ташлаб, чуқур хўрсинди.

— Болишнинг остида тугунча бор, — деди анчадан сўнг бобо, — менга олиб бергин, ўғлим.

Кичик ўғил аста қўл узатиб, тугунчани отасига тутқазди. Бобо хийла уриниб, тугунчани ечди. Тугунча ичида оҳори кўчган бир

қанча орденлар, медаллар бор эди. Бобо заиф бармоқлари билан узоқ пайпаслаб, улардан бирини кўлига олди.

— Орифжон, ч-чирогим, бер-рироқ кел, — неварасига юзланди бобо, — мана бу мендан — Қорбобонгдан сенга совға. Майли, тақиб юр. К-катта бўлганингда бобонгнинг кимлигини б-билиб оларсан!..

— Раҳмат, бобожон, яшасин ўзимнинг қорбобом. Мен буни ҳеч кимга бермайман. Ўзим тақиб юраман. Жўраларим ҳам бир кўриб қўйсин, — қувончдан кўзлари порлаган Орифжон нозиккина кафтида ялтираб турган “Қизил юлдуз” орденини бағрига босганча, кўчага отилди.

Она, боланинг “қилмиши”дан ҳиқиллаб йиғлашга тулди. Катта ўғил рўмолчасини кўзларига босди. Қолганлар ҳайрат ва ҳаяжонда.

— Болам, — деди бобо қўл этиб ютиниб, — худо умрини берсин. Орифжон ўғлинг яхши одам бўлади. Унинг бутун вужудига меҳр қоришган. Эҳтиёт қилиб тарбияла. Кўп кузатганман уни. У жуда ақлли бола. Айрим катталардан ҳам ақллироқ!.. Бугун 9 май. Бобосига совға келтирибди-я, менинг чирогим... Радиодан эшитдим. Кеча йиғилиш бўлибди... Ҳар йилгидек уруш ветеранларига совға беришибди... Мен ҳам кутгандим... Йўқ, унутишган кўринади...

— Отажон, шуниям уйлайсизми? Арзимаган совғага зормисиз? Ҳозир юзтасини келтираман.

— Арзимаган дема, болам. Сенинг совғанг бошқа. Бу — кўнгилда!.. Бошқалар қатори... Ҳали тирикман-ку!..

Бошлар қуйи эгилди. Дилларга изтироб чўкди. Ҳеч ким уйламаган совға муаммоси нигоҳларда муз бўлиб қотди. Қизлар елка қисинди. Ўғиллардан бири орадан секин суғурилди.

Бобонинг кўзлари эса аста юмилди. У элас-элас нафас олади. Хонада осма соат бир маромда чиқиллайди... Катта ўғил ҳам бош қачиб, эшикка йўналди. У саросимада. Нима қилмоқ даркор? Идорага борсинми? Нима деб? Отамнинг совғасини беринглар, десинми? Асло! Наҳот, одам қадри фақат соғлигида эътиборга олинса?! Йўқ, у колхоз идорасига бормайди...

Катта ўғил бирдан сергакланиб, қўшни хонага кирди. Апил-тапил сандиқни очди, ўзига олган костюмни газетага яхшилаб ўради, устидан каноп ип билан боғлади. Шоша-пиша ташқарига чиқиб, ота ётган уйга кирди. Хонада ҳамон сукунат.

— Ота, отажон, — деди у тўшак ёнида чўккалаб. Бобо уйқуга кетган экан, оҳиста кўзларини очди.

— Нима дейсан, болам?

— Онам сизга айтишни унутибдилар. Бугун эрталаб совғангизни юборишган экан. Мана, нариги хонадан олиб келдим.

— Алдама мени, болам. Совғани сўраб олмайдилар. Ҳар ишнинг ўз мавриди бор. Элиб бер ўзларига...

Бобо оғир инқилаб, тескари ўтирилди. Катта ўғил ҳайкалдай қотди. Қалтираган қўлларидаги “совға” гиламга тушди. У изтироб билан ўрнidan қўзғалди. Бўғзига тикилган аламини ютиб, ҳовлига чиқди. Пастаккина дарвоза олдида ҳеч нарсадан хабарсиз Орифжон бобонинг орденини кўйлагига таққанча жўралари даврасида мағрур жилмайиб турарди...

Тонгга яқин ҳовлидан юракни ўртовчи “ота-жо-он!” деган фарёд кўтарилди.

УЗР

Одилжоннинг Тошкентда яшайдиган Жамол тоғаси-ю, боғчада бирга ўйнаб юрадиган Жамол жўраси бор. У тоғасини жуда яхши кўради. Баъзан опаларига қўшилиб, “узоқдаги” тоғасига хат ёзмоқчи бўлади. Ҳали ҳарфларни яхши танимаса-да, иккита сўзни ўзича ёза олади: “Салом, тоға”. Сўнгра давомини унинг номидан опалари тўлдиришади: “Бу мен — Одилжон. Сизни соғиниб қолдим, тоға. Бизникига меҳмонга келинг. Мен катта бўлиб қолдим, шўхликларимни ташладим, ўртоқларим билан уришмайман, опаларимнинг дафтар-китобига ёзмайман, эрталаб боғчага бораётганда йигламайман. Мана шунақа, тоғажон, акаларимга салом айтинг...” Тоғадан хат келганда Одилжоннинг қувонишини кўрсангиз...

Кейинги пайтда Одилжон негадир Жамол ўртоғи билан тез-тез чўқишадиган бўлиб қолди. Бир куни у боғчадан кела солиб, менга юзланди:

— Дада, бугун Жамол жўрамни урдим.

— Нега, ўғлим? Нотўғри қилибсан. Одам ўз ўртоғиниям уради-ми?

— Йўқ, дада, аввал у мени урди. Кейин мен уни мана бундай, мана бундай қилиб урдим, — деди у қўлларини боксчиларникидай қилиб кўрсатаркан.

— Дада, энди Жамол тоғам хафа бўлмайдиларми?...

Унинг самимий, аммо гуноҳкорона боқиб турган кўзларида ажиб туйғуни пайқадим: Шу тобда у ўзини гўё Жамол тоғасига тарсаки туширгандай ҳис қиларди. Завқим келиб кетди.

— Албатта, хафа бўладилар-да, — дедим жиддийга олиб, унинг кўнғироқ сочларини силарканман, — одам ўз ўртоғи билан уруш-маслиги керак. Сени қара-ю. Жамол жўрангни бокс қилганингни

Жамол тоғанга айтсам, биласанми, сени жанжалкаш, урушқоқ деб бизникига бутунлай келмай қўядилар.

Бундоқ қарасам, Одилжоннинг кўзларида ёш ҳалқаланяпти.

— Тоғамга айтманг, дадажон, энди ҳеч ким билан уришмайман. Жамол билан ҳам ўртоқ бўламан, хўп денг, дадажон, хўп денг!

— Хўп, ўғлим, хўп, — дедим унга. Кейин аста таъкидладим, — агар ҳеч ким билан уришмасликка сўз берсанг.

— Сўз бераман, дадажон!

— Яхши, унда, кўчага чиқиб, ўйнаб кел, — дедим ичкари хонага йўл оларканман.

Кўзлари қувончдан порлаган Одилжон югурганча ҳовлига чиқди. Бир оздан кейин деразадан қарасам, у ўртоғи Жамол билан қўл ушлашиб, уйимиз томон келарди.

ЎЗ ИСМИНИ ЎЧИРГАН АСКАР

Комил ота эрталаб идорага кирганида раис телефонда аллаким билан сўзлашаётган экан. У гапни чўзмай, трубкани тез ўрнига қўйди.

— Ассалому алайкум, Комил ота. Қани, қани, мана бу ёққа ўтинг.

— Раис чолни қўярда-қўймай диванга ўтқазди. Ҳол-аҳвол сўрашди.

— Чақиртирган экансиз, ўғлим.

— Ҳа, чақиртирган эдим. Гап бундай, Комил ота: мана бу — пугёвка!

— Нима қиламан бунди?

— Бир айланиб келинг отпускангизда. Уйда ётаверасизми...

— Қўйсангиз-чи, раис болам. Қариликда йўрғаликни ким қўйибди менга.

— Нега бундай дейсиз? Яхши ишлаган одам яхши ҳордиқ чиқариши ҳам керак. Дала ишларини бўлса ўзимиз қилаверамиз. Йигирма кунда бригадангиз чўкиб қолмайди.

Комил ота у деса, раис бу деди. Ҳар қанча баҳонани рўқач қилсада, бўлмади. Собиқ гвардиячи, қатор орденлар соҳиби, илғор бригада сардори Комил ота Жабборон қаҳрамон шаҳарларга саёҳатга кетадиган бўлди.

Бу саёҳат ғалаба байрами олдида уюштирилганлиги, табаррук шаҳарларга фақат фронтчи отахонлар жўнатилаётганлигини у вокзалда — поездга чиқаётганида эшитди.

Комил ота махсус купенинг юмшоққина ўриндиғида боя танишгани янги ҳамроҳи билан ўтирар экан, чўққи соқолини тутамлаб,

хаёлга толди. Чорак асрдан ошибдики, у пахта даласида. Ёзни ёз демайди, қишни қиш. Бир неча марта ариза берди. “Биродарлар, ёшим ўтиб қоляпти. Бел оғриғим бор. Бригадирликни энди ўқиган ёшлар қилишсин. Биз ҳам, тўрт-беш кун дам олайлик”, деса ҳамки, унашмади. Айниқса, раис: “Ота, сизга ҳали нима бўпти? Соқолингизга бир тола оқ тушмаган-ку, қаридим деяпсиз. Ахир сиз — деҳқончилигимизнинг академигисиз. Ҳали ўқиб келган ёшлар сиздай пахтакор бўлгунча, ернинг тилини, экиннинг дилини англагунча битта йигит ёши керак. Бригадага бош-қош бўлиб, рулни мана бундай бошқарини лозим, деб турсангиз, ўзи старли. Манзилни биз — ёшлар аниқ олаверамиз. Дам олишга келсак. Сизни бу йил, албатта, узоқроққа жўнатаман”, — дея туриб олди. Омон бўлгур, эсидан чиқармаган экан.

— Комилбой, келинпоиша уйда якка қолдиларми дейман, бунча ўйга толдингиз?

— Ҳе, ўлманг, Нодир ака, — деди Комил ота ҳамроҳининг ҳазилдан сергакланиб, — кампир-ку якка қолган эмас. Шукр, бир ҳовли невара-чеварамиз бор. Мен бу ёғи қандоқ бўларкин? — деб ўйлаяпман. Уч ҳафта поездда йўл юриш осон эмасдир-ов.

— Ўзлари бундан олдин саёҳатга чиққанларми, ёки...

— Саёҳатга биринчи, аммо поездга шу йўлдан иккинчи чиқишим.

— Ана холос, бугун жаҳонгашта экансиз-ку! Баракалла, сиз-га-е!

— Қандай тушунтирсам экан сизга, Нодир ака, жуда кеч уйланганим, бола-чақалар ёш эди. Уларнинг таълим-тарбияси дегандай. Қарабсизки, умр мана шу поезддай гупиллаб ўтиб кетипти.

— Неча йил жанг қилгансиз?

— Менми? Етти йил! Фин урушига худди шу йўлдан юк поездида жўнаб кетганман. Хизматим тугаб, энди уйга қайтаётганимда фашистлар рўпарамиздан чиқиб қолди. Яна қўлга қурол олдим. Берлингача бордим, кейин японлар билан жанг қилишга тўғри келди. Сўнгра икки йил чегарада хизмат қилдим.

— Ўлмаган жонингиз, бошингиз тошдан экан, оғайни, — деди Нодир ота ҳайратомуз, — биласизми, бир ҳамқишлоғим бор. Умри олиб-сотарлик билан ўтди. Шу одам урушнинг сўнгида хизматга чақирилган. Билмадим, фронтни кўрганми, йўқми, лекин ҳар икки гапининг бирида: “Биз уруш кечганмиз, биз қон тўкканмиз. Сизлар учун”, дея чиранади. Ўзига балоям тегмаган. Ветеранман деб бош суқмаган жойи йўқ. Ҳали қарасангиз, Райпода, ҳали ёғоч складида, ҳали қарасангиз, машинамни янгилаб беринглар, деб райижроком

идорасида. Раҳбарларга ҳам қойилман, уруш ветерани деб сўзини ерда қолдиришмайди. Шу одам саргузаштларингизни бир тингласа, қилмишларидан уялиб қоларми, дейман.

— Ҳар кимнинг йўриғи бошқа, Нодир ака, баъзан уринганники эмас, чиранганники ўтади. Келинг, ўйламанг ўша қагиллаган ғозингизни. Хўш, ўзларидан сўрасак, қайси фронтда жанг қилгансиз?

— Ҳар ҳолда, Комилбой, сиздай бўлмасак-да, биз ҳам Гитлернинг ғўрига ўт қалаганларданмиз. “ШУҲРАТ” ордени соҳиби бўлишимизга озгина қолган...

Собиқ фронтчи ҳамроҳларнинг гоҳ изтиробли, гоҳо ғамгин, гоҳо шавкатли жанговар саргузаштлари икки-уч кун такрор-такрор тилга олинди. Ниҳоят, улар тушган поезд дастлаб Волгоградда, Москва ва Ленинградда тўхтади. Ветеранлар ўзлари жанг билан кечган шаҳарларни, музейларни ҳаяжон билан томоша қилишди. Ўртоқлик қабристонлари олдида тиз чўкиб, шаҳидлар хотирасини ёдга олишди, гулчамбарлар қўйишди. Ниҳоят, бир неча кундан сўнг уларни Одесса самимий қаршилади... Комил ота шаҳар кўчалари бўйлаб юаркан, кўзига элас-элас танишдай туюлаётган, аччиқ порох тутунлари ичра эмас, олдида баҳайбат дарахтлари бўй чўзган, пойида анвойи гуллар яшнаётган савлатдор биноларга суқланиб қарар, гўё олисда қолган шинелли ёшлик йиллари ҳаёлида бир лаҳза жонлангандай бўларди. У ана шу шаҳар учун, унинг ҳар бир қарич тупроғи учун кўксини қалқон қилганлардан эди.

Шаҳардан унча узоқ бўлмаган бир қишлоққа боришда Комил ота, айниқса, қаттиқ ҳаяжонланди. Шундоқ денгизга туташ баланд тепаликда фидойилар хотирасига салобатли эсдалик — лавҳа ўрнатилибди. Ота мармар лавҳага битилган саноксиз номларга энтикиб кўз ташлади. Ё раб, кўнгил хотирасидан кўтарилай деган таниш қуролдош дўстлари. Пастроқда ўзининг ҳамқишлоғи, омонсиз тўқнашувда душманнинг дайди снарядига “ем бўлган” қадрдон жўражонининг исми шарифи. Алам қилгани шунда эдики, у дўстини сўнгги йўлга кузатишга улгуролмаганди. Агар унинг ҳаётини ҳам тубсиз гирдобларга отган ўша жанговар буйруқни бажармаганида балки ўз қўллари билан она-тупроққа топширармиди уни! Ҳаёлининг сўнгсиз ипини бир дамгина бўшатган Комил ота мармар лавҳанинг иккинчи қаторига юрак ютиб, яна аста тикилди. Тикилди-ю, кўз олди қоронғилашди. Жисмига титроқ киргандай бўлди. У бугун идрокини тўплаб, ўша биринчи шаҳид номига такрор нигоҳ қадади. Йўқ, алашмаяпти: ўзининг исми, фамилияси, туғилган ва ҳалок бўлган йил рақамлари. Ҳаммаси Комил Жабборовга — тирик юриб, ўликлар сафидан жой олган кимсага аниқ-тиниқ тегишли!

Ота ҳаётнинг озори-ю, нотантиликларини анча-мунча кўриб, бардош этган. Лекин буниси қанақа бўлди? Тақдирнинг бу шум “ўйини”га индамай, дамини ичига ютиб, ҳеч нарсани кўрмагандай кетаверсинми? Бировдан бу хабарни эшитганида ҳам, балки унчалик парво қилмасди. Хўш, нима қилсин? Айтсинми? Ҳамроҳларига, уларни томошага олиб келган муҳтарам мезбонларга воқеани аңлатсинми?

Ота пароканда ҳаёллари билан олишганча тураркан, биров унинг қўлтиғидан қўлини аста ўтқазди.

— Ҳа, Комилбой, сизга нима бўлди? Бетобмисиз?

Ота “йўқ” дегандай оҳиста бош чайқади. Қорамтир соқолини тутамлаб, пойида мавжланиб ётган денгизга бирпас тикилди. Бепоен денгиз гўё бўлиб ўтган воқеанинг тирик гувоҳидай бир маромда қиргоққа бош урарди. Отанинг бесором кўнгли денгиз мавжларидан тасалли топди шекилли, ҳамроҳига секин бурилди.

— Нодир ака, — деди у ярим жиддий, ярим ҳазил оҳангида, — тирик юрган одамни ўлганлар рўйхатига қўшиб қўйганларини кўрганмисиз?

— Хўш, хўш, ким экан у тирик нотагон?

Ота тоқсонида тикилиб келган фарёд йўлини тўсишга ожизлик қилди:

— Мен-н!

— Нима, сиз?!

— Ҳа, мен! Мана бу мрамор лавҳага қаранг. Исм-фамилиямни ўйиб ёзишибди.

Нодир ота қўйин чўнтагини кавлаштириб, кўзойнагини олиб тақди. Яқинроқ келиб, шаҳидлар рўйхатига обдан тикилди.

— Во ажаб, наҳотки шу сиз бўлсангиз, Комилбой? Балки бошқа Жабборовдир! Дунёда бир-бирига ўхшаш исмлар жуда кўп-ку!

— Йўқ, Нодир ака, бу — менман! Чунки худди шу тепалик учун урушнинг бошида бир марта “ўлиб”, кейин тирилганман, госпиталда!

— Э, ҳа, шундай денг! — бир оз ҳаёлга чўмди Нодир ака, — назаримда, госпиталдан сўнг ўз қисмингизга қайтмагансиз.

— Тўғри айтдингиз, узоқ даволанишдан сўз бошқа қисмга тушиб кетганман.

— Йўқса, бунақа “ўлиб” юрмасмидингиз. Сиздан бошқа дарак бўлмагач, қўмондонлик номингизни фидойилар рўйхатига тиркаб қўйган-да! Бунинг учун ҳеч кимдан хафа бўлмаг. Бу хатолик ҳам ўша омонсиз урушнинг бизнинг юракларимизга битмас қилиб ўйиб кетган ярасидай гап. Аммо бунинг тузатса бўлади.

— Қандай қилиб, Нодир ака?

— Энг тўғри йўл — мезбонларимизга саргузаштларингизни очиқ айтиб берасиз. Улар, албатта, бир хулосага келишади. Бўлмаса, — жилмайиб, қўшиб қўйди Нодир ота, — бир умр ўлмай “ўлиб” юрасиз.

Комил ота ўйлаб кўрса, дунё кезавериб, хийла тажриба орттирган суҳбатдошининг маслаҳати тўғри. Хўш, бу “сир”ни яшириб нима ҳам қилади. Армон армонлигича қолиб кетаверадими?

Бу мушкулни Нодир ота ҳал қилгандай бўлди. У саёҳатчи — ҳамроҳларига, ҳарбий комиссариат вакиллари — мезбонларга воқеани қисқача сўзлаб берди. Тўпланганларнинг кўпчилиги ҳайратдан ёқа ушлашди. Айримлар Комил Жабборов номини лавҳадан ҳижжалаб-ҳижжалаб ўқишга тушишди. Барчанинг илтимосига биноан ота тепалик учун “шаҳид бўлгани”нинг тафсилотини ҳикоя қилишдан ўзга илож тополмади.

... Урушнинг дастлабки ойлари. Одессани қамал қилган душман шаҳарни тезда қўлга киритишга қатъий буйруқ беради. Муҳим стратегик таянч ҳисобланган мана шу тепалик учун шиддатли жанглар бошланади. Мудофаада турган қўшинларимиз ҳамда артиллериячилар душманнинг олға силжишига йўл бермайдилар. Фашистлар танклар билан олдинга ташланади. Бу тadbир ҳам зарбага учрайди. Шунда душманга “Миссершмидт”лар ёрдамга келади. Натижада, пиёда аскарлар ва артиллериячилар ўртасидаги алоқа сими узилиб қолади. Нима қилиш даркор? Мудофаада турганларга тез-тез буйруқ бериб туриш керак-ку!

— Алоқани тиклашга ким боради? — сўрайди шунда командир.

— Мен. Биз! — дея икки жангчи олдинга чиқади. Уларнинг бири Комил Жабборов эди.

Алоқачилар олдинга эмаклаб кетишади. Бош кўтаришнинг иложи йўқ, осмондан ва ердан ёғилаётган ўқ ёмғири атрофни “элак” қиларди. Буйруқ эса қатъий. Алоқа тикланиши зарур! Бир маҳал Комил дўстининг орқада қолаётганини сизди. Қараса, унинг кинриклари юмилган... “Эҳ, лаънатилар, бари бир ниятларингга етолмайсанлар”, — деди у тишларига қаҳрини тўплаб. Сўнгра олдинга шитоб билан ташланди. Мана, узилган симнинг бир учи. Иккинчиси қаерда экан? Шу мақсадда ўрпидан сал кўтарилишни билан чап елкаси узилгандек бўлди. Фурсат ўтмай ҳушдан кета бошлади. “Йўқ, йўқ, нима бўлса-да, алоқани тиклашим керак”, — пичирларди унинг оғриқдан гезарган лаблари. У бор кучини тўплаб, гавдасини ўнг елкасига олди. Кейин симнинг узилган учини маҳкам тишлаб, “ер кавлаганча” олға суд-

ралди. Мана, ниҳоят, симнинг иккинчи учи кўриниб қолди. У атиги ўн метр нарида. Комил кўзларига келган шодлик ёшларини энтикиб ютаркан, бир фурсат яна хушдан кетди. Сўнг... Симга етиб олди. Ҳайҳотки, уни улашнинг иложи йўқ. Чап кўли шалвираб қолибди. “Уни албатта, улашим керак”, дерди у яна ўзига-ўзи. Аммо қандай? Ниҳоят, йўлини топди. Ҳар иккала узилган симнинг учларини оғзига солиб, маҳкам тишлаб турди. Унинг танасидан қўмондонининг: “Ўт оч! Олға, ўртоқлар, олға!” деган даъваткор сўзлари бамисоли қон каби ўтиб турарди...

Кечга яқин душман ҳужуми орқага суриб ташланди. Комилни жанг майлонида олиб чиққанларида у тамоман хушсиз эди...

— Ўшанда командиримиз менинг қайта одам бўлишимга ишонмаган, чамамда, — дея ҳикоясини якунлади Комил ота, — мен Маҳачқаладаги госпиталда ана кетди-мана кетди бўлиб, узоқ ётдим. Бу орада қисмимиз Одессани ташлаб чиққан эди. Шундан сўнг менинг курап йўлим бошқа қисмларга туташиб кетди...

Мезбонлардан бири орага тушган сукунатни бузиб, ҳаяжондан титраб турган Комил отага яқинлашди.

— Азиз отахон, — деди у вазмин оҳангда, — Сиз ҳақиқий қаҳрамон экансиз, жасоратингиз олдида ҳар қанча таъзим қилсак, бари бир кам. Содир бўлган мана бу хатоликни эса бугун тегишли идораларга хабар қиламан.

Саёҳатчилар Комил отани меҳр қуршовида автобусга чиқаздилар. Ўша куни кечга яқин шаҳар ижроия қўмитаси ва ҳарбий комиссариатдан махсус кишилар келишди. Ота билан такрор-такрор кучоқлашиб, узоқ суҳбатлашишди.

Эрталаб денгиз қирғоғидан ўша тепаликда фанфараларнинг овози янгради. Аскарлар, ўқувчилар саф тортишди. Шаҳар жамоатчилиги вакиллари, ўзбекистонлик ветеран-саёҳатчилар тўпланишди.

Мармар лавҳа пойидаги супачада тўпланганлар сафидан миқти гавдали, хушбичим ижроқўм раиси олдинроққа чиқди. У салобат ва босиқлик билан дўстлик ва қардошлик, мардлик мавзуида нутқ сўзлади. Комил отанинг фидойилигини эса батафсил ҳикоя қилиб, унинг шаҳар фахрий гражданилигига қабул қилинганлиги ҳақидаги қарорни ўқиб эшиттирди. Отани бағрига босиб, тегишли ҳужжатларни топширди.

— Энди, муҳтарам Комил Жабборович, — деди у отани эсдалик ҳайкали олдига бошлаб бориб, — мана бу болғача ва исканани қўлингизга олинг.

Ота “хў-ўш” дегандай ҳайрон боқди.

— Мана бу мармар лавҳага бемаврид битилган исмингизни ўз қўлингиз билан ўчиринг. Ҳа, ҳа, сиз бунга ҳақлисиз!

Ота бирдан титраб кетди. Мезбонлар бундай қарорга келишларини ҳатто ҳаёлига ҳам келтирмаганди. У бир муддат тараддудланиб, майдондаги маънодор термилиб турган нигоҳларга тезгина кўз югуртирди. Гўё бу нигоҳлар: “Ота, сиз бунга ҳақлисиз. Сиз фақат ўз исмингизни эмас, бемаврид ўлимни, лаънати уруш сўзини ҳам мармар лавҳалардан ўчирибсиз, фурсат ўтмай, ишга киришинг”, деяётгандай туюларди.

Комил ота сергакланиб, саноқсиз шаҳидлар номлари битилган ҳайкал пойига аста тиз чўкди. Уларнинг хотираси шатнига алланималар дея пичирлади. Сўнгра даст ўрнидан туриб, болғача ва исканани қўлига олди. Унинг тилига қуйилиб келган сўзлар шу бўлди: “Ҳаётдан ҳам ўлим ва уруш сўзларини ўчириб ташласайдик, кошки...”

“ЖЎРАЖОН” ДОМЛА

Талабалар орасида “Жўражон” домла деб ном олган адабиёт фани ўқитувчиси Қутбиддин Набиевич аудиторияга кириб келганида ҳамма “гурр” этиб ўрнидан қўзғалди.

— Салом, жўражонлар, — деди домла қўлидаги каттакон сариқ портфели ва қўлтигидаги бир қанча китобларни стол устига ёйиб қўяркан. — Ўтиринглар! Хўш, бугун ҳамма келганми?

— Ҳа! — деди ўрнидан ирғиб турган гуруҳ сардори Рўзиев.

— Лаббай, жўражон Розиев, бақирмасдан, жойингиздан турмай, жавоб берсангизам бўларди-ку.

— Ҳа, энди домулло. Сиз каттасиз...

— Нима, нима. Сиз ҳоли кичикмисиз? Бўйингиз Рамазон дойини шафтолиқоқисидай, бурнингиз биби Анбарнинг тарошланган чўмичидай бўлибди-ю, сиз ҳали-бери Лайлатулқадрни пойлаб юрибсиз.

Аудиторияда гуррос кулги кўтарилди. Биров бошини орқага ташлаб, биров эпкайиб хоҳолар, Қутбиддин Набиевич эса айтган сўзларидан завқланиб, қўлларини кажавадек қорнига босганча бопладимми, дегандай кўзларини жавдиратарди.

— Ўлинг, Рўзиев, шафтолиқоқи экансиз-у, билмабмиз, — деди бир вақт Муҳаррам исмли қиз. Кейин хумор кўзларини ўйнатиб, қийқириб юборди.

— Ҳа, Муҳаррамбону, паризоди олам, хуршиди тобон, сизга нима бўлди? Онайиз қийқириб туққанларми сизни? О, нима бунча ово-

зингизни Фотма созандани овозидай қўйиб юборасиз, жўражон, тоис, Фотмахон?

Бўлди кулги, бўлди кулги...

— Мен сенларни, — деди домла тўполондан энсаси қотиб, сергушт ковоқларини осилтирганча, — имтиҳонда кулдиртираман. Чор дарвинидай қайиқчага тушириб, шундан ўйнатайки, кўз ёшларинг Дажла дарёсини тоширсин. Сени эса Розиев, Ягодай ялантириб, Фотмахон, сизни Дездемонадек йиғлатаман.

— Фотима эмас, домла, Муҳаррам у, — деди кимдир.

— Ҳой, ким у мени тузатадиган. Бўйнингни Карим бангини тулаган хўрозидай ичинга тортма. Мард бўлсанг, тур ўрнингдан...

Аудитория гарчи чайқалишга тайёр турган бўлса-да, “жўражон” домланинг сўнгги дағдағаларидан бироз тингандек бўлди. Домла анчагача насиҳатомуз сўзларни айтиб, талабаларни тартибга чақирган бўлди. Томоқ қириб, рангини йўқота бошлаган портфелидан кичкинагина гулдор термосни чиқарганча, сув қўйиб ичди. Сўнгра виқор билан доска ёнига келиб, мавзуни эълон қилди.

— Бугунги якунловчи дарсимиз венгер шоири Шандор Петепе, ёзинглар.

Бировлар ёзишга, бировлар зерикарли маърузани бош эгиб тингланга тунди.

— Хўш, сан нимага ёзмайсан, Розиев? Тешабойни тўтиқушидай допомисан ё, кўрамиз ҳали сайрашингни.

— Кўрасизми, кўрмайсизми, эҳтиёрингиз, — деди Рўзиев қорақўлча шевада сал кулимсираб, — бир нарсага ҳайронман, домулла.

— Нимага?

— Петепеми ёки Петефеме?

— Ҳой, биродар, — деди тутатиб “жўражон” домла, — сан Розиев эмас, Қозиев экансан-ку. Мени ревизия қилишга ким ҳуқуқ берди санга? Петепеми, Петефеме, ёз-да биттасини. Оғзакида мен айтгандай бўлади. Тушундингми?! Йўқ, Розиев, бунақаси кетмайди. Сани ниятинг дарсни бузиш. Агар эшикни ташқаридан ўз қўлинг билан ёпмасанг, лекцияни бошламайман. Ҳа, жўражон, хон бўлсангиз, кўланкангиз майдон. Қани кўрпа-ёстукни кўтар-чи. Бўлмаса, ман чиқиб кетаман.

Домла билан ортиқча ади-бади айтишишни истамаган Рўзиев “хей-рийат” деганча ташқарига чиқиб кетди.

— “Хайрийат” ингни ҳоли бурнингдан чиқориб, қулоғингга исиргадай тоқиб қўяман, тирмизак. Филбонга товукбоқар дарс берганмиш, товба...

Қутбиддин Набиевич анчагача асабийлашди. Олдинги қаторда ўтирган паканароқ талабани Рўзиевнинг ҳамтоқовлигида, фаросатсизликда айблаб, роса койиди. Кейин чуқур йўталиб, йиллар давомида тутилавериб, варақлари титилган конспектлар дафтарига кўз тикиб, маъруза қилишга тушди. У қарийб ярим соатлар қоғоз варақлаб, Шандор Петефи ҳаёти ва ижоди ҳақида ватъ айтди. Стол устидаги бир даста китоблар орасидан Петефининг кичикроқ шеърлар тўпламини топиб, роса мақтади. Ингичка овозини баландлатиб, уч-тўрт шеърини қироат билан ўқиди.

— Шундай қилиб, жўражонлар, Петепе зўр шоир ўтган. У венгер адабиётида ўзимизнинг Лирмонтовимизга ўхшаб зўр из қолдирган. Унинг зўрлиги шундаки, ҳозир ҳам шеърлари ўқилади. Шу зўр шоирнинг учта шеърини ёд оласизлар. Тўшунарлими?

— Ҳа, — тасдиқлади кимдир.

— Ундай бўлса, лекциямиз тамом. Бир ҳафтадан сўнг зарубежни литературадан экзамен бўлишини унутманглар. Сиз ҳам, Муҳаррамбону.

Қутбиддин Набиевич ярашмаган назокат билан қошу кўзларини ўйнатиб, дафтар-китобларини йиғиштира бошлади.

— Домла, битта савол бор эди, — деб қолди тўсатдан Камолиддин исмли бола.

— Қандайчигин савол? — Қутбиддин Набиевич зарда аралаш сўради.

— Шу, домлажон, аспирантурага қандай кирса бўлади?

Бу савол бир неча йилдан бери аспирантурага киролмай, армонда юрган “жўражон” домланинг қулоғи остига шапалоқ тортгандай бўлиб туюлди.

— Ҳой, биродари санггарош, осмонпарасти хомхаёл, аспирантура санга Фиждувоннинг сабзи-пиёз бозори эмаски, у дарвозасидан кириб, бу дарвозасидан чиқиб кетсанг. Отангни бир ферма қўй-эчкисини сотиб сарфласанг ҳам, аспирантура остонасига қадам босолмайсан. Ҳе, жўжахўрози пандавақи...

“Жўражон” домла эшикдан чиқиши биланоқ яна қийқириқ-кулги бошланди. Биров Камолиддинни сабзи-пиёз сотувчига чиқариб, мазах қилса, биров Қутбиддин Набиевичнинг беўхшов хатти-ҳаракатини такрорлашга тушди.

— Бўлди энди, ўртоқлар, бўлди, — деди баланд овозда Камолиддин, — яхшими, ёмонми, бари бир ўқитувчи-да. Толеимизга шундай донишманддан маъруза тинглаш тўғри келибди, чидаймиз-да. Кўрганим шу бўлсин деб, тайёрланайлик.

— Худо кўтарсин, — бурнини жийирди бир қиз.

— Эсиз шундай фан, — афеусланиб бош чайқади кимдир.

Талабалар яна алланималар дея бирин-кетин тарқалишди.

Орадан уч кун ўтар-ўтмас факультет деворида эртага имтиҳон бўлажаги ҳақида эълон пайдо бўлди. Гарчи “жўражон” домланинг нияти аён бўлса-да, талабалар белгиланган пайтда аудиторияга тулланишди.

Мешдек қорнини осилтириб, соллана-соллана кириб келган Қутбиддин Набиевич чиройли, гулдор скатерт ёзилган стол олдига келгач, бир лаҳзада ҳаммага кўз қирини ташлаб чиқди.

— Бу шоҳи сўзана кимники? — сўради у қовоғини осилтириб.

— Меники, — аста ўрнидан қўзғалди Муҳаррама, — старостамиз айтган эди, олиб келасан деб.

— Шунақами? Меники денг ҳали? Ундай бўлса, Муҳаррамаи паричеҳра, гулиҳумрои гулиҳандон, бу сўзанани никоҳингиз кечаси чимилдиққа яратасиз. Менга патхалимлик кетмайди. Ҳозирча бу зардўзингизни бошингизга рўмол қилиб ўраб ўтирсангизам, майли.

Қутбиддин Набиевич скатертни жаҳл билан йиғиштириб, хижолатдан юзлари ловуллаган Муҳаррамага отиб юборди. Сўнгра портфелидан имтиҳон билетларини шоша-пиша чиқариб, стол устига ёзди.

— Қозикалон Розиев, аспирант Камолиддин ва Муҳаррамабону ҳаммадан кейин топширади. Ҳозирча уч киши келиб, билет олсин. Қолганлар битта-битта киради, — эълон қилди “жўражон” домла.

Қутбиддин Набиевич ўн-ўн беш талабадан ярим соатлар ичида наридан-бери имтиҳон олган бўлди.

— Сенлардан, — деди домла билетларни йиғиштираётиб, аудиторияга кирган уч “гуноҳкор”га, — “Б” группа билан биргаликда экзамен оламан. Тушунарлими?

— Нега ахир, домулла? — Норозилик билдирди Рўзиев, — бошқалар қатори...

— Неғалигини, — ўдағайлади “жўражон” домла. — сен, Розиев, биткомбинат директори бўлган акангдан, сен, Камол новча, завсклад отангдан, сиз, Муҳаррамабону, ювелир магазини мудираси бўлган муҳтарама онангиздан сўрайсиз. То ўшалар мен билан учрашмаса, зачут киишқаларинг у дунё-бу дунё зарубежпийни кўрмайди. Тушундиларингми? Хўп, мен кетдим, вақтим зиқ...

“Жўражон” домланинг янги найрангига тушунмаган “гуноҳкорлар” бир-бирларига елка қисганча, анграйиб қолишди.

Иккинчи-учинчи кунларда ҳам бошқа гуруҳлардан имтиҳон олинган бўлса-да, Қутбиддин Набиевич уларни яқинлаштирмади. Ниҳо-

ят, бешинчи куні Рўзиев бошига шляпа бостириб, басавлат кийинган киши билан кафедрада ёлғиз ўтирган “жўражон” домла ҳузурига кириб келди. Уларга нигоҳи тушган Қутбиддин Набиевичнинг чеҳрасига табассум югурди. Ўрнидан ирғиб туриб, савлатдор киши билан самимий кўришди.

— Ўзлари мана бу укахонимизнинг акайи меҳрибонлари, қолаверса, қайрилмас қанотлари Рўзиев бўлсалар керак-а?! — дея эшикни ёпиб, хушомадомуз сўз бошлади “жўражон” домла.

— Йўқ, Қўзиевман!

— Ие, бу — Рўзиев, сиз — Қўзиев. Бу қанақа ака-укачилик, — ҳиринглади “жўражон” домла.

— Икки ака-уканинг фарзандларимиз.

— Шундай демайсизми, жўражон, яъни амакиваччасизлар? Шундайми? Ҳа, энди бари бир жигар-да. Амаки акадасиз-а? Ҳе, яшанг, яшанг. Қўзи Рўзиевич. Хих-хих-хи...

Қутбиддин Набиевич бесўнақай гавдасига гўё атайлаб ёпиштирилган муштдек бошини сарак-сарак қилиб завқланар, оғзининг икки бурчидан кўпик сачраганча, навбат бермай гапирарди.

— Бу бала аслида ўзи яхши бала, — дея юзланди у Рўзиевга, — фақат Баҳромча бангининг бедонасидай бироз маҳмаданароқ. Ёш-да ҳали, ёш, ўлмаса одам бўлади. Нима бўлсаям, ўртоқ Қўзи Рўзиевич, сизнинг ҳурматиңгиз учун шу балага битта бели синмаган “бешвой”-ни садақа қиламан.

— Унақа баҳонинг менга кераги йўқ, — деди Рўзиев домланинг сўзларини бўлиб, — билимимга яраша, сўраб, қўйинг.

— Ҳе, тирронча, ҳе, донишманди замон. Мартин Иден бўл-е, — кўзларини ола-кула қилиб илжайди Қутбиддин Набиевич, — агар шу киши бўлмасалар, сен вообше институтни тугатолмайсан. Ҳозир оталар югурадиган, акалар ўқиб, укалар диплом оладиган бўлган. Ҳе, пишмаган довучча.

“Жўражон” домла шундай дея Рўзиевнинг имтиҳон дафтарчасини портфелидан олди-ю, чаққонлик билан “5” баҳо қўйди. Гажжакдор имзо чекиб, Қўзиевга узатди.

— Рўзиев, санга жавоб, аканиг билан икки оғиз ҳангомамиз бор. Қани, чиқ.

Қутбиддин Набиевич эшикни яна маҳкамлаб, меҳмонга “қалай” дегандек киприксиз кўзларини қисди. Чўнтагидан рўмолчасини чиқариб, терлаган гўштдор елкалари, сержун кўкракларини обдан артди. Пахта гулли чойнакдан совиган чой қуйиб, Қўзиевга узатди. Кейин стул олиб, унинг қаршисида ўтирди.

— Гап бундай, жўражон, — кўзларини пирпиратиб, майин оҳангда, айёрона сўз бошлади Қутбиддин Набиевич, — шу десангиз, бир кичикроқ иморат қурган эдик. Ҳовузи боло гузаридан. Биласиз-а, у ерни. Ҳавоси худди Швейцарияни ҳавосидек... Шу камтарона кулбамизга, жўражон, бироз ёрдамингиз керак. Катта эмас, битта етти болор меҳмонхонамиз, битта кичикроқ залимиз пол-паталўк қилинмаган. Чумолини уясидек даҳлизини ҳам бор. Ҳа, ундан кейин янгайиз ҳеч қўймади, болалар ёзда яйраб ётади деб, битта тераска ҳам қилгандик... Хих-хих-хи... давлатингиздан яйраб-яшнардик-да. Сиздек биткомбинат директориға бизнинг бу илтимосимиз битта айвонча қургандек гап. Ҳа, энди биздан ҳам зарар кўрмайсиз, жўражон, укангизнинг институтни битириши бизнинг мана шу бўйнимизда.

Кафедраға кирганидан бери Қутбиддин Набиевичнинг хатти-ҳаракатларини зимдан кузатиб, алмойи-алжойи сўзларини тинглаб турган Қўзиев секин ўрнидан қўзғалди.

— Биткомбинатда ишлашим тўғри, домла, — деди у салмоқлаб, — лекин сиз ўйлаганчалик директор эмасман. Ҳазрати Имом мазорини биласиз-а! Ўша ердаги қабр тошлари тайёрлайдиган тоштарошлик цехининг бошлиғиман, холос. Сизга эса бажонидил ёрдам беришим мумкин. Хоҳласангиз бугун, бўлмаса эртагаёқ жуда ихчам, Швейцария мрамаридан ҳам зўрроқ мрамар тошдан бепул қабр тоши ясаб бераман. Марҳамат, домла, кечикмасдан, албатта, боринг...

Етти ухлаб, тушига ҳам кирмаган жавобдан эс-ҳушини йўқотаёзган Қутбиддин Набиевич Қўзиевнинг кафедрадан чиқиб кетганини сезмади. Ҳалқумига тиқилган тупукни зўрға ютиб, кўкрагини чангаллаганча диванга чўзилди...

ТУГМАЧАЛИ ТЕЛЕФОН

Маиший хизмат комбинати директори Шерали Қарсақбоев курортга кетадиган бўлди. Унинг ҳузурига сартарошлик, тунукасозлик ва яна икки-уч “лик-лик”ларнинг бошлиқлари бирин-кетин қўлларини чап чўнтақларига солганча кириб, ўнг қўллари билан бош қашиганча чиқиб кетдилар. Қарсақбоевнинг ҳаммадан кўпроқ куггани суратгирлик ательесининг бошлиғи Ҳотамбоев эди. Қош қорайса ҳамки, ундан дарак бўлмади. “Тавба, тирмизакни қаранг, — дерди директор тепакал бошини панжаларини “тароқ” қилиб силаркан. — Ўзи-ку бир имога маҳтал. Яна чап беришини қаранг. Тавба, сен ҳали Қарсақбоевнинг қармоғига дуруст тушмабсан...”

У асабийлашганча тугмачали телефоннинг трубкасини кўтариб, тунд ҳолатда рақам тера бошлади.

— Алло, бу Ҳотамбоевнинг ҳовлисими?

— Йўқ, уйлари! — ёшгина боланинг овози эшитилди трубкadan.

— Ҳай, энди нима фарқ қилди? Бари бир ҳовли-да! Ҳой, менга қара, маҳмадона, сен кимсан?

— Менми? Мен Ҳотамбоев Абдукарим Мусулмонович бўламан, ёшим олтида. Отам мени жуда яхши кўрадилар.

— Бўлди, бўлди. Ҳой, Мусулмонович, менга қара. Худди отагинангнинг ўзи экансан. Вой-вой, тилгинангдан ўргилай. Менга қара, ҳой, отанг қаерда?

— Отамми? Отам холаминикида. Онам ҳам ўша ерда. Тўйга кеттила. Мен бўлсам, укаларимга қоровуллик қилиб турибман. Сиз ким бўласиз, амаки?

— Мен отангнинг бошлиғи Қарсакбоевман.

— Тарсакбоев амаки, номингиз қизиқ экан-а. Отам баъзан тарсаки ейсанми, деб кўзларини олайтирадила.

— Ҳой, маҳмадана, менга қара, мен қ-қ-Қарсакбоевман, қаргадаги “қ”. Эшитяпсанми, “қ” билан айт.

— Қар-сак-боев! Шунақами, амаки, хўп. Қар-сак-боев!

— Баракалла! Менга қара, отанг бугун келадими ёки йўқми?

— Ё келадилар, ё келмайдилар.

— (Ўзича: Ўлиб бўлдим бу тирранча билан). Менга қара, Мусулмонович, айтгинки, ота, эртага Қарсакбоев амакимнинг идораларига барвақт бораркансиз, деб айт. Хўпми? Эсингдан чиқмайдими?

— Йўқ, амаки, мен энди катта бўлганман. Эсимдан чиқмайди. Дадам билан мен ҳам бораман.

— Йўқ, йўқ. Ҳой, Абдукаримбой, отангизнинг ўзлари келсинлар. Сиз укаларингизга қарашинг. Хўпми, жиян?..

Жигибийрони чиққан Қарсакбоев трубкани зарб билан қўяркан, рўмолчасини чиқариб, терлаган юз-кўзларини, ялтироқ бошини обдан артди. Стол устидаги кўкимтир кулдондан ярми чекиб қўйилган сигаретини олиб, зарда билан гугурт чақди. Оғир креслога суянганча оғзидан ҳалқа-ҳалқа тутун чиқариб, Ҳотамбоев билан бўладиган учрашувни ўйлаб кетди...

Ҳотамбоев чаққон, удабурро сураттирлардан эди. Қарсакбоев дарахтнинг шохида бўлса, Мусулмонкул баргида юарди. Қарсакбоев бўйидан урса, Ҳотамбоев энидан шундоқ чертиб-чертиб урардики, директор баъзан лом-мим деёлмай қоларди. Ана шу хислатлари учун у директорни мафтун этганди.

— Менга қара, ука, сенга оталик қилмоқчиман, — деди бир куни Қарсакбоев уни кабинетига ёлғиз чақириб, — сени ательега мудир қилиб тайинлайман.

— Раҳмат, акамулло. Бу яхшилигингизни унутмайман. Хизматингизга бирор кун яраб қоларман.

— Ана шундан гапир-да, хумпар. Куруқ қошиқ оғиз йиртали. Менга қара, яқинроқ келсанг-чи, — директор қўлини оғзига арра қилганча секин шипшиди, — Ҳар ойда ҳузуримга кириб турасан, тушундингми. Мана тугмачали телефон. Шундоқ кўтариб... остига қўясан-у, орқангга қарамай чиқиб кетаверасан. Тушундингми?

— Албатта, Шерали ака!

— Ҳа, энди менга қара. гап бундоқ бўлипти-да. Биз ҳам сени қўллаб-қувватлаймиз, ука. Агар шу жойда ишлаб турсам, — деди директор ўнг қўлининг орқаси билан чап қўлининг кафтига урганича, — сени орбитага чиқараман. Ҳа, ҳа ишонавер...

Ҳотамбоевнинг директор кабинетигаги тугмачали телефонни кўтариб, остини “обод” қилиши анча вақтгача давом этди. Баъзи ойлари Қарсакбоевнинг қатъий талаби билан бу ҳол икки, ҳатто уч мартадан давом этди.

— Биласизми, ўртоқ директор, — деди бир куни шашт билан кириб келган Ҳотамбоев, — жонимга тегдингиз. Менинг ҳам учта нонхўрим бор. Ҳар куни ишга келаётганимда чумчуқнинг боласидай тамшаниб-тамшаниб оғиз очиб қўйишади. Хўш, айтинг, уларни ким боқади? Бўлди энди. Кўнсангиз ҳам, кўнмасангиз ҳам ҳар икки ойда бир марта телефонингизни кўтариб қўяман. Бўлмаса...

— Бўпти ука, бўпти. — деди кўп жойлардан ҳайдалиб, эҳтиёткор бўлиб қолган директор. чаён чаққандек ўрнидан ирғиб туриб, — м-м-мен ҳеч нима деганим йўқ. Уч ойда кирсанг ҳам, тоис, кирмасанг ҳам бўлади. Менга қара. кетавер..

Хуллас, ҳавойи “ўлжа”лардан жудо бўлаётган Қарсакбоев Ҳотамбоевнинг оёғидан олишга пайт пойлар, бирор камчилик топиб, уни ишдан четлаштириш ҳақида бош қотирарди. Аммо Ҳотамбоев директорга ошпағини ҳеч олдирмасди...

Эрталаб Ҳотамбоев кабинетга кирганида директор сигарета чекиб ўтирар, қоғозидан қор ёғилгудай важоҳатда эди.

— Хўш, укам, — деди Қарсакбоев саломга алик олмай, писанда билан, — кеча нега ҳузуримга кирмадингиз?

— Эшитганим йўқ. Бутун айтишди курортга кетаётган эмишсиз.

— “Мишсиз”. Тавба! Менга қара, тўрт кишини орқангдан юбордим-ку!

— Ҳа, буниям ҳозир эшитдим. Хотинбой билан тўйда эдик.

— Тўйда эдик, денг. Холангизникида. Шундоқми? Ана у маҳмадана сенинг ўғлингми? Вой-вой, қайсарлиги худди ўзинг-а. Мени Тарсакбоев дейди-я! Буни, албатта, ўзинг ўргатгансан.

— Нималар деяпсиз, акамулло? Худо ҳаққи, ҳеч нима деганим йўқ. Тугмачали телефонингиз ёмон ишлагандир-да. Фамилиянгишни хато эшитган.

— Ҳа, ҳамма бало ана шу телефонда! — Директор трубкани аппаратдан кўтариб, яна зарб билан ўрнига қўйди...

— Қачон жўнайсиз, акамулло? — мулойим сўради Мусулмонқул.

— Эртага!!!

— Шунақами? Бўлмаса, гап бундай, акамулло, ҳозирча чой-чақангиз бўлса керак. Отпускнуой олгансиз. Агар хизмат бўлмаса, акамулложон, беш-ўн кун ўйнаб-кулганингиздан сўнг менга битта телеграмма жўнатасиз. Қолганига ўзим тушунаман. Ахир, курортда қийналиб қолишингиз мумкин.

— Ақлингга қойил! — деди деректор бир оз ўйловдан сўнг хурсанд ҳолда. — Ўзинг дурустсан-у, аммо ичдан пишгансан-да. Майли, укам, омон бўл. Адресни албатта маълум қиламан. Лекин менга қара, фамилиянг Ҳотамбоев-а, аммо Ҳасисбоев бўлибсан. Телефонни уч ойдан бери қимирлатганинг йўқ...

Қарсакбоевдан ўн кун деганда телеграмма келди: “Етиб келдим, тобим йўқроқ. Дори юбор!” дейилган эди унда. Ҳотамбоев шу куниёқ почта орқали уч юз сўм пулни “срочний” қилиб жўнатди. Беш кундан сўнг: “Раҳмат, дорингни олдим”, деган мазмунда яна икки энликкина хат келди.

Ана-мана дегунча бир ой ўтиб кетди. Қарсакбоев курортдан шишиб, пишиб, тошиб келди. Бир ҳафтагача уйдан одам аримади. Кўнгил сўраш дегандай, Ҳотамбоев ҳам ўғилчаси Абдукарим билан уникига бирров кириб чиқди.

Директор иш бошлаганининг иккинчи оyiда эса Ҳотамбоевни кабинетига чақирди. Уни ательсени бошқаролмаслик, ходимлар уни менсимай қўйганликлари, агар ўзи бўлмаса режа умуман бажарилмай қолишида айблади. Уни уқувсиз, йўл билмасга чиқарди.

— Хуллас, укам, Мусулмонқул, сен билан ишлаб бўлмайди. — у телефон трубкасини жойидан кўтариб, яна ўрнига қўяркан. — Марҳамат қилиб, ўз ихтиёринг билан ишдан кетиш ҳақида ариза ёз. Бўлмаса, ҳозир буйруқ бераман.

— Ахир, акамулло, режани ҳар ойда ошириб бажараяпмиз-ку. Мукофот ўрнига туҳматми?

— Ҳали сизга мукофот керакми? Қани, қани, кабинетдан туё-
гингни шиқиллатиб қол-чи!

— Хўп, ўртоқ Қарсақбоев, мен кетаман, — деди қўллари, лабла-
ри титраётган Ҳотамбоев, — лекин сиз ҳам мен билан бирга кетасиз.
Буткул кетасиз. Идорадан. Мансабингиздан. Ана шу порахўр, тутма-
чали телефонингиз, занглаган креслонгиз билан бирга кетасиз.

Ҳотамбоев шундай дея қўйин чўнтагидан алақандай қоғозчалар-
ни чиқарди:

— Мана бу — курортдан юборган телеграммангиз, — деди у ғазаб
билан, — мана буниси квитанция — Сизга жўнатган уч юз сўм
сўлкавойим. Бу эса ўз қўлингиз билан ёзган иқроор хатингиз! Хўш,
буларни инкор қилолмассиз, ўртоқ Тарсақбоев. Энди сиз ва телефо-
нингиз билан тегишли органлар гаплашади. Мен кетдим.

— Ҳой, менга қара, Мусулмонқул бўлмай кет, кофир. Мени пи-
чоқсиз сўйма, менга қара, ҳой, балонгни олай. Телефон-пелефонни
узиб ташлайман... Сени ўринбосарим қилиб тайинлайман. Ҳой, тўхта,
тў-ўх-та...

ЧИРИК ДЕВОР

Йўл қурилиши бошқармаси бошлиғи Тоштемир Ҳайдаровдан кор-
хона ҳайдовчисига: “Фалон кунни қайтаман, эрталаб соат 7 да кутиб
ол” мазмунидаги телеграмма келди-ю, ходимлар бўлими мудир
Махсум Миржоновнинг ороми бузилди. Унинг ўзига ярашмаган па-
канагина, бақалоқ гандаси гоҳ режа бўлими, гоҳ ҳисобхона, гоҳ
таъминот бўлимида пайдо бўлар, ўнг қўлининг митғи, семиз кўрсат-
кич бармоғини дуч келган кишининг биқинигами, кўкрагигами
“санчиб” суюнчи оларди:

— Эшитдингизми, Тоштемиржон акажонимиз келарканла. Айри-
пила билан яна. Ўзлариям жуда узоқ кетдилар-да.

— Уч кун бўлди-ку, командировкага жўнаганларига. Нима бало,
эмизикли бузоқмисиз, дарров соғинибсиз, — жеркиб, писанда қили-
шарди ундан безор бўлганлар.

Ана шунда Миржоновнинг жағи-жағига тегмас, қарийб ўттиз
йилдан бери шу ташилотда ишлашини, давлат юмушлари дея тўқсон
тўққиз фоиз сочи оқарганини пеш қилар, уни тингламаганларни
нодонликда айбларди.

— Тоштемиржон акажонимиздай бошлиқ дунёга бир марта кела-
ди. Тоштемиржон акажонимизнинг қадрини мана биз, дунё кўрган-
лар биламиз. Ҳа, у кишининг бир тола мўйлари сенларнинг ўн тангга
баробар.

— Нима бунча “жонлаб” қолдингиз, — деди ҳисобхонага яқинда ишга келган Нортожи исмли бола, — Тоштемир Ҳамдамович ўғлингиз тенги, чамамда-ку!

— Маҳмадоналик қилма, — ўдағайлади Миржонов узун киприкларини пирпиратиб, — одобни ўрганиш керак. Сен яна қирқ йил ишласанг-да, одамни таниёлмайсан, тирранча. Хоҳласам, ака дейман, хоҳласам, тоға дейман, сенга нима?

— Менга деса, ота денг...

Кабинетда қийқириқ кулги кўтарилди. Оппоқ, ўсиқ қошлари орасига тугунча тушган Миржонов аламига чидаёлмай гўлдираганча чиқиб кетди.

— Писмиқ! Ҳайдаровга ёқмаса-да, унга ўзини яқин олиб, сотқинлик қилади, — деди кимдир унинг орқасидан жаҳл аралаш...

Одамларнинг кўзига қайта кўринмасликка ҳаракат қилган Миржонов ўша куни қуёш ботишини бетоқатлик билан кутди. Иш соати тугагач, ҳамма хоналарга бир-бир кириб чиқди. Ходимлар уй-уйига тарқалишибди. У чуқур нафас олиб, телефон трубкасини бамайлихотир кўтарди. “Телефонлар китобча”сини бир-бир варақлаб, керакли рақамни тера бошлади:

— Алло, бу гараж, тоис, таксаматўрми? Ман ким билан гаплашёпман?

— Диспетчер билан!

— Ҳа, диспетчир акажон, худди ўзингиз керак эдингиз. Бизни адресни ёзиб олсангиз, тоис, истиқомат қиладиган уйимизни. Ҳа, ҳа, кўчамиз эски шаҳарда. Биласизми, эртага эрталаб соат 7 га Тоштемир акажонимиз келадилар, хўжайинимиз. Шунга биға такса керак эди “Газ — 24”дан, янгисидан бўлсин. Бўлади, дейсизми? Ҳе оғзингизга асал. Ҳожатбарормиз-да, акажон. Кимсан Тоштемир Ҳамдамовични сизнинг “Волга”нгизда бундоқ ғизиллатиб, уйларига келтириб ташласак, бунинг савобига ким етибди. Гапни чўздингиз, дейсизми? Ҳа, кечиргайсиз, диспетчир акажон. Яна эсингиздан чиқмасун, соат бешу нул-нулда кутаман жийрон отингизни.

... Ҳаворанг “Волга”айтилган соатда Миржоновнинг эшиги олдида ҳозир бўлди. Кечаси билан “мени уйғотасан” дея хотинини ҳам кўз юмдирмаган Миржонов қора рангли, бесўнақай пальтосига ўраниб, олдинги ўриндиққа ўтирди.

— Тўппа-тўғри айропортга! — ҳайдовчига буюрди у.

Кўп ўтмай машина шаҳарни ортда қолдириб, икки гомони пахтазор, текис йўлга чиқиб олди.

— Шопур бола, — деди у анчадан сўнг уйқусиз кўзларини гоҳ

очиb, гоҳ юмиб эснаркан, — кўп эмас, ярим соатгина кутасан. Айрипилон шундоқ қўниши билан Тоштемир акажонимизнинг қўллари-дан чамадонни ман, портфелларини сан олиб, мана шу гиркўкингга таклиф этамиз...

— Бир минут ҳам кутолмайман, — деди ёшгина, бақувват такси ҳайдовчиси. — Сизга ўхшаб кутиб турган заказларим бор. Сизни фақат аэропортга келтириб ташлаш ҳақида топшириқ олганман.

— Бу қанақаси бўлди? Ҳой, нодон, узоқдаги қуйруқдан яқиндаги ўпка яхши, деганлар. Эшитганмисан, шу мақолни? Насяни қуйиб, нақдини кўр. Ҳожагингни икки ҳисса қилиб чиқараман, хафа бўлмайсан.

— Бўлмайди, дедим-ку, гапга тушунасизми ўзи?

— Нима, нима? Мен гапга тушунмайдиган бўлдимми ҳали? Мени биласанми ўзи? — Қизарган кўзларини ҳайдовчига тикиб, ўдағайлади Миржонов.

— Биламан!

— Кимман унда?!

— Албатта, одамсиз, — деди ҳайдовчи бамайлихотир аэропортдаги такси бекатига етиб, тормозни босаркан, — министр бўлсангиз ҳам, менга бари бир, оддий йўловчисиз. Қани, пулни тўланг-да, жойни бўшатинг. Бўлмаса...

— Ё навзамбиллонгдан ўргилай, — ҳайдовчининг вазоҳатини кўриб, ёқа ушлади Миржонов, — сан ўзи бугун чап биқининг билан турганмисан? Ахир...

Ҳайдовчи Миржоновнинг тумшуғи остидан гурзидай ўнг қўлини узатиб, машина эшигини зарб билан очаркан. муштумини қисиб буюрди:

— Дарров тушиб, эшикни орқа томонидан бекитинг!

Оқибати ёмон бўлишини сезган Миржонов йўл-йўл трико шимининг чўнтагини кавлаштириб, саккиз букланган битта бир сўмликни ҳайдовчининг олдига ташлади. Сўнг шоша-пиша машинадан тушди.

— Тўхтанг, — яна буйруқ берди ҳайдовчи. — Қайтимингизни олинг.

— Йўқ, йўқ, керак эмас. Сенга бағишладим ўшани.

— Нима? Менга бағишладингиз?! — кўзлари чақчайди ҳайдовчининг.

У шапқат билан такси кассасидан битта ўн беш тийинлик тангани олиб, машинанинг очиқ деразасидан Миржонов томонга отиб юборди.

— Пулинг ўзингга сийлов. Ҳе, ўпка!..

Машина қаттиқ газдан енгил силкиниб, “ҳожатбарор” кишини аччиқ тутунга кўмганча жўнаб қолди.

Кутилмаган воқеадан довдираб қолган Миржонов анчадан сўнг ўзига келди. Асфальтни ёриб чиққан ажриқлар орасидан тангасини топиб, пальтосининг чап енгига арта-арта, чўнтагига солди.

— Ношукур банда, — деди у кутиш залига кириб, ўриндиқларнинг бирига ўтираркан. — Қорни тўйипти тиррончани. Сендан катталари жон-жон деб олади-ю. Ҳа, майли, кутмагани яхши бўлди. Ахир, такси жониворнинг ҳар миноти пул. Хўжайиннинг айрипилондан шундоқ тушишларини кўрдим, дегунча любой таксини заказ қиламан.

Шу пайт аэропорт суҳандонининг биринчи рейсдаги самолёт етиб келгани ҳақидаги хабари эшитилди.

Миржонов ток ургандек ўрнидан сапчиб, ташқарига югурди. Кутиб олувчилар тўдасини ёриб, навбатчининг ҳай-ҳайлашига ҳам қарамай, олдинга ўтиб олди. У самолётдан тушиб келаётган ҳар бир кишининг юзига тикилиб-тикилиб қарар, назарида гўё шуларнинг бири хўжайини чиқиб қолиб, ҳозир уни кучоқлаб оладигандай бўларди. Йўқ, хўжайин бу рейс билан келмабди. “Ухлаб қолган бўлишлари мумкин. Албатта иккинчи рейсда келадилар. — ўзича ўйлади Миржонов, — кетиб қолсам, одобдан эмас, кутганим бўлсин...”

... У кутди. Учинчи, тўртинчи қатновларни ҳам кўзлари тўрт бўлиб кутиб олди. Бешинчи қатновдаги самолёт келганида ҳатто бировни кузатиш баҳонасида унинг ичини айланиб тушди. Йўқ, Тоштемир Ҳамдамовичдан дом-дарак йўқ!

Миржоновнинг ҳўнграб йиғлашига сал қолди. Аэропорт буфетига кириб, алам билан икки стакан винони кўз юммай шимирди. Йигирма йил олдин чекишни ташлаган бўлса-да, бир пачка “Интер” олиб, ташқарига чиқди. У сигаретани лабларига қўндирганча автобус бекатида биё-биё бўлиб тураркан, нарироқда ҳаворанг такси келиб тўхтади. Миржонов чайқала-чайқала машина олдига келиб, эшикни очди. Ўзини юмшоқ ўриндиққа ташлаб: “э-эски шаҳ-ҳарга”, дея валжиради.

Ҳайдовчи бундай қараса, субҳидамдаги мижози.

— Ҳа, оғайни, — деди у чап қўли билан қошигача бостириб олган кепкасини кўтариб, — хўжайин кекирдагингизгача қуйиптиларми дейман!

— А-ал-аламимни қ-қўз-ғатма. Тошкўмир, тоис. То-оштсмир акк-ккажонимиз к-келма-дилар.

— Қайси Тоштемир ака? Ҳайдаровни айтаяпсизми? — сўради қизиқиб ҳайдовчи.

— Ма-ладес! — Миржонов хиёл ўрнидан қўзғалди, — хў-ўш, сан у кишини қ-қасрдан тонийсан?

— Нега танимас эканман! Йўл қурилиши бошқармаси бошлиғи Ҳайдаров-да! Сизни бу ерга ташлаб, поезд вокзалига бировни элтсам, бекатда турган эканлар. Ҳайдовчилари машинаси бузилиб, кутишга чиқолмапти. Идораларигача элтиб қўйдим.

— А? Н-нима дединг? Ид-дорагача элтиб қўйдим? — мастлигини ҳам унутган Миржонов машинадан шашт билан тушиб, ҳайдовчининг ёқасидан жуфтлади. — Мени беип дорга осибсан-ку, тирронча. Н-нега мм-ени по-поезд вокзалига ол-либ бо-ормадинг? Энди мен қ-қандай олам бўлдим?

— Расво одам!.. — ҳайдовчи Миржоновнинг қўлини ёқасидан бўша-тиб, зарб билан орқасига итарди. — Лаганбардор! Бировларнинг соясига кўрпача солгунча, чириган деворни устингга торт... ҳе, чирик девор!..

Махсум Миржонов илкис қўзғалган машина орқасидан бошини чангаллаганча, бақрайиб қараб қолди...

ЯҚИН МОЗИЙ ҚИССАЛАРИ

ТАҚДИР СЎҚМОҚЛАРИ

(Қиссадан парча)

Ёзнинг жазирама кунлари эди. Керакли кийимларим, у-бу хужжатларни дипломатимга жойладим-да, қайдасан Мингчинор, дея йўлга тушдим. Тушга яқин туман марказига етиб келдим. Суриштирсам, прокуратура янги бинога — туман ижроия қўмитасининг нақ рўпарасига қўчган экан. Туман прокурори Муса Мардонович мени очиқ чеҳра билан қарши олди. Практикант — юрист эканлигимни билгач, “Да, дуруст, практика — жиддий синов, биз ҳам ишни шу тахлитда бошлаганмиз, ука. Ўқиган бўлсангиз, уққанингиз билинади” — дея йўллашмани қўлимга қайтариб берди.

Орага бир оз жимлик чўкди. У пахта гулли чойнакдан бир пиёла чой қуйиб, менга узатди. Ўзи эса ҳузур қилиб сигарета чекди.

— Сизни терговчимиз Отажон Юнусовга ёрдамчи қилиб қўямиз, — деди у хиёл ўйловдан сўнг. — Тажрибали мутахассис. Анча-мунча нарса ўрганасиз. Олдиндан айтиб қўяй: бизда турли тасодифлар тез-тез бўлиб туради. Баъзан тун билан куннинг фарқига бормаймиз.

— Тушунарли, Муса Мардонович, йўл-йўриқ сиздан, ҳаракат биздан, — дедим бир оз шоирона оҳангда.

— Яхши. Мана, калит. Темирийўл яқинидаги Бухоро кўчасида ётоқхонамиз бор. Жойлашиб, бугунча дам олинг.

Муса Мардонович билан хайрлашиб, кўчага чиқдим. Осмон мусаффо. Қилт этган шабада йўқ. Назаримда, она-замин ҳансираб-ҳансираб нафас олаётгандай. Асфальт йўлканинг у ер-бу ерини ёриб, бош туртган майсалар ҳам ғариб ва нимжон. Иссиқ ҳарорат ҳаммани ўз уйига қамаб қўйгандай. Чанқаганимдан бекат яқинидаги сув павильонига ўзимни урдим.

— Газли сув ичасизми, ёки минеральныйми? — Навбатим келганда назокат билан сўради сотувчи қиз. Мен тасвирина чизишга рассом мўйқалами ожизлик қиладиган бу қизнинг пайваста қошлари, камон киприкларини нақш олмадай тиниқ рухсorigа беихтиёр тикилиб қолгандим.

— Ҳой, ташналаб йўловчи, соқовмисиз, нима бало? — Қизнинг кинояли кулгусидан ўзимга келиб, бундоқ қарасам, мендан кейингилар ҳам қиқирлашяпти.

— Сув, сс-увдан, чистийсидан қуйинг.

— Шундоқ демайсизми, ака, студентсиз чоғидан, тўрт тийинга

кучингиз етмаяпти? Чистийси студентлар учун бепул. Манг, ичинг. — Қиз хумор кўзларини пирпиратганича бир стакан сув узатди. Кутилмаган бу “хужум”дан ўзимни тамоман йўқотгандим.

“Мана, бўлажак юристнинг аҳволи. Бир шаддод қизнинг боқишларига жон таслим қилиб, гунгу лол бўлиб турибсан-ку, пихини ёрган мутгаҳамларга дуч келсанг, ҳолингга маймунлар йиғламасин, Одилвой! Сувни ичаяпман-у, миямда шундай хаёллар бетиним чарх уради.

— Раҳмат! — дедим ўзимни қўлга олиб. Кейин битта ўн тийинликни қизнинг қўлига тутқаздим, — раҳмат! Кечирасиз!

Қиз ортимга қайрилганимни кўрди-ю, “тўхтанг”, деди буйруқ оҳангида, — кечирадиган ҳеч қандай воқеа бўлган эмас, қайтимингизни олинг. Дуч келган жойда сахийлик қилсангиз, чўнтагингиз тешилиб қолади...

Ноилож қайтимни олдим. Олдим-у, бир қоп пуч ёнғоқдай шал-вираб қолдим. Қўлимдаги енгилгина дипломат ҳам оғир тош солингандай зил-замбил туюлди шу аснода...

Эрталабки нонуштани терговчи Отажон Юнусов билан кабинетда қилдик. Чакка сочларига оқ оралаган, хушбичим, бироз савлатлироқ, қирқ ёшлар атрофидаги бу киши анча хушчақчақ одам экан. Ҳар бир лутфи ибратомуз.

— Ука, сиз ҳали учи чархланмаган патсиз ёй кабисиз, — дедилар нонуштадан сўнг Отажон ака. — Сизнинг ёшингизда мен ҳам шундай бўлганман. Шуни яхши билингки, инсон физиклар тили билан айтганда, батареяга ўхшайди. Батарея турли элементлардан зарядлангани каби инсон ҳам бошқалардан таъсирланиши, озиқланиши зарур. Шундай экан, доимо эҳтиёт бўлинг; маслаҳат билан иш тутинг. Қўполлик ҳеч қачон кучлилиқ аломати бўлган эмас. Бизнинг ишимизда ҳамиша етти ўлчаб, бир марта кесиш лозим!

Отажон Юнусовнинг сўзларини астойдил тингларканман, сочлари бекорга оқармаганини, турмушнинг паст-баланд ҳодисалари хийла ҳоритганини ҳис қилдим...

* * *

Бир неча ойдирки, бош терговчининг шогирдиман. Кеча-кундуз тиним йўқ. Туман темир йўлга яқин бўлгани учунми, турли-туман воқеалар тез-тез содир бўлиб туради. Телефон жиринглаши билан ҳодисани эшитишинг ва шу заҳотиёқ йўлга чиқишинг даркор. Кейин тергов, тергов. Юз берган жиноятни ёпишга ҳаракат қиладиган баъзи сохта гувоҳлар, “жонқуяр”ларнинг ўртада девор бўлишлари, ай-

ниқса, хунобингни оширади. Шундай пайтда Отажон ака айтганларидек, босиқлик иш беради. Гоҳо эса, қандайдир мушкул ролни бажараётган артистларга ўхшаб кетаман. Жиноятни аниқлаб, жиноятчининг гирибонидан маҳкам тутмагунимча қўймайман. Қонун гувоҳларни эмас, айбдорларни жазолайди! — деган ҳақиқатни мундоқ ақл тарозусида ўлчаб кўраман. Муса Мардонович ҳам, Отажон Юнусов ҳам ғайратимга, қатъий хулосаларимга тан беришар. ҳар замон-ҳар замонда “хушёр бўлинг, ука, тагин раҳмдиллик қилиб, тойиб кетманг” — дея уқтиришарди.

Кунлар шу зайлда ўтанерди. Ёшлиқдаги, ҳарбий хизмат йилларидаги илк орзум — артистлик завқ-шавқи мени тамоман сеҳрига тортган эди. Фақат бир инсон — ўша сув павильонидаги сотувчи қизнинг сиймоси ҳаёлимдан кўтарилмас, уни қайта кўраман дея павильон ёнидан бир неча марта умидсиз қайтганларим кўнглимнинг аллақадеригадир наштаардай санчиларди. Уни яна кўриш насиб этармикин?...

* * *

Ўша куни туш пайти эди. Эндигина овқатланиб, хонага кирган эдим. Муса Мардонович қўлимга телеграмма тутқазди.

— Отангиз қасалхонага тушибдилар. Зудлик билан етиб боринг. Ярим соатдан кейин поезд жўнайди...

Купега кирганимда ёши анча-мунчага борган, нуроний бир киши ўтирган экан. Чол билан омонлашяпман-у, кўз олдимда бемор отам гавдаланади: “Болам, тез-тез хабар олиб тур, тобим йўқроқ. Онангга оғир. Мол-ҳол дегандай. Опаларинг бўлса, бола-чақалари билан овора. Бисотимиздаги яккаю ягона ўғилсан. Уйлантирайлик десак, ўқишингни пеш қиласан...” Бечора отам, наҳот ўша осколько сизни яна тўшакка йиқитган бўлса. Бир чимдимгина кўрғошин, шу қадар ғирроммисан! Не-не алп йигитларни оёғидан чалиб, яна қачонгача қалбларни ногирон этиб келасан?! Эҳ, лаънати уруш...

Купе эшиги очиқ бўлса-да, аввалига нозик тиқиллаш, сўнгра “мумкинми” деган овоз эшитилди. Ҳаёлимни йиғиб, эшикка кўз тикдим. Қаршимда сув сотувчи қиз турарди.

— Ма-марҳамат!

— Ёппасига салом! Отаҳон, яхшимисиз? Мана, мен ҳам сизларга ҳамроҳ бўлдим. — Қиз нозик табассум билан чемоданини жойлаштириб, чолнинг ёнига оҳиста ўтирди.

— Умумий вагонда эдим. Бирам одам кўп-ки. Проводник билан келишдик. Хайрият, бўш жой бор экан.

— Яхшимисиз! — дедим қизнинг бир фурсат жимиганидан фойдаланиб. Қиз менга унча эътибор бермаганидан уялди шекилли, аллақандай бир ҳолатда, галати тикилди.

— Яхшимисиз?

Ўша жон олгувчи кўзлар, ошиқларни куйдириш учун ўзаро маслаҳатга ўлтириб, бошини бошига қўшган қуюқ қайрилма қошлар қаршимда эди. Ҳаяжондан энтикиб, юрагим гурсиллаб урарди. Ўзимни зўрға қўлга олиб, сўрадим:

— Танидингизми?

— Билмадим, сизни қайда кўрганман? — Қиз елкаларини қисиб, узун киприкларини пирпиратди.

— Мен ўша гунгу лол, ташналаб йўловчи...

— Вой, ўша сизми?

— Ҳа, ўша фақир фуқаро студент менман.

— Кечирасиз, — деди қиз ўнғайсизланиб, — Сизни хафа қилиб қўйгандим ўшанда.

— Йўқ, йўқ, асло.

— Биласизми, аслида сув сотувчи эмасман. Ўша куни онамнинг ўринларида ишлаганман. Онам бечора касалманд. Тез-тез ётиб қоладилар.

— Мен сизнинг қўлингиздан яна бир... — Ҳазиллашдим ўшандаги вазиятни эсга олиб.

Унинг хумор кўзлари нимадандир огоҳ бўлгандай, сирли порлар, кулганида икки ёноғидаги кулгичлари ёнарди...

— Отахон, бизнинг суҳбатимизга кўп ҳайрон бўлманг. — Қиз қувноқ кайфиятда чолга ўгирилди, — бу кишининг роса таъзирини берганман. — Кейин у завқ билан бўлган воқеани ҳикоя қила кетди.

— Боплабсан, — чол бошини сарак-сарак қилиб кулди, — бу йигитни бирорта шилқимлардан бўлса керак дея ўйлагандирсан-да-а?

— Топдингиз, отахон. Чанқаган одам сувини ичиб кетавермайди-ми? Ҳадеб, тикилаверса, тикилаверса, ахир...

— Биз — таслим. Биру нол, сизнинг фойдангизга. — Қўлимни кўксимга қўйиб, енгилгина таъзим изҳор қилаётгандим, чол ўрнидан қўзғалди.

— Ман бир авқотланиб келай регистрирондан.

— Рес-то-рандан денг, отахон.

— Ҳа, майли, қизим, санингча бўлсин.

Орага сукунат чўкди. Во ажаб, дейман ўзимга-ўзим. Бу тақдирнинг мурувватими ёки шунчаки тасодиф. Қайта бир мартагина кўришга зор бўлиб, сув павильони атрофида тентираб юрган мен савдойи-

нинг пешонаси, наҳот, бугун чарақлаб очилиб кетса? Эй, Одил ошиқ. Мана истаганингча боқ унинг бежирим қадду қоматию эртактларда нақл этилганидек пари рухсориға...

Мен жим, у жим. Фақат нигоҳларимизгина бир дам висол айлар, поезд эса чўл бағрини ёриб, шитоб билан олға интиларди. Купе деразасидан узоқ-узоқларга қарайман. Якка-ярим қуриган юлғунлар, саксовуллар кўзга ташланади. Мана, илон изига ўхшаш сўқмоқлар. Бу сўқмоқлар чўлнинг ичкари-ичкарисигача кириб борган. Шунисини биламанки, бу сўқмоқлар бориб-бориб катта, равон йўлга туташади. Бамисоли одам тақдиридай...

— Биласизми, — дедим бутун идрокимни тўплаб, ноқулай сукунатта хотима бериш учун, — колхозда ишлайдиган бир сувчи йигит ўйланибди. Қиз бригадир экан.

— Хўш, хў-ўш? — Қизиқсиниб қаради қиз.

— Йигит бояқиш севгилиси билан сира учрашиб суҳбатлашмаган экан, яъни... муҳаббат ҳақида. Тўй ўтгач, йигит билан қиз холи қолишибди. Куёв келиндан, келин эса куёвдан тортиниб, бир-бирига фақат унсиз термулишаркан. Ниҳоят, куёвбола юрак ютиб, сўз бошлабди:

— Хў-ўшш... Ғўзалар қалай?..

Қиз хиёл ўйлаб турди-ю, кейин шундай хандон отиб кулдики, унинг кулгиси томир-томирларимни жимирлатиб юборди.

— Вой, бало экансиз-ку. Шоирмисиз дейман. Гапга бунча устасиз?

— Йўқ, яхши шоирларни яхши кўраман. Кечирасиз мени, ўша сувчи йигитга ўхшаб сўрайман-да энди: ишларингиз қалай? Қаёққа кетаяпсиз?

— Эсим қурсин. Сизни танигач, шаддодлигим тутиб кетибди. Буни қаранг, танишмабмизам. Исмим — Раъно. Ёзги сессияга кетаяпман.

— Демак, талабасиз!

— Ҳа, сизнингча фақир фуқаролардан. Фақат... Сиртқи талаба. Ишлайман, вилоят ижтимоий таъминот бўлимида.

— Ижтимоий таъминот бўлимида?...

— Балли, ижтимоий таъминот бўлимида маслаҳатчи — ҳуқуқшуносман. Самарқандда. университетнинг ҳуқуқшунослик факультетидан сиртдан ўқияпман. Учинчи курсда. Мана, таржимаи ҳолимни ҳам билиб олдингиз. Хўш, ўзингиз кимсиз? Талабамисиз, прокурормисиз?

Мен Раънонинг “юристман” деганини эшитибоқ, ўрнимдан туриб кеттандим. Қизнинг боши устида тик турганча, яна купе дераза-

сидан чексиз кенгликларга разм соламан. Бу мовий осмон остида, она-замин деб аталувчи муқаддас тупроқда ҳаёт дея аталган мураккаб тилсимнинг қанча эшигию қанча туйнути бор экан? Эшикдан кираман, деб пешонангни туйнукка уриб олсанг ва ёки туйнукдан ўтиб олсам, дея эгилиб-букилиб, туйнукбоп бўлиб келганингда қаршингда очиқ эшик турган бўлса-чи?! Бу не сирли савдоки, чақани чақага уриб, кўпикдан жарақ-жарақ бели синмаган сўлкавой ясовчи оқбилак хоним, дея ўйлаганим мана шу шаллод қиз ҳамкасабам чиқиб қолса-я? Эҳ, ҳаёт, бунчалар сержумбоқсан? Сени тушунмоқ учун одамзодга битта умр етармикан?..

— Нега тагин соқов бўлиб қолдингиз? — Раънонинг кўзларида яна табассум порлади.

— Агар терговчи бўлсам-чи! — дедим бамайлихотир унинг қаршисига ўтирарканман.

— Вой, сиз-а? Ростданми?

— Ҳа, мен, сизга термулиб турган мана шу Одилвой деган бўйдоқ йигит терговчи бўламан, фақат практикант-терговчиман.

— Демак, исмингиз — Одилжон, юридик факультетда ўқийсиз?

— Худди шундай, сўнгги курсда. Аммо сизга ўхшаб Самарқандда эмас, Тошкентда. Мана, таржимаи ҳолимни ҳам билиб олдингиз. Саволингиз борми яна?

Раъно елкаларини қисиб, менга бир муддат тикилди. Тикилди-ю, унга боқиб турган кўзларимнинг ўтига бардош беролмади шекилли, секин ўрнидан кўзгалди.

— Чанқадим. Битта чой дамлаб келай. — У ҳайҳайлашимга қарамай, вагон йўлагига чиқди.

Танҳоман. Бошимда минг турли ўйлар. Аллақайси донишманднинг сўзлари қуйилиб келади дилимга: тақдир одамга ниҳоятда шафқат қилса, унга оламдаги энг улуғ бахтни ато этмоқчи бўлса, салоқатли дўстлар топиб беради...

Эшикда Раъно кўринди.

— Бунча исқирт бу проводник, бир чойнак чойга эллик тийин сўрайди-я! — деди у нафрат билан йиғма столчага иккита стакан ва тумшуғи чегаланган чойнакни қўяркан, даққиюнусдан қолган бу чойнакни қаранг. Пиёласи бўлмаса.

— Нима қилсин, бечора. Сиз ва мен йўловчилармиз. Хоҳлаган нархини қўйиб сотаверади-да. Тергайдиган киши бўлмаса.

— Мана шунақа-да, ўртоқ терговчи, бу тоифа одамлар эътиборсизлигимиз, раҳмдиллигимиздан фойдаланишади. Ўн тийинлик нарсани у шаҳардан бу шаҳарга элтиб, ўн бараварга пуллашади. Бултур

туристик саёҳатга чиққан эдим. Новосибирскда бўлганимизда, биласизми, номусларга қолиб ўлдим. Бизни бозорда кўрган бир ўрис аёл нима дейди денг. “Ҳа, саримсоқ пуллагани келдиларингми?”

— Боплабди-ку!

— Куласиз-да сиз! Бунақа проводник ниқоби остида юрган олиб-сотарларга қонуннинг нечанчи моддасидаги жазони лозим кўрасиз, бўлажак прокурор?!

— Виждон — қонунлар қонуидир. Ҳозирча шуни раво кўраман, — дедим бироз ҳазил оҳангида.

— Мана, кўрдингизми, Одил ака, биз кўпинча китобий хаёллар билан юрамиз. Жиноятчининг бола-чақасини ўйлаймиз, уни диёнатга чақирамиз. Бундайлар бўлса, виждонини пулга сотади, энг аянчлиси номимизни булғаб юришади...

Раъно ҳақ эди. Унинг бу қадар куюнчаклигини, бир чойнак чой баҳонасида анчайин ҳақиқатларни тўкиб солишини хаёлимга ҳам келтирмаган эдим.

— Раъно, ҳар қалай, нафратланиш — охирги чора. Аммо нафратланишдан олдин меҳрибонлик қилишни ҳам унутмаслик лозим.

— Кимга? Хўш, кимга? Виждонсизгами, бюрократгами?

Раънонинг ўйчан қиёфаси яна жиддийлашди. У стакандаги чойдан бир ҳўплаб, ёноқлари устига тушган сочларини кўллари билан икки чаккасига таради.

— Яқинда ишдан кетмоқчиман, — деди у бироздан сўнг маънос оҳангда. — бошлиғимиз билан келишолмадим.

— Нега?

— Ёзувчи, деб гумон қилишяпти мени.

— Ёзувчи, деб?

— Ҳа, ҳа, ёзувчи, деб, — хиёл жилмайди Раъно, — билмайсизми ҳали, иғвогар, бўҳтончи, имзосиз шикоят ёзиб, кишиларни оворайи жаҳон қилувчиларни “ёзувчи” деб аташади. Бошқа сўз қуриб қолгандай...

— Қизиқ, сизнинг нима дахлингиз бор экан “ёзувчи”ликка?

— Аёл кишидан порахўр чиққанини эшитганмисиз? — саволимга савол билан жавоб қилди Раъно.

— Билмадим, балки мумкиндир.

— Билмадим, эмиш. Назаримда, сиз китоб варақлаш билан умр ўтказиб, ҳаётнинг чигал тугунлари борлигини унутгансиз.

Шу топда Раънога қарши бир оғиз гапириш гуриллаб ёнаётган оловга сув сепиш билан барабар эди. Нафасни ичга ютишдан булак йўл тополмадим.

— Ўртачўлни эшитганмисиз? — бироздан сўнг сўради Раъно.

— Ҳа, янги туман. Қарнаб тоғ этакларида.

— Мана шу ерга кўчиб бориб, чўлқуварлик қилаётган бир ногирон уруш қатнашчисига бундан ўн йил олдин “Запорожен” беришган экан. Саид бобо эди у кишининг оти. Тўртта жанговар ордени бор. Бир оёғини Берлин остоналарида ташлаб келган. Қоида бўйича, етти йил ўтгач, машина алмаштириб берилиши лозим экан. Саид бобо ишдан чиққан эски машинасини ижтимоий таъминот бўлимига келтириб топширади. Бироқ... бечора бобони овора қила бошладилар. Бундаги врачлар у кишига кажавали мотоцикл олишни маслаҳат берадилар. Бобо бўлимимиз бошлиғи Зевархон опага мурожаат қилди. Рад жавоби олади. Шундан сўнг менга кирдилар. Опага Саид бобонинг ҳақлигини тушунтирмоқчи бўлдим. Шундай маломатга қолдимки. “Сенга пора берган-да, орага тушяпсан”, деди беҳаё. Йиғлаб чиқиб кетдим. Тортишув анча муддатга чўзилди. Саид бобо тегишли ташкилотларга мурожаат этишга мажбур бўлди. “Арзингизни кимга айтсангиз айтинг. Сизга машина берилмайди”, дея уруш фахрийсини ҳайдаб юборган бошлиғимиз ҳам, врачлар ҳам типирчилаб қолишди. Оқибат нима бўлди, денг, Зевархон опамиз бошчилигидаги махсус комиссия “сизни бошқа киши билан адаштирибмиз, кечирасиз” дея Саид бобонинг уйига “Жигули” элтиб беришди. Айтинг-чи, Одил ака, бизнинг ҳаётимиз учун жонини душман ўқиға тиккан, тўрт йил ўт, сув кечган муҳтарам бир отахонни шунчалик овораи сарсон қилиш кимга керак эди? Ўттиз беш йил олдин нақ тиззасидан кесилган оёқ қайта ўсиб чиқмаслигини Зевархон опа билмасмиди ахир, ўн йил илгари унинг ўзи Саид бобонинг ҳужжатларини тасдиқлаб, машина берган эди-ку! Йўқ, ҳамма бало бюрократликда, хуфя порахўрликда! Ҳа, яширинча порахўрликда! Мен нодон ўша жойда икки йил ишлаб, ҳеч нарсани сезмабман. Яқинда идорамиз тегишли ходимлар томонидан тафтиш қилинди. Маълум бўлишича, Зевархон опамизнинг махсус одамлари бор экан. Уруш қатнашчилари бепул машина оладиган бўлишса, улардан минг сўмдан, айримларидан икки минггача пора олишаркан. Текин ўлжанинг кагга қисми Зевархон опанинг чўнтагига тушаркан.

— Пихина ёрган айёр экан-ку, Зевархон деганингиз. Мен бўлсам, аёл зотини поклик ва назокат тимсоли деб юрибман.

— Тўғри, аёллар орасида ҳам баъзан оласи учраб туради. Аммо ҳамма аёл Зевархон эмас. Мен опани авваллари ҳурмат қилардим. Отам, раҳматли ўғай отам бултур... қазо қилганларидан сўнг опанинг муомаласи бирдан ўзгарди. Ҳар икки гапининг бирида “Юрист —

консультантлик шататимиз қисқаради, бошқа иш топинг” дея рўй-рост айтадиган бўлди.

Отам раҳматли милицияда терговчи эдилар... Мана энди бўлса, опанинг иши текшира-текширда. Опа мендан кўраяпти бу ҳангоманинг очилишини. Гўё тегишли ташкилотга шахсан мен ёзган эмишман.

— Нега сиздан кўради у маккор? Юрист оиласидан бўлганингиз учунми? — дедим ўзимни тўхтатолмай.

— Эҳтимол. Аммо опа Саид бобо масаласида порахўрликда айбланганида месткомга ариза берган эдим. Вой, шунда бу ноинсофнинг тилёғламалигини кўрсангиз эди. Муҳокамада нима дейди, денг: — Раънохон, ахир қизимизсиз-ку! Онанинг аччиқ гапи бўлмайди. Жаҳл устида айтган бўлсам айтгандирман, пора олгансиз деб. Ўша чўлоқнинг орасига кириш шартмиди сизга? Бундан кейин ўшанақа қурумсоқларга маслаҳатингизни беринг-у, ишимизга аралашманг. Такрор айтаман, сизнинг вазифангиз арз-додларга фақат юридик жиҳатдан жавоб бериш. Қизим, агар керак бўлса, жамоа олдида бошлиқ бошим билан сиздан кечирим сўрайман...

Зевар опа шундай усталик қилгандики, йиғилишдагиларнинг кўпчилиги мени қизиққонликда, гўрликда айблашди. Шу-шу, опа билан ошимиз пишмай келаяпти...

Коридорда аввалига такрор-такрор йўтал овози эшитилди, сўнгра эшикда овқатлангани кетган ҳамхонамиз, серсоқол чол кўринди.

— Мумкинми, бўталоқларим?

— Келинг, келинг, — дедим ўрнимдан қўзғалиб.

— Ўтиравер, болам. Мен мана бу қизимнинг ёнида ўтираман.

Чол оҳиста чўкиб, оҳори кетган рўмолчаси билан юз-кўзларини обдан артди.

— Қани, чойдан битта қуй, қизим. Бу ристоран деганингга аввалдан ҳам ихлосим йўқ. Шуюм овқатланиш бўлди-ю, кафтдек ликопчада сузиб келади-я! Худди санаб солгандай, тўрт дона чучвара! Бу первийси эмиш. Иккинчисининг номи рагу экан. Шундоққина суяк. Ўргилдим ифтаройингдан. Ўзимизнинг қўлбола овқатларга нима етсин, қизим. Мана, ристорандан келяпмиз-у, қорин алик олган эмас. — Чол худди болалардек бегубор жилмайди. Раънодан ҳам, мендан ҳам садо чиқмагач, бироз ўнғайсизланди.

— Ораларингдан қора мулук ўтдими, дейман, жимсизлар? Болам, менинг йўқлигимдан фойдаланиб, қизимни хафа қилдингми ё?

— Йўқ, отахон, қизингиз Зевархон опаларини соғинганлар. Шунга бироз...

— Э, ҳа, шундай демайсанми, ўғлим. Соғинч яхши нарсa. Соғиниб, соғиниб кошки муродга етса киши.

Раъно менга ялт этиб қаради. Унинг кулиб турган кўзларида нур порлар эди. Поезд навбатдаги бекатга келиб тўхтади.

* * *

Раъно иккимиз битта қовун харид қилиб, купега киришимиз билан эшикда мўйловли одам пайдо бўлди. Гурзидай-гурзидай қўлларида иккита чемодан. Елкасида алланарса солинган қирқ ямоқ қоп. Купега унинг ўзидан олдин кўланса ароқ ва папирос ҳиди кирди.

— Қани, ёрдамлашвор, йигитча. — Мўйлов елкасидаги қопини юқоридаги махсус ўриндиққа осонгина иргитди. — Нега хода ютгандай қаққайиб турибсан, — хўмрайди менинг бепарво турганимни кўриб, — ёрдамлашгин, деяпман.

— Хўп деяпман-ку, амаки, — зил-замбил чемоданлардан бирини мўйлов билан биргалашиб, қопнинг олдига жойлаштирдик. У бир пас ёқ-бу ёққа аланглади-ю, иккинчи чемоданни мен ўтирган диванкроватнинг сандиғига “яширди”. Кейин кийимларини кир қўллари билан “чўткалади”. Чол бурнини жийирди. Раънога қарайман. Унинг ранги қув учган, кўзлари аллақандай бежо. Сарвдек қомати кичрайиб, ҳайкалдек қотиб қолганди. Во ажаб, дейман ўзимча, чақирилмаган бу “меҳмон” бир балони қўзғамаса гўрга эди.

— Сизга нима бўлди, Раъно?

— ...

— Ҳа, ойимқиз. Таширифимиз ёқмади, шекилли? — Мўйлов ёнимга ўтираркан, заҳарханда қилди, — ёки ошиқ-маъшукларга халақит бердикми?

— Оғзингизга қараб гапиринг, амаки.

— Ҳе, ўша амакингдан ўргилдим. Сан мани оғзимга қара, — мўйлов икки қўлини “ф” ҳарфига ўхшатиб, белига тираганча ўдагайлади. — Санларга биз кексалар ёқмаймиз ўзи. Культурний эмасмиз, қишлоқимиз, кийимимиз чанг-чунг. Шундай-да-а?!

— Қўйсангиз-чи, бекорчи гапларни. Қайси бир шаҳарликнинг бошида шох бор?

— Хў, бобой, сизга ҳам шундай қилдими бу такасалтанглар? — мўйлов юқори ўриндиқда ёнбошлаб ётган чолга ўдагайлади.

Купега кирганидан бери мўйловнинг хатти-ҳаракатини кузатиб келаётган чол хиёл ўрнидан қўзғалди.

— Ҳай, ҳай, полвон, мўйловингга қараб сени тузук одам, деб ўйлагандим. Булар нима қилди сенга? Босар-тусарингни билмайсан-

у, яна биз кексалар дейсан, ёшларга дўқ урасан. Ичган бўлсанг, ўзингга. Мана бу ёққа чиқиб, индамай ётавермайсанми? Пичоқ сопи билан, тезак қопи билан, деганлар...

— Агар оқ соқолингиз бўлмаганда, — деди мўйлов чолнинг кутилмаган жавобидан ҳангу манг бўлиб. — Сизни мана шу деразадан улоқтирардим. Ўлай агар...

— Шайтонга ҳай де, полвон. Загча эмасманки, патимни юлсанг. Гитлер деганингни мана шу қўлларим билан бўғиб, — чол қалтираган қўллариини ҳавода силкитганча тишларини гижирлатди, — жаназасини уйида ўқиб келганман-а. Сен ким бўлибсан ҳали. Мўйлов ҳайф-е!

Мўйлов чолнинг важоҳатини кўриб, бир лаҳза қотиб қолди. Ма-жолсиз, яна ўрнига оҳиста ўтирди. У бир зарбадаёқ саросимага тушиб, нима қиларини билмай, қўллариини бир-бирига ишқар эди.

— Мен виноват, бобой. Узоқ йўлдан келяпман. Чарчаганман, — тилёғламаликка ўтди у, кейин мен томонга ўтирилди. — Қани, тур ўрингдан. Бобойни бир хурсанд қилайлик.

У ҳозиргина “яширган” чемоданини қайта қўлига олди. Қалтираб-қалтираб қулфига калит солди. Битта коньяк, битта қоп-қора вино ва уч-тўрт бўлак колбаса олиб, столча устига қўйди.

— Мана буниси “Армянский”, — деди у коньякни бармоғи билан чертиб, — мана буниси эса, — Раънога қараб илжайди мўйлов, — “Черные глаза”. Сочиди бўлади бунақаси... Қовогингизни уйманг, энди бобой. Бу дунёи бебақода одамзоддан нима қолади? Хўш, айтинг-чи, бобой, нима қолади?

— Майшат, тўрт кунлик даври даврон, бир бало қилиб бойлик орттириш, хулласи, калтакесакка ўхшаб яшаш!... Шундай демоқчимисан? — нафрат билан кесатиб жапоб қайтарди чол.

— Оғзингизга ҳалво. Юрагим экансиз-ку, бобой, — мўйлов коньякдан бир стаканини бир кўтаришда бўшатди. — Аммо калтакесак деманг. Калтакесак яхши ҳайвон. Урсангиз шишаверади, шишаверади. — ҳиринглаб кулди у, — ма-мани у-урсангиз, ҳиққ... шиш-майман лекин. Ҳей бобой, бу ўткинчи дунёда яшаш йўлини бил... Ҳиққ... билиш керак. Майшат ўзидан бўлмайди. Мен сизга айт... Ҳиққ... айтсам, ўзимизни чеснок бор-ку, саримсоқ, бир тўрваси, ҳиққ, бир чамадон пул бўлади. Ҳа, йўл... Ҳиққ, ҳиққ... йўлини билл-ҳиққ -иш керак.

Мўйловни ҳиқичоқ тутганди. У чойнакни кўтариб оғзига тутди. Мўйлови аралаш оғзининг икки чеккасидан совиган чой тўкиларди унинг. У чойнакни столчага дўқиллатиб қўйиб, чап қўлининг орқаси

билан оғиз-бурнини артган бўлди. — Лолақизғалдоқ бор-ку, хашаки лолақизғалдоқ, мана бу ошиқ-мошиқлар яхши кўрадиган, — мўйлов дам-бадам кекириб, боши билан бизларни имо қилиб кўрсатди. — бир савати бир чамадон пул. Фақат йўлини билиш керак. Баҳорни бошида эрталаб самолётга утираман-у. Москвага бориб тушаман. Қарабсизки, ўша аэропортни ўзида талаб кетишади. Ҳар жуфти бир сўмдан. Кечқурун ўша самолётни ўзида яна уйга қайтаман. Мана шу-нақа, бобой. йўлини билиш керак яшаш деганини.

— Нима қиласан бунча пулни? Искандар Зулқарнайн бутун дунёни эгаллаб устун бўлдимики, сен бўлардинг.

— Ким дедингиз, бобой. Зулқарнайми, Зилқоринми, нима дедингиз? — Қорнини ушлаб, хахолаб кулди у.

— Пулдан бошқа нимани билардинг сан. Эшит, ўлими олдидан нима деган у.

— Билмайман, хўш нима деган у Зилқорин?

— Ҳар икки қулоғинг билан ҳам эшит, — деди чол дона-дона қилиб, — билсинларким, етти ўлка подшоҳи, етти осмон мушкулларидан хабардор одам, энди жисмида жон йўқ, бу макондан бўш қўл билан кетмоқда. Кимки жаҳон мол-мулкани ҳавас қилса, мана бу қуп-қуруқ, очиқ қўлларим унга ибратдир...

Мўйлов анчагина сукут сақлаб турди. Коньякдан яна бир стакан қуйиб кўтарди. Биё-биё бўлаётган кўзларини ердан узиб, аввал чолга, кейин менга қаради.

— Аҳмоқ экан ўша Зилқорин, — деди у бирдан талмовсираб, — бутун дунёни олсаям, пул топиш йўлини билмаган. Бўлмаса, қўлим қуруқ демасди. Ўша Зилқорин мандан дарс олиб, маишат қилишни ўргансин.

Мўйлов коньякнинг қолган қисмини икки стаканга баробар тақсимлаб, бирини чолга, бирини менга узатди. Чайқалиб туриб, проводникни чақирди.

— Ўв, номард, проводник, ўн сўмни-ку қўртдай санаб олдинг. Бир хабар олай демайсан. Дарров битта кружка келтир.

Кўзлари уккиникидай ноўхшов проводник ҳаял ўтмай стакан келтирди.

— Яна нима обкелай, полвон ака?

— Дафф бўлл!

Мўйлов чайқалганча яна чолга юзланди.

— Олинг, бобой.

— Ман ичмайман.

— Ичасиз, бобой. Ҳали Мақсуд мўйловнинг қўли қайтган эмас.

— Ичмайман дедим-ку санга!

— Бақирманг, бобой. Етмишгами, саксонгами кирибсиз. Бўлди-да яшаганингиз, ўлсангизам шуни ичинг.

Чол жаҳл билан унинг қўлидан стаканни олди-ю, коньякни полга сепиб юборди.

— Майли, майли, — деди мўйлов чолнинг важоҳатидан ҳадиксираб. — Ўпкангизни босинг. Бу сабилниям мард киши ичади. — У чолнинг сўкинишларини эшитмаганга олиб, менга юзланди. Сўнгра қўлидаги коньяк қуйилган стаканни дўқиллатиб олдимга қўйди.

— Қани, ол. Сан ич! Мана бу “Чёрный глаз”дан ойимқиз ичади. Сочидан именни шу қизга олиб келганман.

Мўйлов рад жавобимга эътибор бермай, бўп турган стаканга тўлдириб вино қуйди. Анчадан бери ҳайратдан қотиб, бошини қўллари орасига суққанча бемажол келаётган Раъно нафрат билан мўйловга тикилди. Тикилди-ю, даҳза ўтмай яна купе деразасидан ташқарига нигоҳ қалади. Унинг лаблари кўкариб, киприклари асабий пирпирарди.

— Ҳўвв, ойимқиз, кўп ўйламанг. Қариб қоласиз, кейин ҳеч кимга керак бўлмайсиз, — киноя билан яна тилга кирди мўйлов, — шоир-поирмисиз ё?... Ҳа, энди шоирлар ўйласа бўлади. Бизам вақтида шоир бўлганмиз. Ошиқона шеърлар ёзиб, сиздай нозанинларни қўлига тутқазардик.

— Бас қилинг, кўп алжираманг. — Қўлларимни мушт қилиб, ўрнимдан қўзгалдим.

— Бир-иккитасини ўқиб берайми ё? — деди у бепарво. Сўнгра бўш турган коньяк шишасини қўлига олиб, чертишга тушди:

Қиз деганинг шунча нозик бўларму?
Орқасига сочи ёзиқ бўларму?
Лабларидан бир бор ўпич олганинг
Шу ғарибга олти ой озиқ буларму?
Вой, дод, аканг ўргилсин.

Раъно унсиз йиғлашга тушди.

— Мана бунисини тингланг, биз тожиқчаям ёзганмиз, — шилқимликка ўтди у:

Так-таки боло,
Лаганба ҳалво.
Ониғи бепул, укажон,
Коракаш тавалло,
Вой, дод, аканг ўргилсин...

— Қалай? — Мўйлов Раънонинг боши устида тик турганча гоҳ менга, гоҳ чолга қошларини учирарди, — шоирлик мана бунақа бўлади, — у бир оз каловланди, менинг ўт бўлиб ёнаётган титроқ вужудим, тугилган муштларимни кўраркан, Раънонинг ёш томчилаб турган иягига қўл чўзди.

— Бошингизни кўтариб ўтулинг, дўндикча, бу бепул йигитнинг таваллосига алданманг кўп.

— Қўлингизни тегизманг унга, бўлмаса...

— Нима қиласан, урасанми? — у мўйлови аралаш лабларини тишлади ва кўзлари қонга тўлган ҳолда менга хезланди, — урасанми-а?!

— Агар яна бир марта ҳалдингиздан ошсангиз...

— Хоп, хоп, ўртоқ безори, мана, ўтирдик жойимизга, — мўйлов нақ башарасига туширишга тайёр турганимни кўриб, дарров ҳийлага кўчди. Сал ҳушёрланиб, Раънони юпатмоқчи бўлди.

— Боя сан буни исмини Раъно дедингми? — ёвқараш қилди у менга. — Қизиқ, жуда қизиқ. Маниям бир вақтлар Раъно деган қизим бор эди. Билмайман, ўликми, тирикми? Онасини ўн олти ёшида олиб қочганман. Тўққиз ой ўтмай, туғди лаънати, қиз туғди. Иккинчи куни роса дўппосладим, нега қиз туғасан деб. Бир ой ўтмай боласини олиб қочиб кетди, қизталоқ. Қамоқдан келиб эшитсам, бир чўлоқ милисига тегиб кетипти...

Раъно ортиқ чидаб туролмади, уввос солиб юборди. Бир оздан кейин ҳушдан кетди. Ҳайратдан нима қилишимни билмай қотиб қолдим, чол ўрнидан сакраб туриб пастга тушди.

— Сув опкел, ўғлим, сув!... — Чол Раънонинг бошини тиззасига қўяркан, мўйловга бақирди: — Бехосият, чиқиб тур бу ердан!

Ҳаял ўтмай, сув келтирдим. Чол Раънонинг юз-кўзларига сув сепди. Терлаган юзларини белбоғи билан артди, бошини оҳиста кўтариб, стакандан сув ичирди. Раъно бир оз ўзига келди, кўзларини очди. Аммо купсининг бир четида бақрайиб, “томошабин” бўлиб ўтирган мўйловга кўзи тушди-ю, киприкларини яна юмди. Шу ҳолатда анчагача ётди. Поезд эса бир маромда олға юрар, воқсадан огоҳ бўлган қўшни купедагилар эшигимиз олдида тўпланишганди. Раъно ғалаговурни эшитиб, чолнинг тиззасидан бошини оҳиста кўтарди.

— Чиқиб кетинг бу ердан...

— Менми? — Ўқрайиб ўрнидан турди мўйлов. — Бекорларни айтибсан! Сани пулинг куймаган бу ўринга. Проводникка ўн сўм берганман, билдингми?

— Лаш-лушингизни йиғиштириб, ҳозироқ бўшатинг бу жойни, — дедим охири сабрим тугаб.

— Ўвв, дўндикча, бу қашшоқ, безори ошиғинг бир кун қўлимга тушади. Уни мана шу кекиртагидан... — мўйлов тишларини ғижирлатиб, бўғзимга чангал солиши билан, қўлларини орқасига чаққон қайирдим. Башарасига энди туширмоқчи бўлганимда... Раъно чинқириб, ўрнидан туриб кетди.

— Илтимос, Одил ака, урманг бу беҳаёни. Садқайи одамгарчилик кетсин. Кўзи кўр бўлганида ўзини танийди бу ноинсоф...

Чол ҳайҳайланга тушди. Эшикда тўпланганларнинг бири у деди, бири бу. Мўйлов вой-войлаб, юкларини йиғинтира бошлади. У тинмай сўкинар, оғзидан боди кириб, шоди чиқарди.

— Б-безори, зўр-равон! Ҳали сен билан алоҳида учрашаман. Бўйнингни сапчадай узмасам, Мақсуд мўйлов номим манга ҳаром! — у шундай дея тўпланганларни туртиб-туртиб, бошқа вагонга ўтиб кетди...

Одамлар воқеани анчагача муҳокама қилишгач, бирин-кетин тарқалишди. Купеда яна учовимиз қолдик. Содир бўлган нохушликдан кўнглимиз хуфтон. Раънонинг кўзларидан ҳамон шабнам қаграларидек ёш думаларди.

— Қўй энди, қизим, йиғлама. Бир қовоғари хонамизга кирди-ю, уч-тўрт айланиб учди-кетди-да... Чол ўрнидан секин кўзгалиб, яна юқоридаги ўринга чиқди. Жойини наридан-бери тўғрилаб, ёстиққа ёнбошлади.

— Биласанми, она қизим. Нимайики ҳаётга келган бўлса, у яшаши керак. Аммо бу ҳаётда оргикча одамлар, одам шаклидаги махлуқлар кам дейсанми? Улар ҳам ризқини еб яшайверишади. Афсуски, бу сирнинг поёнига етиб бўлмайди. Жуда кўп ўйлаганман бу ҳақда. Ибн Сино ҳакимни эшитганмисан. У “кимни дори тузатмаса, ўт тузатади, кимни ўт тузатмаса, пичоқ тузатади, кимни пичоқ тузатмаса, ўлим тузатади” деган. Манимча, қизим, бу ярамас мўйловни ўлим ҳам тузатолмайди. Ҳа, ҳа, нопок одамлардан ўлим ҳам ҳазар қилади...

Чолнинг сўзларини тинглайман-у, Раънонинг тинимсиз йиғлашидан юракларим эзилади. Уни бу оғир изтиробдан қутқариш йўллариини излайман. Нима бўлди ўзи унга? Нечун бағри кабоб унинг?..

— Ахир, ахир, Одил ака, бобожон. Ўша ярамас, нопок мўйлов менинг отам бўлса-чи?!

— А, қандай қилиб сизнинг отангиз бўлсин у? — Ҳайратдан ўриндиққа беҳол чўкдим.

— Юрагим бир нимани сезганди, — деди чол бамайлихотир бошини чайқаганча. — Мўйлов купега кирганидаёқ рангинг бўздек оқариб, нафасинг ичингга тушганди.

— Раъно, нега ўша заҳотиёқ айтмадингиз? Мен у разилни...

— Кераги йўқ эди, Одил ака, ўзи шундаям сизларни безовта қилдим. Агар билсангиз, отамни бу билан иккинчи марта кўришим... Фақат, фақат шундай одам мени дунёга келтирганидан ҳасратдаман. Бағрим ёнади баъзан...

— Очикроқ сўзланг, Раъно!

— Йўқ, Одил ака, бошқа вақт айтарман. Бунинг тарихи узун. Чарчадим...

Раънонинг хаёлларига эрк бердим. У нозик қўлларини бир-бирига занжир қилиб, кўкси устига қўйди. Купе деворига суянди, киприкларини юмди. Унинг йиғидан қизарган қабоқлари, кўз ёш ювган ёноқларига тўйиб-тўйиб қарайман. У чиндан ҳам гўзал эди! Паровоз тезлиги пасайди. Бироздан сўнг поезд ҳансираб тўхтади.

— Мана, Раъно, манзилга ҳам етдим.

— Шунақами? — Раъно майин жилмайди. Тошкентгача борарсиз, деб ўйлагандим. Юринг унда, сизни кузатаман.

Мен ҳамроҳимиз — чолнинг манзилгоҳини сўраб, самимий хайрлашдим.

— Биринчи учрашувимиздан хафа эмасмисиз? — вагондан тугаётиб сўради Раъно.

— Асло, Раънохон!.. Мен бир-икки кунда қайтаман. Сиз-чи?

— Ўн кундан кейин, сессияни тугатиб.

— Телеграмма беринг, албатта, кутипга чиқаман.

— Йўқ, — деди Раъно хайрлашиш учун қўлини узатаркан, — келгач, ўзим кўнғироқ қиламан сизга.

— Яхши, кутаман! — унинг лагиф бармоқларини бир лаҳза кафтларим орасида тутиб турдим-да, — кутаман! — дедим яна астойдил.

Поезд кўзгалди. Раъно вагон деразасидан қўл силкиганча нигоҳимдан узоқлашарди...

* * *

Қишлоқнинг, айниқса, ўзинг тугилиб-ўсган гўшанинг меҳри ҳар қанча азиз ва суюкли бўлмасин, иш — иш экан. Отамнинг муолажаларига қарашиб, уч кун қандай ўтганини сезмай қолибман. Кўч-кўронимни йиғиб, тагин Мингчинорга шовшдим. Қолаверса, поездда содир бўлган воқеалар ўйимни банд этган, мен учун қадрдон бўлиб қолган Муса Мардонович ва Отажон Юнусовни тезроқ кўргим, бир томондан қалбимни эзётган, бир томондан кўнглимга ширин ҳислар солаётган саргузаштларимни уларга айтиб бергим, менга тинчлик бермаётган сон-саноқсиз саволларга жавоб топгим келарди.

Муса Мардонович сўзларимни диққат билан, қуюқ қошлари уйилиб тинглади. Унинг нималардир дегиси келаётганини, аммо раҳбарларга хос босиқлик билан гапларимни охиригача эшитишга куч топаётганини англаб, сўзимни мухтасар қилдим. Муса Мардонович бармоқлари орасида тутаятган сигаретини кулдонга босиб ўчираётган экан, хотиралар гирдобига шўнғигандек, узоқ сукут сақлади. Сўнг босиқлик билан гап бошлади:

— Ҳазорбоғ туманида оддий терговчи бўлиб юрганимнинг ё учинчи, ё тўртинчи йили эди, — деб сўзга киришди у, — Қизилқумнинг Чилдухтарон деган яйловидан нохуш хабар келди: Бир ўрта яшар чўпон ўз-ўзидан йўқолган. Ҳеч қаердан дарагини топишолмабди. Ўлдирилган эмиш. Зудлик билан йўлга чиқдик. Сахарга яқин етиб борсак, қора ўтов олдида қон излари. Чўпоннинг йўрға оти ҳам домдараксиз йўқолган. Олдимизда битта савол кўндаланг турарди: хўш, чўпон қаерга йўқолган? Наҳот, ўлдирилган бўлса у? Нечун?! Ёшгина ёрдамчиси бор экан чўпоннинг. Гап сўрасак, қалт-қалт титрайди. “Ман ҳеч нима билмайман, акамullo, ўлай агар билмайман, дейди, йиглайди. Кеча тушда битта катта мошина келди. Ман ҳу ана у қир этагидаги қудуқ бошида эдим. Қўйларни суғораётган эдим. Бир семиз, хўкиздай шофир бир нималар деб акамни сўкди. Иягидан ушлаб бир шапалоқ урдиям. Сўгин машинасига ўтириб, Жинғилди томонга кетди. Кечаси отардан қайтсам, на акам бор, на от. Фақат қон излари...” Йигитнинг билгани шу эди...

Бир ҳафтача Чилдухтаронда қолиб кетдик. Машинанинг изидан тушайлик десак, атроф қум, шамол изни кўмиб юборган. У-бу кишилардан суриштирдик, ҳеч ким шубҳали одамни учратмаган. Хуллас, жиноятчини топиш муаммо эди. Аммо шу орада, Одилжон, қизиқ бир тасодиф рўй берди. Мен ўшандан кейин жониворнинг, отнинг садоқатига яна бир марта қойил қолганман.

— Қайси отнинг? — Ҳайратланиб сўрадим.

— Албатта, ўша ўлдирилган чўпоннинг отига-да! Биласизми, агар от сизга меҳр қўйса, уни тушовлаб қўйсангизам, узоқроқ жойга сотиб юборсангизам, бир куни остонангизга қайтиб келар экан.

— Қизиқ!

— Қизиғи шундаки, жиноятни аниқлаёлмай, қайтамиз деган куни ўтовнинг юқорисидаги қирга чиқдим. Бошим қотган. Хаёлим йўқолган чўпон билан овора. Бир вақт отнинг чўзиб-чўзиб кишнагани эшитилди. Қарасам, анча олисда, баланд саксовул олдида эгарланган қора қашқа ҳадеб ер тепинади, тўхтаб-тўхтаб кишнайди. Яқинроқ борган эдим, тушовланган от чўлнинг ичкарисига қараб қочди. Би-

роз ажабланиб, ўтовга қайтиб келдим. Энди ўтиришим билан яна қашқанинг кишнаган овози келди. Чўпон болани отардан чақиртирдим. Қирга чиқдик. Бола бирдан “шу, акамнинг йўрғаси шу” деб пастга отилди. От болани кўриб, ўрнидан жилмади. У ҳадеб ер тепиниб, бетоқат кишнарди. Бола югурганча қашқанинг бўйнидан кучоқлаб олди. От жонивор тумшукларини боланинг юзларига сургарди. Яқин келиб, юрак-бағрим эзилиб кетди: от йиғларди... Миямга келган бирдан-бир қатъий фикр шу бўлди: чўпоннинг ўлиги саксовул остида бўлиши керак! Йўқса, от бунчалик бетоқатланиб, айнан шу ерда фиғон кўтармасди! Қашқанинг тушовини очиб, нарироққа боғлаб қўйдик. Чўпон бола билан саксовул остини қовлашга тушдик. Бир вақт бола дод деб орқага ташланди. Унинг қўлига ўликнинг чопони илинган экан. Кўзлари хонасидан чиққудай бўлиб, бақрайганча орқасини ўгириб олди. Болага милиционерларни чақириб келишни буюрдим. У титраб-қақшаб, “вой, акам”лаб ўтовга қараб кетди. Мен “қабр” устидаги қумни наридан-бери суриб, ўликни оёғидан тортиб чиқардим. От бетоқатланди, чўзиб-чўзиб кишнади. Саксовулни илдизи билан қўпориб, ўлик бошига келди. Қашқанинг важоҳатидан кўрқиб, орқага тисарилдим. От жонивор эгасини узоқ ҳилладди, раҳмим келганидан йиғлаб юбордим. Қашқа яна ер тепинди, асабий ҳолатда кишнаб, ўтов томонга қараб қочди. Назаримда, у жинни бўлганди... Чўпон чавақлаб тапланган экан. Уни кўплашиб машинага орддик... Агар Муҳайё бўлмаганда...

Ўшанда Муҳайё аралашмаганда, билмадим, қотилни аниқлаш қанчага чўзиларди. Ўлдирилган чўпон Муҳайёнинг кишлоғидан экан. Уни Чилдухтарондан олиб келганимизда қиёмат қойим бўлди... Саккизта фарзанди бор экан. Раҳматлини дафн этдик. Катта-кичик жиноятчини топиб беришимизни қатъий талаб қилишарди. Орадан уч-тўрт кун ўтди. Ҳаммамиз гаранг. Қашқа отдан бўлак “гувоҳ” йўқ. Шунда кабинетимга одмигина кийинган ёшгина жувон кириб келди. Бағрида оҳори кўчган, эски шол рўмолга йўргакланган чақалоқ.

— Прокурор сизмисиз? — сўради у тик тургунча.

— Ҳа, менман, ўтиринг, синглим.

— Ассалом, — деди у рўпарамда ўтиргач, — мени кечирасиз, сўрамай кирганим учун.

— Ҳечқиси йўқ, марҳамат, эшитаман!

— Биласизми, — деди у кўрқа-писа у ён-бу ён аланглаб, — Саттор акани мани эрим ўлдирган.

— Қайси Саттор акани?

— Чўпонни-да! Жасадини сиз топган чўпонни! — Аёл ҳўнграб

юборди, — агар қочмасам, мани ҳам ўлдирарди у золим. Кеча Саттор акани эпштиб, хушдан айрилдим. Жаннати одам эди, раҳматли...

Виждон азоби келтирди мани бу ерга. Қачонгача бўйнимни ичга тортиб юраман дедим. Ҳамма ифлосликларини айтаман, кейин ўлдирса ўлдирсин, — дедим, — аёл энтикиб-энтикиб кўз ёши қилар, баъзи-баъзида чинқираётган гўдагини овутолмай хуноб бўларди. Бироз саросимага тушдим. Аёлни юпатиш ортиқча эди. Кабинетга котибам чой дамлаб кирганида мушкулум осонлашди.

— Синглим, — деди жувон ўрнидан қўзғалиб, — мана шу тирик етимчани бироз кўтариб юринг, ман дардимни айтай бу кишига.

Менинг ишорам билан котиба қиз чақалоқни нариги хонага олиб чиқди. Жувонга чой қуйиб узатдим. У кўз ёшларини артган бўлди. Чойдан бир қултум хўплади.

— Ўртоқ, прокурор, — дея аста бош кўтарди у, — имоним комилки, мани эрим ўлдирган Саттор акани. Кўрмаган бўлсам-да, юрагим у ўлдирган деб турипти. Саттор акани ёмон кўрарди эрим. Келишмовчилиги бор эди. Топинглар уни. Кўрганда ўзингизам дарров сезасиз: ифлос, ярамас одам у. Ман энди ўн еттини тўлдирдим, ўртоқ прокурор. Лекин ҳаётдан безганман. Эл-юрт олдида бош кўтаролмайдиган бўлиб қолганман. Мани шу аҳволга солган ўша номард!...

Аёл анчагача жим қолди. У бошини эгганча унсиз йиғларди.

— Синглим, бошингиздан пимаики кулфат ўтган бўлса, ҳаммасини тортинмасдан сўзланг. Бу — жиноятни очишимизга жуда ҳам зарур, — дедим уни яна суҳбатга тортмоқчи бўлиб.

— Хўп, майли, — оғир уҳ тортда аёл, — Сиз давлат одамисиз, оқни оққа, қорани қорага ажратадиган. Сизга бор гапни айтаман деб келганман бу ерга. Мани бахти қаролигим бултур ёзда, касалхонада ётган онамни кўринишга келаётганимда бошланганди...

Аёл дам йиғлаб, дам кўз ёшларини артиб, чуқур изтироб ва надомат ила аянчли саргузаштини сўзлаб берди.

Мен ўн олти ёшида, ҳали ўн гулидан бир гули очилмай, бевақт сўлган, муттаҳам кимса қўлида ёшлиги хазон бўлган, номуси топталган, бўйидаги бегуноҳ бола туфайли ўзини ўлдиришдан тийган мана шу аёл қисматига юракдан ачинар, уни яшашдан бездирган қотил агар қаршимда бўлганида тўппа-тўғри манглайдан отишга тайёр эдим.

— Синглим, — дедим бағрим эзилиб, — Сиз жасоратли аёлсиз!

Биз тополмаган қотилни сиз ушлаб бердингиз. У ҳеч қасёққа қочолмайди. Бугун дам олинг. Керак бўлганингизда яна чақирамиз. Асло кўрқманг. Сизни ҳеч ким хафа қилолмайди.

Аёл аста қўзғалди. Уни машинага ўтқазиб, уйига жўнатиб юбордим. Шунақа, Одилжон, аёл қўлидаги чақалоқ сиз поездда танишган Раъно эди... ўшанда Мақсуд мўйловни ўз қўлларим билан қонун ихтиёрига топширганман. Суд нақ ўн йиллик қамоқ жазосига ҳукм этган у аблаҳни. Букрини гўр тузатади, деганларидек ҳали ҳам қингир йўлидан қайтмаган экан-да, у бадбахт... Ҳа, Одилжон, мана шундай худобехабарлари ҳам бор рақибларимизнинг...

Муса Мардоновичнинг ҳикояси менга янги дунёни очди гўё. Раънонинг, вагон деворига елкасини тираб, ўксиб-ўксиб йиғлаётган, болалиги ҳасратлар гирдобига ғарқ бўлган қизнинг алланечук маъюс нигоҳи кўз олдимга келди. Унинг доим кулиб турувчи кўзлари қатидаги аҳён-аҳён ўзини сездириб қўйгувчи чуқур дард сабаби энди менга маълум эди. Ўзимни қиз қалбидаги дардларни аритишга, уни бахтли қилишга бурчли сезар, бу унга бўлган чексиз муҳаббатим нишонасими, хизмат тақозосими — булар ҳақида ўйлаш энди мен учун муҳим эмас эди...

1987 йил.

ҚУЗҒУНЛАР ҲАЛОКАТИ

(киноқисса)

МУҚАДДИМА

... Уфққа туташган даштлик. Атрофда ўт-ўланлар оёққа уради. Турли чўл гуллари гиламдай тўшалган. Узоқда баланд тоғлар кўзга ташланади. Нарироқда, қир пастида қўй-қўзилар ўтлаб юрибди. Даштликни қоқ ёриб, илонизи йўл ўтган. Шувоқлар, ялдирбошлар, каврақлар авжидан дашт яшарган. Осмон эса беғубор... Шу пайт яқинроқдаги қора ўтовдан икки киши чиқиб, қир томон кела бошлашади. Улардан бири 35 — 37, иккинчиси 27 — 28 ёшларда. Каттасининг қўлида чўпон таёғи, кичигининг қўлида хизмат радиотелефони. Йигитлар ниҳоятда шод, дашт шукуҳидан беҳад мамнунликлари шундоқ кўриниб турибди. Улар қир устига чиққач, тўхташади. Ўпкаларини тўлдириб, қулоч кериб, нафас олишади. Шу пайт кағта ит — Олапар думини ликиллашиб, тилини осилтириб, улар олдига келади. У меҳмоннинг оёқларига суйкалади, эркаланади.

М е ҳ м о н: (тиз чўкканча итнинг бошини такрор-такрор силайди, олдинги оёғини қўлига олади). Қалайсан, Олапар, бўриларнинг додини бериб юрибсанми? Баракалла, бўрибосарим! Ие, бўйинг нега ғажилган? Қодир ака, нима бўлди бунга?

Қ о д и р ч ў п о н: Эсим қурсин, Комилжон ука, айтишни унутибман. Кеча саҳар чоғи эди. Қўйлар безовта маърай бошлади. Югуриб чиқсам, уч бўри отарга оралаган. Таёқни олиб, уларга ташландим. Қарасам, Олапар икки бўри билан олишяпти. Биттаси қўйларни чавақлашга ўтган. Ўшанисини мана шу таёқ билан қоқ мясидан солдим. “Увв” тортиб, чангиллаб қулади. Сўнг Олапарга ёрдамга шошилдим. Жонивор ит нақ эшакдай келадиганининг бўғзидан тишлаб олган. Иккинчиси итнинг бўйнига оғиз солган. Униям бир уриб, ағанатдим. Лаънати оқсаб-судралиб қочиб қолди.

К о м и л ж о н: Анави эшакдайи нима бўлди?

Қ о д и р ч ў п о н: Нима бўларди? Олапар бўғзини узиб таплади. Хириллаб-хириллаб жон берди ҳаром қотгур. Босқинчи, текинхўр деганнинг жазоси шу-да, ука, нима дединг?

К о м и л ж о н: Тўғри, ака, бундан ортиқ бўлиши мумкин эмас. Хўш, бўриларни нима қилдингиз? Кўмиб ташладингизми?

Қ о д и р ч ў п о н: Йўқ, ука, чўлу даштда нима кўп, қузғунлар кўп. Шуларга ем бўлсин деб, ҳу анави эски сойга ташлаб юбордим.

К о м и л ж о н: Бекор қипсиз, ака, кўмиб ташлаш керак эди. Сасиб, микроб тарқашни мумкин. Илтимос, боринг, ўтовдан кетмон обкелинг, кўмиб ташлаймиз.

(Қодир чўпон ўтов томон бурилади. Комилжон бирпас хаёл оғушида қолади. Қир устида бир оз кезинади. Тагин Олапарни эркалайди. Қодир чўпон кетмон олиб келгач, улар эски, суви қуриб қолган сойга — сойликка ташади. Бир оз юргач, Комилжон тўхтади. Қараса, ўлаксалар устида қузғунлар чарх уриб учинмоқда. Бир қанчаси ўлаксени узун тумшуклари билан чўқилаб-чўқилаб ейинмоқда).

Қ о д и р ч ў п о н: Ана, кўрдингми, ука, қарғалар “байрам” қилишяпти.

К о м и л ж о н: Булар қарғалар эмас, ака, қузғунлар! Ўлаксахўр қузғунлар. Биласизми, мана шу қушлар қарийб тўрт юз йил умр кўришади, жонлари жуда қаттиқ. На қаҳратон қиш, на жазирама иссиқ уларга таъсир этади, яшайверишади. Емиш танлашмайди. Бу очофатлар қушми, ҳайвонми, одамми, ишқилиб, исталган маҳлуқотнинг жони узилса бўлди, еяверишади.

Қ о д и р ч ў п о н: Шунақа дегин, вой аблахлар-ей...

К о м и л ж о н: Энг даҳшатлиси шундаки, ака, қузғунлар энг аввал ўлаксенинг кўзларини чўқиб ейди, кейин юрагига тумшук суқади, сўнгра жигарига ва аста-секин бошқа жойларига. Улар ҳатто ўз қавмдошларига ҳам шафқат қилишмайди, жони узилар-узилмас, еб битиришади.

Қ о д и р ч ў п о н: Даҳшат-ку, ука! Бу маҳлуқлар ҳақиқий текинхўрлар экан-ку!

К о м и л ж о н: Япанг, ака, топиб, гапирдингиз. Бошлиғимизни биласиз-а, генерал Мардоновни? Исми-шарифига яраша мард одам. Билимдон, тажрибали раҳбар. Мана шу киши порахўр, текинхўр, оғуфурушлар, молу мулк деб иймонини, инсофини, диёнатини йўқотганларни қора қузғунлар деб атайдилар. Рост-да, бу тоифа одамларда на эътиқод, на инсонийлик, на меҳру оқибат бор. Улар қорин, нафс бандалари. Айтинг-чи, акажон, шуларнинг қузғунлардан нима фарқи бор?

Қ о д и р ч ў п о н: Ука, қузғун деганларингни уруғ-аймоғигача қуришиб бўлмайдами? Нега улар бунча кўлайиб кетишяпти?

К о м и л ж о н: Бўлади, ака, албатта қуритамиз. Аммо бир оз вақт керак. Ҳамма ишнинг ҳаками — вақт. Мамлакатимизда адолат

байроғи остида иш кўриляётган экан, соялар, албатта, чекинади. Қора ковакларда биқиниб яшайётган қора қузғунлар, албатта, қўлга тушади. Уларнинг жирканч қиёфалари фош этилади, этиляптиям.

Қ о д и р ч ў п о н: Укажон, вилоятга ишга келганингга икки ойча бўлди, шекилли. Сендан илтимосим, ўзингни эҳтиёт қил. Хушёр бўлгин. Қора қузғунлар дедингми анави муттаҳамларни? Ҳа, яша. Тагин... (Комилжоннинг қўлидаги телефон жиринглайди. У аппарат тугмасини босиб, қулоғига тутлади).

К о м и л ж о н: Алё, Ботиров эшитади.

Т е л е ф о н д а г и о в о з: Алё, лейтенант Ботиров. Мен капитан Раҳматовман. Эшитяпсизми? Қасрдасиз?

К о м и л ж о н: Лолақир даштидаман. Акамни кўргани келувдим. Бошлиқнинг хабарлари бор.

Т е л е ф о н д а г и о в о з: Яхши, лейтенант. Гап бундай, ҳозир соат ўн. Яна уч соатдан сўнг бошлиқ ҳузурида бўлишингиз шарт. Тушунарлими? Тагин кечикиб юрманг.

К о м и л ж о н: Тушунарли, ўртоқ капитан, албатта етиб бораман. Хўп, хайр... (Телефонни ўчириб) Шунақа, Қодиржон ака, бизда дам олиш куни деярли бўлмайди. Хизматчилик... ҳозироқ йўлга чиқмасам бўлмайди (Акаси билан кучоқлашиб хайрлашади, улар атрофида парвона бўлаётган ит билан ҳам. Сўнгра ўтов ёнида турган “Тико” олдига келади). Дарвоқе, акажон, ўзингиз ҳам эҳтиёт бўлинг. Қузғун деганнинг парвози баландроқ бўлади. Хусусан, мен айтганларнинг. Хўжалигингизнинг чорпаси бисёр. Тайёрга айёр “қузғун”ларнинг сиз томонларга оралаб қолиши ҳеч гап эмас. Хушёр бўлинг.

Қ о д и р ч ў п о н: Албатта, жигарим. Шусиз ҳам тунни кунга уламасак, тинчлик қайда... Хайр, дўстларингга мендан дуойи салом айт.

К о м и л ж о н: Хайр ака, омонликда кўришайлик (Машинага ўтиради. Ортда пойандоздай дашт қолади).

* * *

... Поезд вокзали. Перрон тирбанд. Ҳар замонда паровозларнинг чиқириғи, диктор қизнинг овози эшитилиб туради. Йўлақларда турли тоифадаги кишиларни учратиш мумкин: халта орқалаган, сумка кўтарган, дипломатли эркаклар, бола етаклаган аёллар, йигит-қизлар... Ит етаклаб, у ёқдан-бу ёққа кезинаётган ички ишлар, божхона хизмати ходимлари, темир йўлчилар ҳам ўз ишлари билан банд. Тасвир вокзал ичкарасига — навбатчи хонасига кўчади. Телефоннинг босинқи овози янграб қолади. Навбатчи дас-такни олади:

Навбатчи: — Лаббай, эшитаман. Ҳа, ҳа, навбатчиман. Тинчликми, оғайни, кимсиз?

Телефондаги киши: “Урганч — Тошкент” поезди бригадир Мирсодиқовман. Эшитяпсизми? Мирсодиқовман! Тинчлик эмас, биродар. Олтинчи вагонимиздаги бир йўловчи оғирлашиб қолди. Эркак киши. Ҳа-ҳа, ўрта ёшлардаги эркак.

Навбатчи: Нима бўлган унга?

Телефондаги киши: Заҳарланган шекилли. Роса йигирма минутдан сўнг сизларда тўхтаймиз. Беморни қолдириб кетишимизга гўғри келяпти. Тегишли жойларга хабар қилинг, илтимос. Врачлар чиқишсин.

Навбатчи: Хўп-хўп, оғайни. Ҳаммаси айтганингиздек бўлади. *(Дастакни қўяди. Хиёл ўйлаиб, рақам тиради).* Алё, туман ички ишлар бўлимими? Сизни темир йўл вокзалидан навбатчи Пўлатов безовта қилипти. Ҳозиргина “Урганч — Тошкент” поездидан қўнғироқ қилишди. Бригадирнинг ўзи. Оғир беморни қолдириб кетишини айтди. Заҳарланган деяпти.

Дастакда ички ишлар хизмати ходими: — Ие, шунақами? Поезд қачон келади?

Навбатчи: Ўн беш минутлардан сўнг.

Ўша ходим: Яхши, ўртоқ Пўлатов, бошлигингизга ҳам айтинг. Перронга чиқсин. Биз “Тез ёрдам”ни олиб, дарҳол етиб борамиз.

* * *

Воқеа тез алмашади. Вокзал майдонига белига “Милиция” деб ёзилган машина, орқадан “Тез ёрдам” етиб келади. Улардан уч-тўрт нафар ички ишлар ходими, ҳақимлар, ҳамшира, санитарлар тушади. Санитарлар “нарвонча” кўтариб, ички ишлар ходимлари ортидан перронга чиқишади. Кун ўтмай, поезд келиб тўхтайди. Хизматдаги барча ходимлар олтинчи вагон эшиги олдида тўхташади. Эшик очилиб, аввал узун бўйли, савлатдор бригадир, вагон назоратчиси, сўнггра граждан кийимидаги икки милиционер йигит тушишади. Милиционерлар қотмадан келган, ирkitроқ 25-26 ёшлар чама-сидаги уккикўз кишининг икки қўлиғидан маҳкам ушлаб олишган. У негадир таҳликада, ҳаяжонда.

Бригадир ички ишлар хизмати ходимлари бошлиғи — майорга воқеани баён этмоқчи бўлади.

Майор: Воқеадан хабаримиз бор. Бемор қасерда?

Бригадир: Ичкарида, кунеда тўлғониб ётибди. Қорнини чангаллаб, дод-войлаб.

М а й о р: Тушунарли, ўртоқ бригадир. (Сўнг у орқага қайрилиб, санитарларга буюради) Тезда беморни туширинглар! (Санитарлар, врач ва ҳамшира поездга чиқишгач, майор “уккикўз”ни ушлаб турган милиционерларга юзланади) Хўш, азаматлар, ҳорманглар энди. *(Нигзоҳи билан уккикўзни имлайди)* Нима гап?

М и л и ц и о н е р л а р д а н б и р и: Бу йигит анави “бемор”нинг шериги.

“У к к и к ў з”: Ҳовв, манглайи қора, нега ўтрик сўзлаб ётирсан? Мен уни танимийман.

Ў ш а м и л и ц и о н е р: *(бамайлихотир)*. Биз буларнинг иккисини Урганч вокзалидаёқ кузатганмиз. Ресторанга кириб, роса коньякхўрлик қилишди. Перронга қўлтиқлашиб чиқишди. Аввал бу саккизинчи вагонга, “бемор” эса олтинчи вагонга чиқиб ўрнашишди. Кела-келгунча уч марта учрашиб, суҳбатлашишди. Беморнинг аҳволи ёмонлаша бошлагач, бу бола жуфтакни ростламоқчи бўлувди, биз йўл қўймадик. *(“Уккикўз”га қайрилиб)* Буям ўтрикми?

“У к к и к ў з”: *(ижирганиб)*. Ина, ина ўтрик, бариси ўтрик! Сизлар мени незаконни ушлаб ўтираётирсанлар. Ҳали бунга жавоб беражаксанлар.

М а й о р: *(“уккикўз”га бош-оёқ разм солиб)*. Машинага обчиқинглар, терговда ҳаммаси аён бўлади.

“У к к и к ў з”: Ҳов, манглайи қоралар, бунинг учун мен арз қиламан устларингдан, жавоб берасанлар ҳали.

(Майор ундан нафратланиб, юзини буради. Милиционерлар УККИКЎЗни машина томон олиб кетишади.)

Вагон эшигида санитарлар кўринишади. “Бемор”ни кўнлашиб олиб тутишади. Камера унинг башарасини кўрсатади: у кўзларини гоҳ очиб, гоҳ юмиб, атрофдагиларга таҳликали разм солади, тўлғонади, инқиллайди. Гезарган лабларини ялайди, ҳушсизланади. Шу орада “Сув бер, Максим, сув бер” дея тамшанади. Уни “Тез ёрдам”га чиқаришади).

М а й о р: (безовта оҳангда). Доктор Обидов, буни тезда касалхонага обориш лозим. “Бемор”нинг аҳволи ночор. Қани, ўтиринг машинага!

(Милиционерлар, тиббиёт ходимлари йўлга тутишади. Орқада вокзал, жўнаб кетаётган поезд қолади...)

* * *

Воқеа аямашади. Шифохона. Бош ҳақимнинг кўрким безатилган кабинети. Турда эллик ёшлар атрофидаги сочлари оқаринқираган, ўртача қоматли, кўзойнак таққан бош ҳақим Қобил Мўминович, дастда икки нафар ҳақим — Жарроҳ Шариф Обидович, терапевт Шокир Умарович, уларга юзма-юз ҳолатида шаҳар Ички ишлар бошқармаси бошлиғи, полковник Рашид Жаббо-

рон, вокзалга чиққан туман ички ишлар бўлими ходими майор Бўрон Ражабовлар ўрин олишган.

Қобил Мўминович ўрнидан қўзғалади... аста сўзга киришади:

— Маълумингизки, ўртоқ полковник, “бемор” касалхонамизга етмасданоқ йўлда — “Тез ёрдам” ичида вафот этган. У ўлимидан олдин қорнини роса чангаллаган. Қандайдир Максимми, Махсудми деган кишини ҳақоратлаган. Шундайми, доктор Шариф Обидович? Марҳамат, сиз давом эттиринг.

О б и д о в: *(ўрнидан қўзғалиб).* Шундай, ўртоқ Қобил Мўминович, “юрагимни чўкиладинг, Максим, заҳарладинг мени, сен қузгунсан, қузгун”, деди-ю, жим бўлди. Сўнг кўзлари бақрайди. Итдай қийналиб ўлди-е ўзиям... Бўлган гап шу, ўртоқ полковник.

П о л к о в н и к Р а ш и д Ж а б б о р о в: Да, да, даҳшат! Айтинг-чи, доктор, “бемор”нинг ўлимига сабаб нима? Заҳарланишми. ёки?

О б и д о в: Заҳарлангани аниқ, ўртоқ полковник. Лекин овқатданми, ичкиликданми, ҳозирча бир нима дейиш қийин.

П о л к о в н и к: Консилиум қилдиларингми ўзи?

Б о ш ҳ а к и м: Албатта, ўртоқ полковник.

П о л к о в н и к: *(бошқа ҳакимга қайрилиб).* Хўш-ш, ўртоқ Шокир Умарович, сиз нима дейсиз? Тажрибали шифокорсиз. Аниқ ташхисингиз борми? Тахмин эмас, аниқ сўзланг.

Ш о к и р У м а р о в и ч: *(ўрнидан туради).* Обидов тўғри айтдилар. “Бемор” заҳарланишдан ўлган. Тўғрисини айтсам, бу масалага тиббий экспертизадан сўнг узил-кесил нуқта қўйиш мумкин.

П о л к о в н и к: Да, хулосангиз тўғри. Мен ҳам шундай фикрдаман. Беморнинг ўлимидан қандайдир жиноятнинг ҳиди бурқсиб турибди. Шундай эмасми, ўртоқ майор?

М а й о р: Шундай, ўртоқ полковник!

П о л к о в н и к: Хўш-ш, беморнинг ҳужжатлари бор эканми?

М а й о р: Бор экан, ўртоқ полковник. Паспорти, йўлланма қоғози бор экан. Яна спорт сумкасидан 1000 доллари, 150 минг сўм пули, қандайдир диний китоблар, варақалар топилди. Мана, хонанинг бурчагида турибди.

П о л к о в н и к: Ана, айтмадимми бу нокасдан жиноятнинг ҳиди бурқсияпти деб. Анави УККИКУЗни ушлаган йнгитларингиз ҳам нишонни тўғри олишган, шекилли. Айтинг-чи, майор, “бемор” қасрлик экан?

М а й о р: Тошовузлик экан. Туркманистондан. Хотини, тўртта фарзанди бор экан.

П о л к о в н и к: *(хиёл ўйланиб).* Унда, ўртоқ майор, ҳозироқ

“бемор”нинг уйига телеграмма жўнатиб. Хотинини бу ёққа чақиртириб. Воқсани тушунтириб, жасадни тиббий текширувдан ўтказамиз. Тушунарлими?

М а й о р: Тушунарли, ўртоқ полковник!

П о л к о в н и к: *(ўрнидан қўзғалиб, бош ҳакимга, бошқаларга ҳам таъкидлаб).* Дўстлар, эртагача хайр. Илтимосим шуки, жасадга бирор киши яқинлашмасин. Сиз, майор, ходимларингиздан икки кишини бу ерга жўнатиб, қўриқчилик қилишсин. Хўп, омон бўлинглар.

(Тупланганлар хонани бирин-кетин тарк этишади).

* * *

Туман ички ишлар бўлими. Жиноят қидирув бўлинмаси бошлиғи, майор Бўрон Ражабовнинг хизмат хонаси. Майор йигирма олти-йигирма етти ёшлар чамасидаги лейтенант **ОҚИЛ ҲУСАНОВ** билан суҳбатлашиб ўтирибди. Эшик очилиб, навбатчи милиционер киради:

— Ўртоқ майор, Тошовуздан — марҳум Аннақули Сахатқулиевнинг хотини ҳамда укаси етиб келишди. Улар қабулхонада.

(Майор ва терговчи сергакланишади).

М а й о р: Айтиб, киришсин.

Н а в б а т ч и м и л и ц и о н е р: Хўп, ўртоқ майор.

(Бирпасдан сўнг хонага ўртача гавдали, қирқ беш ёшлардаги семизроқ, ёшлигида куйдирмажон бўлган, ҳозир ҳам ўсма-сурмадан кўзлари хиёл ўйнаб турувчи, сулувлуги кетмаган, бармоқлари, қулоқларида тилла балдоғу бриллиант узуклар ялтираб турган аёл, унинг ортидан басавлат кийинган, ўттиз беш ёшлар чамасидаги йигит киришади. Аёл кирибоқ фигон кўтаради).

А ё л: Қани менинг эрим? Топиб беринглар уни. Уни сизлар ўлдиргансизлар. Дод, милиция дастидан, дод...

М а й о р: *(ўрнидан туради, унга яқин келади).* Опахон, тинчланинг, аввал манави стулга ўтиринг. Воқсани эшитинг, ким ҳақ, ким ноҳақлигини англаб, кейин шовқин кўтаринг-да!

А ё л: Йўқ, йўқ, ўтирмайман. Қани эрим, қани унинг ўлиги? *(Уявос солиб йиғлай бошлайди).*

М а й о р: Ўтирасизми, ўтирмайсизми, ихтиёрингиз. Аммо айтиб қўяй: бу ер шовқин соладиган жой эмас. Тинчимасангиз, ҳозир чиқариб юбораман.

(Аёл хиёл тинчланади. Ҳўрсинганча стулга ўтиради. Ёнидаги шериги ҳам. Терговчи йигит суя қуйиб, аёлга узатади. Аёл икки-уч қултум суя ичгач, ўзини босиб олади, кўз ёшларини артиб, энтикиб сўзлай бошлайди).

А ё л: Телеграммангизни олгач, нови қилишимни билмай қолдим. Эрим геча соппа-соғ эди. Бир ҳафтада галаман деб, хайрлашиб кетувди. Ўртоқ начайлик, унга не бўлган ўзи?

М а й о р: Эрингиз қаттиқ заҳарланган. Нимадан заҳарлангани ҳозирча номаълум. Уни вокзалдан тушириб, касалхонага элтаётганимизда йўлда жони узилди.

(Аёл кўзларини юмади, кўз ёшларини оқизиб, афсус деган каби бошини чайқайди, лабларини тинчлайди. Сўнг вазжоҳат билан эрининг укасига ўгирилади).

А ё л: Муродқули, биласанми, ақангни Максим ўлдирган. Унинг одамлари заҳарлашган. Боря заҳарлаган, у билан доимо бирга командировкага борарди. Биласан-ку у махлуқни, нега жим турасан?

М у р о д қ у л и: *(талвасага тушиб).* Йўқ, янга, мен Боряни танимайман. Номини эшитганман, холос. Уни ҳеч қачон кўрмаганман.

М а й о р: Опахон, Боря деганингиз новчароқ, УККИКУЗ йигитми?

А ё л: Мен нердан билай, УККИКУЗми, биткўзми? Гўрмаганман уни. Лекин эрим "Ургенчда бир зўр дўстим бор, чаққон, удабуро, тошбақанинг тухумини олиб гал десанг, у тухумини ҳам, тошбақанинг ўзини ҳам олиб галади" дерди. Ўртоқ майор ишончим комил, шу бола заҳарлаган эримни. Бу бола Максимнинг одами. Ярамаслар, разиллар, ёвузлар... *(Яна йиглашга тушади).*

М а й о р: *(аёл тинчангач).* Опахон, айтинг-чи, эрингиз нима иш қиларди?

А ё л: Эримми? Хусусий тадбиркор эди. Олди-сотди билан шуғулланарди. Бу ёғи Эрон, Туркия, Арабистонга борарди. Мол обекларди.

М а й о р: Максим деганни танийсизми? Уни кўрганмисиз?

А ё л: Йўқ, начайлик, уни-да гўрмаганман. Биз Тошновузданмиз. Максим урганчликми, бошқа ерликми, билмайман. Эрим сир тутарди унинг нерданлигини. Балки сен биларсан, МУРОДҚУЛИ?

М у р о д қ у л и: Йўқ, янга, акамни биласиз-ку, ёпиғлиқ қозон эди. Менга ҳам Максим гўғрисида сира гапирмаган.

М а й о р: *(ўрнидан туради, бирпас хаёлга толади, сўнг аёлга аста уқтира бошлайди).* Гап бундай, опакон. Одамларимиз эрингиз билан поездга чиққан бир новча йигитни қўлга олишган. Фурсат топиб, ҳали сизлар билан учраштирамиз. Ҳозир эса вақт зиқ. Эрингизнинг нимадан заҳарланганини аниқлашимиз керак.

А ё л: *(хушёр тортиб).* Аниқланглар, анализ олинглар. Нима, дўхтирларингиз жасадни то ёриб кўрмаса, диагноз қўйишолмайдими? Мен эса ёришларингга қаршиман. Ҳеч бўлмаса, сўнгги йўлга уни бутун жўнатай.

М а й о р: Биласизми, опахон, бизга ҳам зарил келган эмас, бир марҳумни бескордан-бескорга тилимлаб ўтириш. Аммо эрингизнинг заҳарланиши ортида катта бир жиноят яширинган, бизнингча. Уни аниқлаш марҳум эрингиз руҳига ҳар не таскин бўларди...

А ё л: Нави дедингиз, начайлик? Жиноят яширинган дейсизми?

М а й о р: Ҳа-ҳа, тахминимизча, эрингиз қандайдир жиноятчилар тўдасига аралашган-у, мана шундай қисматга дучор бўлган. Хўш, у қандай заҳарланган? Буни фақат тиббий текширувдан кейин аниқ айта оламиз. Шунинг унутмангки, бу жиноятни оча олсак, келгуси ҳаётингиз учун яхши бўлади, албатта. Йўқса, жиноятчилар сир-сирлигича қолсин деб, сизга ҳам, яқинларингизга ҳам тажовуз қилишлари ҳеч гап эмас.

А ё л: *(бош эгиб, хаёлга толади, алақимларни қартайди. Сўнг ношарҳ ҳолатда сўзлайди).* Майли, ўртоқ начайлик. Розиман. Фақат битта илтимосим: эримнинг жасадини бугун обектишга рухсат берсангиз. Машина обкелганмиз.

М а й о р: Бўпти, опахон. Бугун обектасиз. Хўп, хайр. *(Аёл ва ҳамроҳи чиқиб кетишади. Кабинетда майор ва терговчи қолишади).*

* * *

Воқеа тиббий текширув марказига кўчади.

Майит жарроҳлик столида. Унинг атрофидан жарроҳ, турли тавофдаги ҳақимлар, ёрдамчи тиббий ҳамшира ҳамда майор Бурон Ражабов, ёш терговчи Оқил Хусановлар ўрин олишган. Улар ҳам оқ ҳалат, оқ қалпоқча кийишган. Ҳаммалари оғизларига тиббиёт ниқоби тортишган.

Майит ёрувчи жарроҳ ҳар замонда "наштар, пинцет" ва ҳоказолар деб турибди. У бирдангина "ё оллоҳ, во ажаби" деб қолади, ёқасини тутамлайди, "ўнгимми бу, ё тушим?"

Атрофдагилар ҳам ҳайратдан донг қотишади. Жарроҳ ўта эҳтиёткорлик билан майит ошқозонидан "маржон"га ўхшаб ипга тизилган бир нарсани тортиб олимоқчи бўлади. Урдасидан чиқолмайди, яна урилади. Сўнг ҳамшира кўлидан наштирни олиб, бармоқларини майитнинг кўкрак қафаси томон олиб боради. Иппи қирқади. "Маржон"ни эҳтиётлик билан чиқариб, атрофдагиларга "кўз-кўз" қилади. Целлофан халтачалардаги "маржон"ларни бир-бир санай бошлайди: Бир.. Ун. йигирма... Қирқ... тўқсон... бир юз қирқ тўққиз!

Ж а р р о ҳ: Кўряписизми, ўртоқ майор? Буни қаранг, ҳар бири нўхатдай келадиган бир юз қирқ тўққиз халтача "қорадори". Ўткир таъсир этувчи оғу! Бу заҳри қотил бир юз эллик дона бўлган. Шулардан бири тешилибми, эриб кетибми, беморни заҳарлаган.

(Ҳамма ҳайратда: жиноятчиларнинг ақл бовар қилмайдиган янги ихтироси эди бу...)

М а й о р: *(ижирганиб).* Айтинг-чи, Турсунов, “маржон”ни нега осон чиқара олмадингиз?

Ж а р р о ҳ: Биласизми, ўртоқ майор, бу муттаҳам “маржон”ларни бир-бир ютиб, ипнинг сўнгги учини тугунлаб, тишининг ковагига қистириб қўйган. Агар у ипни тортиб олиб, ошқозонини тезда ювдирганда ўлмай қолиши ҳам мумкин эди. У сири фош бўлишидан қўрққан ёки биров қўрқитган шекилли. Оқибатда оғу қонга ўтган, танани гамомила заҳарлаган.

М а й о р: Бузоқнинг югургани сомонхонагача, деб шунга айтадилар-да! Мана, энди ҳаммаси равшан. Бўпти, ўртоқ Турсунов, сиз бу ёғини тезлаштиринг, ишингизни дарҳол тугатиб, сўнгги хулосаларингизни бизга ёзиб жўнатынг. “Маржон”ларни эса олиб кетамиз.

Ж а р р о ҳ Т у р с у н о в: Хўп, ўртоқ майор. Ҳаммаси айтганингиздек бўлади.

М а й о р: Ҳа, айтганча, майитнинг хотини, укаси машина обкелишган. Улар билан озроқ суҳбатимиз бор. Тугатиб, уларни сизларга жўнатамиз. Майитни эгаларига топширинглар.

(ЖАРРОҲ “хўп” маъносига бош тебратади. Майор ва терговчи ишгит чиқиб кетишади...)

* * *

Воқеа алмашади. Мавжлашиб ётган кўл. Унинг бўйида вилоят ички ишлар хизмати ходимларининг дам олиш уйи жойлашган. Бир неча кунлик қантлик шомоланидан сўнг ўзига келган бошқарма бошлиғи, генерал-майор Мардонов ўзи учун ажратилган хона айвонида газета тахламларини варақлаб ўтирибди. У ҳар замонда мавжлашиб ётган кўл томонга нигоҳ ташлаб қўяди. Пахта гулли чойнакдан чой қўйиб, ичади. Сўнг нимадир эсига тушиб, ўрнидан қўзғалади, соатига қарайди, телевизорнинг мурватини бурайди. Унда ёш бир хонанданинг қиёфаси намоён бўлади. У “Ҳушёр бўл” деган янги бир қўшиқни берилиб қўйламоқда. Генерал бош чайқаб, қўшиқни тинглайди. Қўшиқ поёнига етгач, диктор ишгит навбат олади. У алақайси вилоятда уюшган жиноятчи тўда кўлга олингани, уларнинг талон-тароғ, босқинчилик, ҳатто ҳукуматга қарши қўйорувчилик ишлари билан шугулланиб келаётганликларини маълум қилиб, ишлари судга оширилганини эълон қилади.

Генерал ўзича, нафрат билан сўзлайди:

— Кўрнамаклар, тумшуғи қон қузғунлар... Садқайи мустақиллик кетинглар...

Шу пайт эшикда ёшгина навбатчи милиционер пайдо бўлади:

— Ўртоқ генерал, лейтенант Комилжон Ботиров етиб келди. Киришга рухсат сўраяпти.

Г е н е р а л: Айтинг, кирсин! *(Навбатчи чиққач, бироздан сўнг Комилжон Ботиров ичкарига киради. Честь беради).*

К о м и л ж о н: Ўртоқ генерал, буйруғингизга биноан...

Г е н е р а л: Тушунарли, келаверинг, лейтенант. *(Самимий қўл узатади, кўришадилар).*

Г е н е р а л: Хўш, иним Комилжон, ишлар қалай? Соғ-саломат бориб келдингми?

К о м и л ж о н: Раҳмат, ўртоқ генерал, яхши бориб келдим. Ота-онамни зиёраг қилдим. Улар салом айтишди.

Г е н е р а л: Саломат бўлишсин.

К о м и л ж о н: Қайтишда акамнинг ёнига ўтдим. У Лозақир даштида чўпонлик қилади.

Г е н е р а л: Яхши қилибсан. Ота-она ҳам ғанимат. Улардан доим хабар олиб туриш керак. Кимки ота-она дуосини олиб турса, ишида доим ривож бўлади. Пайғамбаримиз “Ҳадис”ларида ҳам шундай дейилган-а? Хўш, келинимиз дурустмилар, кўчириб келтирдингми?

К о м и л ж о н: *(бир оз сукутга кетиб).* Афсуски, келинингиз... у йўқ... Бултур, бир маст одам машинасида уриб кетганди. Касалхонага етмаёқ... Ўқитувчи эди раҳматли. Мактабдан қайтаётганида шундай ҳалокаг юз берганди... Олти яшар қизим бор. Дилдорадан ёдгорлик...

Г е н е р а л: Афсус, беҳабар эканман. Жиноятчи ушланиб жазоландими?

К о м и л ж о н: Ҳа, ўзим бош бўлиб, тезда қўлга олдик. Жазоланишга жазоландику-я, аммо ўлган тирилмайди-да...

Г е н е р а л: Ҳа, иним. Сиз ҳам армонли экансиз. На чора? Бу дунёнинг ўзи армон... Боя радиодан “Хушёр бўл!” деган янги бир қўшиқ эшитдим. Шоир ёзибди: Токи ҳар биримиз хушёр бўлмасак, хушёр тортиб курашмасак, армонлар кўпаяверади. Қўй, иним, кўпам ўртана-верма, ҳали бахтинг очилади... *(Орага сукунат тушади. Генерал айвонда бироз кезинади. Ёш ходимга такрор-такрор ер остидан қарайди).*

Г е н е р а л: Иним, гап бундоқ. Таржимаи ҳолинг билан қайта танишдим. Яхши ўқиган экансан. Ҳам бухгалтерлик, ҳам юристлик дипломинг бор экан, тўғрими?

К о м и л ж о н: Тўғри, ўртоқ генерал!

Г е н е р а л: “Қора белбоғли” каратечи, самбо устаси экансан. Қўшни вилоятда жиноят қидирув бўлимида уч-тўрт йил ишлаган экансан. Шунақами?

К о м и л ж о н: Шундай, ўртоқ генерал.

Г е н е р а л: Вокзалдаги “маржон” воқеасидан хабаринг бор-а? Героин маржони...

К о м и л ж о н: Ҳа, хабарим бор.

Г е н е р а л: Масаланинг жиддийлиги шундаки, “маржон”нинг

тугуни жуда чувалашиб кетган. Уни ечиш бизнинг бурчимиз. Хўш, мана шу тугуннинг учи кимнинг қўлида? Нега “маржон” бировнинг ошқозонига жойланган. У қачон ва қай тахлитда эгасига етказилиши керак эди? Биласан-ку, жиноятчилар шохида эмас, баргида юришади. Англаяпсанми, ишнинг нозиклигини?

Комилжон: Англаяпман, ўртоқ генерал.

Генерал: Кеча ходимларимиз “Уккикўз”ни сўроқ қилишган. Вокзалда қўлга олинган бор-ку. Бироқ у ҳеч нимани бўйнига олмаган. Ўлган кишини танимайман, сенлар менга туҳмат қилаяпсанлар, деб сўзида туриб олган. Унинг шахси бугун-эрта аниқланади, албатта. Сени чақиртирганимнинг боиси шундаки, у билан шахсан юзлашасан... Турманинг махсус камерасида, яъни “қорадорифуруш” жиноятчи сифатида!

Комилжон: Тушунарли, ўртоқ генерал!

Генерал: Бир нарсга эсингда бўлсин: сен бугундан бошлаб тижоратчисан, хусусий фирманг бор. Бу ҳақдаги барча ҳужжатлар тайёрланган. Турмага “қорадори” сотишда гумон қилиниб тушгансан. Англадингми?

Комилжон: Англадим, ўртоқ генерал.

Генерал: “УККИКЎЗ” билан балки қочиб кетарсан... Қолган топшириқларни бўлим бошлигингдан олиб турасан. Тушунарлими?

Комилжон: Тушунарли, ўртоқ генерал, ишончингиз учун раҳмат!

Генерал: Хўп, Комилжон иним, омадингни берсин. Бутун ишончимиз сендан. Хушёрликни асло унутма!

(Комилжон, бош ирғаб, честь бериб хайрлашади. Генерал ложувард самога, мавжланаётган қўлга қараб қолади...)

* * *

Воқеа алмашади. Орадан бир неча кун ўтган. Тиканли симлар билан ўралган турма биноси. Икки кишилик камерада ёлғиз Комилжон Ботиров. Соқоли ўсган, эғнида нимдошироқ спорт костюми. У икки қўлини боши остига ўтказиб, хаёлга чўмган. Кўз олдига суюкли ёри Дилдора намоён бўлади: мана, улар қўл атрофида қўл ушлашиб юришибди. Бинафшаранг, ҳарир кўйлақдаги қиз беҳад шод. У бир пайт Комилжонга сув сепди, қийқариб кулади, ўрнидан тура солиб, қочмоқчи бўлади. Шалаббо бўлган Комилжон уни қувачи ва ... етиб олади. Уни бағрига босади...

Қиз: Вой, ҳамма ёғимни ҳўл қилиб юбордингиз-ку...

(Қиз ноз билан йиғитни оҳиста итаради, қўлидан қутулиб, юзларига сачраган сувни сидириди).

К о м и л ж о н: *(илтижол оҳангда).* Дилдора, ростини айтинг. Токайгача мени қийнайсиз? Уйингизга совчи юборайинми?

Д и л д о р а: Қўйсангиз-чи! Ўқишимиз нима бўлади? Ҳали бир йил бор-ку тугатишимизга.

К о м и л ж о н: Ўқиймиз, Дилдорам, албатта, тугатамиз. Сиз ўқитувчи бўласиз, мен бирор ерда ҳуқуқшунос бўлиб ишлайман. Йўқ, милицияга ишга кираман...

Д и л д о р а: Кирмайсиз милицияга, Комилжон ака, бошқа жойда ишлайман десангиз, топилмайдими сизга иш? *(Дилдора порози қиёфада боқади, жиддийлашади).*

К о м и л ж о н: *(таъкидлаб).* Биласизми, Дилдора, менинг болалик орзуим жиноят қидирув бўлими ходими бўлиш. Айтинг-чи, бунинг нимаси ёмон? Халқимиз қонини кемираётган текинхўрлар, порахўрлар, олиб-сотар товламачилар, оғуфурунларга қарши курашсам, одамларнинг тинчлигини қўриқласам, бундан ортиқ савоб иш борми?

Д и л д о р а: *(жилмайиб).* Тўғрику-я, аммо мен пагонли, шапкали кишидан кўрқаман-да!

К о м и л ж о н: *(жулиб).* Кўрқманг, Дилдора, мен кўрқинчли йигит эмасман-ку! Мана, қаранг. бўйим бўйингиздан бир қарич баланд, холос.

(Бўйини ўлчаш баҳонасида қизни яна қучмоқчи бўлади. Қиз “боринг-е” дея силтанади, ноз билан боқади).

Д и л д о р а: Ўртоқ милиция ходими, яна бир марта шилқимлик қилсангиз, жазоланасиз, яъни ўн беш сутка мен билан учрашмасликка ҳукм қилинасиз.

К о м и л ж о н: Тавба қилдик, бир қошиқ қонимиздан ўтсангиз бўлгани, бошқа такрорланмайди шилқимлигимиз...

(Икковлари бараварига кулиб юборишади, қўл ушлашиб гуллар хиёбони оралаб кетишади. Сўнг бошқа манзара пайдо бўлади).

Мана, Дилдора мактабдан чиқаётир, уни ўқувчилари шод-хуррам кузатиб қолишмоқда. У қўлларини силкитиб, катта йўлга чиқади. Бошини қуйи солиб, аста-секин қадам ташлаб кетмоқда. Энди йўлни кесиб, нариги томонга ўтиб олиши лозим. Шу лаҳза даҳиятли ҳодиса рўй беради: катта тезликда, илонизи бўлиб келаётган “Жигули” йўл четига чиқиб улгурган Дилдорани уриб кетади. Қий-чуя кўтарилади. Тумонат одам тўпланади. “Жигули” эса тўхтамай, бирпасда ғойиб бўлади...

Мана, Дилдорани санитарлар “Тез ёрдам”да олиб кетишмоқда. У бетоқат талпинади, инграйди. “Комилжон ака, — дейди аёл илтижол оҳангда, — мени қутқаринг, ўлишни истамайман, яқинда... яна фарзандли бўлардик-а... афсус-с-с. Ме-ни, мен-ни унутманг...

Дилдора жон беради, кўзлари очиқ қолади... Чирошли бир оққуш "Тез ёрдам" устида айланиб-айланиб учиб, осмон бағрига сингиб кетади...

... Кўзлари ёшланган Комилжон эзилиб, ўрнидан туради, "Саратон" тутатади. Камерада кезинади. Лаблири беихтиёр пичирлайди:

К о м и л ж о н: Дилдорам, оққушгинам. Сен фариштам эдинг, шундайлигингча қоласан, бир умр яшайсан юрагимда. Сенга берган сўзим сўз: то тирик эканман, жиноятчиларга қарши ўт очавераман. Умрингга зомин бўлган аблаҳни ҳам ўзим тутган эдим. Афсус, буни билмай кетдинг. Жоним, сен учун, бошқа жабрдийдалар учун ҳам қасос оламан. Мана, ҳозир ҳам биттасини кутяпман. Уни, уларни, албатта, фош қиламан. Руҳинг мадад берсин менга, Дилдорам...

Шу маҳал йўлак бўйлаб қамоқхона ходимларининг оёқ товушлари эшитилади. Фурсат ўтмай, камера эшигига калит солинади. Комилжон дарҳол ёғоч ўринга чалқанча ётиб олади. Эшик очилиб, ичкарига аввал новча милиционер, сўнгра "УККИКЎЗ" киради. Унинг кўллари ечилади.

Милиционер Комилжонга ўдатайлайди:

— Намунча лаллайиб ётибсан? Энангнинг уйими бу ер? Қани турилсин!

Комилжон ноилоҳж туради.

М и л и ц и о н е р: Ҳамтовоғингни кутиб ол, меҳмон қил. Ярамаслар!...

(Шундай дея ортига бурилади, темир эшикни қулфлаб, шериғи билан кетади).

Хира ёритилган камерада сўзсиз кўриниши. "Уккикўз" ёғоч қаравотга келиб ўтиради, Комилжонга ер остидан ёвқараш қилади. Ўзига қараганда жуссасизроқ, қотма юзли хонадонининг куч-қувватини чамалайди. Ниҳоят, бир зарбадаёқ "қулатишига" кўзи етиб, Комилжонга сўз қотади.

"У к к и к ў з": Ҳой, жўппи, нови бунча саситибсан камерани. Ёки бошқа гиши галмайди деб ўйладингми бу ера?

(“Урганчлик” экан бу қутурган бўри, дея ҳаслидан ўтказади Комилжон унинг сўзларини тинглаб).

К о м и л ж о н: (бамайлихотир). Йўқ, гашир, сени кутиб тургандим.

"У к к и к ў з": Ҳовв, манглайи қора, гутиб турган эсанг, нега ўлтирибсан? Ина, дур ўрнингдан, тўшакни бу ёна сол, жилдни бу ера қўй.

К о м и л ж о н: Хоҳласам остингга соламан, хоҳламасам шундоқ ётаверасан. Мендай уч-тўрт ой ёт, кейин сийланасан. Ҳозирча мен хўжайинман бу ерда.

"У к к и к ў з": Ҳовв, манглайи қора... Ҳе ўша энангни...

Тура солиб, Комилжоннинг ёқасини тутамлайди. Бўға бошлайди. Бундай

бўлишини кутмаган Комилжон бир оз саросималанади. Қараса, “Уккикўз-нинг” нияти ёмон. Бор кучини тўплаб, унинг қўлларини бўзидан бўшатишга ҳаракат қилади. “Уккикўз” сал бўшани билан ўнг оёғининг тиззаси билан унинг қорнига, сўнг чотига солади. “Уккикўз” “ваҳх, жаним” дея чотини ушлаган заҳоти Комилжон унинг башарасига мушт солади. Фурсат ўтмай, акробатик сакраш қилади-ю, ўнг оёғи билан кўкрагига тепади. Камера тор эмасми, “Уккикўз” боши билан деворга бориб урилади. Кўз олди қоронғилашиб, ер бағирлаб қолади. Ҳушидан кетади. Комилжон эса унга нафрат билан тикилади, кейин ўрнига бориб, бамайлихотир чўзилади. “Уккикўз” анчадан кейин ўзига келади. Ўрнидан туролмай, бир оз бошини ушлаб, инқилаб-инқилаб “тебраниб” ўтиради. Оғриқлари босилади, шекилли, Комилжонга ночор қайрилиб қарайди.

“У к к к ў з”: (илтижоли оҳангда). Ҳовв, жора, оёғинг дамирданми сенинг, ўлдириб қўяёздинг-ку мени. Каратистмисан, не бало?

К о м и л ж о н: Ҳозир-ку ўлдирмадим сени, лекин яна бир марта ҳаддингдан ошсанг, жуппини бошинга кийдириб, гаширни орқангга суқиб қўяман, билдингми?

(“Уккикўз” қараса, аҳволи ночор, ҳамхонасига бўйсуннишдан бошиқа шилжи йўқ).

“У к к к ў з”: Жора, узр, мендан ўтди. Итлик қилдим... Гал, танишайлик.

К о м и л ж о н: Мана, ақлинг жойига тушаркан-ку! Бир ерга кирдингми, аввал салом бер, аҳвол сўраш. Гавдам катта деб ташлана-верасанми?

“У к к к ў з”: Жоражон, гал энди, гечирақол. Сен не десанг, ўша бўлади.

К о м и л ж о н: Гап бундоқ бўпти. Қани, ташла қўлни. (Қўришадилар).

(Комилжон остидаги тўшаклардан бирини олиб, унинг кроватига ташлайди. Ёстиқ, ёпинчиқ одеялни ҳам. “Уккикўз” уларни солгач, аста ўтириб олади. Комилжонга ўхшаб ёнбошлайди).

К о м и л ж о н: Қаерликсан? Отинг нима?

“У к к к ў з”: Урганчликман. Одим Бозорбой, Аллабердиев!

К о м и л ж о н: (мийиғида кулиб). Бозорбой, зўр экан. Онанг бозорда туққанми дейман сени.

“У К К И К Ў З”: Билмадим, жора, шундай деб қўйишган. Сен-чи? Сен нерликсан? Одинг не?

К о м и л ж о н: Анжонликман. Олимжон Қодиржоновман! Касбимниям айтайми? Тижоратчиман, турпфурушлик қиламан.

“У к к к ў з”: Ҳовв, жора, касбимиз бир экан, мен-да тижоратчиман. Дори-дармон, импортний моллар дегандай, сотаман...

(Шу пайт йўлакда оёқ товушлари эшитилади. Камера эшиги очилиб, милиционер бош суқади).

М и л и ц и о н е р: Қодиржонов, тур ўрнингдан, эшикка чиқ, тез бўл, наshawанд чолларга ўхшаб имиллама. Терговга!

Комилжон қўлларини орқасига қилиб, эшикка чиқади. Қулфга калит солинади. Орадан икки соатлар ўтгач, Комилжонни камерага афтода ҳолда судраб олиб киришади. У роса “калтакланган”. Лабларида қон излари, ёқалари йиртилган. Милиционерлар кетгач, Комилжон ўрнидан “инқиллаб” туради. “Ифлослар, аблахлар” дея ўрнига бориб ётиб олади. “Уккикўз” ҳаяжонланади, мен ҳам шундай аҳволга тушсам керак, дея дармонсизланади, хонадошига раҳми келади.

“У к к и к ў з”: Ҳовв, жора, нима қилишди? Уришдимми?

К о м и л ж о н: Кўрмаяпсанми. Копток қилиб тепишди. Уларнинг қўлига тушдингми, тамом, гуноҳингни бўйнингга олмагунингча қўйишмайди: тепишади, қўлингдан, оёғингдан осиб қўйишади, электр стулга ўтқизишади. Нима, биринчи марта тушишингми?

“У к к и к ў з”: *(кўзлари хонасидан чиққудай бўлиб).* Ҳовва, жора, биринчи марта душишим. Новви, меням сендай қилишадими?

К о м и л ж о н: Мендай? Йўқ, мендан баттар қилишади. Мен-ку кўникканман. Бу учинчи марта тушишим. Биринчисида ўғрилиқ қилиб тушганман, иккинчисида бир қизнинг қулоғидаги бриллиант балдоғини узиб олиб қочганман.

“У к к и к ў з”: Ҳовв, манглайи қора, ўзинг ёшсан-у, турманинг понини еб катта бўлибсан-ку.

К о м и л ж о н: Нима қилай, оғайни, ота-онам гўдаклигимда ташлаб кетишган. Болалар уйида катта бўлганман. Ҳозир ота-онам тирикми, ўликми, билмайман. Бухгалтерлик мактабини битирганман. Аммо “детдомский” деб менга ҳеч қасрдан иш беришмади. Тентираб-тентираб, охири шу йўлни танладим. Яшаш керак-ку, ахир, шундай эмасми?

“У к к и к ў з”: Ҳовва, тўғри айтасан. Ина, ҳозир не иш қилиб, бу ера душдинг?

К о м и л ж о н: Ҳозирми? *(Бироз ўйлаиб туриб, “Уккикўз”нинг қулоғига шивирлайди).* Мен эса бўйнимга олмаяпман. Шерикларингни айт деб икки ойдан бери қийнашади. Айтсам, бўйнимга ўн беш йилни қўйишади.

“У к к и к ў з”: Айтма, жора, айтма. Ўлдириб қўйишмас-ку, ахир.

К о м и л ж о н: Ўлдиришмайдику-я, аммо ундан баттар қилиб

юришади-да! Мана, кўряпсан-ку аҳволимни. Ўзинг нима иш қилиб тушдинг? (*“Уккикўз” жимийди, узоқ ҳаёга талади*).

К о м и л ж о н: Нима, менга ишонмаяпсанми? Энди, оғайни, тақдиримиз бир экан. Бир-биримизга ёрдам бериб, йўлини қилиб, бу ердан чиқиб кетмасак, ириб-чириб кетамиз бу ерда. Билдинг?

“У к к и к ў з”: Ҳовв, жора, яхши йигитга ўхшайсан. Қулоғингни бар, айтай бўлмаса (*Энкайиб, Комилжоннинг қулоғига алланималар тўғрисида узоқ шивирлайди, дам-бадам камера эшигига қараб кўяди*). Бор гап шу, жора!

К о м и л ж о н: Оғзингга эҳтиёт бўл, Бозорбой. Билмайман, танимайман, деб туравер. Унинг ҳамтовоғи эканлигингни билишса, ўн беш йилга кетасан. Тушундинг?

“У к к и к ў з”: Душундим. оға, ўлсам ҳам айтмайман.

(*Орага жимлик чўкади. Ҳар иккиси ҳам ўринларига чўзилиб олишади, ухлаб қолишади...*)

М и л и ц и о н е р: Турилсин! Ҳар икковинг ҳам йўлакка! Тез бўлинглар!

(*Маҳбуслар қўлларини орқага қилганча, тез ташқарига чиқишади. Қоронғулик туша бошлаган. Уларни “АВТОЗАК”ка ўтқазишади. Кузатувчи милиционер панжарали эшикни бекитади, қулф солади ва шериги ёнига — кабинага чиқади. Машина йўлга тушади. Бироз юрилгач, Комилжон сергакланади. “Уккикўз”га шипшийд*).

К о м и л ж о н: Бизни сўроққа олиб боришяпти. Яна калтаклашади. сениям, мениям. Уфф... Менга қара, бир таваккал қилмаймизми?

(*Кейин “Уккикўз”нинг қулоғига алланималар дейди. “Уккикўз” маъқулайди, “хо-оп” дейди. Машина кабинасини ура бошлайди, бақиради*).

“У к к и к ў з”: Ёрдам беринглар, ёрдам! (*Машина тўхтаб, ундан нақанароқ, хийла семиз милиционер тушиб келади. Эшикни очиб, сал қиялатади*).

М и л и ц и о н е р: (*оўқ уриб*). Нега шовқин соласан, ҳей калтакесак? Нима бўлди?

“У к к и к ў з”: (*Комилжонни суяб туриб*). Билмадим, оға, буни илон-милон чақдими, не бало, ҳушдан гетиб қолди. Ёрдам беринг, жон оға, дорими, сув-пувми беринг. Ўлиб қолмасин, бечора. Ҳеч бўлмаса эшикни каттароқ очинг, тоза ҳаво гирсин.

(*Семиз милиционер раҳми келибми, машина эшигини ланг очади.*

Белидан тўплончасини сугуриб, қўлига олишга улгурмайди. Комилжон кийикдай иргиб туриб, милиционерга ташланади. Бир уриб сулайтиради.

Тўплончасини сугуриб, ёрдамга шовилган ҳайдовчинини “отиб” ташлайди.

Тезгина ўзини кабинага олади).

К о м и л ж о н: Бозорбой, ёнимга чиқ! Тез бўл!

(Воқеадан ҳанг-манг булган “Уккикўз” шошилиб кабинага чиқади.
“Қора машина” тун қўйнига сингиб, кўздан ғойиб бўлади).

* * *

Воқеа алмашади. Узоқда тоғлар кўринади. Кўркем шаҳарча. Сўлим боғ. Турфа гуллар борқ уриб ўсган. Ариқлардан сув қўнғирроқ чалиб оқаётир. Одамлар серқатнов. Биров у, биров бу томонга шошиляпти. Боғнинг чеккароғида гумбазсимон бино. Пештоқида “ҳаммом” деб ёзиб қўйилган. Анча-мунча киши кириб-чиқиб юрибди. “Ҳаммом” эшигидан бош суққанларни биров тавозе билан кутиб олади, қўли кўксига, “хуш кўрдик”, “келсинлар, келсинлар” дейди. “Хуш, саунали, якка номерли, қайси бирига кирасиз? Марҳамат!” деб таклифини баён этади. “Танлаганингизни айтсангиз бўлди”, — дея пилдираб сизни бошлаб кетди. Тоғрами, сочиқми, лунгими, атир совуни, не десангиз, ўша заҳоти муҳайё қилади. Мабодо уқалатмоқчи бўлсангиз, сизни ичкарироққа уч-тўрт жонон аёллар ҳузурига бошлаб боради. Яна... кўнглингиз бошқачароқ нарсга тусаб қолса, унияма рад ўтмайди. Қўлларини бир-бирига ишқаб, “бўпти, оғайни, чўтали сиздан, йўтали биздан” дея завқланади, тилла тишларини кўрсатиб, кулади. Хуллас, уни “ҳаммом”нинг беминнат хизматкори дея ўйла-сангиз-ўйлайсиз, аммо асло бошлиғи дея ўйламайсиз. У ўта хоксор, ҳеч ким на ҳеч нима билан иши йўқ. Бошқалар ҳам унга мутлақо эътибор қилишмайди. Каттаю кичикнинг назарида бу одам шунчаки, оддий ҳаммомчи, пулингизни олади-ю, шунга яраша хизмат кўрсатади, холос... У миқтидан келган, мошигуруч соқоли ярашиқли, эллик ёшлар чамасидаги, кўринишидан камсуқум одам. Икки-уч йил олдин ҳажж зиёратиға ҳам бориб келган...

Мана, у навбатдаги миҳжозни самимий қарши олиб, мулозамат кўрсатди, уни сауна эшигигача кузатиб қайтди. Сўнгга хизматкор болага нимадир тайинлаб, ўзи учун тайёрланган хос хона томон йўналди. Кандакори эшикни очиб, ичкарига кирди, бориб, юмишқ креслога чўзилди. “Журнал столи”даги чойнакдан чой қўйиб, икки-уч ҳўплади. Кўзларини хиёл юмиб, оёқларини узатганча ҳордиқ олмақчи бўлди. Бироқ нимадир эсига тушиб, кресло биқинидаги — деворга яширинча ўрнатилган қўнғирроқ тугмасини босди. Эшик очилиб, азғинроқ, найнов ходим киради.

М а к с и м: Альфияни чақир. Кейин ҳеч ким кирмасин! (Орадан кўп ўтмай, семизгина оёқлари диркиллаб турган, киприклари найза, енгсиз қўйлак кийган, оппоқ сийналари ярим очик, йигирма уч-йигирма тўрт ёшлардаги жувон пайдо бўлади).

А л ь ф и я: Слушаю вас, Максим Мадатович. (Максим ўрнидан туриб, бориб диванга ўтиради).

М а к с и м: Бу ёққа кел, Альфия, ёнимга ўтир, жоним! (Альфия ноз билан жилмайиб, бориб ўтиради. Максим жувонни бағрига тортади, қучоқлайди, ним очик елкасидан, томоқлари остидан, диркиллаб турган кўкракларидан ўпади, жувон қаршилиқ қилгандай бўлади).

А л ь ф и я: Ну, что вы, Максим Мадатович. Сейчас же не время... *(Максим безътибор яна қучади, эркалайди уни).*

М а к с и м: Бутун итдек чарчадим, Альфия, ювуқсизлар кўпайип-тими дейман, кўрдинг-ку, тиним билганим йўқ. Сени қучсам, ором оламан, жоним. Чарчоқларим ёзилади, бутун дунёни унутаман.

А л ь ф и я: А Гуля, Наташа? Они тоже ваши любовницы?

М а к с и м: Қўйсанг-чи, уларни, Альфия. Сен ҳаммасидан зўрсан. Ёсинглами, сени Оренбургда вокзал ресторанида биринчи кўришимдаёқ яхши кўриб қолганим. Официантка эдинг. Бизга хизмат кўрсатган эдинг. Кейин сени меҳмонхонага таклиф этувдим. Мана бу оёқларинг, оппоқ кўкракларинг бошимни айлантирувди.

А л ь ф и я: Максим Мадатович, это же старый разговор.

М а к с и м: Йўқ, Альфия. Сен ҳамон ўша-ўшасан. Сени буёққа текинга олиб келганим йўқ. Биласан-а? Сен энди умрбод меникисан. Мени кексайди деб ўйлама. Ҳамон ёшман, бақувватман, жонингга жон бўла оламан. *(Максим уни яна қучади, такрор-такрор ўпади. Сийна-бандига бир даста пул қистиради).*

М а к с и м: Альфия, кел энди, мени бир яхшилаб уқалаб қўй. *(Диванга юз-тубан ётиб олади. Альфия унинг сержун оёқлари устига ўтириб олади, беллини, шоналарини уқалай бошлайди. Максим ҳар замон “ваҳ, жоним, ўлдирдинг-ку, астароқ қил, белимни синдириб қўйма татин” дея инқилайди).*

А л ь ф и я: Потерпите, Максим Мадатович, ҳозир тугатаман. Тише ётинг. *(Шу пайт эшикни аста чертиб, найнов ходим ичкарига бош суқади).*

А л ь ф и я: Ну вот, чуқинган. Нашёл время смотрит, по позже приходи. *(Максим юз-тубан ётганча эшик томонга ёвқараш қилади).*

М а к с и м: Нима гап? Биров ўлиб қолдими? Сенга нима деган эдим?

“Н а й н о в”: Хўжайин, жуда муҳим гап. Вақт зиқ.

М а к с и м: Кутиб тур, ҳозир кирасан. *(Найнов эшикни оҳиста бекитади. Альфия уқалашни тугатиб, Максимнинг белидан тушади. Максим ўрнидан қўзғалади, кийимларини кияди. Альфияни яна бир қучоқлайди-ю, секингина орқасига шапатайлади).*

М а к с и м: Раҳмат, Альфия. *(Кўз қисади) Кечқурун учрашгунча? (Альфия кўзларини ўйнатиб чиқиб кетади. “Н А Й Н О В” киради).*

М а к с и м: Хўш, гапир, қандай янгилик олиб келдинг?

“Н а й н о в”: Хўжайин, ҳозиргина “Чумчуқ” келди. Музчахонада ўгирибди. Боря кеча оқшом турмадан қочибди.

М а к с и м: Қочибди? Бир ўзими?

“Н а й н о в”: Йўқ, хўжайин. “Казбек” лақабли қандайдир йигит билан.

М а к с и м: “Чумчуғ”нинг анави “Бургут”нинг одамими?

“Н а й н о в”: Шундоқ, хўжайин...

М а к с и м: *(хаёлга толади, хонада бир оз кезинади)*. Ҳой сўтак, ишондингми шу гапга? Турмадан қочини сенга ҳаммомга кириб-чиқишдай гапми? “Казбек” деганининг “мент”ларнинг айвоқчисидир балки?

“Н а й н о в”: Йўғ-е, хўжайин, ҳозирча воқеанинг бутун тафсилотини эшитганим йўғ-у, лекин улар икки милиционерни ўлдиришиб, машиналарида қочиб қолишган.

М а к с и м: Асл оти нима экан ўша “Казбек”нинг?

“Н а й н о в”: Олимжон Қодиржонов. Андижонлик экан.

М а к с и м: *(бир оз ўйланиб)*. Да, “Казбек”, “Казбек”? Ким бўлди экан бу “Казбек”? Менга қара, “Бургут” билан тезда боғлан. “Казбек” деганининг кимлигини аниқласин. Тушунарлими? У аблаҳга айтиб қўй, яхшироқ ишласин. Анави ошқозони тешилиб ўлган “Тимсоҳ” билан Борянинг “кароматини” уч кундан сўнг эшитдик. Агар шунақа имиллаб ишласа, қоп-қоп сўлжавойларимни бурнидан тортиб оламан. Онасини Учқўрғондан кўрсатаман. Шу гапларимни қулогига қўй.

“Н а й н о в”: Хўп бўлади, хўжайин.

М а к с и м: Бор, “Чумчуқ”ни менга юбориб, ўзинг дарҳол чўлга оғлан. Ҳа, дарвоқе, Боря билан анави “Казбек” деганинг бугунми, эртами бу ерга етиб келишди. Йигитларга тайинла, ҳушёр бўлиб туришсин.

“Н а й н о в”: *(таъзим қилади)*. Хўп, хўжайин.

(Тез бурилиб, эшикка чиқади. Хонада ёлғиз Максим қолади. У ёқдан-бу ёққа кезинади. Чет эл сигаретасини тутатади. Буфетдан коньяк олиб қуяди, майдалаб ичади. Кейин таниқарига чиқиб кетади).

* * *

Воқеа аялмашади. Қуюқ оқишом. “Қора машина” икки жиноятчи қочқинни олиб, бор куч ва тезликда олдга интилмоқда. Шаҳар ортда қолиб, чексиз қир ва даштликлар бошланади. Рўлда ўтирган Комилжон — “Казбек” бироз хаяотирда. У шаҳардан чиқаверишда ДАН постидаги ходимнинг “Тўхта” деган ишорасига ҳам қарамай, машинага шитоб билан газ берган эди. Мабода, ДАН ходими шубҳалинган бўлса, орқаларидан қувиб келмаётганмикин? Ёки қўшни постга хабар бериши турган гап-ку. Гарчи бу йўл унга таниш бўлса-да, ҳозир қайса, кимнинг ҳузурига бориши номаълум. Энг муҳими эса, унинг бўйида “қузгунлар” уясини фош этиш масъулияти турибди. Ёнидаги

бу кузгунбачча кимнинг гуманизми, унинг раҳнамоси ким? Максим дегани ким ўзи? Бу ёвузларнинг мақсади нима? Нега улар чигирткидай тез урчиб боришяпти? Қорадори, героин, наша деган захри қотиллар қайдан келяпти-ю, уларни кимлар пуллаяпти? Мана шу оту туфайли қотиллик, ватанфурушилик, хонлик, фаҳн ва бузуқликлар авж олиб кетяпти-ку! Бу доллар деган балойи офат манаман деган йигитларни ўз домига тортиб, ҳатто энг манфур ишларни бажаришига руҳлантириётгани сир эмас. Эҳ-ҳе, бу уюшган жиноятчилар эл-юрт бошига келтираётган офатларнинг ҳисобини чиқариб бўлармикан? Буларнинг илдизи бунча чуқур бўлмаса?...

Комилжон ижирганиб шериғига қарайди. У шумшайиб, машина ойнаси-дан қоронғилик бағрига бўридай термўлиб келар, ҳар замон “секинроқ ҳайда” деб қўяр эди. Машина йўлнинг қайрилиши жойи — баланд ўнгирга келгач, Комилжон тормозни босади. Эшикни очиб, пастга сакрайди.

К о м и л ж о н: Бозорбой, туш пастга!

“У к к и к ў з”: Ҳов, не бўлди сенга, не қилмоқчисан?

К о м и л ж о н: Машинани йўқотиб, кийимларни алмаштириш керак, тушундинг?

“У к к и к ў з”: Душундим, оғайни. (Шундай дея пастга тушади. Комилжон тагин кабинага чиқиб, машинани ўт олдиради, сўнг газни босиб, машина бошини жарлик томон буриб юборади. “АВТОЗАК” ағдар-тўнтар бўлиб, жарлик томон шўнгийди. Бирпасдан сўнг портлаш овози эшитилади).

К о м и л ж о н: Кетдик, Бозорбой, имиллама. (Улар жадал йўлга тушишади, гоҳ югуришади, гоҳ секинлашишади. Қарашса, йўл четида кичкина айвонча. Капта харсанг бағридаги ингичка қувурдан сув оқиб турибди. “УККИКЎЗ” бора солиб, оғзини қувурга тутади, ҳовучлаб сув олиб келинади. Сўнг Комилжон ҳам шу ҳолатни такрорлайди).

К о м и л ж о н: (атрофни қўзғатгач). Энди, оғайни, бир йўловчи машинани тутасан. Мен манави тош орқасида пойлаб тураман. Ҳайдовчи иккимизни кўрса, ҳайиқиши мумкин. (Комилжон айтганидек қилишади. Бироқ икки-уч машина тўхтамай ўтиб кетади). Бозорбой, режамиз ўтмади. Сен ҳам бу ёққа кел. Яшириниб ётамиз. Бу чашмани билганлар албагга тўхтаб, сув олишади. Кўрдинг-ку, суви ширин, мазза...

(“Уккикўз” Комилжоннинг ёнига келади, хийла пайтгача сўзсиз ўтиради. Ниҳоят, бир йўловчи “Нексия” чашма ёнига келиб тўхтади).

Ундан елим идини қўтарган, илянали, ўртача гавдали киши тушади. Энкайиб, сув олаётганида “Уккикўз” унга ташланади, уриб сулайтириб ташлайди. Ҳайдовчига ёрдамга шонилган иккинчи йигитни эса Комилжон бир зарбада ерпарчин қилади. Ҳўшсизланган йигитларнинг кишим-бошиларини ечиб олишади. Комилжон рулга, “Уккикўз” унинг ёнига ўтиради).

“У к к и к ў з”: Орқага бур, ҳайда тезроқ!

(Машина шитоб билан орқага бурилиб, қуюқ тўн бағрига шўнгийди. Бироз йўл юрилгач, қарашса, орқа ўриндиқда инқилаб-синқилаб бир

кампиr анграйиб ўтирибди. Қўтилмаган бу ҳодисадан кампиr шошиб қолган шекилли, тили қалмага келмайди. Ниҳоят, у ақл-ҳушини йиғиб, “Уккикўз”нинг юзига шاپалоқ солади. Сўнгра Комилжоннинг сочларидан тортиб, бошига, елкаларига ура бошлайди, бақиради. Инглаб, ҳақорат қила кетади).

К а м п и р: Ҳой ноинсофлар, ваҳшийлар, қонхўрлар, гўрларингга олов тушгур қалхатлар! Нима қилдиларинг ўғилларимни, ўлдирдиларингми? Илойим, сенлар ҳам жувонмарг бўлинглар!

“У к к и к ў з”: Жим ўтирсан-га, момой. *(Кампиrнинг оғзига қўллари босади).* Эса, сениям ўлдиражақман!

(Кампиrнинг нафаси ичига тушади, бетоқатланади. Бир силтаниб, “Уккикўз”нинг юз-қўзларини тимдалай бошлайди. “Уккикўз” ўзини қўлга олиб, кампиrнинг бошига икки-уч бор мушт туширади. Кампиr “ёвуз-ларр” дейди-ю, ҳушидан кетади. Комилжон эса воқеанинг бундай аянчли тус олишини кутмаган, ҳусусан, онаси тенги бир кампиrнинг қарғинига дучор бўлман, дея ўйламаганди. Шу лаҳза кўз олдига хотини Дилдоранинг қиёфаси намоён бўлади).

Д и л д о р а: Ҳой, Комилжон ака, нима қилипсиз? Кампиr бегона эмас, ўз онангиз-ку. Наҳотки, онангизни ўлдирсангиз? Қутқаринг у кишини, қутқаринг. Дуойи бадга қолманг... *(Комилжоннинг кўз олдига қоронғилашиб, машинани секинлатади. Йўл чеккасида тўхтатди).*

К о м и л ж о н: Момойни не қилиб қўйдинг, Бозорбой?

“У к к и к ў з”: Ўлдими, ҳушдан гетдими, билмайман, ога! Ина, ияги осилиб ётир. Ўзинг гўриб қўй! *(Комилжон орқа эшикни очади. Энкайиб, кампиrнинг юрагига қўлоқ қўяди: “Хайрият, ўлмайди!”)*

К о м и л ж о н: *(жаҳл билан).* Ўлдирибсан-ку, бечора момойни. Уни шу ерга ташлаб кетамиз. Бошқа илож йўқ.

“У к к и к ў з”: Йўқ, ога, гўмиб кетамиз. Борди-ю тирилса. Бизни сотиб қўйиши мумкин.

К о м и л ж о н: Эсинг жойидами ўзи? Ўлган одам қачон тирилгандики, бу тирилса. Бунинг устига, вақтимиз зиқ.

“У к к и к ў з”: ...Рост айтасан, ога, ўзинг гўтариб анави чуқурга ташлаб гал, бўлмаса.

(Комилжон кампиrни даст қўтариб, машинадан туширади. Ўн-ўн беш қадам юргач, уни ўт-ўлан ўсиб ётган ариқ ичига ётқизиб, орқасига қайтади. Рулга тез ўтириб, газни босади. Унинг ҳаёлидан шундай сўзлар ўтади: “Кечиринг мени, эна. Сизни ёлғиз, чалажон қолдириб кетяпман. Шундай қилишга мажбурман. Йўқса, манави тўнғизнинг ичак-чавағини сугуриб олардим. Наинки сизга мушт қўтарарди, балки товонингизни ўптарардим, қалишингизни ялатардим. Энажон, ҳали-замон ҳушингизга келасиз. Ўғилларингиз ҳам ўзларига келишади. Уларнинг сизни топиб

олишларига ишонаман. Вақти келиб, тақдир бизни учраштира, сиздан кечирим сўрайман, энажон...")

“У к к и к ў з”: *(унга қараб)*. Ҳовв, жора, нега жимиб қолдинг? Нима, момойга раҳминг келиб гетдими?

К о м и л ж о н: Раҳмим? Нега раҳмим келаркан! Бунақа ўлимларни биринчи кўришим эмас. Қажоққа боришимизни билмай, бошим қотиб кетаётирман.

“У к к и к ў з”: Ҳовв, турмада энди тақдиримиз бир деган эдинг, жора, эсингдами?

К о м и л ж о н: Эсимда, оғайни, эсимда.

“У к к и к ў з”: Унда, ҳайдайвер. Уч соатдан сўнг манзилимизга етамиз.

К о м и л ж о н: Мен уйимга кетсам-чи?

“У к к и к ў з”: Қўйсанг-а. Нима, сени қидиришмайдими? Биз бораётган жой хавфсиз, жораларимиз билан танишасан. Истасанг, биз билан бирга ишлайсан. Ахир, сен бўлмасанг, турмада ириб-чириб гетардим. Мен-да, бошлиғимиз-да, яхшилигингни унутмаймиз, оға!

К о м и л ж о н: Шунақа дегин? Мендай бегонага жўраларинг ишонинишадими. Бозорбой?

“У к к и к ў з”: Ишонинишади, оға. Ишонинишмаса, ишонтираман. Мана мен кафилман.

К о м и л ж о н: Бўпти, сизлар билан бирга ишлаганим бўлсин.

(Машина елдек учади, тун батрига сингиб, кўздан кўшиб бўлади...)

* * *

Воқеа алмашади. Вилоят ички ишлар бошқармаси жиноят қидирув бўлими бошлиғи майор Шуҳрат Акбаров кабинетида ёлғиз ўтирибди. У қўғозларга кўмилган. Эшик тақиллаб, лейтенант Оқил Ҳусанов киради.

О қ и л Ҳ у с а н о в: Салом, ўртоқ майор, мурожаат қилишга рухсат эдинг.

Ш у ҳ р а т А к б а р о в: Салом. Марҳамат, бу ёққа ўтиринг. Қулоғим сизда.

О қ и л Ҳ у с а н о в: Ҳамма иш, ўртоқ майор, ўзимиз тузган режа асосида давом этаётти. Жиноятчилар белгиланган жойда қочиб кетишди. Фақат “Казбек”нинг зарбалари қаттиқроқ бўлган шекилли, бир милиционерни касалхонага ётқиздик.

Ш у ҳ р а т А к б а р о в: Яхши. Айтинг, врачлар уларга яхшироқ қарашсин. Кейин-чи?

О қ и л Ҳ у с а н о в: Кейин жиноятчилар қўшни Чорчинор

туманига йўл олишган. 90-километрда “АВТОЗАК”ни жарга улоқтиришиб, портлатиб юборишган. Сўнгра чашма бўйида...

Ш у ҳ р а т А к б а р о в: “Нексия”га тушиб қочишибдими?

О қ и л Х у с а н о в: Шундай, ўртоқ майор. Одамларимиз “момо”ни тонга яқин топиб олишган. Бечоранинг сал боши ёрилган. Хайдовчилар билан бирга “момо”ни ҳам уйларига элтиб қўйишган.

Ш у ҳ р а т А к б а р о в: Хайрият, бирортасига оғир шикаст етмабди. Хўш, жиноятчилар қайси тарафга кетиб қолишган? Изларини йўқотмадиларингми?

О қ и л Х у с а н о в: Улар “Машъал” ДАН постидан катта тезликда ўтиб кетишган. Наибатчи милиционернинг ҳуштаги жавобсиз қолган, жиноятчилар Бодомзор доволдан ўтгач, қўшни вилоят чегарасига бориб, кўздан ғойиб бўлишган...

Ш у ҳ р а т А к б а р о в: Демак, “Казбек” “Уккикўз” билан бирга? Яхши, яхши, лейтенант. Маржон ютган “аждаҳо”нинг дафн маросими қандай ўтган экан?

О қ и л Х у с а н о в: Одамларимиз хабар келтиринди. Дабдаба билан кўмишибди лаънатини... Ўша маросимдан кўп суратлар тушириб келишган...

Ш у ҳ р а т А к б а р о в: Зўр ин қилишибди азаматлар. Ҳали биргалашиб кўрармиз. “УККИКЎЗ” ҳақида бирор янги гап борми?

О қ и л Х у с а н о в: Бор. ўртоқ майор. Урганчлик дўстларимиз факс орқали маълумот беришди. Бозорбой Аллабердиев деган муггаҳам — “Боря” лақаби билан ин кўрар экан. Отаси собиқ РАЙПО раиси эмиш. У бундан ўн йилча олдин катта камомад билан қамалгач, Бозорбой кўнгил кўчасига кирган. Икки марта уйланган. Отасининг йиққанларини соғуриб бўлгач, хотинларини болалари билан ҳайдаб юборган. Қайсидир ПМКда сувоқчи бўлиб ишлаган. Аммо бетайинлиги туфайли ишдан ҳайдалган. Айни чоқда тижорат билан шугулланаркан.

Ш у ҳ р а т А к б а р о в: Падарига лаънат бунақа тижоратчиликнинг. Қўлидан келадими, келмайдими, кимни қарасанг, тижоратчи. Расво қилишди шундай обрўли касбни ҳам. Хўш, давом этинг.

О қ и л Х у с а н о в: Бозорбой, яъни “Боря” кейинги икки-уч йил орасида бойиб кетган. Оренбургга кўчиб кетган бир таксичи татарнинг икки қаватли ҳовлисини сотиб олган. Тез-тез Туркия, Россияга қатнаб турган. Ҳазораси бозорини макон қилиб, мугтасил дори-дармон келтириб солган. Героин ютиб ўлган “аждаҳо” билан оғиз-бурун ўпиниб юрган... Ўртоқ майор, бизнинг тахминимизча, “УККИКЎЗ”ни шу “аждаҳо” қора дори, героин ҳамда наша билан таъминлаб турган.

Ш у ҳ р а т А к б а р о в: Биласиз, ишимизда тахмин кетмайди. Масалага тезда аниқлик киритинг. Ўзингиз Урганчга бориб, жиддий шуғулланинг. “УККИКҮЗ” сира қўлга тушмаган эканми?

О қ и л Х у с а н о в: Тушган, икки марта. Отасининг давлати учунми ёки бошқа бир зўрроқ қояси борми, терговлаёқ қутулган. Оддий огоҳлантириш билан.

Ш у ҳ р а т А к б а р о в: Тушунарли, демак “Уккикүз” ниҳоятда айёр, иродаси мустаҳкам, ўта нозик ишлайдиган, ҳушёр жиноятчи. Туркияга, Россияга тез-тез қатнаган экан, бошқа кирдикорлари ҳам бўлиши мумкин. Суриштирувни давом эттиринг. Шахси билан боғлиқ маълумотларни йиғишда давом этинг.

О қ и л Х у с а н о в: Хўп, ўртоқ майор, топширигингиз, албатта, бажарилади.

Ш у ҳ р а т А к б а р о в: Дарвоқет, яна бир гап, “Уккикүз”нинг чет элда паноҳ тонган бирор “ватангадо” ҳамшаҳри билан алоқаси йўқмикан? Ўша оқнадар, нонкўрларнинг даъволаридан хабарингиз бор-ку! Улар қора ниятларини амалга ошириш учун ишсиз юрган, бесавод, пулга ўч, бетайин одамларни алдаб-авраб, Чеченистон, Афғонистон, Покистон каби мамлакатларга жўнатишяпти. Каллакесарлик, диверсия усулларини ўрганишяпти улар. Оқилжон, масаланинг шу томонларига ҳам эътибор беринг. Тушунарлими?

О қ и л Х у с а н о в: Тушунарли, Шухрат Акбарович.

Ш у ҳ р а т А к б а р о в: Комилжондан тез кунлар ичида хабар келиши аниқ. Сиз унгача топшириқни зудлик билан бажаринг. Хўп, хайр.

(Оқилжон хайрлашиб, чиқиб кетади).

* * *

Воқеа алмашади. Тоғ ён бағрида мавжлашиб турган кўл. Максим Мада-товнинг сулим дачаси. Атроф чаманзор. Гул, гул, гул. Тошфари қилинган йўлкалар, фавворалар отилиб турибди. Баланд ўсган турли дарахтлар. Кўл ичига кенг ва баланд сўри суқулиб кирган. Тўрдаги кунгирадор каравонда кўрпачалар ёзилаик. Лўлаболишлар қўйилган. Атрофда стол-стуллар. Дастурхон ноз-неъматларга тўла. Хонанда ҳамда созандалар учун махсус ўрин ҳам ҳолиланган. Парироқда, гулсеч устунли айвон остида саккиз-ўн чоғли одам хизматда. Кўрада тошқўмир ёниб турибди. Ошпаз бола сизга гўшт ўтказиш билан машғул. Қўёи ботаётган палла. У сувга чўкай-чўкай деб турибди. Ҳуя нарирақда Максим Мададов. Альфия билан чўмилаетир. Турли ҳирсий ҳаракатлар: иўнгиб келиб кучоқлаш, бир-бирини босиш, жувоннинг қийқириқлари анчагача давом этади. Сўнгга улар сувдан чиқишади. Артиниб, кийинишади ва сўри олдида келишади. Максим соқолини тутам-лайди. Қўлларини бир-бирига ишқаб, жунжиккандай бўлиб, сўрига чиқади. Енига Альфия ўтиради. Шу заҳоти икки ходим югуриб келишади.

М а к с и м: Қани, олиб келинглар бизга атаганларингни. *(Буйруқ дарҳол бажарилади. Коньяк, шанпанлар пақиллаб очилади, биллур қадаҳларга қуйилади).*

М а к с и м: *(бир ҳодимга).* Қолганлар ҳам келсин бу ерга. *(Айвон остидагилар тез келиб ўтиришади. Уларга ҳам ичкимклардан қуйишади).*

М а к с и м: *(қадаҳни қўлига олиб).* Ушбу биринчи қадаҳларни омад учун, келгуси ишимизнинг ривожини учун, қолаверса *(кўз қисиб),* манави гузал Альфияхон учун кўтарамиз. Қани олдик *(ҳамма баравар қадаҳ кўтаради, газак қилади).* Энди машшоқлар, ўйинчи қизни чақиринглар. Бир мириқайлик бугун. Нима дедиларинг?

Ҳ а м м а: Албатта хўжайин, албатта. *(Хонанда ва созандалар, ярим яланғоч ўйинчи қиз кириб келиб, жойлашиб ўтиришади).*

М а к с и м: Бир арабча қўшиқ бўлсин-а? Ҳой, ҳофиз бола. Биласанми анави силкиллайтиб-силкиллайтиб ўйнатадурғон ашулани?

Ҳ о ф и з б о л а: Ҳа, хўжайин биламан.

М а к с и м: Нега серрайиб турибсан бўлмаса, бошла. Нозикхон, қани, бир санъатингизни кўрсатинг-чи. *(Ҳофиз, машшоқлар арабча қўшиқ бошлашади. Нозикхон бутун танасини титратиб, оҳудай сакраб, рақсга тушади. Максим унга ютиб юборгудай термулади. Бошқалар ҳам оғизларидан сув кетгандай қараб ўтиришади).*

М а к с и м: Ваҳ-ваҳ, жонимнинг жононаси. Силкит, мени ўлдириб силкит. Мен ана шу силкитишларингга жонимни беришга тайёрман. *(У ўрнидан чайқалиб туради. Пастга тушиб, бир даста долларни қизнинг бошидан айлантириб, сийтабандига қистиради. Кучоқламоқчи бўлади. Қиз айланиб қочади. Максим яна интилади. Қиз яна чап бериб қочади).*

М а к с и м: Ҳой, оҳу. Ҳозир-ку қочдинг. Лекин тамоман қутулмайсан, бари бир меники бўласан. *(Орқасига қайрилиб) Ҳой мўлтони, гулчамбарни олиб кел. ("Мўлтони" тезда ичкарига кириб доира шаклидаги гулчамбарни олиб чиқади. Унга айлантириб доллар қадалган бўлади).*

М а к с и м: *(гулчамбарни қўлига олиб).* Битта ларзонингга мана шу гулчамбар сийлов. Агар бундан-да кўпроқ ларзонинг бўлса, бошқасини оласан. *(Раққоса раҳмат айтиб таъзим қилади).*

Р а қ қ о с а: Сиз учун саҳаргача ўйнаб беришга тайёрман, ҳожи бобо.

М а к с и м: Фақат мени бобо дема, жонидан. Йигитман мен, оқ соқолли йигит *(Кулади. Бошқа гумаишталари ҳам кулишади).* Қани, давом эт. Альфия, тур, сен ҳам ўйна. Сенинг ларзонинг ҳам ҳеч кимникидан кам эмас. *(Рашик билан ўтирган Альфия ўрнидан истар-истамас туради. Ўйинга тушади. Максим сўрига чиқиб, ёнбошлайди. Барра кабоб, тандир кабоблар олиб келинади. У чайқалиб-чайқалиб, қўшиқ ва ўйинга*

махшў бўлиб ичади. Газагига сих тортади. Шу маҳал бир киши келиб, қўлогига ниманидир пичирлайди. Унинг офти тундлашади. Ношлож ўрнидан қўзғалади).

М а к с и м: Сенлар давом эттиринглар, мен ҳозир келаман. (Айвоннинг орқа тарафига ўтиб, меҳмонхонага киради. Коридордаги умивальникда қўлини ювиб, ниҳоятда ҳашаматли зал тўридаги креслога чўкиб, стол устидаги тасбеҳини олиб, асабий айлантира бошлайди. Хонага найнов ходим киради).

М а к с и м: (тунд қиёфада). Олиб кирилинглар! (Қўп ўтмай хонага бири тўлароқ, бири озгироқ икки йигитни суд залига олиб кирган каби олиб киришади. Улар роса калтакланган, қўллари боғлиқ, афтодаҳол).

М а к с и м: (ижирганиб). Ҳа, “Бўрсиқ”. Тузимни унутдингми? “Қилгириқ”, сен-чи? Сен ҳам айнидингми, дейман?

“Б ў р с и қ”: Узр, хўжайин. Нима қилайлик? Токайгача бундай қалтираб, хор-зор бўлиб юрамиз...

М а к с и м: Нима, хор-зор бўлдиларингми ҳали? Бошқаларга 100 доллардан берсам, сенларга 150 доллар ҳам камлик қилдими? Ҳой итлар, профессоринг ҳам бунча пул тополмайди. Ношукур аблаҳлар. Сен, “Қилтириқ”, ички ишлар бошқармасига тавба қилиб бормоқчи бўлибсан. Кечиринглар, бизни алдашди деб ёзмоқчи бўлибсан. Шунақами?

“Қ и л т и р и қ”: Эшитгансиз-ку! Юртбошимиз йўлдан адашганларни кечирамиз, деб айтдилар. Шунини эшитиб...

М а к с и м: Бас қил, қизинглар. Шу сўзларга ишондингми ҳали. Тузоқ бу. Бугун тавба қилиб борсанг, эртага бизларни сотасан.

“Қ и л т и р и қ”: Асло, ҳожи бобо. Ўша қасам — Қасам. Сизни сотмасликка оинг ичганмиз-ку. Ваҳобийлик сўзим...

М а к с и м: Салқайи ваҳобийлик кетларинг. Нима, ҳукумат ишларингни билиб олмайди, деб ўйлайсанларми? Билиб олади. Бугун бўлмаса, эртага билиб олади. (Жойидан асабий туради). Сўтаклар, қашқирваччалар. Ноним кўр қилгурлар.

“Б ў р с и қ”: Кечиринг, ҳожи бобо, ўз ихтиёримизга қўйинг. Буёғини бахтимиздан кўрамиз. Аммо сизни сотмаймиз.

М а к с и м: Кечиринг эмиш. Сенларни кечириб бўладими. Бировнинг уйини босинглар десам, эгасини ҳам осиб келдиларинг. Килолаб героин сотганларинг, тўртта болани гаровга олганларинг-чи? Миллион-миллион пул ишладиларинг. Битта ГАИ ходимини калтакланглар десам, жасадини олиб келганларингни унутдиларингми? Ваҳобийликни тарғиб этганларинг, қанча йигит-қизни ўз томонимизга ағдарганларинг, минглаб китоблар тарқатганларинг-чи? Булар ош-

кор бўлса, ҳукумат кечирадими? Йўқ, кечирмайди, сенларни осади. Мен эса олдинроқ осаман сенларни.

“Б ў р с и қ”, “Қ и л т и р и қ”: *(ишламсираб, бараварига)*. Шафқат қилинг, Максим Мадатович. Сиз ахир ҳажга боргансиз, художўйсиз.

М а к с и м: Мен ҳажга борганим йўқ. Жарақ-жарақ пул ишлаб, раҳнамолар топиб қайтганман у ердан. Бошда айтдим-ку бизга қўшилдингни, орқага қайтиш йўқ. Қайтаман лесанг ўласан, деганман, шунақами?

“Б ў р с и қ”: Шафқат қилинг, бола-чақам бор. Уларни етим қилманг.

М а к с и м: Хавотирланма, болаларинг етим қолмайди. Болаларингни ҳам, хотинингни ҳам ёнингга жўнатаман. У ёқда кечирим сўраб юрасан. *(Бирдан газабга тўлади)* “Ғилай”, “Чапақай”, олиб чиқинглар, йўқотинглар буларни.

“Қ и л т и р и қ”: *(важҳат билан)*. Жаллод, қонхўр, сен ҳам бир кун қўлга тушасан, разиллигинг фош бўлади. Итдек ўлиб кетасан...

М а к с и м: *(ходимларига)*. Йўқотинглар деяпман буларни. *(Уларни судраб олиб чиқишади. Шу заҳотин ходим киради)*. Бўйинларига топи осиб, сувга чўктиринглар. Балиқларга ем бўлсин қузғунлар.

(Шу ўринда “Бўрсиқ” ва “Қилтириқ”ни чўктириш воқеаси кўрсатилади).

Худди шу пайтда дарвоза олдидан Комилжон ва Бозорбой минган

“Нексия” келиб тўхтайд...

* * *

Воқеа худди шу ерда давом этади. Комилжон, “Уккиқўз” машинадан тушишгач, уч-тўрт барзанги, мўйловли-мўйловсиз ишгитлар уларни нахуш кутиб олишади. “Уккиқўз” бир мўйловлини чеккага тортади. Унга бир нималарни тушунтиради. Сўнгра уларни ичкарига бонглаб киришади. Шинам йўлаклар, гулзорлар оралаб европача усулда қурилган уй — хўжайин қароргоҳига қараб юришади. МЎЙЛОВДОР кўнгира эшикдан ичкарига кириб кетади. Улар эса ташқарида, Комилжон ҳаяжонда. Турли ўйлар гирдобда.

Ўша хос хона. Тўрда Максим Мадатович тасбех ўғириб ўтирибди. Мўйловдор киради.

М ў й л о в д о р: Хўжайин, Боря келди. Ёнида бир киши бор. “Казбек” экан.

М а к с и м: Шунақами? “Казбек”нинг шахсини аниқладиларингни?

М ў й л о в д о р: Боягина Андижондан хабар келувди.

М а к с и м: “Бедана”данми?

М ў й л о в д о р: Ҳа. Онаси суюқоёқ раққоса, отаси “Гастроном” сотувчиси бўлган. Ичкиликка ружу қўйганидан, оилалари бузилган. Онаси “Казбек”ни олти ойлигида болалар уйи олдига ташлаб кетган. У ота-онасини мутлақо кўрмаган. 8-синфдан сўнг бухгалтерия мактабини тугатган. Детдомский бўлганидан, муқим бирор ерда ишга қабул қилинмаган. Безорилик, майда ўғрилиқ билан икки марта қамалиб чиққан. Сўнгги пайтларда турпфурушлик қилиб юрган, яъни у шаҳардан-бу шаҳарга. Айни пайтда дори сотишда айбланиб, қамокда ётган экан. Ҳозирча шу гаплар...

М а к с и м: Ўхшатмаса, учратмас, дейдилар. Буни қара, ҳаёт йўли бизникига ўхшаркан-а? *(Илжайди)*. Бухгалтерлик мактабини тугатган дедингми?

М ў й л о в д о р: Ҳа, анча олдинроқ.

М а к с и м: Ўзи бизга шундай одам керак эди. Хўп, бу ҳақда бир хулосага келамиз. Ҳозир Боряни айтиб юбор. Кейин у билан танишарман. *(Мўйловдор тавҳим қилиб чиқади. Кўп ўтмай “Уккикўз” киради. Кела солиб Максимнинг қўлларини қўшқўллаб олади)*.

“У к к и к ў з”: Ассалому алайкум, хўжайин, эсон-омон юрибсизми?

М а к с и м: *(порози қиёфада)*. Ҳа, бетамиз, яна қўлга тушдингми? Сени неча марта қутқарайин? Аввалгисига йигирма минг долларим кетди. Агар отангнинг ҳурмати бўлмаганида ҳозир териингни шилиб олардим.

“У к к и к ў з”: Хўжайин, мен расвони яна бир марта кечиринг. “Тимсоҳ”га айтдим, ресторанга гирмайлик деб. У гўнмади. Бизни ўшанда гузатишган экан-да, билмай қолдик.

М а к с и м: Билмай қолдик эмиш, ўл бу кунингдан. Сен отангга сира ўхшамайсан. У жуда ҳушёр, талбиркор одам эди. Новосибирскда саккиз йил бирга ётганмиз. Отангнинг бели бақувват эди, югурдақлари кўп эди. Ҳафтада бўлмасаям, ўн беш-йигирма кунда совға-саломлар олиб турарди. Агар отанг бўлмаганда, у ёқларда ўлиб кетармидим... Афсус, у бемаҳал ўлиб кетди. Жойи жаннатда бўлсин, илойим.

“У к к и к ў з”: Раҳмат, хўжайин. Агар сиз бўлмаганингизда, мен...

М а к с и м: Аллақачон турмада ётган бўлардинг. Тошовузда бўлдингми?

“У к к и к ў з”: Бўлдим, хўжайин.

М а к с и м: “Жорка”дан олдингми анави “гўмма”ни?

“У к к и к ў з”: Ҳовва, хўжайин.

М а к с и м: Ўшани ўзинг ютсанг бўлмасмиди?

“У к к и к ў з”: Қўрқдим, хўжайин. Кейин биласиз-ку. “Тимсоҳ”нинг қорни кагтароқ. *(Тиржаяди)*.

М а к с и м: Кулмай ўл-а. Қўрқдим эмиш. Пачка-пачка пулни олишдан қўрқмайсан...

“У к к и к ў з”: Ҳа, энди хўжайин, сояи давлатингизда...

М а к с и м: Менга қара. Ҳозир кийим-бошларингни алмаштириб, овқатланиб ол. Ўзинг ҳам итлек оч кўринасан. Эртадан кейин бошқа ёққа жўнайсан. Агар шу топиширигимни ҳам бажара олмасанг, каллангни оламан. Тушундингми?

“У к к и к ў з”: Душундим, хўжайин.

М а к с и м: Ҳа, дарвоқеъ. Сени у ёқда “Тимсоҳ”нинг хотини билан юзлаштиришдими?

“У к к и к ў з”: Юзлаштиришди, хўжайин.

М а к с и м: Танидимми сени?

“У к к и к ў з”: Йўқ, хўжайин.

М а к с и м: Яхши, танимагани яхши бўлибди. Анави ташқаридаги янги шеригинг ким? (“Уккиқўз” бўлиб ўтган воқеаларни сўзлаб беради. *(Овозсиз мулоқот)*).

“У к к и к ў з”: Хўжайин, унга ишонинг, агар у бўлмаганда турманинг кавакларида ёгаверардим.

М а к с и м: Суваракка ўхшаб дегин. *(“Уккиқўз” зўрма-зўраки кулади, қўлларини қовуштириб тиржаяди)*.

М а к с и м: Бор энди, ҳамтовогингни айтиб юбор, бир танишайлик. *(“Уккиқўз” таъзим қилиб чиқади. Бир оздан сўнг Комилжон киради)*.

К о м и л ж о н: Ассалому алайкум, мулла ака.

М а к с и м: *(тунд ҳолатда)*. Салом, турпфуруш, хуш кўрдик. Қадамларига ҳасанот. *(Комилжоннинг шу тобда мияси тегишлайди: “Демак, мени ўрганибди, “ижтимоий аҳволимдан” хабардор экан...”)*

К о м и л ж о н: Тақдир, мулла ака, пеннонада борини кўриб юрибмиз.

М а к с и м: Пеннонада неча марта қамалиш ёзилган?

К о м и л ж о н: Ҳозирча... уч марта, мулла ака.

М а к с и м: Тўртинчи мартасини мен ижро этсам-чи?

К о м и л ж о н: Буям тақдир. Ундан қочиб қутулиб бўлмайди.

М а к с и м: Менга қара, ҳой, жўжаҳўроз. Кўп тақдир, тақдир деб ўзингни гўлликка солаверма. Тўғрисини айт, йўқса калланг кетди. Кимнинг одамисан. Анавиларнинг айғоқчисидирсан балки.

К о м и л ж о н: Қўйсангиз-чи, мулла ака. Мен бир етим бола бўлсам...

М а к с и м: Биламан, етимсан, детдомскийсан, бухгалтерсан, ўғрибаччасан, турпфурушсан. (*Кесатиброқ*) Боз устига, “Казбек”сан!

К о м и л ж о н: Лақабимни турмада орттирганман, мулла ака. Агар уларнинг одами бўлсам икки милиционерни, икки ҳайдовчию бир момойни ўлдириб, Борянгиз билан бу ёнга эргашиб келаверармидим. Мен, ахир, сиздан нажот излаб келганман...

М а к с и м: Нажот излаб дегин. (*Бироз хаёлга толади, хонада кезинади*). Менга қара, агар сўзларинг рост бўлса, сийланасан. Ёлгон бўлса, сўйиласан! Тушундинг?

К о м и л ж о н: Тушундим, мулла ака.

М а к с и м: (*ўрнидан туради. Тасбеҳ айлантиради, сўнг Комилжонга ер остидан қаради қилиб уқтиради*). Бозорбойни қутқарганинг яхши иш бўлган. Агар бу ерда ҳам ўзингни кўрсатсанг, биринг ўн эмас, минг бўлади. Одамдек яшайсан. Ҳозирча сенга кунига юз доллардан тўлайман. Ҳисоб-китобни унутганинг йўқми?

К о м и л ж о н: Тезда ўрганиб кетарман.

М а к с и м: Яхши, унда боргин. Бугун дамингни ол.

К о м и л ж о н: Хўп, мулла ака, ҳимматингиз учун ташаккур. (*Максим стол остидаги тугмачани босади. Мўйловдор ходими киради*).

М а к с и м: Меҳмон, атои хуло деганлар. Буни яхшилаб зиёфат қилинглар, кийинтиринглар.

М ў й л о в д о р: Хўп, хўжайин. (*Комилжонни эргаштириб чиқиб кетади. Максим яна тугмачасини босади. Барзанги йигит киради*).

М а к с и м: Анави боланинг ҳар бир қадамини кузатинглар.

(*Барзанги бош ирғаб, таъзим қилиб чиқиб кетади. Максим тасбеҳ айлантирганча хонада ёлғиз қолади*).

* * *

Воқеа алмашади. Орадан ўн кунча вақт ўтган. Жиноят қидирув бўлими бошлиғи Шухрат Акбаров кабинегда куймаланиб ўтирибди. Эшик чертилиб, хонага ёш терговчи киради.

Ё ш т е р г о в ч и: Мурожаат этишга рухсат беринг, ўртоқ майор.

Ш у х р а т А к б а р о в: Рухсат, гапиринг.

Ё ш т е р г о в ч и: Ҳозиргина Комилжон Ботиров кўнғироқ қилди.

Ш у х р а т А к б а р о в: Хў-ўш? Нима деди у?

Ё ш т е р г о в ч и: Етиб келдим, ишга жойлашдим. Ҳаммаси яхши, деди.

Ш у х р а т А к б а р о в: Бошқа гапирмадими?

Ё ш т е р г о в ч и: Йўқ, ўртоқ майор.

Ш у х р а т А к б а р о в: *(бироз ўйланиб).* Демак, Комилжон ўта хавфли, нозик жойда. Уни қадамба-қадам кузатаётган бўлишлари мумкин. Жалолбек, ука. Телефон олдида доимий киши бўлсин. Комилжон пайт топиб, янги ахборот узатиши мумкин. Огоҳ бўлиб туринглар. Ҳа, айтгандай, Оқилжон Ҳусановдан дарак борми?

Ё ш т е р г о в ч и: Бор, ўртоқ майор. бугун Урганчдан қайтиб келаркан.

Ш у х р а т А к б а р о в: Яхши, Жалолбек. Боринг, ишларингизни давом эттираверинг.

(Ёш терговчи чиқиб кетади. Майор телефон дастагини қўлига олиб, рақам тиради).

* * *

Воқеа алмаиади. Уша кўркем, гўмбазли ҳаммом. Ҳўжайин Максим Мадатов аввалгидек хизматда. Миҳрозларни кутиб олиб, кузатади. Уша-ўша сертавозе. Унинг фирмаси ҳам шу бинода жойлашган. Чоғроққина кабинет Комилжон учун ажратилган. У ҳисобчи, чўт, кичкина ҳисоб компютери стол устида. Чет эл телефони ҳам. Шу пайт у жиринглайди. Комилжон дастакни кўтаради.

К о м и л ж о н: Эшитаман. *(Бир оз қулоқ солиб туриб)* Ҳўш, хўжайин, ҳозир кираман.

(Дастакни қўйиб, шошилиб чиқади. Йўлакдан ўнг тарафга бурилади. Бориб, қиммат ётқудан ясалган эшикни очади. Ниҳоятда кўркем безатилган хонада Максим Мадатов (ҳазмолчи кийимида) ёлғиз ўзи сигарет тутатиб ўтиради. Негадир кайфияти бузуқроқ).

М а к с и м: Кел, Олимжон. Бу ёққа ўтир. *(Комилжон ўтиради. "Хизмат" дегандай унга қарайди).*

М а к с и м: Ҳўш, укам, ҳисоб-китоб ишларини ўзлаштирингми?

К о м и л ж о н: Уч-тўрт кун қийналдим, мулла ака. Ҳозир компютерни ишлатиш ҳам, чўт қоқиш ҳам қўлдан келяпти, ишқилиб.

М а к с и м: Одамнинг қўлидан келмайдиган иш йўқ. Иштиёқ бўлса, ҳамма нарсани уддالاш мумкин.

К о м и л ж о н: Албатта, мулла ака. Хусусан, сиздай дунё кўрган тажрибали киши раҳнамоллигида ишлаш мен учун шараф.

М а к с и м: *(ёвқаран қилиб).* Шараф дегин! Шоирона гап қилдинг. Шоир эмасмисан, ишқилиб *(Кулади).*

К о м и л ж о н: Йўғ-е, мулла ака. Турпфуруш, ўғрибаччадан қачон шоир чиқувди?

М а к с и м: Ҳа, яхши айтдинг, ука. Биринчи учрашувимиз

эсингдами? Тақдир ҳақида кўп гапирувдинг. Энди турпфурушлик, нашафурушлик тақдирингда бор эканки, сени менга юзма-юз қилди. Шундай эмасми?

К о м и л ж о н: Шундай, мулла ака.

М а к с и м: Сени бир хизматга жўнатмоқчиман, ука. Оренбургга! Фирманинг ишлари билан борасан.

(“Бошланди” ўйлайди Комилжон).

К о м и л ж о н: Бир ўзимми?

М а к с и м: Йўқ. Иккита ҳайдовчи билан. “КАМАЗ”да. Ўн тонна юк; карам, майиз, туршак олиб борасанлар. Шопирлар билишади манзилни. У ёқда дўстларим кутиб олишади. *(Бироз кесатиб)* Тақдирингда... Ўша ёқларга боришам ёзилган экан-да, Олимжон?

К о м и л ж о н: Бундан ортиги бўлмайди дегандим-ку, мулла ака.

М а к с и м: Ҳа, қашланг бигиз сенинг. Хотиранг зўрга ўхшайди.

К о м и л ж о н: *(жилмайганча)*. Шунақароқ, мулла ака. Қачон йўлга чиқамиз?

М а к с и м: Бугун, тушдан сўнг. Йўл тараддудини кўравер. Экспедиторимиз “Чигиртка” бор-ку, ўшанга учраш. Тегиншли ҳужжатлар, йўл харажатларини беради. Шунинг унутма: у ёқдан машина куруқ қайтмайди. Дўстларимиз ўзлари тушунтириб, кузатиб қўйишади. Майли, хайр.

(Комилжон хайрлашиб чиқиб кетади).

* * *

Воқеа вилоят жиноят қидирув бўлими бошлиғи кабинетига кўчарди.

Эшик чертилиб, ёш терговчи киради.

Ё ш т е р г о в ч и: Ўртоқ майор. Ҳозиргина Комилжон кўнғироқ қилди. Оренбургга жўнаб кетаётган экан.

Ш у ҳ р а т А к б а р о в: Оренбургга? Нима иш билан? Бошқа бироқ сўз демалими?

Ё ш т е р г о в ч и: Йўқ, ўртоқ майор.

Ш у ҳ р а т А к б а р о в: Қизиқ, ғоятда чигал муаммо. Максимнинг силовими, тузоғими бу? *(Хаёлга толади. Кабинетда кезинади)* Бу ярамаснинг қўли ўша ёқларга ҳам етиб борган экан-да. Ишқилиб, Комилжонни Яратганнинг ўзи асрасин. Бугун умидимиз ундан. *(Ёш терговчи чиқади).*

Воқеа ўзгаради. Орадан уч-тўрт кун ўтган. Максим Мадатов ҳаммомдаги кабинетига. Сигарети чекиб, ўйчан қиёфада ўтирибди. Найнов ходими қўлида бир энлик қогоз билан киради.

“Н а й н о в”: Ҳожи бобо, факсограмма. Оренбургдан. Михаил Петровичдан. “Мужик”дан.

М а к с и м: (ҳаяжонланиб). Ўқи, нима деб ёзибди?

“Н а й н о в”: “Кишмиш”ни олдик, картошкамизни жўнатяпмиз. Эртага йўлга чиқади. “Казбекни” нима қилайлик?”

М а к с и м: (ўрнидан туради, хаёлга чўмади). Ручкани ол, ёз. “Картошка” учун раҳмат! “Казбек”ни нима қилишни Шурик билади. Қузатиб қўйинглар! Ёздингми?

“Н а й н о в”: Ёздим, хўжайин.

М а к с и м: Унда факс орқали дарҳол жўнат.

“Н а й н о в”: Хўп бўлади, хўжайин. (**“Н А Й Н О В”** чиқади. **“БАҚАЛОҚ”** киради).

Тасвир канал бўйига кўчади. Қишлоқ оралаб оқаётган катта канал. Талай болалар завқ-шавқ билан чўмилишмоқда. Улар бир-бирини қувлашадди, сув сепишади. Шу маҳал болалардан бири отир қопни қирғоққа судраб чиқади. Боланган ипни ечади. Қопни очиб, бир лаҳза қотиб қолади. Сўнг бақариб юборади.

Б о л а: Вой дод, қочинглар, ўлик, ўлик аёл!..

Болалар қий-чув кўтариб, тўрт томонга қочишади. Бироздан сўнг тўрт-беш қишлоқ одамлари тўпланишади. Ҳамма ҳаяжонда. Кимдир участка милиционерини чақириб келади. Ўликни қондан чиқаришади. У аянчли қиёфада: бўйнида узун сочлари ўралиб ётибди. Бўтилганда ўлмаган, шекилли, тўрт-беш жойидан пичоқланган.

К е к с а к и ш и: Вой, қонхўрлар, қузғунлар, раҳм-шафқатни билмаган жаллодлар! Аёл кишиниям шундай қийнаб ўлдиранми-а? Не гуноҳи бор экан бу бечоранинг?

Биров кўзига ёш олади, биров ачинади, биров аянчли манзарадан ёқа тутамлайди. “Тез ёрдам” ва “Милиция” деб ёзилган машиналар етиб келади. Терговчилар, сураткашлар ўз вазифаларини бажаришгач, майитни “Тез ёрдам”га юклаб, олиб кетишади...

Воқеа яни Максим Мадатов кабинетига кўчади. У “БАҚАЛОҚ” билан юзма-юз турибди.

М а к с и м: Оламда нима гап?

“Б а қ а л о қ”: Гап кўп, хўжайин.

М а к с и м: Очикроқ гапир!

“Бақалоқ”: Бутун Янги ҳаёт қишлоғи каналидан қопга солиб оқизилган бир аёлнинг ўлигини топишган.

Максим: Аёлнинг?!

“Бақалоқ”: Ҳа, хўжайин. Аёл дачангизда рақсга тушган ўйинчи экан.

Максим: Нозикхонми? Мен уни ўлдирмагин деб айтган эдим-ку Боряга. Қани унинг ўзи?

“Бақалоқ”: Боягина келувди, пархонада, ювиняпти.

Максим: Ювуқсиз, аблаҳ бола. Чақир уни бу ёққа!

(“Бақалоқ” тез чиқиб кетади. Бироздан сўнг белидан пастига лунги ўраб олган Боря киради. Максим бора солиб, унинг юзига тарсаки солиб юборади. Боря юзтубан йиқилади. Максим уни икки-уч бор тепади. Боря инқиллайди, кўкрагини чангаллаб ҳимояланади).

Максим: *(нафрат билан)*. Ярамас, ҳезалак, ношуд! Бирор ишни мен айтгандек удалай олмайсан! Мен уни ўлдирма деб айтгандим-ку сенга.

Боря: *(ерда ётганча инқилаб)*. Нима қилай, хўжайин, мажбур бўлдим. Иккинчи қаватда яшар экан. Балкондан ошиб, у ётган хонага кирсам...

(Оператор шу манзарани тасвирлайди: Боря аёл ётган хонага кира бошлайди. Шарпани сезган аёл боши ёнидаги стол чирогини ёқади ва ўрнидан қичқириб туради. Боря унга ташланади. Аёл унинг юзидаги ниқобини тартиб олади. Танчиди, шекилли, бир нималар демоқчи бўлади. Боря эса уни сочлари билан бўга бошлайди. Аёл тезликда таслим бўлавермагач, Боря ниқобини чиқариб, унинг кўкрагига, биқинларига, қорнига, такрор-такрор санчади. Аёл “қотил, қузз-гунн” дейди-ю жон беради. Ваҳшийлашган Боря бир оз саросимага тушади. У ёқ-бу ёққа қарайди. Хонада ҳеч ким йўқлигига ишонгач, сандиқ ва шкафларни титкилай бошлайди. Қўлига тушган нарсаларни чўнтақларига қўйишга тиқади, кейин ошхонага кириб, қоп олиб чиқади. Уликни унга жойлайди. Эшикни очиб, қопни орқасига кўтарганча ташқарига йўл олади. Бора солиб уни машинасига юклайди. Ғизиллаб кетган машина китта канал бўйига етиб, тўхтайдди. Ундан Боря тушади. Атрофни олазарак бўлиб кузатади. Ҳеч ким йўқлигига ишонч ҳосил қилгач, қопни каналга иргатади...)

Боря: Шунақа бўлди, хўжайин, поиложликдан...

Максим: Одам ўлдиришдан бошқа иш келмайдиям сен аблаҳнинг қўлингдан. Хўйиш, уйидан қуруқ чиқдингми?

Боря: Йўқ, хўжайин. Ўн мингга яқин доллари, олтин, бриллиант зирагу маржонлари, яна етмиш минг сўм пули бор экан. Олишга улгурдим.

Максим: Агар шу ишниям қилмаганингда, бутун оёғингдан осиб, остингдан олов ёқтириб қўярдим. Барракабоб бўлиб ётардинг.

Тур ўрнингдан, отангининг арвоҳи урсин сени. Ҳар қалай, ўзимиз қистирган пулларни олиб келибсан. Қани ўша пуллар?

Б о р я: Ечиниш хонасидаги шкафта, сумкамда.

М а к с и м: Бор, олиб кел.

(Боря тез чиқиб, икки-уч дақиқа ўтмай ўлжаларни олиб келади).

М а к с и м: Ҳаммасими?

Б о р я: Ҳаммаси, хўжайин.

М а к с и м: Дарвоқе, “сафар”дан қачон қайтдинг?

Б о р я: Кеча, хўжайин. Берганларингизни эгаларига етказдим. Хурсанд бўлишди. Яна беш-олти юзта керак дейишяпти.

М а к с и м: Китобларданми? Яхши, эрта-индин Оренбургдан олиб келишади, ўзинг элтиб берасан яна.

Б о р я: Хўп, хўжайин. Нозикхонингиз учун... гечирасиз-да энди мени, аслида бугун боришим герак эди у билан ҳисоб-китоб қилишга. Лекин қутилмаганда шундай бўлиб қолди...

М а к с и м: Ҳа, ўл-а, шошилмай. Очко ишламоқчи бўлибсан-да. Бўпти, ювуқсиз, аблаҳ. Бугун оқшом дачага ўт. Гап бор.

Б о р я: Хўп, хўжайин. *(Таъзим қилиб чиқиб кетади. Максим хомуш, ўйланиб, ўтириб қолади...)*

* * *

Воқеа ўзгаради. Комилжон ва икки ҳайдовчи тушган “КАМАЗ” ортга қайтмоқда. Унга нимадир ортилган, тирбанд. Кабинада учовлон, чеккада Комилжон. У поёнсиз ўрмонга завқ билан термулиб келмоқда. Бир вақт ўрмон чеккароғига чиқилгач, машинани бошқариб келаётган Барзанги ҳайдовчи тормозни босади. Кабинадан тушади.

К о м и л ж о н: *(бехавотир).* Нима бўлди, оғайни, нега тўхтатдинг?

“Барзанги” машинани айланиб, қўлида тўппонча яланғочлаганча ўнг томондаги кабина эшигини очади.

“Б а р з а н г и”: Қани туш буёққа, сотқин. *(Комилжон анграяди, ноилож машинадан тушади. Эрик деган иккинчи ҳайдовчи ҳам).*

К о м и л ж о н: Биродар, нималар деяпсиз? Ким сотқин? Мендан гумонсираяпсизларми?

“Б а р з а н г и”: Олдинга туш, ипирисқи. Нима, бизни гўл леб ўйловдингми? Сени анавиларнинг айғоқчиси эканлигингни аллақачон билганмиз. Хоиннинг жазосини биласанми? Ўлим! Қани, юр! *(Тўппончасини тираб, Комилжонни олдинга ниқтайди).*

“Б а р з а н г и”: *(орқасига бурилиб).* Эрик, белкуракни олиб чиқ. *(Эрик машинадан тезда белкурак олиб тушади. Улар орқасидан йўртиб кела*

бошлайди. Бир нишабликка келгач, тўхташади. “Барзанги” белкуракни Эрик-нинг қўлидан олиб, Комилжоннинг олдига ташлайди).

“Б а р з а н г и”: Ол, тез чуқур ковла? Сени мусулмончасига кўмиб ташламасак, ўлигинг айиқларга ем бўлиб кетади. Бунинг учун бизга раҳмат айт! (Улар ўзларича кулишади).

Комилжон учун икки йўл — ё ҳаёт, ё мамот турарди. Чуқур қазир экан, чўпон акасининг сиймоси кўз олдидан намоён бўлади: “Укажон, — дейди у. — Ўзингни эҳтиёт қил, бу ҳаётда разиллар, олчоқлар кўп. Бекордан-бескорга ўлиб кетма. Энг сўнгги имконинг қолгунча курашиб яша!” Сўнг кўз ўнгидан хотини Дилдоранинг руҳи пайдо бўлади: “Комилжон ака, мени унутманг, мен сиз учун яшаган эдим. Энди сиз қизалогимиз учун, ота-онангиз, дўстларингиз учун, уларнинг бахти деб яшанг. Курашиб яшанг!”

Қабр тобора чуқур ковланар эди. “Барзанги” унинг боши узра келиб, кулиб қарайди.

“Б а р з а н г и”: Бўлди, етарли. Бу қабрга ота-онанг ҳам бемалол сигади.

(Ана шунда Комилжон белкуракдаги тупроқни “Барзанги”нинг юз-кўзига сепиб юборади ва чуқурдан чаққон отилиб чиқиб, қўлига тепади. Тўппонча узоқроққа бориб тушади. Яна бир сакраш билан “Барзанги”нинг кўкрагига тепади. У бор бўйи билан дарахтга урилиб, юзтубан йиқилади. Ёрдамга етиб келган Эрик унга ничоқ ялангочлаб ташланади. Комилжон чаққонлик билан унинг қўлларини қайиради, боши узра умбалоқ ошириб отади. Тура солиб, қорнига тепади. У вой-войлаганча йиқилади. Комилжон тўппончани тезда олиб, “Барзанги”нинг манглайига тирайди).

К о м и л ж о н: Тур ўрнингдан, иблис! (“Барзанги” туради).

К о м и л ж о н: Камарингни еч, бу энағарнинг қўлларини боғла. (“Барзанги” ийқиллаб, унинг айтганини бажаради).

К о м и л ж о н: (калит солиб, машинанинг орқа эшигини очади). Чиқар бу ёққа бу тўнқизни. Эрик эмиш, қанжиқсан, ифлос! (“Барзанги” Эрикни машинага чиқазади, устидан қўлфлашади).

К о м и л ж о н: Агар овозингни чиқарсанг, пешонангдан отаман, тушундинг? (“Барзанги”га бурилиб) Қани, чиқ машинага, ҳайда! (“Барзанги” кўрқа-писа машинага чиқади. Ўт олдириб, газни босади).

К о м и л ж о н: Тўғрисини айт, Шурик, асл отинг нима?

“Б а р з а н г и”: Шерали!

К о м и л ж о н: Укангми машинадаги Эрик?

“Б а р з а н г и”: Йўқ, жияним, асл оти Эрали. Амакиваччалармиз.

К о м и л ж о н: Икковингни итдек отиб, ўзинг қаздирган

қабрга кўмиб кетишим мумкин эди. Лекин сен менга кераксан. Би-
либ қўй, “қора белбоғим” бор.

“Б а р з а н г и”: Билган эдим каратечилигингни, жағимни
синдириб юбораёздинг-ку.

К о м и л ж о н: Борди-ю, яна ташлансанг, энди бўғзингни юлиб
ташлайман.

“Б а р з а н г и”: Ўлибманми, оғайни, узр... *(Машина ўрмонни
ортда қолдириб, бепоён далага чиқади. Комилжон ҳушёр, ҳар замон рақибига
кўз ташлаб қўяди).*

К о м и л ж о н: Энди, Шерали, менинг саволларимга тўғри ва
аниқ жавоб берасан, йўқса... *(Тўппончани унинг мангайига тирайди).*

“Б а р з а н г и”: Сўранг, оға. Фақат илтимос, тўппончани настга
тушириб ўтиринг, отилиб қолса...

К о м и л ж о н: Жонинг ширин-а? Нечта боланг бор?

“Б а р з а н г и”: Икки ўғил, бир қизим...

К о м и л ж о н: Неча йилдан бери Максимда ишлайсан?

“Б а р з а н г и”: Тўрт-беш йил бўлиб қолди.

К о м и л ж о н: Мени ўлдириш Максимга нега зарур бўлиб
қолди? Нега бу ишни боришда ёки Оренбургнинг ўзида қила қолма-
динг?

“Б а р з а н г и”: Буниси менга сир. Аммо сиз у ёқда... кимгадир
икки-уч марта кўнғироқ қилгансиз, почтадан. Тўғрими, Альфия бор-
ку, хўжайиннинг ўйнаши. Ўша ортингиздан қўйилган. Бу гапни эшит-
ган хўжайин шубҳаланган, шекилли. Йўлга чиққанимиздан олдин
мени чақириб, бунга кўз-қулоқ бўлинглар, мабодо шубҳали бирор
ҳаракат қилса, ўша ёқда йўқотиб қайтинглар, деб тайинловди.

К о м и л ж о н: Шубҳали бирор иш қилмадим, чамамда?...

“Б а р з а н г и”: Қилдингиз, оғайни. Биз юкни тушириш билан
овора бўлганда, сиз кўзни шамғалат қилиб, почтага бориб келдин-
гиз. Эрик орқангиздан кузатиб борганини кўрмагансиз.

К о м и л ж о н: Шунақа де. Яхши ишларкансизлар. Энди айтгин.
Михаил Петрович ким? Максим у билан қачондан бери алоқа қила-
ди?

“Б а р з а н г и”: Улар турмада ўртоқ киришишган. Максим унинг
олдига тез-тез бориб туради. Михаил Петрович узоқ йиллар водийда
яшаган. Йирик савдо базасига директорлик қилган. Катта ўзлашти-
риш, камомад билан қамалган. Максим акамиз ҳам савдода ишлаб,
тиши чиққанлардан. У ҳам...

К о м и л ж о н: Демак, кўр кўрни қоронғида топган экан-да!

“Б а р з а н г и”: Нима десангиз ҳам тўғри, оғайни. Уч-тўрт бор

эшитганман: Миша аканинг ҳам, Максим аканинг ҳам армонлари бор. Ўша семириб, шишиб юрган кунларини кўп эслайдилар. Хусусан, Миша амаки водийдаги мусодара қилинган данғиллама ҳовлию дачаларини афсус билан эслайди. Ўша кунлар яна қайтиб келади, дейди.

К о м и л ж о н: Максим-чи?

“Б а р з а н г и”: У ҳам бизнинг кунлар тезда қайтади, дейди.

К о м и л ж о н: Хаёлпараст муттаҳамлар. Тезоқар дарё қачон ортига қайтувди? Кўксига офтоб теккан халқ яна қоронғулик бағрига кирадими?

“Б а р з а н г и”: Мен ҳам шуни ўйлайман-да, “Казбек”. Буларнинг хатти-ҳаракатлари жуда аянчли. Ўзим ҳам безор бўлиб кетганман. Қочай десам, иложим йўқ. Бир мени эмас, бола-чақамни ҳам аямайди бу ифлослар. Мендан олдинги икки ҳайдовчини гумдон қилишувди...

К о м и л ж о н: Кеча Михаил Петрович олдидан чиққан. бизга ўхшаганроқ йигитлар кимлар эди?

“Б а р з а н г и”: Э-ҳа, улар чеченлар. Улар Максимнинг йигитларига тегишли озиқ-овқат, пулларни олиб кетгани келишган.

К о м и л ж о н: Ие, Максимнинг қанақа йигитлари бўлиши мумкин бу ерда?

“Б а р з а н г и”: Эҳа, оғайни, айтай десам, гап кўп. Максим ака йигирма чоғли йигитларни Чеченистонга жўнатган, ўқитяпти. Уларни ҳар томонлама таъминлаб туради.

К о м и л ж о н: Демак, диверсантлар тайёрланаётган экан-да. Вой, муттаҳам хоин-ей, ҳаммомчидан саркарда чиқишини энди эшитишим... Ҳаммаси тушунарли. Хўш, биз нима олиб бораяпмиз?

“Б а р з а н г и”: Картошка, гречка, перловка...

К о м и л ж о н: Юкнинг остида-чи? Кўрмадингми?

“Б а р з а н г и”: Кўрдим. Катта-кичик целлофан халтачалар. Героинми, портловчи моддаларми, билмадим.

К о м и л ж о н: Тушунарли. Доимий машгулотинг шуми? Юк ташийсанми?

“Б а р з а н г и”: Шу, оғайни, мен буйруқни бажараман, холос. Аммо қотиллик, ўғирлик қилганим йўқ. Ўлай агар, рост гапиряпман. Эрик ҳам худди мендек. Мажбур бўлмасайдик, сизга қул кўтармасдик...

К о м и л ж о н: Қасамхўр эчкилар...

(Шу пайт “КАМАЗ” ДАН постига келиб қолади, бироз текширувлардан сўнг, машина юришида давом этади).

К о м и л ж о н: Айтгин-чи, Шерали, Максимнинг яна кимлар, қаерлар билан алоқаси бор?

“Б а р з а н г и”: Ҳе, унинг кўли узун. Эрон, Афғонистон, Покистон, Туркия дегандай, гумашталари кўп унинг.

К о м и л ж о н: Ўша ерларга қатнаб турасанми?

“Б а р з а н г и”: Йўқ, Боря, “Мўйлов”, “Тарақан” ва бошқалар қатнайди. Боря, хусусан, Туркияга кўп қатнайди.

К о м и л ж о н: Нималар олиб келишади у ерлардан?

“Б а р з а н г и”: Қандайдир диний китоблар, варақалар. Туркияда Борянинг бир қочоқ ҳамюрти бор экан. Ўша кўпроқ доллар жўнатиб туради Боря билан.

К о м и л ж о н: *(Шералига синчков назар билан тикилгач)*. Менга қара, кўп гапларни биларкансан. Асли касбинг нима?

“Б а р з а н г и”: *(чўқур нафас олиб)*. Юрист бўлишим керак эди. Учинчи курсдан ҳайдалганман. Пора сўраган бир ўқитунчимизни дўппослаганим учун.

К о м и л ж о н: Энди ўзинг текинхўрлик, қотилларга шериклик, ватафзуручиларга дастёрлик қилиб юрибсан-а.

“Б а р з а н г и”: Нима қилай, оғайни, яшаш керак. Тирикчилик. Учта болани боқиш осон дейсизми?

К о м и л ж о н: Тирикчилик эмиш. Ҳалол яшасанг бўлмайдими?

“Б а р з а н г и”: Оғайни, мени кўп қийнаманг. Бир гирдобга тушдимки, ундан чиқолмай, гаранг бўлиб юрибман.

К о м и л ж о н: *(бироз ўйланиб, қатъийлик билан)*. Гап бундай, бўлмасам. Айтганларимни қилсанг, сотмасанг, сени ўша гирдобдан ўзим қутқараман. Қамалмаслигинг, омон қолишингга кафиллик бераман.

“Б а р з а н г и”: *(ҳаяжонда)*. Кошкийди, оғайни, қасам ичиб айтаман: Хоинлик қилсам, худо урсин мени.

К о м и л ж о н: Анави Эрик-чи? Айтганингни қиладими?

“Б а р з а н г и”: Қилади. У ҳам мендек кўрлардан. Ўзим тушунтираман унга.

К о м и л ж о н: Ундай бўлса, қўйнингдаги телефонни менга бер. (“Барзанги” индамай телефонни чиқариб беради).

К о м и л ж о н: Тўхтат машинани. Ўзинг ҳам туш. *(Машинадан тушишади. Қошқалар тўппончани кўлига олиб, ўн-ўн беш қадам нарироққа боради. Телефонда рақам тиради...)*

Воқеа вилоят ички ишлар бошқармаси жиноят қидирув бўлими хонасига кўчади. Телефон жиринглайди. Бошлиқ дастакни кўтарилади.

К о м и л ж о н: Шухрат Акбарович, бу мен “Казбек” ман. Чинорсойдан кўнгироқ қилаяпман. Уч соатдан сўнг чегарада бўламан. Бизни кўплашиб кутиб олинглар. “КАМАЗ” рақами АБ 50-76.

Ш у х р а т А к б а р о в: Тушунарли, “Казбек”. Тезда учрашгунча.

(Дастакни қўйиб, тезда кабинетдан чиқади. Юқорига — катта бошлиқ олдига кўтарилади. Шундан сўнг майор Шухрат Акбаров бошчилигидаги тезкор гуруҳ тайёргарлиги, махсус вертолётда ҳавога парвоз қилишлари, “КАМАЗ”ни кутиб олиб, махсус операция тузилиши кадрлари кўрсатилади.)

Воқеа алмашади. Қуёш ботиш арафаси. Комилжон тутиган машина Максим Мадатовнинг сўлим қўл бўйида жойлашган дачаси дарвозаси олдига келиб тўхтайди. Шу пайт дарвозанинг икки палласи очилиб, ичкаридан қора “Нексия” юриб чиқади. Комилжон орқа ўриндиқда ўтирган қора кўзойнакли кишига қарайди. Нотаниш ҳайдовчи “Нексия”га шитоб билан газ беради. Машина йўртиб кетади. Шундан сўнг Максимнинг бир ходими “КАМАЗ” олдига келади. Кўришгач, Эрикдан сўрайди:

— Шурик қани?

Э р и к: Йўлда кўричак бўлиб қолди. Гўзалкентдаги касалхонага ётқизиб келдим.

(Ходим ишонади, шексизли, дарвозани ланг очади. “КАМАЗ” ичкарига йўналади. Бу пайтда Шерали тезкор гуруҳ авзоларидан бир неча кишини яширин айланма йўллар орқали дачанинг орқа томонига бошлаб боради. Кичкина эшик кўнгироқ тугмаси босилади. Қоровул чиқиши билан саранжолланади. Автоматлар билан қуроаланган гуруҳ дарахтзор, гулзорлар ора-лаб, паналаб қора қўзғун уяси — Максим Мадатов маишатхонаси томон интилишади. Ана шунда қўриқчилардан бири хавфни сезиб, милиционерларга қарата ўқ уза бошлайди. Бошқа қўриқчилар ҳам. Икки ўртада отишма бошланади. Биров ўзини панаса олади. Биров аянчи чинқириб, йиқилади. Қўп ўтмай саккиз-ўн чоғли жиноятчи қўлга олинади. Бу пайтда кайф-сафони энди бошлаган Максим чала-ярим кишилиб, қўлида тўппончасини яланг-очлаб, дачанинг хос йўлагидаги орқа тарафга чекинади. У ётган хонага гуруҳга қўшилган Комилжон, Шерали ва бошқалар бостириб киришади. Қарасалар, юмшоқ каравотдаги кўрпа остида кимдир яшириниб ётибди. Комилжон бора-салиб кўрпани тортади. Тўппонча ўқталади. Қип-ялангоч Альфия жон ҳолатда бақириб юборади).

К о м и л ж о н: (таниб). Бақирма-е, ярамас, кўрпангни торт устингга. (Альфия мушукка ўхшаб кўрпага ўралади).

К о м и л ж о н: *(юзини буриб).* Максим қани? Сенга айтаяпман. Ўйнашинг қани? Қайга қочди у? *(Альфия тўппончани кўриб, яни қичқиради. Сўнг қўли билан имо қилади).*

А л ь ф и я: Мени ёлғиз ташлаб қочди у номард. Нариги соҳилга. Моторли қайиқ томонга.

К о м и л ж о н: *(бир шеригига).* Бу зогчани олиб чиқинглар. Учиб кетмасин тагин. *(Шундай деб ташқарига отилади. Бошқалар ҳам. Қирғоққа келишса, Максим тушган қайиқ катта тезликда нариги соҳил томон сузиб кетаёттир. Комилжон қўл телефонини олиб, рақам тиради).*

К о м и л ж о н: Ўртоқ майор, вертолётдамисиз? Тез дачага қараб учинг. Максим моторли қайиқда қочиб кетяпти. Дача дарвозаси олда кутаман.

(У гуруҳни дарвоза томон бошлаб кетади. Бирпасдан сўнг вертолёт кўниб, Комилжон ва яни икки кишини олиб, қўл томон парвоз қилади. Максим тушган қайиққа яқинлашишади. Боши устидан пастлаб учишади. Комилжон вертолётда туриб, овоз кучайтиргич аппаратдан гапира бошлайди).

К о м и л ж о н: Максим, ҳеч қаёққа қутула олмайсан. Яхшиси, таслим бўл.

(Максим овозни танигандай бўлади. Вертолётга қараб тўппончасидан такрор-такрор ўқ уза бошлайди. Вертолёт чекинади. Қайиқ қалин қамишзор ичкарасига йўналади. Орқасидан ўтиб келган вертолётдан бир сидра автомат ўқи ёғилади. Максим жон ҳолатда қайиқдан сувга сакрайди. Бичқиниб, қамишзор оралаб соҳилга чиқади. Тоғ тарафга қоча бошлайди. Вертолёт унга яқинроқ ерга қўнади. Бир гуруҳ милиционерлар унинг орқасидан тушишади. Максим ўқ уза-уза чекиनावеради. Ҳолдан кетади. Ўқи тугагач, ноилсиз тўхтайдди. Қочини фойдасизлигини англайдди. Унга Комилжон яқинлашиб боради. Мана, ниҳоят, улар юзма-юз келишади. Тўрт-беш қадам масофа. Максим уни таниб, хезланади).

М а к с и м: Сезгандим тузоқ эканлигингни. Афсус, мақтов сўзларингга ишониб иккилангандим-да. Йўқса, ўзим сени бўғизлаган бўлардим. Аммо ҳалиям кеч эмас.

(У шундай дея кўйнидан узун пичоқни чиқаради. Комилжонга ташланади. Бу ерда ҳам Комилжонга чаққонлиги асқотади, чап бериб Максимнинг қўлини қайиради. Бир зарб билан ерга қулатади. Милиционерлар унинг қўлига кишан солишади. Вертолётга чиқаришади. Бу пайт тезкор гуруҳнинг кичик қисми ҳаммомни қуршаб олади. Максимнинг бир неча ходими қўлга олинади. Вертолёт ҳаммомга яқин кенг майдонга келиб қўнади. Ундан Максимни тушириб, кабинетига олиб киришади. Бир ордан сўнг "Н А Й Н О В"ни ҳам).

К о м и л ж о н: Катта қузгуннинг уяси мана шу ер, ўртоқ майор. **Ш у ҳ р а т А к б а р о в:** *(хонани ҳайрат билан томоша қила туриб).* Сезяпман, лейтенант, бу қузгунбон ҳеч кимнинг назари тушмайди деб шу ерни танлаган экан-да. *(Қайрилиб)* Айтинг-чи, Максим Ма-

датов, ҳаж зиёратига бориб, қилган гуноҳлари учун тавба-тазарру қилиб қайтган одам қўлини қонга ботириб юрса, у диндор, тақводор бўла оладими? Беш-ўн та чаласавод, бетайин одамни йўлдан оздириб, ўғрилиқ, талончилик, юртфурушлиқ, қотилликка даъват этган кишини ким деб аташ мумкин? Сиз асли бундан ўн йил бурун отилишингиз керак эди. Гумашталарингиз йўлини қилиб, сизни олиб қолишди. Узоқ йилга кесилиб кетдингиз. Аммо сабоқ чиқармадингиз. Давру даврон сурган кунларим қайтиб келади, дея элга, ватанга хоинлик қилиб юрибсиз. Билиб қўйинг, қайтмайди энди у кунлар, асло қайтмайди!

М а к с и м: Кўрасиз, қайтади ҳали, майор. Ноумид шайтон. Биз кўпчиликмиз...

Ш у ҳ р а т А к б а р о в: Элликтадирсиз, юзтадирсиз. Аммо йигирма беш миллионли халқни озодлик ва истиқлол йўлидан қайтара олмайсиз. Улар ҳақиқат, адолат йўлини танлаб бўлишди. Улар ҳеч қачон сизга, ватанфуруш хоинларга асло эргашишмайди. Салқайи ҳожилик кетинг. Кунларинг битган сенларнинг. Олиб чиқинг уни. *(Қўли кишанланган Максимни олиб чиқишади)*. Хўш, бу новча, бесўнақай ким?

К о м и л ж о н: Максим Мадатовнинг ўнг қўли, лақаби “Чигиртка”.

Ш у ҳ р а т А к б а р о в: Билиб қўйишган экан лақабини.

К о м и л ж о н: Сўранга рухсат этинг, ўртоқ майор.

Ш у ҳ р а т А к б а р о в: Рухсат.

К о м и л ж о н: Бундан икки соат олдин қора “Нексия”да жўнаб кетган киши ким эди?

“Н а й н о в”: Чет эллик дўстимиз. Аммо кеч қолдиларинг. У ўн беш минутдан сўнг учиб кетади.

Ш у ҳ р а т А к б а р о в: Қаёққа учади?

“Н а й н о в”: Машиҳадгами, Туркиягами, Эронгами, билмадим.

(Шуҳрат Акбаров бир оз ўйга толади. Безовталанади. Кейин ўзига келиб, қўл телефонида рақам тиради).

Ш у ҳ р а т А к б а р о в: Биринчи, биринчи, мен “Камалак”ман. Ҳозир аэропорт билан боғланиб, буйруқ беринг. Барча рейслар бир соатга кечиктирилсин. Максимнинг одами қочиб кетиши мумкин. Биз тезда етиб борамиз.

(Барча тараддудланаётганда, Комилжон “Найнов”нинг олдига келади. Нафратланиб сўрайди).

К о м и л ж о н: Боря қаерда?

“Н а й н о в”: (бошини қўйи солиб). У ҳаммомнинг орқа эшигидан чиқиб қочувди. Тўртовлон, “Жигули”да.

К о м и л ж о н: Номерини биласанми?

“Н а й н о в”: 06-70, оқ “Жигули”.

К о м и л ж о н: Ўртоқ майор. “Уккикўз”нинг орқасидан тушишга рухсат беринг.

Ш у ҳ р а т А к б а р о в: “Уккикўз”нинг. Яхши, тезда отланинг. Икки-уч кишини ўзингиз билан бирга олинг.

(Улар шонилиб, бирин-кетин ташқарига йўл олишади. “Н А Й Н О В”ни икки милиционер бошлаб чиқишади).

* * *

Воқеа аэропортга кўчади. Диктор қизнинг овози янграйди.

Д и к т о р қ и з: Ҳурматли йўловчилар, об-ҳаво ноқулайлиги тўфайли учиш ярим соатга кечиктирилади.

(Тасвир Машиҳадга учаётган самолёт ичкарасига кўчади. Одамларнинг порози қийфаси. Безовталиклари акс эттирилади. Хусусан, кўзойнакли жанобнинг. У малладан келган, бўйчан, заҳилроқ киши. Орқа-олди, ён-верига олазарак қарай бошлайди. Салонда шубҳали шахслар йўқлигига ишонч ҳосил қилгач, бошини орқага ташлайди. Кейин газета варақлай бошлайди. Ички ишлар ходимларининг боши устига келиб қолганларини сезмай қолади).

С ю а р д е с с а: Жаноб, туринг ўрнингиздан. Биз билан бирга борасиз.

Ж а н о б: Сиз адашяпсиз, хоним.

С ю а р д е с с а: Йўқ, жаноб, сиз “Ҳожи бобо” фирмаси бошлиғи Максим Мадатов қақирувига биноан юртимизга келгансиз. Элчихонангиз ҳам визани тасдиқлаган. Шунақами?

Ж а н о б: Шунақа. Биз у билан ҳамкорлик қиламиз. Мен ҳам фирма бошлиғиман. Тижоратчиман.

С ю а р д е с с а: Биламиз, тижоратчисиз. Максимнинг жиноятчиларига ҳамкорсиз, мададкорсиз. Сиз қамоққа олиндингиз. Мана, прокурорнинг бу ҳақдаги санкцияси.

Ж а н о б: Мени элчихонамизга элтинг. Арз қиламан устларингдан.

С ю а р д е с с а: Ҳали кўп жойларга борасиз, туринг ўрнингиздан.

(Жаноб тимирскиланади. Ниманидир олмақчи бўлади. Сюардесса тўппончасини чиқаради).

С ю а р д е с с а: Кўлингизни кўтаринг. Қани, эшикка!

(Жаноб пошлож қўлини кўтаради, уни олиб чиқишади. Милиция машинасида олиб кетишади).

* * *

Воқеа алмашади. "Нексия"да "Уккикўз" ортидан тушган Комилжон ва шериклари тоғ йўлидан пастга қарашади. Бир минута портлаб ёниб ётибди. Тўхтаб қарайсиз, оқ "Жигули". Демак "Уккикўз" ва унинг шериклари бошқа йўловчи машинадами, автобусдами қочинган. Аммо қаёққа? Бу ёвуз бола йўл-йўлкай яна қандай кароматлар кўрсатаркин? Комилжон бир нафас тараддудланади, кейин рация орқали хабар қилади.

К о м и л ж о н: Биринчи, биринчи, мен "Юлдуз"ман. Барча ДАН ва божхона постларини огоҳлантиринг. "Уккикўз" уч шериги билан номатълум томонга қочган. Автобусдами, бошқа машинадами, матълум эмас. Биз Қамишкўл йўлидамыз. Тезда етиб борамиз.

* * *

Воқеа ўзгаради. "Уккикўз" ва шериклари ўрнашиб олган автобус кенг даштлик оралаб елдек учмоқда. Унда йигирма чоғли аёллар, болалар. Катта-кичик йўловчилар ҳам бор. Ҳар ким ўз хаёли билан банд. Қуёш эса тобора пастлаб бораёттир. Ҳадемай борлиқни тун қоплайди. Дарёгача эса ҳали анча бор. Ундан ўтиб олишса, бўлади: бошқа давлат ҳудуди. Хавф ортда қолади. "Уккикўз" шуларни ўйларкан, божхона постига етиб келишганини сезмай қолади. Автобус тўхтагач, божхона ва ДАН ходимлари ҳужжатларни текшира бошлашади. ДАН ходими "Уккикўз"нинг ҳужжатига такрор-такрор қарайди. Кейин унинг юз-кўзинга ҳам. Сўнг ҳужжатни олиб, пастга тушади. Пост бўлинимасига кириб кетади. Бир оздан сўнг автобусга чиқади.

Д А Н х о д и м и: Бозорбой Аллабердиев, бир минутга пастга тушсангиз. Ҳужжатларингиз...

("Уккикўз" қидирилаётганини аглайди. Бирданига тўппончасини яланғочлаб, ДАН ходимини отиб ташлайди. Божхона ходимига ўқ узади. У кўксини чангаллаб йиқилади. Қий-чун бошланади. "Уккикўз" бир боланинг бўйнидан қўлини ўтказиб, бақира бошлайди).

"У к к и к ў з": Ҳайдовчи, қайтар машинани! (Унга тўппонча ўқ талади). Йўқса, отиб ташлайман.

(Ҳайдовчи машинани қайтарганда автоматдан ўқ ёғилади. Автобус баллонлари тешилади).

"У к к и к ў з": (болани бўғи туриб). Ҳой, ярамаслар, бошқа машина топиб бермасанглар, болани, буларнинг ҳаммасини отиб ташлайман.

("Уккикўз"нинг шериклари ҳам тўппонча яланғочлашган. Бировининг қўлида граната. ДАН ва божхона ходимлари саросимада. Шошиб қолишган. Уларнинг талаби бажарилмаса, автобусдаги йўловчилар бекордан-бекорга ўлиб кетиши мумкин. Шундай қалтис вазиятда бир автобус келиб тўхтаёт-

ди. ДАН ходимлари уларни автобусдан тезда туширишади. "Уккикўз" ва унинг шериклари йўловчиларни ниқтаб-ниқтаб туширишади, улар панасида бошиқа автобусга ўтишади. Жиноятчилардан бири рулга ўтиради. Автобус орқага бурилиб, тезда йўлга тушади. Кўздан узоқлашади. Кўп ўтмай, осмонда вертолёт пайдо бўлади. Автобусни изма-из қува бошлайди. Уқ ётидиришади. Жиноятчилар қочиб фойдасизлигини англаб тўхташади, тушишади. Вертолётдан тушиб келаётган милиционерларга такрор-такрор уқ ўзишади. Граната иргитишади. Икки ўртада отишма кучаяди. Милиционерлардан икки киши, жиноятчилардан уч киши ҳалок бўлади. Аммо улар орасида "Уккикўз" йўқ эди. Тўппонча ялангочлаган Комилжон бошлиққа қарайди).

К о м и л ж о н: "Уккикўз" қочган. У шу атрофда бўлиши керак. (Тезкор гуруҳ авзолари уни анчагача ахтаришади. Аммо ноёнсиз саксовулзорлар "Уккикўз"ни ютиб юборганими, ундан ном-нишон йўқ).

Г у р у х б о ш л и г и: (икки-уч ходимга). Автобусдагиларга ёрдам кўрсатиб, манзилига етказинглар. (Бошиқа ходимларга) Сизлар қидирувни давом эттиринглар. Бирор муҳим гап чиқиб қолса, хабар беринглар. (Бошлиқ ва Комилжон тушган вертолёт божхона пости томон парвоз қилади).

* * *

Воқеа чўл бағрига кўчади. Беноён саксовулзор. Қоронғуда бир одам оқсиқланиб, беҳол кетиб бораётир. Оёидан яралангани боис ҳар замон тин олади, инқилайди. "Уккикўз"нинг вазжохатли кўзлари бўриники каби ялтиллайдди. Мана, ниҳоят, у қора ўтовга яқин келади, унда чироқ ёниб турибди. "Уккикўз" писиб келиб, ўтовга киради. Транзистор эшитиб ётган кишига тўппонча ўқталади.

"У к к и к ў з": Кимсан? Чўпонмисан, геологмисан?

Ч ў п о н: Чўпонман, иним, чўпонман.

"У к к и к ў з": Чўпон бўлсанг, яхши. Бу ерларнинг ҳар бир қаричи сенга таниш. Тур ўрнингдан, ҳе манглайи қора. (Чўпон кўрқаписа ўрнидан туради).

"У к к и к ў з": Сув бер менга. (Чўпон дарҳол сопол косада сув беради. "Уккикўз" ютоқиб-ютоқиб ичади).

"У к к и к ў з": (оғир тин олиб). Егулигинг борми? Тез келтир.

(Чўпон овқат, нишган гўшт келтиради. Икки кундан бери туз тотмаган "Уккикўз" овқатга ёпишади, тамшаниб-тамшаниб ея бошлайди. Чўпон ҳадиксираб, унга тез-тез қараб қўяди. Бир нимани илғайди. Боя радиодан божхона постидаги тажовулар, жиноятчилардан учтаси ҳалок этилгани, бировининг эса қочиб кетгани тўғрисидаги хабарни эшитганини эслайди. "Қочган жиноятчи шу" деган қарорга келади. Овқатни, гўштни ямламай ютган "УККИКЎЗ" лабларини артиб, ўрнидан қўзғалади).

"У к к и к ў з": Белбоғингни ечиб, оёғимни боғла.

(Чўпон қараса, унинг оёғидан қон сизиб турибди. Ижирганиб, уни боғлайди).

“У к к и к ў з”: *(тўппончасини яна қўлга олади).* Энди, оға, йўл бошлайсан. Мени дарёнинг нариги қирғоғига ўтказиб қўясан, тушундинг. Йўқ десанг... Ўласан.

Ч ў п о н: *Хўп, иним, бу хизмат биздан. (“Уккикўз”ни ортидан эргаштиради. Қоронғуда анча йўл юришади. Кўп қон йўқотган “Уккикўз” ҳолсизланади. Йўғон саксовул остига келишгач, тўхтайди. Ҳансирайди, қумга ёнбошлайди).*

“У к к и к ў з”: Манглайи қора, бу ёнга ўтир, озроқ ҳордиқ чиқарамиз. Ина, қочадиған бўлсанг, манглайингдан отаман.

Ч ў п о н: Не десангиз шу, иним. Дарёга икки-уч чақирим қолди, холос.

(Нарироққа чўзилади. Бу ёвуз ҳақида хабар бериш йўлларини ўйлайди. Вақт аста-секин ўтиб борарди. Чўпон қараса, “Уккикўз” қотиб уйқуга кетган, хуррак отиб ётибди. Секин ўрнидан туриб, олисроқдаги геологлар вишқаси томон юзгаради).

* * *

Воқеа ўзгаради. Божхона пости. Саҳар пайти, ҳали кун бутунлай ёришмаган. Телефон жиринглайди, навбатчи кўтаради.

Н а в б а т ч и: Эшитаман. Ҳа, божхона пости.

Ч ў п о н: *(телефондан).* Мен 15-геологлар вишқасидан қўнғироқ қиляпман. Қодир чўпонман. Сизлар қидираётган жиноятчи шу ерда. Уни Лолақирда қолдириб келдим. Ухлаб ётибди. Тез келинглار. Сизларни вишқа олдида кутаман.

(Овоз тингач, навбатчи ҳушёрланиб ўрнидан турган майор ва Комилжонга юзланади).

Н а в б а т ч и: Ўртоқ майор. Жиноятчи Лолақирда экан.

К о м и л ж о н: *(шоша-пиша).* Ким қўнғироқ қилди?

Н а в б а т ч и: Бир чўпон, Қодир экан исми.

К о м и л ж о н: *(ҳаяжонланиб).* Акам-ку, у, ўртоқ майор, Қодир акам!..

(Божхоначилар, милиционерлар жам бўлишади. Майор юқорига — бошиққа телефон қилади. Кейин зудлик билан қисқа кенгаш ўтказишади. Ҳамма ташқарига отилади. Машиналарга ўтирадилар. Йўлга тушадилар. Кўп ўтмай, вертолёт пайдо бўлади. Кейин бронотранспортёрда аскарлар. Милиционерлар илтиб кела бошлашади. Мана, “Уккикўз” ётган манзил. У алақандай овозларни эшитиб, уйғониб кетади. Қараса, бир гуруҳ қуролланган кишилар у томонга илтиб келишмоқда. “Уккикўз” бошини чапгаллайди. “Ҳалмаси татом” дея ўйлайди. Кейин сўнги чора дея тўппончасини чиқаради. Олдинда

келаётган йигитни нишонга олади. Тепкини босади. Вангиллаб отилган ўқ унга таниш йигит — Комилжоннинг чап елкасини ялаб кетади. Комилжон бир энсаяди-ю, яна ўрнидан туриб “Уккикўз”га ташланади. Бир зарб билан қулатиб, қўлини орқасига қайиради. “Уккикўз” бўридай увиллайди).

“У к к и к ў з”: Қойил сенга, “Казбек”. Ўзинг мени қутқариб, яна ўзинг қўлга туширдинг-а. Сенларни ипинг бунча узун бўлмаса. Афсус, юрагингни кўзлаган эдим. Ўқим бекор кетди-да.

К о м и л ж о н: Кузғунсан-да, Бозорбой. Кузгун ҳам ўлжасига талпинганда, илк бор юрагини чўқилайди. Сен — тумшуғи қон, қўли қон кузғунбачча ҳам қанча кишининг қалбини, руҳини чўқиладинг. Максимнинг, бошқа раҳнамоларингнинг товоғини яладинг. Юртбузарлик қилдинг. Аммо ниятингга етолмадинг. Кунинг битди сенинг.

(Комилжон ҳолсизланади. Уни суяб, машинага ўтқизишади. “Уккикўз” қўллари кишанланган ҳолда “Милиция” деб ёзилган машинага чиқарилади. Орқада саксовулзор шовуллаб қолади).

* * *

Воқеа ўзгаради. Касалхона. Елкаси гипсланиб, қўли боғланган Комилжон каравотда ухлаб ётибди. Енидаги стулда Қодир чўпон. Елкасида оқ халат. Укасига меҳр билан боқади. Қўли билан аста юзини силайди. Комилжон илқ қафт ҳароратидан кўзларини очади. Акасини таниб, майин жилмаяди. Ярим кўзгалади. Оға-инилар кучоқлашиб кўришадилар.

Ч ў п о н: Омонмисан, укажон? Ўша куни сал кечикдим. Етиб келсам, сени буёққа олиб келишибди. Яранг безарарми, ишқилиб?

К о м и л ж о н: Раҳмат, акажон. Сизга ҳам қойил. Агар хабар бермаганингизда...

(Шу маҳал палатага даволовчи ҳаким шошилиб кирди. Бурчакдаги телевизор мурватини бурайди. Экранда таниш дикторнинг қиёфаси намоён бўлади).

Д и к т о р: “Ўта хавфли жиноятчиларни қўлга туширишдаги жасорати, мардлиги ва матонати учун ички ишлар хизмати, божхона ходимларидан капитан Аскар Шодиев, майор Баҳриддин Жамолов, лейтенант Комилжон Ботировлар “Жасорат” медали билан мукофотлансин”.

Ўзбекистон Республикаси Президенти Ислоҳ Каримов.

(Кутилмаган бу хушхабардан Қодир чўпоннинг кўзларида шодлик учқунлари чақнайди. Укасини яна бағрига босади).

Ч ў п о н: Табриклаймиз, укажон.

(Бош ҳаким ҳам Комилжонни астойдил қутлайди. Кейин “давом эттиринглар” дея чиқиб кетади. Комилжон кўзларида пайдо бўлган севинч ёшларини артар экан, хона эшиги ланг очилади).

О н а: Болажоним, ўғилгинам, соғ-салооматмисан?

(Комилжон ота-онаси қуришовида қолади. Уни қучоқлайдилар. Навбат-ма-навбат уна бошлайдилар. Она ўғлига меҳрибонлик билан боқади.

Яраланган елкасини такрор-такрор силайди).

О н а: Ҳа, сенга ўқ узган ёвузнинг қўллари акашак бўлсин. Элу юртимизга хоинлик қилиб юрган ватанфуруш, нонкўрларнинг икки дунёсига ўт тушсин, илойим. Омин, Оллоҳу акбар. *(Барча юзига қўл тортади).*

(Шу пайт хонага бош ҳаким ва ички ишлар бошқармаси бош-лиғи, генерал-майор Мардонов кириб келади. Комилжон ўрнидан дадил туради. Ота-онаси, акаси чиқиб кетмоқчи бўлишади).

Г е н е р а л: Йўқ-йўқ, ўтиринглар, азизлар. Ассалому алайкум, отахон. Омонмисиз, онажон. Ие, чўпон ҳам шу ердалар-ку. Ташаккур сизга. Қузгун чўқимадими, ишқилиб?

Қ о д и р ч ў п о н: *(Жилмайиб).* Бекордан-бекорга чўқилатадиган-лардан эмасмиз.

Г е н е р а л: Яшанг, биродар. Омон бўлинг. Мардлигингиз сий-ловга лойиқ.

Қ о д и р ч ў п о н: Ташаккур. *(Қўлини кўксига қўяди. Генерал бурилиб, Комилжонга юзланади. Келиб, бағрига босади).*

Г е н е р а л: Раҳмат сенга, ўғлим. Сени танлаб адашмаган экан-ман. Ишончимизни оқладинг. Юсак мукофот билан астойдил қут-лайман.

Қ о м и л ж о н: Эл-юрт хизматига, Она-Ватан ҳимоясига ҳами-ша тайёрман!

Г е н е р а л: Яша, ўғлим, сендай мард ва жасур фарзандни тарбиялаб ўстирган ота-онангга ҳам катта раҳмат! *(Чол-кампит самимий таъзим қилишади).*

Г е н е р а л: *(қўйнидан зарҳал погонларни чиқара туриб).* Капитанга... узоқ ётиш тўғри келмайди. Тезроқ соғайиб, сафга қайтиш зарур. Сени кутамиз. *(Погонларни Комилжонга топширади. Унинг қўлини сиқиб)* Таб-риклаймиз. Хўп, ўғлим, тезда кўрингунча.

(Генерал ва бош ҳаким хайрлашиб, чиқиб кетадилар. Бир оз суҳбатдан сўнг ота-онаси, акаси ҳам хайр-хўшланиб, хонани тарк этишади. Комил-жон палатада яна ёлғиз қолади. Телевизор мурватини бурайди. Унда 16 фев-раль воқеалари тасвирлари, ёнгинлар, бемаҳал қурбон бўлганлар, элу юрт-дан ғунаҳлари учун узр сўраётган талай ёшлар ва ниҳоят, хоинлар устидан бўлаётган суд жараёнлари бир-бир акс этади. Сўнгги экранда Юртбоши-мизнинг катта йиғинда сўзлаётган ҳаяжонли нутқи янграйди:

— Ўзбекистондаги барча ёшлар менинг фарзандларим, менинг ўғил-қиз-

ларим. Биз уларни ҳеч кимга бермаймиз. Уларни ўзимиз тарбиялаймиз. Ўзимиз ҳаётга керакли кишилар қилиб етиштирамиз!...

Комилжон илиқ эҳтирослар қуриовида ўтираркан, хона эшиги чертилиб, бир даста гул кўтарган милиция сержанти кийимидаги ниҳоятда сулув қиз ва икки милиционер йигит кириб келишади.

Қ и з: Юксак мукофотлар билан табриклаймиз, ўртоқ капитан. Қалай, соғайиб қолдингизми?

К о м и л ж о н: (улар билан кўришгач). Раҳмат сизга, ўртоқ сержант. Қани, ўтиринглар.

(Улар ўтиришади. Комилжон ер остидан қизга қарайди. “Дилдорага ўхшаркан, — дейди хаёлида, — хусусан, кўзлари, жилмайишлари, боқинилари”. Комилжон ноқулай жимлик чўзилмаслиги учун сўз бошлайди).

К о м и л ж о н: Кўриб турибман, касбдошлар эканмиз. Лекин узр, сўраганнинг айби йўқ, кимсизлар?

Қ и з: (нозик боқиб билан). Танимадингиз-а, тўғриси айтийми?

К о м и л ж о н: Айтинг.

Қ и з: Булар... Ҳув, ўша оқпоми, чашма бўйида шеригингиз... “Уккиқўз” билан ташланиб, ерпарчин қилувдингиз-ку. Ўша йигитлар булар.

К о м и л ж о н: (ҳайратга тушиб). А? Наҳотки? Сиз?...

Қ и з: Мен... Мен машинадан тушириб, кейин елкангизга кўтарганча ариқча таппаб кетганингиз... “Момой” бўламан... Яъни милиция сержанти Гулнора Ботиржоноваман... (Комилжон ҳанг-манг. Кеча терговчи дўсти Оқилжон Ҳусановдан бу қизнинг исми-шарифини эшитган, унинг самолётдаги жасурлигидан огоҳ бўлган эди).

К о м и л ж о н: Сюрприз ҳам сиз-а?

Қиз жилмайиб, бош силкитганча тасдиқ ишорасини қилади. Комилжон хиёл кўзларини юмади. Кўз ўнгиди Дилдора намоён бўлади. Қизни у билан таққослайди. Бунча ўхшаб кетмасанг унга... Исминг ҳам жуда монанд — Гулнора. Во ажабо! Мен Ботировман, бу Ботиржонова. Эй, тақдир, наҳотки менга яна кулиб қараётган бўлсанг? Комилжон хаёлларини ўнглайди, тагин қизга қарайди.

К о м и л ж о н: Узр, “Моможон”, Гулнорахон. Ўшанда ночор эдим. Ёрдам қилолмагандим сизга. (Йигитларга қараб) Сизларга ҳам.

Қ и з: Ҳечқиси йўқ, хизматчилик. Мени жарга улоқтириб юбормаганингизга шукур қиламан.

К о м и л ж о н: Жарга? Сизни-я? Ҳеч қачон. Лозим бўлса, сиздай жасур қизни кафтимда...

Қ и з: (назокат билан). Кўтаришга ҳам тайёрсиз-а. Таппаккур. капитан. Ҳўп энди, биз кетайлик. Тезроқ соғайинг, омон бўлинг. (Майин табассум билан) Сизни кутамиз! (Улар хайрлашиб, чиқиб кетадилар).

ХОТИМА

Шифохона. Комилжон нарсаларини йиғиштиряпти. Боғлов бинтлари ечиб ташланган. У капитан поғонидаги хос кийимларини кийиб олган. Соғайган, боқишлари самимий. Ҳакимлар, ҳамширалар билан бир-бир хайр-хўшлашади. Миннатдорчилик билдириб, шифохона ҳовли-сига чиқади. Асфальт йўлакдан юриб кетаётганида дарвоза томондан сочлари жингалак олти-етти ёшлардаги қўғирчоқдай қизча қўлларини кенг очиб, у томон югуриб кела бошлайди.

Қ и з ч а: Дадажон, ўзимнинг дадажоним.

Қизча кела солиб Комилжоннинг бағрига ташланади. Комилжон уни қучоқлаб кўтаради. Айлантиради, айлантиради. Юз-кўзларидан ўпади. Бошини силайди. Кўзларида қувонч ёшлари кўринади. Шундай қувончдан энтикиб, қизчасини кўтарганча қадам қўяркан, ундан беш-олти қадам наридаги сулув қизга кўзи тушади. Бир даста гул кўтарган қиз меҳр билан жилмайиб Комилжон томон келади. У — Гулнора эди...

1999 йил, июнь-июль.

ДАВРОН ЗАМОНИЙ САРГУЗАШТЛАРИ

*(Шу номли туркумдан
воқеий ҳажвиялар)*

1. “ЎЗ СУВИНГИЗНИ ЎЗИНГИЗ ИЧИНГ!”

Пенсияга чиққач, ёзувчиликка ишқи тушган кекса бир ҳаваскорни кимдир Замонийга рўпара қилди. У кун ора уюшмага келар, ёстиқ-ёстиқ қўлёмаларини кўрсатиб, “китоб қилиб беринг” деган даъвосини қўймас, кекса ҳаваскорга бунинг иложсизлигини тушунтиришнинг ҳеч иложи йўқ эди.

— Хўш, рўмоним нима бўлди? Ўқидингизми?! — сўради ҳаваскор бир куни Замонийни яна ҳол-жонига қўймай, — ман уни Тошкентга тезроқ элтишим керак. Нашриёт кутиб турибди.

— Ҳа, ўқидим.

— Қалай экан?

— Бўлмайди! Шундоққина сув. На гўшти, на ёғи, на масаллиғи бор. Қўп-қуруқ сув! — деди Замоний дабдурустан.

Ҳаваскор кутилмаган жавобдан аввалига хохолаб кулиб юборди. Кейин кўзининг пахтаси чиққудай бўлиб, Замонийга ўдағайлади:

— Ўв, донойи замон. Бирламчи, ман шўрва пиширганим йўқ. Бу — рўмон! Билдингми? Иккиламчи, агар сан айтгандек, ман сувини қозонга қуйган бўлсам, масаллиғини сан солгин-да, ранг-рўганли қилиш ҳам сани бурчинг. Ахир, мана бу устолга савлат учун ўлтирасанми? Давлатни маошини бе-корга ол-ииб...? Хў-ўш!

— Марҳамат, амакижон, — деди Замоний ўрнидан ирғиб туриб, — мана бу столим, маошим ҳам сизники. Фақат ўз сувингизни ўзингиз ичинг.

2. “БАЛКИ ОМОН ҚОЛИШАР....”

Маиший мавзуларда ҳикоялар ёзиб юрувчи, гўрроқ бир қалам-каш Замонийни ҳам тугилган кунига таклиф этди. Замоний борса, таниш-нотанишлар анчагина. Улар орасида савдо, милиция, тергов ходимлари, казо-казолар ҳам бор. Даврага раислик қилувчи косагул юбиляр тўғрисида узундан-узоқ ваъз айтиб, кечани очик деб эълон қилди. Шундан сўнг тўпланганлар бирин-кетин сўз олиб, “айбдор”-ни астойдил қутлашди. Биров қимматбаҳо соат, биров дўппи ва тўн, биров эса чарм дипломат, қисқаси, ҳар ким топганини унга ҳада

қилди. Навбат Замонийга келганда “қани, шоир нима тақдим этаркин” деган ўй бир лаҳза шарпасиз қанот қоқди. Замоний лўндагина табрик нутқи айтиб, касбдошига кичкина устара ҳамда дастаси чиройли пичоқча тутқазди.

— Ажабланияпсан-а, дўстим, — деди у жилмайганча. — Биласанми, қаҳрамонларнинг афти совуқ, соқол-мўйлаби ўсган ирkit одамлар. Бечораларга раҳмим келади. Ҳеч бўлмаса, мана бу устарада башарасини қиртишлаб юришсин. Сўнгра уларнинг аксарияти ўзини тўппончадан отиб ўлдиришади. Битта-иккитаси қўлингдаги пичоқча билан томир-помирини тилсин, ё қиялатиб кўксига санчсин. Балки омон қолишар...

Бечора ёзувчи ночор жилмайди. Хонада босинқи кулги янгради...

3. “ЭСИЗ, КЕЛАЖАК АВЛОД...”

Ёш ижодкорлар тўпланган йиғилишда Соқи Субутий таҳаллусли ҳаваскор шоирнинг шеърлари муҳокама қилинади. Биров у деди, биров бу деди. Хуллас, Субутий машқларининг мавҳум, ғўр, нотабиийлиги рўй-рост айtilди.

Ўзига ортиқча бино қўйган, жиккаккина, куйган қалладай доим тиржайиб турадиган Субутий виқор билан ўрнидан қўзғалди:

— Мен фикрларингга қўшилмайман. Бугунги шеъриятимиз руҳи ракета техникасидай буткул ўзгарган. Фараз қилинг, — тор манглайини қашиб, давом этди Субутий, — бу техника эллик-олтмиш йилдан сўнгра қай даражага етади? Мен ана шу нуқтаи назардан туриб, ижод қилганман бу шеърларни. Сизлар Лоркани, Гейнени, Гётени, Бо Цзюйни ўқимайсиз. Ана шу даҳолар фикрини давом эттиришга ҳаракат қилганимни ҳисобга олишларинг керак эди. Лекин мен оптимистман. Сизлар англамаган мана шу шеърларни келажак авлод, яъни ХХI аср одамлари тушунишади.

Ҳамма даврани бошқараётган Даврон Замонийга тикилди. Шу тобда Замоний ҳаёлида куёш тафтини, боғбон меҳрини кўрмай сояда ўсиб, аччиқ мева туккан худбурой ниҳол гавдаланди. “Аслида пириин мева шунақа бўлади” дея чиранаётган бу қутсиз ниҳолчани балки илдизидан қўпориб ташлаган маъқулдир. Одатда, пайвандни тутмаган ниҳолни боғбонлар шундай қилишади-ку. Унинг заққум мевасини ҳозир татишдан ҳазар қилган одамлар келажакда қайрилиб қарармиқан?

Замоний анча мулоҳазадан сўнгра йиғилиш аҳлига юзланди:

— Шўрлик келажак авлод, эсиз ХХI аср китобхонлари! — деди у ниҳоят чуқур уҳ тортиб...

4. “НОРИК ҲАЛИМОВИЧ “ТЎРТ” ОЛДИЛАР...”

Августнинг ўрталари эди. Хизмат сафаридан йўл азобида бир халта гўшт бўлиб қайтган Даврон Замонийни таҳририят ҳовлисида илк учратгани Бедодий таҳаллусли найнов бўлди. Бедодий газетада сайёр мухбир ҳисобланар, ҳафтадами, уч кундами ёзган хат-хабарини топшириб, яна туманларга жўнаб кетарди. У авваллари анча-мунча ижод билан шуғулланган, ҳатто бир қанча вақт таҳририят маданият бўлимини бошқарган эди. Бедодий ҳозир ҳам онда-сонда ёзар, ҳажвий шеърларини Давронжонга имзо чектириб, котибиятта топширмагунча бўлимдан чиқмасди. У хийла тажрибали журналист бўлса-да, муҳаррирга ўта хушомадгўй, мажлисларда шаънига ҳамду санолар айтишга уста, ёзган мақолаларининг аксариятига унинг имзосини биринчи қилиб қўшиб қўярди. Шундай бўлса керак, ойлик мукофотларнинг энг куюги унга тегарди. Замоний “ҳаёт қозонида обдан пишган” бу қаламкашни ёқтирмаса-да, ёшини ҳисобга олиб, ҳурматини жойига қўярди. Мана, ҳозир ҳам унга дуч келиши билан салом-алик қилди. ҳол-аҳвол сўрашиб, ўтиб кетмоқчи эди, Бедодий қўлини бўшатмади.

— Ҳа, муллажон, қаергайм шошардингиз? Мақолангиз босилмаса ҳам, шу газета чиқаверади. А, сиз бизни табрикланг: Норик Ҳалимович кеча “тўрт” олдилар.

— Табриклайман. — деди хаёллари билан банд Замоний Норикжоннинг кимлигини суриштириб ўтирмай. — кечирасиз, ака, шошилиб турибман. Номерга материал туширишим керак...

Эрталаб ишга барвақт етиб келиб, тунни билан қоралаган очеркни таҳрир қилишга киришган Замонийни муҳаррир чақиртириб қолди. У ҳорғин кўзларини юмиб, бирпас столга бош қўйди. “Яна қаерга жўнатаркан мени бу тепакал” дея ўйлади ўзича. Кейин ирғиб туриб, йўлакка шошилди.

— Келинг, — деди муҳаррир эшикдан салом бериб кирган Замонийга кўзойнак остидан ёвқараш қилиб. — Утиринг.

Муҳаррир ҳали бўёқ ҳиди анқиб турган газетадан анчагача бош кўтармади. Қўлидаги қизил қалам билан кеча Замоний ишлаб туширган репортажнинг у ер-бу ерини тузатган бўлди.

— Хў-ўш, ука, кеча нечун кечикиб келдингиз?

— Машина бўлмади, домла.

— Ўв, инсоф борми сизда? Менга деса пиёда келмайсизми? Шу кичкина репортажингизни деб, учинчи бетни кунни бўйи тўхтатиб

турдик. Мана, сизнинг касофатингиз туфайли газета уч соат кечикиб чиқди.

— Домла, нима қилай ахир, йўл узоқ бўлса. Варахшага бориб-келиш осонми? Машинани берсангиз бошқа гап эди.

— Ҳали шунақа денг. “ГАЗ 24”ни тусаб қолдими кўнгиллари? Ўзингиз сотиб олинг, ука. Ким қаршилик қилади. Бу идоранинг машинаси, билдингизми? Ўзи бор-ку, сизни тумандан чақиртириб, нотўғри қилган эканмиз. Тагин сизни чаққон. кўзи ўткир, қалами зўр деб мақтаб юрибмиз-а! Сиз бўлсангиз, бетга чопасиз, гуноҳингизни бўйингизга олмайсиз. Мен сиздай вақтимда қишлоқларга аравада бориб қайтардим. Ҳа, аравада! Ҳозир нима кўп: автобус! Ўзи бўйни йўғонсиз-да!

— Кечирасиз, домла, — деди ноҳақ дашномдан роса эзилган Замоний тоқат қилолмай, — агар ортиқчалик қилаётган бўлсам...

— Нима, кетмоқчимилар? Тўғри сўз туққанингга ёқмайди деганлари шу-да. Боринг, майда гап қилманг.

Замоний ўрнидан қўзғалиб, эшик дастасини ушларкан:

— Ҳа, ука, айтгандай, — деб қолди муҳаррир, — Гулсумхон касал бўп қолибди. Бугун корректорлик қиласиз. А, эртага бўлса, Ўртачўлга бориб келасиз, ирригаторларнинг кўчма семинарида қатнашасиз. Тушунарлими?

Замоний индамай, бош ирғади. У йўлакка чиқаркан, бирдан Бедодий билан тўқнашиб қолди. Унинг оғзи қулоғида.

— Ис, мулложон, шоири замоним. Сиз ҳам шу ердამидингиз? — эшикни имлаб кўрсатди у. — Қани, бешни ташланг бу ёққа. Табрик-ланг бизни, Норик Ҳалимович ҳозиргина “тўрт” олдилар. Иккита “тўрт” бўлди.

— Т-табриклайман! — деди Замоний қуруққина қилиб. Бу пайт кимни, нима учун табриклайётгани кўнглига сизмасди. Замоний ўзи ишлаётган маданият бўлими остонасига яқинлашаркан, бирдан тўхтади. “Нимаям қилардим шу гурбатхонада, бир айланиб келай”. У кескин бурилиб, тахририят яқинидаги боғчага йўл олди. Бахтига, ҳу чекка-роқдаги ўриндиқ бўш экан. Замоний аста ўтириб, тамаки тутатди. Атроф сокин. Ҳали чошгоҳ бўлса-да, куннинг ҳовури баланд. “Хўш, ўзи нималар бўляпти? Нега бу муҳаррир унга ўчакишиб қолди? — хаёлга толди у рўмолчаси билан терлаган юз-кўзларини артаркан, — демак алам қилибди-да! Кимдир “ҳақиқат аччиқ пиёзга ўхшаган нарсаси, очаверсанг, кўз ёшингни оқизади” дея тўғри айтган экан-да! Энди муҳаррир ўша аччиқ пиёзнинг қусурини гоҳ ошкора, гоҳ пинҳона олавераркан-да ундан. Ўзинг-ку қартайиб, адои тамом бўлиб-

сан. Яна шуҳратпарастлигини қаранг уни. Эҳ, мансаб, мансаб!.. Бедодийга ўхшаганлар унинг илдизига озуқа бериб, сув қўйиб турса, у кўкармай ким кўкарарди. Ўша мажлисда Замоний газетада қўш имзо билан мақола ёздиганларни танқид қилганида Бедодий ўрнидан ирғиб турганди.

— Мулложон, Давронбой, сиз ҳамкорликка қаршимисиз? — у дам муҳаррирга, дам қўш имзо билан материал бостирадиган ходимларга қараб, сўзини маъқуллаётганди. — газетадаги ҳамкорлик ижодий муваффақият дегани. Узоққа бормайлик, бултур ҳурматли муҳарриримиз билан ўзингизнинг ёзган материалингиз эсингиздан чиқдими? Хўш, ҳамкорлик бўлмаганда ўша мақола ҳусусида обкомнинг маъқулловчи қарори чиқармиди? Нега индамайсиз, Давронбой? Агар битта имзода чиқса, аёнки, шундай бўлмасди. Ахир, сизни ким танирли. Ука, ҳали ёшсиз. Бизга ўхшаб йигирма-ўттиз йил ишланг, журналистикани ана ўшанда тушунасиз. Мен ҳам эдим сенингдек, сен ҳам бўласан менингдек...

Ўшанда мажлисгоҳни ходимларнинг босинқи кулгиси тутиб кетганди.

— Мен бари бир ўз фикримда қоламан. Иккитами, учтами, баъзан тўртга имзода чиқадами, ўша материалнинг заҳматкаши битта бўлади. У ҳам бўлса, охириги имзо қўйган киши! — деганди Замоний ҳам бўш келмай.

Бу гап ҳусусан муҳаррирнинг китиқ патиға текканди. У бир неча ходимдан сўнг сўз олиб, Замонийни тажрибасизликда, гўрликда айблаб, роса жавраганди.

Мажлис тарқагач, Даврон бундай ўйлаб қараса, ўзи узмоқчи бўлган ишни Бедодий тугун қилиб ташлаган экан. Ўз ёғимга ўзимни қовурди-я, бу айёр, қойил!" Замоний қишлоқда яшаш тарзи ҳусусида каттагина мақола ёзиб, муҳаррирга киритиб берганди. Бу материал унинг столи устида роса бир ой ётди. Бир неча марта суриштирса-да, муҳаррирдан садо чиқмади. Даврон ходимлардан бирининг маслаҳати билан муҳаррир йўқлигидан фойдаланиб, ўша мақолага унинг ҳам имзосини қўйиб чиққанди. Эргалаб келиб қараса, мақола қўш имзода бир саҳифа бўлиб босилибди. Орадан икки-уч кун ўтгач, обкомдан махсус вакил келиб, кекса бўлишига қарамай, ташаббускор, ишчан муҳаррир шаънига ҳамду санолар айтиб, Замонийнинг номи тилга олмаганди. Мана, бугун найнов Бедодий ўша воқеани шундай позиклик билан эслатиб, унинг ярасига такрор туз сепди. Замоний-ку қўш имзо қўйишдан буткул воз кечди-я, лекин муҳаррир бу соҳада бўш келмасди. У тўғри келган ходимга шерик бўлиб, саҳифа-

саҳифа материал эълон қиларди. Бир гал шундай бир воқеа юз бердики, Замоний ҳали-бери эслаб, ўзига келолмайди. Институт олимларидан бири машҳур ёзувчининг янги романига тақриз ёзиб келди. Тақриз тезда тўрт имзода босилиб чиқди. Албатта, биринчи имзо — муҳаррирники! Орадан хийла вақт ўтгач, бир суҳбатда Замоний ўша романни мақтаб қолди.

— Ука, магазин боришга бизда вақт қайда? Ўша китобни менга ҳам бериб туринг. Бир ўқиб чиқай, — деди муҳаррир бамайлихотир. Замонийнинг вужудини қандайдир тасвирлаб бўлмас ўт қамради. “Пасткаш, ўз айбингни ўзинг очасан-а, ноинсоф!” Тишини-тишига босиб, ташқарига чиқиб кетганди ўшанда...

Замоний ўчиб қолган сигаретасига олов ёқиб, ўрнидан қўзғалди. “Ўзи бекор ишга келдим шу редакцияга, — йўл-йўлакай ўйлай бошлади у, — бу даргоҳга келиб, нима орттирдим? Уй-жойдан дарак бўлмаса. Икки йилдирки, кичик адабий ходим. Маоши яхшироқ ўрин бўлиб турса-да, муҳаррирдан сано чиқмайди. Қалам ҳақининг қуюғи ҳам “кағз”ларники. Хўш, нимани ўрганади? Маҳоратними? Тўғри, бу ерда ҳам уч-тўртта тажрибали, билимдон журналистлар бор. Лекин муҳит-чи? Ўтган куни қўш имзо масаласи кўтарилганда шу номдор ходимлар талқон ютгандай жим ўтиришди-ку! Шу бечоралар ҳам аскарият пайт муҳаррирнинг имзосини қалқон қиладилар-ку! Наҳотки, бу шуҳратпараст чол ҳаммани жиловлаб олган бўлса? Яна озроқ вақт ўтса, Замоний ҳам шундай ҳолга тушиб қолмасмикан? Бедодий айтди-я, менингдек бўласан деб. Наҳотки?! Ахир муҳаррир куни сайин қилган қийиқ ахтараверса, унга бас келиб бўлалими?...

Демак, Даврон кетади, икки дунёдаям ҳушонадгүй бўлмайди. Қишлоғига, қадрдон мактаби бағрига қайтади. Ўша ерда тинчгина ишлаб, ижодини давом эттиради...

Замоний ҳаёлга банд бўлиб, хонасига кираркан, бўлим мудири унга еб қўйгудек тикилди.

— Ука, қаерларда юрибсиз? Сиз учун ҳам мен ишлайинми? Ўз юкинғизни ўзингиз тортинг-да. Олинг, мана бу хабарларни. Бугун ишлаб туширмасангиз, муҳаррирга арз қиламан.

Замоний сўзга энди оғиз жуфғлаганди, хонага ҳовлиққанча Бедодий кириб келди.

— Азизим, — мудирни кучоқлаб, ўпа кетди у, — бизни табрикланг. Норик Ҳалимович ҳозиргина тўрт олдилар. Мулложон, — дея Замонийга юзланди найнов, табассум билан, — Сиз ҳам бизни табрикласангиз ёмон бўлмасди. Норик Ҳалимович яна бит-та-а...

— Падарига минг лаънат ўша Норик-поригинғизни. Ҳе, ўша онасини...

— Иби, иби, каттасига ўтманг, мулложон. Норик бизни ўғил бўлади. Рафиқаи муҳтарамамизга тил тегизманг. Ҳа, мулложон, бошингизга тушса биласиз. Институтга кириш осонми. Ҳозиргина яна битта “тўрт” олиб чиқдилар Норикжонимиз.

— Э, бас қилинг-е, одам ҳам шунақа эзма бўладими?

Асаби қақшаган Замоний хат-хабарларни чангаллаб, котибият бўлимига кириб кетди.

5. ИККИ КИЛОГРАММ ШАФТОЛИГА — ОҚ ЙЎЛ!

... Замонийнинг ёмон кўрадигани бозорга тушиш эди... Ўзи рўзгор-боп нарсаларни харид қилишгаям аслида укув даркор экан. Шу масалага келганда Замоний қанча-қанча дашном эшитган. У ёшлигида бўлиб ўтган бир воқеани ҳали-ҳали эслайди: бригадир отаси қўшни туманга ўзаро текшириш вакили бўлиб кетганда онаси уни қўярда қўймай, Фиждувон бозорига жўнатганди. Кечга яқин ҳовлига судралиб қайтаркан, онаси унга пешвоз чиқди.

— Дастёр ўғлимдан ўргилай. Бунча кеч қолмасанг-а. Бозорни эшигини қулфлаб келдингми?

— Машина бўлмади, пиёда келдим.

— Вой, вой, шунча ердан-а? Арава-паравагаям илашолмадингми? Одам деган бундай чаққон бўлади. Ман айтган нарсаларни олдингми?

— Ҳа, ҳаммаси мана бу тўрвада, — Даврон елкасидаги халтани ерга қўйиб, ишком остидаги чорпояга чўккалади.

Карима хола халтани кўтариб, ошхонага кириб кетди. Бироздан кейин унинг ингичка, газабнок овози Давроннинг ҳоргин вужудини ларзага келтирди.

— Ҳой, ноудлабурро, бу ёққа кел, — деди Карима хола ошхона эшигидан бўйнини чўзиб, — санга айтаяпман, Даврон, ботилмисан? Бу ёққа кел!

Даврон кўрқа-писа ошхонага яқинлашди.

— Бу опкелганинг нима, нодон. Гўшт деб шундоқ суякни кўтариб кепсан-ку, кўзинг қаерда эди?

— Нима қилай? Берганини олиб келавердим-да!

— Ана шу-да, белинг оғримаганда сангинани. Отанг бечора бир сўм топаман деб, кечаю кундуз югуради. Шу суякни қассобни бошига урмайсанми, пўкки. Берганини олиб келавердим эмиш. Шолғом қани?

— Тўрвани тагида! — Даврон бошини қуйи солиб, энди орқасига бурилганди, Карима холанинг яна жигибийрон овози янгради:

— Вой, мангина ўлай. Санга иш буюрган мана шу тилгинам кесилсин-а. Сўкмайман дегандим сани, жувонмарг. Шолгом деб каврак редискани кўтариб кепсан-ку...

Бундоқ қараса, Карима холанинг қўлида узун косов. У ура солиб, дарвозадан чиқиб қочганди... Шу-шу Замоний бозор деса, ўрнидан туриб ўтиради. Уйланиб, шаҳарга кўчиб келганининг иккинчи куни у хотинига кўнглини рўй-рост ёрганди:

— Хотинжон, нима десангиз, нима иш буюрсангиз — биз гатон. Амришгизга бажонидил тайёرمىз! Лекин, жонгинам, бозор-ўчар сизнинг гарданингизда!...

Мана, бир этак бола-чақали бўлсаямки. Замоний бозорга тушганини эслолмайди. Бугун эса хотини қаттиқ туриб олди:

— Одамга раҳмингиз келадими, йўқми? Ўлиб бўлдим-ку бу рўзгорингиз дастидан. Кир юв, дазмол бос, овқат пишир, болага қара, яна бозорга югур!.. Қайси бирини қилайин-а? Дадаси, сиз ҳам эркак бўлиб, бирор марта бозор қип келинг. Кечадан бери болаларингиз шафтоли дейвериб, миямни қоқиб қўлимга беришди. Азбаройи худо, йўқолиб қолмайсиз-ку ўша ерда. Икки кило шафтолиям гапми?

Замоний бундай ўйлаб қараса, хотини ҳақ. Бечора саҳардан ишга-ям югурди. Шоир жанобларининг қиладиган ишлари ўғилни боғчага элтиб бериш-у, маошни вақтида эгасига етказиш! У мулойим жилмайиб, хотинига юзланди.

— Хўп, ўртоқ прокурор, икки кило шафтоли бўлса, обкелганим бўлсин. Қани, халтани чиқариб берсинлар-чи.

Бозор дегани ўзига хос дунё экан. Гўё замин ёрилган-у, етти қават ер тагидан одамлар чиқиб келишган бу ерга. Қадам ташлаб, олдинга юришнинг иложи йўқ. Замоний бир илож қилиб, усти гумбазсимон катта бино ичига ўзини урди. Хайрият, бу ерда одамлар хийла камроқ экан. Пештахталар устидаги хилма-хил мевалар, қўлбола қанд-курс, чошланган қоқилар кишининг ҳавасини келтиради. Замоний тўр халтани осилтириб, анчагача томоша қилди. Ҳолвафурушлар растасига ўтаркан, кимнингдир таниш овози қўлоғига чалинди.

— Шоирга саломлар. Қани, бу ўзлариям бозорга тушарканлар-да?

Замоний бундай қараса, бурноғи йили саёҳатда тапишгани Ҳалим дорбоз. У кулиб, Замоний билан қўлтиқлашиб кўришди.

— Ҳа, энди бошга тушганини кўз кўради, дейдилар.

— Ие, нега бундай дейсиз, шоир ака? Бозор ҳам катта ҳаёт. Ичига кирсангиз гич-гич тема. Шеър деганингиз ҳам, дostonу ҳикоя деганингиз ҳам шу ерда.

Ҳалим дорбоз хохолаб кулганча яна алланималар дея гап сотди, — хўп, шоир ака, ман кетдим, — деди у ниҳоят хотинининг нарироқда кутиб турганини ишора қилиб. — Ҳеч бўлмаса, бугунгидай бозорларда учрашиб турайлик.

Ҳалим дорбоз билан хайрлашгач, Замоний яна бозор айланишда давом этди. Унинг кезиб-кезиб, иллагани шу бўлди: бугун бозорда ҳаммасидан кўп шафтоли кирган экан. Тукли, туксиз, оқ, қизил, сариқ шафтолилар. Замоний жилмайиб, қўли-қўлига тегмай савдо қилаётган бир боланинг олдида тўхтади.

— Шафтоли неча сўм, кичкинтой?

— Беш сўм, амакижон. Мана, еб кўринг. Шакардай. Олмасангиз ҳам еб кўринг, — бола чаққонлик билан яримта шафтолини Замонийга узатди.

— Хўп, хўп, кичкинтой. Кўявер, ишондим сўзингга. Лекин жуда қиммат-ку! Сал арзонроқ қилгин.

— Ўзи беш яримдан сотаётгандим. Қолгани шу. Ҳалиям сизга арзон айтдим, амаки. Олсангиз, тортай, бўлмаса савдони йўлини тўсманг.

— Ҳой, маҳмадона, нега кўполлик қиласан? Санга неча марта айтай, одобли бўл деб!

Замоний ялт этиб, орқасига қаради. Қошигача сомон шляпани бостирган, калта энгли кўйлаги хўппа семиз гавдасини зўрға ёпиб турган паканароқ бир одам кичкинтойга ўқрайиб, жавраб турарди.

— Ассалому алайкум, устоз, — дея Замонийга хушомадомуз юзланди пакана, — яхшимисиз, хуш кўрдик. Энди кечирасиз-да, устоз. Бу бола ёш-да, ҳали мана бу шафтолидай бироз хомроқ, — чаққонлик билан бир дона оқишроқ шафтолини қўлига олиб, Замонийга кўз-кўз қилди, — бизди ўғил бўлади бу шогирдимиз! Уйга элтиб, шу оқшом яхшилаб пиширмасам, обрўни тўкади бу шумтақа.

Замоний саломлашгач, паканага бошдан-оёқ разм солди: уни қасрладир кўрган. Чап қулогининг қават-қават бўлиб бўртиб турганидан ҳойнаҳой курашчи полвон бўлса керак, деб ўйлади у.

— Йўғ-е, ука, шогирдингиздан хафа эмасман. Таълимингизни яхши олган кўринади. Қўли анча чаққон.

— Ўзи вобшем ёмон бола эмас, устоз, тили сал узунроқ-да, — деди пакана астойдил жилмайиб, — бунини онаси шунақароқ. Қуш уясида кўрганини қилади-да, нима дедингиз, устоз?

Пакана гўё гуноҳини бошидан соқит қилгандай болага ўгирилди:

— Қани, Қоратой, тарозига тошни қўй. Яхши-яхшисини ажратиб, икки кило ўлча! — пакана шундай дея, яна Замонийга юзланди:

— Айбга буюрмайсиз-да, устоз. Деҳқончилигим шу шафтолидан. Томорқамизда қирқ дарахтгина ўстирганмиз. Шундай ҳосил тукканки, сотмасак увол бўлади.

— Дада, мана, ўлчадим!

— Қани, устоз, тўрхалтани бу ёққа олинг, — пакана чаққонлик билан боланинг қўлидан шалоғи чиққан челақни олиб, тўрхалтага шафтолиларни ағдарди. Учини тугиб, Замонийга тутқазди.

— Мана, устоз, биздан жиянларга совға.

— Қўйсангиз-чи, ука, текин еб ўрганмаганмиз, пулини олинг.
— Замоний битта ўн сўмликни паканага узатди.

— Сиздан пул олиб ўлибманми, устоз, бу савил қолгурлар ҳовлида ириб-чириб ётипти. Қолаверса, бизга ҳам сабоқ бергансиз. “Ҳаваскор ўқитувчи Қашшоқийнинг машқлари анча равон” деб газитларга мақтагансиз.

Замонийнинг эсига бултур ҳаваскорларнинг шеърларига ёзган обзори тушди.

— Э, ҳа, Қашшоқий бўламан денг ҳали.

— Шундай, устоз, шундай, — тиржайди пакана.

— Майли, ука, совғани бегонадан олмаётган эканман. Хўп, омон бўлинг, ижодингизга барака!

Замоний пакана билан хайрлашиб, бозор дарвозасига яқинлашаркан, “устоз, ҳей, Давронжон ака” деган таниш овоз қулоғига чалинди. Тўхтаб, у ёқ-бу ёққа қаради.

— Бу мен, устоз, — дея одамлар орасини ёриб, унга яқинлашди пакана, — кечирасиз. Бир гап ёдимдан кўгарилипти.

— Нима экан, ука?

— Айбга буюрмасангиз, айтаман.

— Майли, айтаверинг.

— Эрга идорангизга бормоқчи эдим, бўласизми?

— Ҳа, бўламан.

— Яқинда десангиз, устозжон, қорақўллик бир шоирга “Оқ йўл” берибсиз. Ўзимизни газитда ўқидим. Ўзиям зўр ёзибсиз-да! Агар малол келмаса, мен ҳам беш-ўнта шеърларимдан олиб борсам. Мана бу шафтолилардай, — тўрхалтани имлаб кўрсатди пакана, — саралаб-саралаб, битта “оқ йўл” ёзсангиз. Ахир, биз ҳам қарийб йигирма йилдан бери машаққат чекиб келамиз шеър йўлинда.

Замонийнинг бўғзига алланарса тикилгандай бўлди. Манглайида беҳосдан пайдо бўлган терни бўш турган қўли билан сидириб ташлади. “Бекорга, устозжон, демаган экан-да бу безбет. Ўқитган устозингга қойилман...” Замоний эс-ҳушини ўнглаб, Қашшоқийга ижирганиб тикилди:

— Хўп, ука, битта қашшоқни қўллаш нима деган гап. Ёзсак ёзибмиз-да.

— Раҳмат, устозжон, минг раҳмат! — оғзининг таноби қочиб, безрайди пакана.

— Лекин, ука, идорага бориб, овора бўлиб юрманг. Ҳозир ёзиб бераман. Сиз мана бу тўрхалтани ушлаб тулинг. Ман анови магазиндан қоғоз-қалам олиб келаман.

Замоний шундай дея тўрхалтани унинг қўлига тугқазди.

— Овора бўлманг, устозжон. Қоғоз-қалам бор бизда, — чўнтагини ковлай кетди пакана.

— Йўқ, йўқ, янгисига ёзиб бераман. Ҳозир келаман, ука, кутиб тулинг.

Замоний ўргимчак тузоғидан қутулган чумолидай шошилганча дарвозага йўналди. Пакананинг ортидан ҳой-ҳуйлашига қарамай, бекатга келиб тўхтаган таксига ўзини урди.

— Ҳайданг, шофиржон. Шафтолининг пули сизники, — шундай дея ҳайдовчининг чўнтагига ўн сўмликни солиб қўйди у.

— Қанақа шафтоли, ака? — ажабланиб елка қисди ҳайдовчи.

— Э, ҳайданг, деяпман-ку!

Машина елдек қўзғалиб, йўлга тушди. Замоний олдинги ўриндиқда мунғайиб ўтираркан, кўз олдидан “икки кило шафтолиям гапми” дея ҳол-жонига қўймаган хотинининг норози қиёфаси, “олмасангиз ҳам еб кўринг, шакардай”, деган Қоратойгина, “шеърларимни шафтолидай саралаб-саралаб, оқ йўл ёзиб беринг, устозжон”, дея мўмингина бўлиб тиржайган Қашшоқийнинг тунд башараси бир-бир ўтди.

— Ҳе, шафтолингдан ўргилдим сандай шоирнинг. Эссиз, тўрхалта-я! — деди Замоний бош чайқаб.

Мижознинг гапидан ҳеч нарса уқмаган ҳайдовчи машинага газ берди...

6. “МАРҲУМ” ШОИР

Замоний педагогика институтида ўқитувчилик қиларди. Нима бўлди-ю, уни ҳам қабул имтиҳони олувчилар рўйхатига қиритишди. “Кўйинглар, бу иш менга тўтри келмайди” дея такрор-такрор рад этса-да, рози бўлишмади. У навбатдаги — адабиётдан бўладиган оғзаки имтиҳонга хийла барвақт келди. Имтиҳонга кирувчиларнинг аксарияти содда, одмигина кийинган, аудиторияга кириши билан ҳаяжонланиб, “тақдирим қўлингизда, раҳм қилинг, домлажон” деган илтижони мўмингина бўлиб кўз қарашлари орқали ифода этувчи йигит-қизлар. Шу пайт орқароқдаги партада қоғозга куймаланганча алланарсалар ёзиб-чизиб ўтирган зулукдай мўйловчали, олифтагина кийинган, новча бир абитуриент имтиҳон столига яқинлашди. У са-

волларга қийналиб, терлаб-пишиб, атайин дудуқланганча жавоб қайтаришга тушди.

— Жуда бўшсиз-ку, жўра. — деди Замоний билан биргаликда имтиҳон олаётган қувноқ табиатли, ҳазилни жон-дилдан хуш кўрадиган ёш тилшунос олим, — шу билим билан институтга кирмоқчимисиз?

— Ж-ж-жавоб бердим-ку, домлажон!

— Жавобингиз қониқарсиз, жўра, лекин сизга ёрдам қилмоқчиман, — дея бироз кулимсираб, давом этди тилшунос абитуриентнинг саводи “ғовлаб” кетганига астойдил ишонгач, — битта қўшимча савол бераман. Жавоб беролсангиз, “яхши” қўяман, йўқса...

— М-майли, домлажон, — деди йигит ҳаяжонланиб.

— Хў-ўш, айтинг-чи, бухоролик шоирлардан кимларни биласиз? Уларнинг ижоди ҳақида сўзланг.

Абитуриент бироз хаёлга чўмиб, уч-тўртта ижодкор қатори Замонийнинг номини ҳам тилга олди.

— Я-яхши, яхши, — дея Замонийга юзланди ёш тилшунос жилмайганча. Сўнг яна абитуриентни саволга тутди:

— Қани, жўра, шу Замоний деган шоир ҳақида батафсилроқ сўзланг-чи. У қачон, қерда туғилган, қайси асрда яшаб ўтган?

— Шоир Замоний, домлажон, XIX асрнинг иккинчи ярмида Бухоро шаҳрида туғилиб, XX асрнинг бошларида вафот этган. Унинг жуда кўп шеърлари бизнинг кунларгача етиб келган, домлажон.

Ҳайратдан нима қилишини билмай, пастки лабларини тишлаган Замоний ёш тилшуносга “бопладинг-ку” деган маънода бошини сарак-сарак қилганча термулди.

— Қани, “марҳум” шоир. — дея қаҳ-қаҳ уриб юборди тилшунос, — мана бу жўрамининг имтиҳон варақасига бир имзо чекиб юборсинлар-чи.

Кўзлари ола-кула бўлиб, гап нимадалигини пайқаган абитуриент ура солиб, ташқарига қочиб кетди.

7. ГАЗЕТАГА ТУШГАН ВИЛЬТ

Замонийнинг қишлоқда яшаган пайтлари эди. У озиб-тўзиб, тунларни тонгларга улаб, “Садоқат” номли шеърлар туркумини ниҳоясига етказди. Уларни машинкалагиб, не-не умидлар билан туман марказига — газета таҳририятига йўл олди. Бахтига аввалги муҳаррир бошқа ишга кўтарилиб, янгисининг тайинланганига ўн кунча бўлган

экан. У ийманиб, бундан олдин хўжалик ишларида ишлаб, баъзи-баъзида мақолалар ёзиб келган, фалакнинг гардиши билан бир айланиб, катта журналист сифатида иш бошлаган муҳаррирни астойдил қутлади, унга муваффақият тилади.

— Хў-ўш, ўртоқ шо-оир, — деди заҳил юзли, башараси анча тунд, тиллопеч кўзойнак таққан муҳаррир, “шоир” сўзига атайин урғу бериб, — ашъорлардан келтиргандирсиз?

— Келтиргандим. Мана, янги туркумнинг биринчи ўқувчиси ўзингиз, — деди у хурсанд ҳолда.

Бош муҳаррир қўлёмаларни истар-истамас, гоҳ сигарета бурқситиб, гоҳ лабларини чўччайтириб, овозсиз, узоқ варақлади. Ниҳоят, қошларини тугунча қилиб, қоғозлардан бош кўтарди.

— Беролмаймиз бу ашъорларингизни, ўртоқ шо-оир!

— Нега? — ажабланди Замоний.

— Негалиги шундаки, ўртоқ шо-оир, — дея тиллопеч кўзойнагини қўлга олди муҳаррир, — Сиз севги, муҳаббат, садоқат ҳақида лоф-қоф урибсиз. А, бизнинг газетамиз бўлса, хўжалик газетаси. Так что, хўжалик газетасига ўлдим-куйдим шеърлар кетмайди, ўртоқ шо-оир! Бизга деҳқончилик ҳақида, дала ишлари ҳақида ёзиб келинг. Марҳамат, бермаймиз эмас, берамиз.

Замонийнинг миёсига миҳдай қоқилиб кирган нарса “Наҳотки?” деган сўз бўлди. Наҳотки, ижод кўчасидан ўтмаган шу заҳил одам, билими ит узумидай ғовлаб, сиёсий савияси бошидан “ошиб-тошган” шу тунд башара кўзингга тикилиб туриб, тақдирингни ҳал этса?! Мусаффо туйғуларингни оёқости қилса?! Замоний замонанинг мана шу нотанти зайлига бош чайқаб, ўрнидан қўзғалди. У муҳаррир билан ади-бади айтишиш фойдасизлигини англаб, қўлёмаларини чўнтагига соларкан:

— Маслаҳатингиз учун раҳмат, ўртоқ р-р-редактор, — деди “редактор” сўзига алоҳида урғу бериб, — газетангиз хўжалик газетаси, шунақами? Демак, газетангизга яхоб бериш, чел бузиш, далага гўнг чиқариш, ғўза парвариши ҳақида шеър ёзиб беришим керак, шундайми?

— Худди шундай, ў-ўртоқ...

— Саломат бўлсинлар, ўртоқ агроном, ис, кечирасиз, ў-ўртоқ ре-редакто-ор! — деди сабр-тоқати тугаган Замоний, — бу мавзуларда-ку, билмадим, бировлар ёзишар, лекин мен газетага вильт тушгани ҳақида ёзаман. Ҳа, ҳа, вильт тушгани ҳақида...

8. “ЙЎРФАТУВАЛОҚ”

Аллақайси ҳаваскорнинг машқларини қунт билан ўқиб ўтираркан, телефоннинг узлуксиз жиринглаши Замонийнинг хаёлларини чилпарчин этгандай бўлди.

— Во ажаб, қўнғироқ қилаётган ким бўлди экан? — деди у ўзича гўшакни қулоғига яқин келтириб, — алло, эшитаман!

— Ассалому алайкум, домлажон, — деган овоз эшитилди гўшакдан, — яхшимисиз, омонмисиз, бола-чақалар қалай, ўзингиз чарчамай юрибсизми? Ҳа, айтгандай, озроқ касал бўлибсиз деб эшитдик. Соғайиб, отдай бўлиб кетдингизми, домлажон!

— Раҳмат, раҳмат, ҳаммаси яхши! Кечирасиз, ука, сизни таниёлмай турибман.

— Маними, домлажон, наҳотки танимайсиз? Ман, ман, — чайналди сўзлаётган киши, — ман Йўрғаюф Тўрғай бўламан, яъни сизнингча, домлажон, шоир Тўрғай! Энди танигандирсиз?

— Ҳа, энди танидим. Қалайсиз, шоир? Ижодлар яхшими? Кўринмайсиз анчадан бери.

— Ҳе, домлажон, машойихлар айтган эканларки, ҳар ишни вақтида қил деб. Биз ҳам катта бир иш қиляпмиз.

— Шунақами? Нима бало, шеърни ташлаб, роман-поман ёзишга ўтдингизми? — деди Замоний “қўлёзмасини кўр бўлиб ўқирканманда энди” деган хавотирга бориб.

— Яшанг-е, домлажон, ўзи жуда шўхсиз-да, — деган ҳирингланган овоз келди яна гўшакдан, — агар билсайиз, рўмондан ҳам каттасини бошлаганман.

— А-а?!

— Нима бўлди, домлажон, овозингиз чиқмай қолди?

— Йўқ-йўқ, яхшиман! Ҳалиги романдан каттаси трилогиядир балки?

— Ундан ҳам каттароқ, домлажон, шестилогия! — яна қаҳ-қаҳ уриб куларди шоир Тўрғай. — Қўрқдингиз-а, буларни қачон ўқиб чиқарканман деб. Қўрқманг, домлажон, ҳаммаси бўлиб олти саҳифадан иборат кичкинагина китобча, яъни олти хонали уй қуряпман, холос.

— Шундай демайсизми, ҳе, масхарабоз, — деди Замоний чуқур нафас олиб, қутлуг бўлсин. Яхши қилибсиз. Бизниям лой-пойга чақиринг бундай, вақт топиб борармиз.

— Юрагим-да сиз ўзи, домлажон. Ўзи сиздай простой одамни ҳеч

кўрмаганман-да, — хушомадга ўтди Тўрғай, — аммо сизни лойга киритиб, ақлимни ебманми, домлажон. Агар малол келмаса, сизга бошқа битта хизмат бор эди, айтайми?

— Айтинг, қанақа хизмат экан?

— Энди айбга буюрмайсиз-да, домлажон. Лекин албатта қўлингиздан келади.

— Хўп, дедим-ку, айтаверинг. Қўлимдан келса, бир бало қиларман.

— Шу десайиз, домлажон. иморатни қаламачўпдан чиқаздик. Лой-пойи тугади ҳисоб. Қурғур сомони азоб берди лекин. Сомоннинг ҳар қопини йигирма беш сўмдан олдим-а! Қирқ қоп сомон, аҳволим ёмон, домлажон. Энди мен ғариб шоирингизга сиз ёрдам бермасайиз, ким ёрдам берарди.

— Гапни кўп чўзманг, Йўрғаев, нима эди ўша зорманда, айтаверинг.

— Хўп, хўп, айтаман, домлажон, — деди Тўрғай овозини балан-длатиб, — шу десайиз, иморатга олтмиш дона тўрт ярим метрли болор, ўн кубгина пол бўладиган тахта, юз донагина фанера, кўп эмас, саксон донагина уч метрли ингичкароқ ёғоч керак эди.

— Хў-ўш, мен нима қилишим керак?

— Сизми, домуллажон. — илтижо қиларди Йўрғаев, — Сиз мана шуларни топиб беринг деяпман-да. Қўрқманг, пулини ўзимиз тўлаймиз.

— Ўв, биродар, нималар деб алжияпсиз? Мен сизга райпонинг раиси, ё ёғоч омборининг мудириманми? Қасерга қўнғироқ қилаётганингизни биласизми, ўзи?

— Биламан, домлажон, биламан. Сиз ёзувчилар идорасида ишлайсиз, бизнинг раисимиз-да! Шунинг учун айтяпман-да дардимни сизга. Сиз биздек шоирларингизга ёрдамлашмасангиз, ким ёрдам беради, ахир.

— Йўрғаев, укажон. Эсингиз жойидами ўзи, — хуноб бўлди Замоний, тушунсангиз-чи, мен савдо ходими бўлмасам, ахир...

— Э, домлажон, камтарлик ҳам эви билан-да, — сўзни илиб кетди Йўрғаев, — шу савдо ходимлари бор-ку. Райпони раисиям, зав. искалод ҳам сизни номингизни эшитса, жойидан ирғиб тураркан, домлажон. Ҳа, ишонинг! Кеча бир базага борувдим. Ўзимни таништирсам, шефларингиз шоир Замонийми, деб сўради зав. искалод. Ҳа, ўша киши дедим. Бечора қалт-қалт титради. “Муштум”ни очиб, “Порахўрга” деган шеърингизни кўрсатди. Домлажон, ўлай агар сиздан қўрқаркан, ўлай аг-а-ар...

— Йўрғаев! — бирдан бақириб юборди Замоний, фиғони тошиб, — бас қилинг майнавозчиликни! Ҳе, сатқайи одам кет-е! — У шапш билан трубкани ўрнига қўйди. Ўқиётган қўлёзмаларини парча-парча қилиб ташлади.

— Тавба, — деди бўғилган Замоний ёқасини ушлаб, — бир ҳавас-корга одам бўладими деб бағрингни очсанг, бўйнингга бўйинтуруқ солиб, томорқасини ҳайлаттиради, шекилли. Сен йўргатувалоқнинг-ку шеърингдан безор эдим, энди бу ҳунарингга қайга борай?...

9. ЭРИНИ “ШОИРЛИКДАН ЎЧИРМОҚЧИ” БЎЛГАН АЁЛ

Қўққисдан эшик очилиб, кабинетга одмигина чит кўйлак кийиб, бошига оқ сурп рўмол ўраган, ўрта ёшлардаги рангпар аёл кириб келаркан, Замоний ўрнидан беихтиёр қўзғалди.

— Мумкинми? — деди аёл йўргакланган чақалоғини қатор турган стулларнинг бирига ётқизаркан.

— Марҳамат, келаверинг. Салом алайкум!

— Ассалом! — Аёл наридан-бери ўзига тартиб бериб, Замоний қаршисидаги стулга чўнқайди.

— Сиз Даврон Замоний бўласиз-а?

— Ҳа, Замонийман!

— Шоирларни каттаси экансиз деб эшитдим, шунақами?

— Сизнингча шундай, каттасиман!

Аёл бир муддат ерга қараб, сукутга кетди. Йўргакда пишиллаб ухлаётган боласига секин кўз қирини ташлаб, бошини аста кўтарди. Унинг киприкларида ёш ҳалқаланган эди.

— Сурроб Қашанговни танийсизми?

— Кимни?

— Қашангов бор-у, қуёнқулоқлик шоир! Газитларга ёзиб юрадиган. Замонийнинг кўз олдига яқинда бир папка қийқим-суйқим “ҳикоялар” кўтариб келган, қўяверса ўзини замонасининг Чехови даража-сидаги ёзувчи қилиб кўрсатган сўхтаси совуқ, тарашалай қотган, иркитроқ кимса гавдаланди.

— Ҳа, танийман Қашанговни.

— Билсайиз, ўша шоирингизининг хотини бўламан. Мана бу гўдак қирқ кунлик бўлди энди. Шу бегуноҳгинани ҳам уйламади у номард. Инсофга чақираман десам, юзингда кўзинг борми демай, шундоғам саваладики... Ҳозир касалхонадан чиқиб, тўғри олдингизда келяп-

ман. Шу гўдаккинани бир ҳафта ким-кимлар савоб, деб эмизиб юришди-я!..

Аёл ортиқча бардош қилолмай, йиғлаб юборди. Шу пайт аксига олгандай хонани чақалоқнинг босинқи чинқириғи тутиб кетди. Воқеадан беҳабар котиба қиз “нима бўлди экан” деган ташвишда хонага югуриб кирди.

— Муҳайёхон, — деди шошиб қолган Замоний, — опангизга бир пиёла сув опкелинг.

— Керак эмас, эсим жойида! — Аёл болани бағрига босиб, анчагача овутган бўлди.

— Сингилжон, — деди ниҳоят аёл котиба қизга ялинганнамо, — шу етимча қолтурни хонангизда озгина овутиб туринг. Мен дардимни бу кишига айтиб олай.

Муҳайё Замонийга тикилиб, “майли, олиб чиқинг” маъносини уққач, “хўй, опажон” дея болани кўтариб чиқиб кетди.

— Биласизми, укажон, — дея кўзларини рўмолининг учи билан артиб, сўзга киришди аёл яна ўз ўрнига оғир чўқаркан, — жонимдан тўйдим шу шоирингиз дастидан.

— Илтимос, очикроқ сўзланг, нима гап ўзи?

— Одамга-ки, қўйма ақл бермаса, ҳаммаси бекор экан. Ўн йил бўлди шу Қашанговга тушганимга. Ўн йилдан бери таъна эшитаман. Ҳе, укажон, на бирор ҳамсоя қолди, на бирорта қариндош. Ҳамма безор бу кишидан. Очигини айтсам, Қашанговнинг шоирман деб бош суқмаган жойи қолмаган. Яқинда десайиз, қўшнилари тўпланишиб, беш сўмдан пул йиғишибди. Кўчамиздаги Ҳожар кампирнинг чоли вафот этган экан, шунга ёрдам деб. Қашангов бўлса, “шу пулни гузар вакилининг ўзи еб кетди” деб бечорани меласага ёзиб берибди. Бўлди жанжал, бўлди жанжал.

— Наҳотки, шунчалик пасткашлик қилса?

— Ҳе, укажон, наҳоткини қўяверинг, бу ҳали ҳолва. Бу кишини колхозда битта борбон тоғалари бор. Бултур шу кишини газитта ёзса бўладими, “колхозни бир мошин олмасини бозорда сотиб, жиғилдонига урди” деб. Текшира-текшир бошланиб, ёзганлари тухмат бўлиб чиқди. У ёғини суриштирсангиз, тоғалари “номинг курсин, Сурроб, сен ҳам бундоқ элга қўшил, қачонгача бегуноҳ одамларни маломатга қолдириб юрасан” дея уришган эканлар. Бу киши бўлса “тоғамнинг бурнини бир ерга ишқаламасам қўймайман” дея анчагача тиш қайраб юрдилар. Охир-оқибат, ман қариндош-уруғнинг кўзига тик қаролмайдиган бўлиб қолдим.

Замоний аёлининг астойдил сўзлаётганига ишонса-да, “қани, бу ёғини эшитайин-чи” деган маънода илмоқди савол тапплади:

— Қўйсангиз-чи, опа, Қашангов ўлибдими, тоғасининг тирсагини тишлаб?

— Ҳе, билмайсиз-да сиз у кишини, укажон. Қашангов ўт қўйган жойда ман жизганак бўлаяпман, алойи тамом бўлаяпман. Онам бечора мани ўйлайвериб, яқинда оламдан ўтдилар. Отам тирик бўлганларидаям шундай аҳволга асло тушмасдим. Бундан бир ҳафта олдин ҳовлимизга тўрт киши бостириб кирди. Ҳаммасиям мани еб қўяй дейди. “Қашангов қасрда, ё топиб берасан, ё бола-чақангни уйингга қамаб, олов бераман” деди биттаси. Оғзига келган расво сўзлар билан сўкли. Дод дедим, фиғон кўтардим. Хайрият, қўшнилари бор экан, — аёл яна энтикиб-энтикиб йиғлашга тушди, — улар бўлмаса, билмадим, болаларим нима бўларди?

— Қўйинг, опа, кўп йиғламанг, — деди тоқати битган Замоний, — нима ҳақи бор экан бегона эркакларнинг уйингизга бостириб киришига.

— Ана шунисига куяман-да, укажон. Қашангов мелиса бўлмаса, ОБХС бўлмаса, қайси жонингга керак магазинни текшириб. Улар билан ҳазиллашиб бўладими? Биронта пулдори “фалончи шоирни иложини қил” деб кўча безориларни алдаб-сулдаб йўлга солса, ман нима қиламан? Тўртта етимча билан қайси гўрга бораман? Укажон, кун ора уйимда жанжал. Дод деб келган ким, эшикка тош отиб, деразани синдириб кетган ким. Бу гўрсўхта Қашангов мактабида дарсини бериб, индамай юрса бўлмайдими? Шу гапларни айтиб, балога қолдим. Юз-кўзинг демай...

Замонийга ҳамма нарса ойнадай равшан эди. Ўзини тенгсиз ижодкор деб, кўкрагига уриб юрадиган Сурроб Қашангов “ёзувчи” ниқобидаги хусуматчи, қилдан қийиқ ахтариб, ўз манфаати йўлида ҳар қандай жирканч йўлдан қайтмайдиган сохта “адолатли” мухбир экан. Замоний ўз ҳузурига кириб-чиқадиган ана шундай айрим пасткаш “қаламкаш”ларни чуқурроқ ўрганмаганидан қаттиқ пушаймон қилди.

— Хўш, опажон, мен нима қилай, қандай ёрдам берай сизга? — деди у муштипар, гамғусор аёлга юракдан ачиниб.

Аёл бироз сергакланди. Кўз ёшларини артиб, Замонийга умид билан тикилди:

— Сиздан битта илтимосим бор, укажон. Йўқ, демайсиз лекин. Шу Қашанговни шоирликдан чиқаринг, худо хайрингизни берсин, балки шаштидан тушар. Қашангов шоирликдан ўчса, ёзадиган камайиб қолмас-ку. Жон ука, йўқ деманг. Шу поинсофнинг дафтарчасини тортиб олинг.

— Қанақа дафтарча? — ажабланди Замоний.

— Э, укажон, ўзингизни соддаликка солманг. Уни қип-қизил дафтарчаси бор. Автобусларга чиқса, бепул юради. Ҳатто таксиларда ҳам. Шофирлар ўлгудай қўрқинсади ундан. Бир марта қўлимга тушувди, тортиб олди дарров. Мандан яшириб юради уни. Ҳойнаҳой, сиз бергандирсиз уни. Шоирларни идорасига аъзман, деб юради-ку! Укажон, бир иложини қилинг, мен ҳам тинч юрай одамлар қатори...

Замоний икки ўт ўртасида қолди. Соддадил аёлнинг сўзларига кулай деса, мавриди эмас. “Боринг, опа, фирибгар эрингизнинг кирдикорларини тергов органларига айтинг” дейиш ҳам бориб турган ноинсофлик. У бироз хаёлга чўмди. Аёл эса унсиз йиғлар, кўз ёшларини ҳўлланиб қолган рўмолининг учи билан тез-тез артар, Замонийдан нажот кутиб, дам-бадам қараб қўярди. “Хўш, нима қилсин? Нима деб овутсин бу муштипар аёлни? Оила қуриб, бола-чақа ортириб, ранжу аламдан бўлак ҳаёт лаззатини тотмаган бу аёлни алдаб-сулдаб, уйига жўнатсинми? Унда виждонига нима дейди? Унинг бурчи фақат қўлёмаларни титкилаб, бу асаринг яхши, буниси ёмон дейишми? Наҳотки, ёзувчиликни пеш қилиб, ижод оламида қалтак кўтариб юрган, яхши одамлардан ҳам нуқул камчилик излайдиган баъзи қаллобларнинг қиёфасини фош этолмаса?” Замоний ўрнидан аста туриб, дераза олдига келди. Ташқарига анчагина қараб турди. Сўнг қатъий бир қарорга келиб, аёлга юзланди:

— Опажон, мен тўғри сўзлашни яхши кўрадиган одамман. Ростини айтсам, эрингиз Сурроб Қашангов шоир ҳам эмас, ёзувчим. Бир-икки марта идорамизга келгани эсимда. Ёзганларини шундоққина қўлига тутқазганмиз. Ҳикоялари худди ўзидай суюқ. Буни ҳозир сизга тушунтиришнинг ўрни эмас. Лекин унга ҳеч қандай ҳужжат бермаганман. Бунга ҳаққим ҳам йўқ. Қизил дафтарчаси бор дедингиз, эҳтимол штатсиз контроллёрларникидир. Бирор ердан қўрқитиб олгандир-да.

— Ҳали шунақа депо. — Ҳулёр тортди аёл. — мэн ҳали уни шоир деб юрсам. Кечаси билан ёзгани-ёзган. Китобимни чиқараман, деб юрибди-ку.

— Ёзганларнинг ҳаммасиям шоир ё ёзувчи бўлавермайди, опа-жон. Гапимга тўғри тушунинг. Эрингиз ўқитувчиликниям, ёзувчиликниям илчитолмай юрган бир диёнатсиз, ноинсоф қаллоб. Хафа бўлманг. Мен унинг баъжарасини очаман. Тавбасига таянтириб, сиздан кечирим сўрагираман. Керак бўлса, ўша дафтарчасини ҳам тортиб оламиз.

— Қачон, укажон?!

— Эртага. Йўқ, яқин кунлар ичида.

— Илоҳим барака топинг. Ҳамсояларим олдида мен ҳам эл бўлиб юрай.

— Албатта, юрасиз! Хайр, омон бўлинг.

Аёл ўрнидан қўзғалди. Замоний уни эшиккача кузатиб, тамаки тутатди. Хонада наридан-бери узоқ юрди. Ниҳоят, хаёлларини жамлаб, стулга ўтирди. Қўлига қалам олиб, қоғоз устига оҳиста энкайди. Стол устидаги қоғозда “Товламачи” деган сарлавҳа пайдо бўлди...

10. ТИЛАВНИНГ ТИЛЛОЛАРИ

— Ёдгоржон қани?

— Ҳозиргина шу ерда эди. Кўчага чиққандир, балки.

— Айтмовдимми, парвойи палаксан деб. Она деган ҳам шунақа бефарқ бўладими?

— Нима қипман? Бола деганни кишанлаб қўймайдилар-ку, ўйнаб юргандир.

— Нимага ўйнайди? Нега ўйнашга қўясан? Хўш, ўйнади ҳам дейлик. Лекин ким билан? Замонийни ўгли биланми? Шоир бўлиб, бундоқ тўрт киши кўрадиган ҳовли-жойи бўлмаса, қуруқ савлатини нима қилай? Унинг ўзи ким-у, ўгли ким бўларди?

— Хўш, нима қипти?

— Нима қипти эмиш. Нима қилганини билмайсанми?

— Билмайман!

— Биласан. Билиб туриб, билмайман, дейсан. Бир томони тоғанг-да-а! Йўқ, агар мени дейдиган бўлсанг, шу кундан эътиборан уни тоға демайсан. Тушундингми?

— Қўйинг-е, дадаси. Уят эмасми? Ёлғондан шамол турса, безгак тутадиган бўлсиз. Тоғам бечоранинг сизга душманлиги йўқ.

Тилав айвондан кириладиган уй эшигини зарб билан тепиб, ичкарига кириб кетди. Кир юваётган хотини эса мағзавани ҳовли юзига сепди-ю, тоғорани айвон бурчагига отиб юборди. Ўзича мингирлади:

— Бўйнида илллати борнинг оёғи қалтирар эмиш. Тавба, тоғамда нима айб? Юз марта айтдим, шу “Волга”ни олманг, бошингизга бало бўлади, деб. Қилғиликни қилиб қўйиб...

Тилав деразанинг бир тавақасини шарақлатиб очди-да, хогинига бўғилиб деди:

— Ҳўв, бўйнингдаги рўмолни тортиброқ боғла, нафасинг камроқ чиқсин. Бўлмаса, тоғанг билан икковингни...

Эрининг жаҳли чиққанда оқибати ёмон бўлишини билган Шамсияхон секин кўчага чиқиб кетди. Тилав эса яна анчагача жавраб, хотинининг авлод-аждодини болохонадор қилиб сўкди. Кейин яқиндагица олган румин гарнитурининг юмшоқ оромкурсисига ўзини ташлади. Оёқларини узатиб, бошини орқа суянчиққа тираганча, кўзларини юмди. Шу тахлитда қанча ётганини билмайди. Йўқ, бетоқат юракда ҳаловат бўлмас экан. Шашт билан кўзғалиб, юмалоқ стол устидаги тамакидонга қўл узатди. Тамакини лабларига қистириб, қўллари қалтираганча гугурт чақди. Тортиб-тортиб чекаркан, асаблари сал жойига тушгандай бўлди. Хонанинг у бурчидан-бу бурчига неча марта бориб келди. Гарчи ёруғ бўлса-да, олти лампочкали қиммагбаҳо биллур қандилни ёқиб, уйга бир-бир разм солиб чиқди.

Хона тўридаги қизғиш гилам, оёқ босса, товонгача кўмадиган серпат булғор пойандози, сирти ялтироқ буфетдаги чиппи чойнак-пиёлалар, рангли телевизор ва японча магнитофон, шифтга тегиб турган қават-қават атлас ва духоба тўшақлар — ҳамма-ҳаммаси ўз жойида, кўзни ёндириб турибди. “Мана шунинг учун мени кўролмайди булар. Хотинимнинг тоғаси бўла туриб, устимдан ёзса, бошқалардан нима гина? Йўқ, бу шоир ҳали менинг совунимга кир юлмапти. Кўрамиз, ким зўр чиқар экан. — ўйлади Тилав. — Хўш, янги иморат қуриб, тўй қилган бўлсам, кимга зарарим тегипти? Одамларга берсанг ҳам ур-ур, бермасанг ҳам ур-ур”. “Волга”ни қасрдан олдингиз? — деб сўрашади-я тагин. Курортда икки ой дам олган бўлсам, бировнинг пулига борибманми? Биров ҳовучлаб ер, биров ботмонлаб”.

У буфетдан арман коньягини олиб, қопқоғини шашт билан очди. Хитойи гулдор пиёлани икки бор тўлдириб, кўзларини юмганча симирди. Олови ўчмаган сигаретани яна лабларига қистириб, диванга чўзилганга ҳаёл дарёсига чўмди...

Тилав туман тайёрлов идорасига ишга киргунча камсуқум, камтарин йигит эди. У аввалига ҳайдовчилик қилиб юрди. Кейин касалман, ака, жигарим тўғри келмайди, дея раисга бош урди, ялиниб-ялиниб, колхоз ёнилғи қуйиш шахобчасига ишга ўтди. Нима бўлдию, машинасининг бензини тугаб, туман тайёрлов идораси бошлиғи Ўроқ Хидирович Тилавга юзма-юз келди.

— Нима қиласан, ука, қора мойга боғиб. Бизга ишга ўтсанг-чи, — деди у атрофида гирликапалак бўлиб, машинасининг чанг-чунгини артаётган Тилавга. — Мен ҳам эдим сенингдек, сен ҳам бўласан менингдек...

Ўроқ Хидировичнинг гапи Тилавга мойдек ёқиб тушди. У эртасигаёқ тайёрлов идорасига келди. Оёқ-қўли енгилгина, ҳа деганча зир югурадиган йигитча уч-тўрт кун Ўроқ Хидировичнинг у-бу топширигини адо этиб юрди. Кўп ўтмай, тайёрловчиликка тайинланди. Унга битта аравачали мотоцикл берилди. Энди унинг ошиғи олчи. Мотоциклни тариллатиб юриб, қорақўл териларни, жунни ўзича баҳолар, у қишлоқдан-бу қишлоққа зир учарди. Ўроқ Хидирович танлаган улдабурро шогирдидан хурсанд. Ҳар икки гапининг бирида уни мақтар, баъзан хомашё топширгани узоқ-узоқ шаҳарларга бирга олиб кетарди. Бундай пайтларда Тилав ҳўжайинидан ҳеч нарсани аямасди.

— Тайёрлов идорасинда ишлайтургон киши, — дерди Ўроқ Хидирович ресторанларда учиб қолган пайтларида, — тошбақанинг остиндан тухумини билинтирмай ола билиши керак.

— Ҳўжайин, сиз рози бўлсангиз, биз ўша тошбақани ўзиниям олиб келамиз-да! — бўш келмасди Тилав.

— Баракалла, айтмовдимми, менингдек, бўласан деб! — чапласт шогирдини кучиб, пешонасидан ўпарди Ўроқ Хидирович...

— Куёв, қадам босишингиз бежо, — деб қолди қайси куни хотинининг тоғаси Замоний. Нарвонга чиқсанг, шошмай чиқ, ўз ҳалдингдан ошмай чиқ, деганлар. Данғиллама ҳовли қурдингиз, катта тўй бердингиз. Сизга машина олиш ҳозирча тўғри келмайди.

— Нега, тоғайи калон? Машина миниб юрганларнинг шохи борми? Олсам, ўз пулимга оламан. Сизга нима ташвиш? — деди Тилав.

— Ҳе, оёғингиз остидан ел ўтмаган-да ҳали. Одамлар гап-сўз қилишяпти, ахир!

— Одамларингиз билан икки пуллик ишим йўқ, — Замонийнинг сўзларини кесди Тилав, — агар бўйнимга сиртмоқ тушса, ўша бўҳтончи одамлар билан сиз асло ёрдам берманг.

Шу воқеадан бир ҳафта ўтар-ўтмас, Тилав аллақайси шаҳардан ҳаворанг “Волга” олиб келди. Энди у ишга борганида ҳам, қайтганида ҳам машинанинг ойнагидан чап тирсагини чиқарганча кўча чангитиб ўтар, атрофга ҳатто қайрилиб қарамасди. Экспедиторликка тайинланганидан сўнг у одамлардан ўзини шунчаки Тилав эмас, Тилав Темирович деб аташларини рўй-рост талаб қиладиган бўлиб қолди.

Давру даврон суришнинг ҳам чегараси бўларкан. Тилав марказий шаҳарларнинг бирига жун жўнатган экан. Текширишса, ҳужжатларга қаллоблик аралашган... Уни тергов органлари суриштириб қолишди. Югура-югура, казо-казоларнинг ўртада дсвор бўлишлари туфайли, у сувдан қуруқ чиққандек бўлди.

— Инн босди-босди бўлгунча қоровуллик штатида ишлаб турасиз!
— яна бир марта қўллади уни Ўроқ Хидирович, — дарвоқе, устин-
гиздан яна ёзганга ўхшайдилар.

Ўроқ Хидировичнинг сўнгги сўзлари Тилавнинг хаёлларини лой-
қалатиб юборди. У бетоқат бўлиб бир нарсани ўйларди. Хўш, ким
ёзиши мумкин? Кимлар уни кўролмайди? Ахир унга қаттиқ гапир-
ган, “оёқ босишингиз бежо” деб айтган хотинининг тоғаси эмасми?
Ҳа, Даврон Замонийдангина чиқиши мумкин бу иғво!

— Тоғанг ёзган, биласанми. ўша номард ёзган, — дерди у хоти-
нига ўшқариб.

— Кўйсангиз-чи, тоғам сизу менга ёмонликни раво кўрмайди, —
илтижо қиларди Шамсияхон.

— Йўқ, у чўкиди, чўқигандаям тумшуғи ботгунча чўкиди, —
бақирарди Тилав. — Лекин мен ҳам кўксимни бекорга тутиб беради-
ган ахмоқлардан эмасман. Тумшуғини ерга шундай ишқайки...

Хўрланган хотин йиғлашга тушар, Тилав эса сўкина-сўкина чи-
қиб кетарди...

— Мана, арзандангиз! — хонага ўғлини етаклаб кирган хотини-
нинг кесатиги ширакайф Тилавнинг хаёлларини учуриб юборди.

— Нега сўкасан ўғлимни? — Ўрнидан ирғиб турди Тилав, — Ҳе.
қишлоқи! Бор коса-товоғингга!

Тилав уст-боши чангга ботган ўғлини маҳкам қучоқлаб, юз-кўзла-
ридан ўпди.

— Ўзимнинг ў-ўғлим, Ёдгорим — жаҳоним! Қани, ота, қаерда
ёдингиз?

— Фарҳодланикида!

— Фарҳодларникида?! Нима қилдингиз у ерда?

— Ўйнадик.

— Нега бошқа болалар билан ўйнамайсиз? А, ота ўғил?!

— Фарҳод мани жўлам, — лабларини ялаб, бармогини бигиз қилиб,
жавоб қайтарди бола, — магазинга ҳам билга болдик.

— Магазинга?!

— Ҳа.

— Нима олдингиз у ердан?

— Пичина!

— Пулни ким берди, а, ота ўғил? Фарҳоднинг дадаси бердими ё?

— Йўқ, мана бу сандиқчадан олдим.

— Сандиқчадан? Қ-қайси сандиқчадан? — кўзлари хонасидан чи-
қиб кетаёзди Тилавнинг.

— Мана бундан, — деди бола шкаф эшигини очиб, кичкинагина
нақшланган сандиқчани олиб кўрсатаркан.

Тилав Темирович болани итариб тапилаб, ўлжасига ташланган кал-хатдай ўзини сандиқча устига отди. Уни телбалардек, қалтираб-қалтираб очди. Ҳайҳотки, унинг ичида хотинининг қимматбаҳо тақин-чоқларидан бошқа ҳеч вақо йўқ эди.

— Дод, уйим куйди, дод. — Қўлларини бошига уриб, бақира бошлади Тилав.

— Нима гап, дадаси, нима куйди? — даҳшатли бақирикдан қаттиқ қўрққан Шамсияхон югуриб уйга кирди.

— Уйим куйди, уйим, манжалақи! — ранг-рўйи оқариб, кўзлари хонасидан чиққан Тилав хотинига айиқдай ташланиб, қорни аралаш тепди. Қўрққанидан стол остига кирган ўғлини тортиб чиқариб, икки-уч шапалоқ туширди.

— Ўғлинг, танга деб тиллоларни магазинга элтипти-ку. Сан қайси гўрда эдинг, ҳой ҳароми? — дея хотинининг сочларини ўраб, ура бошлади. Ёдгор бўлмай, жонгинанг узилсин, итвачча! Уйим куйди, уйим...

Шовқинни эшитган кўшнилари, йўловчилар бирпасда ҳовлига тўпланишди. Ҳамма ҳайратда. Эс-ҳушини йўқотган Тилав тинимсиз сўкинар, алланима дея вайсаб, хотинини дўппосларди. У тўпланганларни кўргач, шиддат билан кўчага отилди, одамлар воқеа нимадалигини ҳали англаб етмасданоқ, яна изига қайтиб келди. Унинг кўлида узун сопли пичоқ, кўзлари олов мисол ёнарди.

— Уйим куйди, ҳой, манжалақи! Магазин мудирин олганим йўқ деди, эшитяпсанми, ит қизи. Хонавайрон қилдинглар мени, — дея хотинига яқинлашди кўзлари қонга тўлган Тилав. Қани, менинг тиллоларим, қани? Агар топмасанг, сени ҳам, ўғлингни ҳам, тоғангни ҳам ўлдираман! Ҳаммангни ўлдираман!!!

Биров чинқириб юборди. Биров ўзини ташқарига урди.

— Вой ўлай, ёрдам беринглар, хотинини ўлдириб қўяди-я! — қичқирди кимдир.

Орқадан етиб келган Замоний чаққонлик билан Тилавнинг кўлига телиб юборди. Пичоқ супанинг четига бориб тушди. Кейин уни ерга босиб, қўлларини орқасига қайирди.

— Ўйламай еган оғримай ўлади, номард, — деди Замоний нафрат билан. — Хотин кишига пичоқ кўтарган эркак эркакми, ҳезалак? Ҳайф сенга йигитлик. Тур ўрнингдан, кўп қалтирама, мана ўша зормандаларинг. Ўғлинг ўйнаб юрган экан...

— Н-н-нима дедингиз? Қ-қ-қани тиллоларим?

— Мана, деяпман-ку сенга. — Ҳовучидагиларни Тилавнинг олди-га сочиб юборди Замоний. — дурустроқ, қурт тушмайдиган жойга яшириб қўй, ҳе, ўлимтик!!!

Ялангбош, ялангоёқ Тилав ҳовлидагиларнинг бирин-кетин тарқалганини сезмади. Шу топда унинг қулоғига ҳеч нарса кирмасди. У сочилган тиллоларни телбанамо бир алпозда чангаллаб терар, пуф-пуфлаб кўкракларига суртганча олазарак бўлиб, қўйнига яширарди...

11. ЎН БЕШ КУНЛИКДАН ҚОЛГАН ХОДИМ...

Анчадан бери таҳририятга кирмаган Замонийни эски таниши — тундроқ ходим нохуш қарши олди.

— Ҳа, биродари азиз, рангинг ўчиб, сувга тушган чумчуқдай дийдираяпсан, нима бўлди? — деди Замоний.

— Қўйсанг-чи ҳазилингни. — Ўрнидан туриб кетди ходим, — Мен нима гамда-ю... Ахир, биласанми, ўн беш кунликдан қолиб кетдим-а?

— Нимадан? — таажжубланиб сўради Замоний.

— Ўн беш кунликдан деяпман-ку. Мухаррир ҳам шунақа номард бўладими? Факти кам, деб мақоламни охириг сондан қолдирибди. Мана энди қалам ҳақи йўқ. Бу ёқда эса, бир тўрва бола-чақа...

— Э-ҳа, гап бу ёқда де. Ўша шалдир-шулдир мақолангни сал олдинроқ ёзсанг бўлмасмиди?

— Отпускдан кеча қайтдим-да, йўқса ўн беш кунликдан қоладиган ахмоқ бормиди, — деди ходим афтини бужмайтириб.

— Ҳай, ҳай, қийин бўпти, азоб бўпти сен бечорага. Янаги ўн беш кунгача қандай яшайсан? Тагин гам чекавериб, ўлиб-негиб юрмагин. Ахир отангдан ўн беш кунлик, онангдан ўн беш ойлик қолган боласан. Бугун эса яна ўн беш кунликдан қуруқ қолиб, етимчадай ўлтирибсан. Дод, муҳаррирнинг дастидан.

— Ҳой, ҳой, нималар деб валдираяпсан? Отам ҳам, онам ҳам тирик-ку, қанақасига етимчаман, — дея эсхонаси чиқди ходимнинг.

Замоний қаҳ-қаҳ отиб, хона эшигини орқасидан бекитди.

12. ЧОЙ ПУЛИ ШОИР

Даврон Замоний хотинининг қистови билан катта қизига тугилган кунда олтин зирак совға қилмоқчи бўлди. У пештоқига “Ювелирное” деб ёзилган магазин эшигидан истар-истамас ичкарига кирди. Бахтига одам сийрак экан.

— Ис, ие, домла. кираркансиз-да бизнинг ҳам кулбайи вайрона-

мизга. Қани, қани, келсинлар, ассалому алайкум, хуш кўрдик, домлажон.

Таажжубланган Замоний синчиклаб қараса, бундан уч-тўрт йил олдин ўзи бошқарадиган тўғарақда қатнашиб юрадиган туташ қошли, бежиримгина кийиниб юрадиган, япасқи ҳаваскор.

— Ҳормасинлар энди, шоир, — деди у япасқининг қўпол кафтларидан қўлини зўрға бўшатиб, — нега бу обод жой кулбаи вайронага айланибди десам, ўзларининг пойқадамлари теккан экан-да.

— Ҳа, энди домлажон, тақдир-насиба экан, холамизга ёрдамлашиб юрибмиз.

— Ях-яхши, демак холайизга ёрдамчисиз?

— Шундай, шундай!

— Хўш, ижодлар қалай, ёзаяписизми ҳалиям?

— Ёзаямиз-у, домлажон, — чайналди япасқи бесўнақай қошларини тугунча қилиб, — акт, фактура, ведомость, кирим-чиқим дегандай, ишқилиб ёзаямиз-у, кам. Кейин, домлажон, ўзингиз биласиз, шеърнинг пулига Ҳиндистон филини берармиди ё кафтнинг қичиги қолармиди? Ҳар қалай, чой пулимиз топилиб турибди, домлажон, ганараримиз...

Кутилмаган жавобдан лабига учуқ тошгудай бўлган Замоний ёш бўлишига қарамай ёстикдай қорин қўйган бу безбетга ҳайрат билан тикилди:

— Қичигингизни энди билдим, ука. Бу илҳом деган қургурни пештахтанинг остидан изларкансиз-да! Э, яшанг-е, чой пули шоир...

1982 — 86 й.

13. ЖОНУ ЖИГАРЛАР ЁХУД ҲАСАДГҶЙНИНГ ҶЛИМИ

(1 парда 1 кўринишли сахна)

Иштирок этувчилар:

Соқича — 40 ёшдан сал ошган (лақаби “Ҳасад”).

Қурумсоқ — 50 ёшлар атрофида, (номига “иғво” сўзини қўшиб айтиш шарт).

Мирпўтти — 35-36 ёшларда (ўзи яхши одам бўлган. Ҳар икки нокасга қўшилган учун “Тухмат” лақабини олган).

Бола Араз — 12-13 ёшларда (ҚУРУМСОҚ иғвонинг ўғли, “Юмалоқ хат”ларни кўчириб бергувчи шогирдпеша).

(Воқеа шу кунларда бўлиб ўтган).

Қадимий услубда қурилган, равоқли, ойнаванд, кенг, серҳашам хона. Атрофдаги тоқчаларга чанг босган эски китоблар, турли хил чинниворлар тебриб қўйилган. Уй тўридан жой олган икки равоқдаги мис кўзалар, офтоблар, хитойи гулдонлар хонага чирой бериб турибди. Хона ўртасида хонтахта. Гирдига адас кўрпачалар ёзиллиқ, лўлаболишга ёнбошлаган СОҚИЧА ҳасаднинг қўлида пахта гулли пиёла. У хаёл оқушида чой сипқоради, дамбадам йўталади. Ҳар замон қоматини ростлаб, хонтахта устига энгашади. Қора қаламининг учини яккам-дуккам тукли энсиз манглайига “эговлаб”, пичирлаганча бир нималар ёза бошлайди. Асабиёлашади, ёзгани маъқул тушмайди шекилли, ўчиради, тагин киртайган кўзларини шуурсиз юлиб, лўлаболишга аста ёнбошлайди. Шу тахлитда анчагача хаёлга толади. Бир оздан сўнг ўрнидан шиддат билан кўзгалади. Қоғоз-қаламни хонтахта устидан олиб, бурчакдаги столга бориб ўтиради. Апил-тапил бир нималар ёзиб-чилади. Сўнг жилмаяди, керишади. Қора рангли телефон гўшагини кўтарганча рақам теради.

Соқича: Алло, Қурумсоқ акамнинг уйларими бу? Ие, сенми-сан, Аразбой? Нега бунча овозинг хириллаб қопти? Нима-нима? Музқаймоқ егандинг? Зормандадан озроқ есанг бўлмасмиди? Хўш, катта шаҳарда нима қилардинг? А-ҳа, дадалари тоғангиз билан “командировка” қилувдиларми? (гўшақни қўли билан тўсиб, ўзича) — Қойил Қурумсоқ иғво, яна бир шўринг қурғур устидан битган “юмалоқ хат”ингни шогирдпешангдан ташлаттириб кепсан-да). Ҳой, менга қара, Аразбой, ҳечқиси йўқ. Томоғингни тузалгиси келса, ҳеч нима кўрмагандай бўлиб кетасан, ҳа, шундай! Хўш, бу даданг қаерда?...

Нариги хонада дейсанми? Бир чақириб юбормайсаними, ота ўгил. Ҳа, шундоқ бўлсин. Соқивой амакимни зарил гаплари бор экан дегин. Хўп, борақол, мен кутаман. Трубкани қўйиб қўймагин тагин. *(Кутадди. Ғушакни қулоғидан узмаган ҳолда столдаги қорғизни қўлига олади. Мийғида кулиб сўзлайди)*. Мана энди Даврон Замонийнинг ҳолига маймунлар йиғлайди. Ҳа, ҳа, йиғламаса, йиғлатаман. Тоис, йиғлатамиз. То бу далилларни йиққунимча она сутим оғзимга келди. Кимларга хушомад қилмадим, кимларни аврамадим. Мирпўтти фитна қолмади, Шайдулло лаққи қолмади. Ҳазрат туҳматнинг ўзи ким-у, роса уч ой топонини ялағудай ялиндим. Ҳе, бу одамлар қизиқ экан. Қўрқамиз дейди, қўлга тушсак, расвои жаҳон бўламиз, дейди. Ҳой, кўкрагингда ёлинг борми, йигитмисан ўзи? Бу хатда имзойнинг бўлмаса, тагин уни ўз қўлинг билан ёзмасанг, нимасидан қўрқасан? Ҳозир ур-йиқит пайти бўлса, битта Замоний қуласа, нима қипти? Ахир кимлар қуламади, не-не казо-казолар калламуаллақ бўлмаётир? Аммо бу Замоний деганининг илдизи бунча мустаҳкам бўлмаса? Қанча тош отдим, ўзим панада туриб, бировлар қўли билан тебраттирдим, қилт этмади-я! Лекин эгилди, манави хатдан сўнг баттарроқ эгилади, ранглари заъфарон бўлади... Ҳа, ҳа, менинг бу галги наштагим чуқурроқ санчилади, жигарларини тилади, бағрини қон қилади... *(Соқичанинг қорғиз тутган қўллари беихтиёр қалтирайди, ўзини бир дам унуттади. Ғушак қўлидан тушиб кетади. Алланарсадан чўчиб, бирдан ҳушёрланади. Тезда ғушакни олиб, қулоғига туттади)*.

Б о л а р а з н и н г о в о з и: Алло, алло, ҳасад амаки, кармисиз, ботилмисиз? Эшитяпсизми? Нега жавоб бермайсиз?

С о қ и ч а: *(ўзича)*. Араз бўлмай кетгин, мараз. *(Ғушакка)* Мени нега ҳасад амаки дейсан, тирронча. Соқивой амакингман-ку! Эсинг жойидами ўзи?

Б о л а р а з: Кечирасиз, амаки. Сизни отам доим “ҳасад” деб чақирадилар-ку? Нима, “ҳасад” ёмон сўзми?

С о қ и ч а: *(чайналаб)*. Ёмонмас-у, аммо-лекин сен айтмагин бу сўзни, хўлими? Сенга ярашмайди. Хўш, менга қара, зумраша, ҚУРУМ-СОҚ иғво бор эканми уйда? Нега талмовсираяпсан, дадангни айта-япман.

Б о л а р а з: Ис, бу не деганингиз, амаки? Дадамнинг исмлари қачондан бери ўзгарган?

С о қ и ч а: Минг йилдан бери, агар билсанг. Аммо бунга ақлинг етмайди. Ҳа-ҳа, етмайди. Катта бўлсанг тушунасан бунақа гапларга. Сен яхписи, менга жавоб бер: даданг келадими ё йўқми телефонга?

Б о л а р а з: Дадам боягина чиқиб кетган эканлар, ҳасад амаки. Нима деб қўяй у кишига?

С о қ и ч а: Бало дегин, дард дегин!.. Ўшатмаса учратмас экан-да. Тавба! Ҳой, тирронча, менинг ўз исмим бор-а!.. Ё отангдай сенинг ҳам тилингга... *(шу пайт эшикдан гўшти устихонига, устихони гўштига ёпишган, ирkit кўзлари ич-ичига ботган, манглайида тўрттагина тиканак ўсган, бамисоли калтакесакка ўхшаш Қурумсоқ иғво бошини сарак-сарак қилганча кириб келади).*

Қ у р у м с о қ: Сўкинманг, шогирди азиз, зинҳор сўкинманг. Болага баробар бўлсангиз, обрўдан ажраласиз. Тагин бизнинг пушти камаримиздан бўлган соҳибқирон билан олишмоққа йўл бўлсин ўзларига. Шундоққина кўчадан ҳам овозингиз эшитилиб турибди. Яхшимас бу корингиз. Уйнинг гапини кўчага чиқармайдилар, ахир. Қалай, саломатмилар? Ҳормасинлар энди, донойи замон, ҳасади калон!

С о қ и ч а: Иллатнинг нақ боши сиз-да, иғво ака. Шу зумрашангиз билмай қолса нима бўларди лақабимизни?

Қ у р у м с о қ: Жуда қизиқсиз-да, Соқиддин. Сизнинг ҳам, менинг ҳам “юмалоқ хат”ларимизни шу болакай оқизмай-томизмай кўчириб бераётган бўлса, бир кунмас-бир кун билади-да кимлигимизни. Унинг қулоғи ҳозирдан пишгани яхши-да, ҳасадбой.

С о қ и ч а: Пихини ёргансиз-да, иғво ака. Шайтон келиб, сабоқ ўрганса арзийди сиздан.

Қ у р у м с о қ: Шайтонни қўя тулинг, мулло, ҳозирча ўзлари ҳам етиб ортадилар. Хўш, тайёрами битиклар? Мирпўтти тухмат, Шайдулло лаққи. Ҳазрат фитнадан олган далилларни киритдингизми?

С о қ и ч а: Барчасини, тақсир, барчасини. Оқизмай-томизмай шундай жойига қўйиб ёздимки, ўқисангиз қойил қоласиз. Мана энди Замонийнинг аҳволи ёмоний, кўрган куни зиндоний, кечмиши фиғоний бўлиши турган гап. *(Завқланиб кулади).*

Қ у р у м с о қ: *(ҳиринглайди).* Шоир бўп кетинг-е, мулло! Сизни шогирдликка бекорга танламаганман-да! Аслида устоздан ўзмаган шогирд шогирд эмас. Мен ҳам сиздайлигимда не-не устомонлардан сабоқ ўрганган эдим. Хусусан, шаҳри Шайхантавурда юрганимда машҳур Қоровой ғараз, Қилтириқ махсумларнинг қўлини ўпдим. Лозим келганида, уларнинг этагини кўзимга суртиб, товонларини ялаб-юлқадим. Ҳа, ишонинг бунга, мулло. Қарабсизки, кўп ўтмай Қурумсоқ иғво деган ном билан шуҳрат қозондим. Ҳе, нимасини айтасиз, Соқивой, менинг хуфя “нома”ларим кимларни қон қақшатиб, кимларни чилпарчин қилмади. Биронлар оиласидан, биронлар эса хонумонидан ажралди. Гоҳ ошкора, гоҳо зимдан тиг қайрардик. Кўксини чангаллаб, у дунёга жўнаганлар қанча, инфаркт бўлганларнинг са-

ногини ўзим ҳам билмайман. Яширин имзолар билан газиту журнолларга пилъетонлар ҳам бостирганман. Ҳа, энди ёзгандан кейин қула-тиш керакми, керак! Тўғри қулайдими, эгри қулайдими, бунинг нима аҳамияти бор? Бизу сизнинг мақсадимиз белидан чопишми — чопиш! Юмалатишми — юмалатиш! Жони узилса-ку, дуруст. Қайта у билан олишиб юрмайсан киши. Шундай эмасми, мулло?

С о қ и ч а: Қойилман сизга, тақсир! Бунақа фалсафани икки дунёдаям эшитмаганман. Нокаут қилишнинг роса рафторини олган-сиз, устозингизга балли-е! Тўғрисини айтсам, акамумлло, сизга ҳавас қиламан. Ҳеч нимадан тап тортмайсиз. Ёзганларингиз нуқул нишонга тегади. Нишонга тегмасаям, бир тебратиб қўяди-да. Нима бало, кас-бингизнинг бирор сири бормикан-а? Мана шу “юмалоқ”ни қорала-гунимча неча марта қора терга ботдим.

Қ у р у м с о қ: Обдан пишмагансиз-да, мулло. Қачонки ҳасад қобифидан чиқиб, мендай тамомила ифво йўлига ўтсангиз, қўлингиз қалтирамайдиган бўлади. Аввало, бировни нишонга уриш учун уни тиш остига олиб юриш керак. Лозим бўлса, унга яқинлашинг, кўнгли-ни топинг, ишқилиб, сир-асрорини ўрганинг. Сизга тажрибамдан битта воқсани гапириб берайми?

С о қ и ч а: Албатта, тақсир, қулоғим сизда!

Қ у р у м с о қ: Ижроқўмнинг эски раиси бор эди-ку, Фойдаев дегани. Шу одамнинг ишдан кетганига бир йилча бўлди-ёв. Қарасам, ҳеч нимани кўрмагандай бемалол юрибди. Тўхта, баччағар, сенинг ҳам жойинг фалон ерда. Айшингни сурганинг стар, дедим. Шартта ёздим мана бундай деб: “Ўртоқ милиция бошлиғи! Шунингизга маъ-лум қиламанки, Фойдаев ўтган кечаси бир дипломат олтин пулла-ри, гиламлари ва бошқа бойликларини Янгиқўрғондаги қариндоши Тошматовнинг уйига олиб келиб, яшириб қўйди. Тўсатдан келиб боссаларинг, иш силлиққина битади. Фақат менинг ёзганимни ҳеч ким билмасин. Янгиқўрғонлик Мустоқол”.

Хатни Аразбойга ёздириб, милиция яқинидаги почта қутисига келтириб ташладим. Икки кундан сўнг Янгиқўрғонга бориб, бир ошнамникида ҳеч нима билмагандай бўлиб ўтирдим. Кечаси тўс-тўполон бошланди. Тошматовнинг ҳовлисини ОБХСчилар илма-те-пик қилиб юборишди. Ҳеч нима топишолмагач, Фойдаев билан Тош-матовни районга, Тошматовнинг ҳушдан ажралган хотинини касал-хонага олиб кетишди.

С о қ и ч а: Кейин-чи, кейин нима бўлди?

Қ у р у м с о қ: Нима бўларди, Фойдаев билан Тошматовни қамаб қўйишди. Бойлигингни топиб берасан деб роса чиғириқдан

ўтказишган шекилли, иккаласи ҳам капчёни бўлиб қопти. Яқинда кўрдим.

С о қ и ч а: Бекорга жабр қилибсиз-да, бечораларга.

Қ у р у м с о қ: Ҳеч-да, Соқивой! Бу Фойдаев деганингизни миллионлаб пули бор. Қанча уй-жойларни, енгил машиналарни пуллаганини роса билиб олганман.

С о қ и ч а: Мана, ҳеч нарсa чиқмабди-ку! Балки лоф қилаётган-дирсиз?...

Қ у р у м с о қ: Ҳозир чиқмаган бўлса, кейинроқ чиқар. “Қора рўйхат”га илиндими, ишқилиб. Менга ана шуниси керак. Ўзини-ўзи еб юраверади. Кейин, аввалдан аламим бор эди Фойдасвда. “Қайн укамни шофёрликка олиб, янги машина бериб қўйинг” деганимда, унамаганди. Орқасидан тушиб, пайт пойлаб юргандим, мулло.

С о қ и ч а: Унда, тўғри қилибсиз, акамулло. Бизларни тан олмаганларнинг жазоси шу!

Қ у р у м с о қ: Хў-ўш, акнун муддаога кўчайлик. Қани, битганларингизни бир бошдан ўқинг-чи, камомади бўлса, айтиб турамен, тўлдирасиз.

С о қ и ч а: Жоним билан! *(Ингичка овозда чўзиб йўталади. Аввало чай қуйиб, ўзи ичади, кейин Қурумсоққа пиёлани узатади, яна йўталиб, ўқишга тутинади).* Мана, тингланг: “Давримизнинг атоқли раҳбари, кўп ҳурматли, Калонхон Калонович! Сизга ушбу арзномани Даврон Замоний бошлиқ бўлган идоранинг бир группа ходимлари ёзаётир. Муродимиз шулки, биз ёзаётган масалага шахсан ўзингиз аралашмасангиз, шаҳримиз раҳбарларининг қўлидан бир иш келиши даргумон. Нега деганда, Замонийнинг орқа суянчиқлари пойтахтгача ишлашади.

Қ у р у м с о қ: Тўхтанг, мулло, тўхтанг! Яхши бошлабсиз-у, ammo “пойтахтгача” калимасидан олдин “вилоят ҳамда” сўзларини қўшинг, ишончлироқ бўлади. Обкомда бир райондоши бор-ку, Шоясупов деган, ўшайм суянчиги унинг.

С о қ и ч а: Жула ҳушёрсиз-да, акамулло. Ҳар ерлан хабарингиз бор. Хўп, мана, кўпдик *(қоюзга бир нималар ёзади).*

Қ у р у м с о қ: Хў-ўш, давом этинг-чи.

С о қ и ч а: “Инчунин, қанча-қанча раҳбарлар бўшалиб кетса ҳам, бу одам ҳамон ўз вазифасида ишлаб келаётир. Ваҳоланки, Замоний бош бўлган идорада кўз кўриб, қулоқ эшитмаган воқеалар содир бўлаётир. Аввало, Замоний ўз атрофига қариндош-уруғлари, ҳамқишлоқларини тўплаган. Унинг ўзи меҳнат қонунларини бузиб келмоқда. Жумладан, Шоди Шокиров, Дилкаш Муродов деган ходимлари икки-уч жойда ишлаб, ярим маошларини бошлиққа чўзиб

туришади. Командировка учун тўланадиган тегишли ҳақнинг деярли саксон фоизини Замоний ўз шофёри билан ўзлаштириб келаётир.

Калонхон Калонович! Бу ёзганларимиз ҳали ҳолва. Даҳшатлисини айтсак, халқимизга кўп жафолар келтирган, бугун эса панжара ортида ётган Аюбхон Абдиевич билан Замонийнинг яқин муносабати бор эди. Замоний унинг кабинетига тўғридан-тўғри кириб чиқар эди. Қўшимчасига Аюбхон Абдиевичнинг докладларини, матбуотда ёритилган мақолаларини шу одам тайёрлаб берарди. Шу туфайли Аюбхон Абдиевич Замонийга ҳатто шахсий машина совға қилган эди.

Қ у р у м с о қ: Ана бу бошқа гап, Соқивой. “Тишлайдиган” жойини топибсиз-ку?

С о қ и ч а: Топамиз-да, тақсир! Буёғини эшитинг, қулоғи энди чиқади. Лойни елим билан қориштириб, юзларига шунақа чапландимки, сангтарош қирса ҳам қўзғатолмайди.

Қ у р у м с о қ: Қани, қани, қулоғим сизда.

С о қ и ч а: *(йўтали хуруж қилади, хирллаб нафаси тиқилгудек бўлади, тамшанади)*. Бу кургур йўтал ҳам қолмади-қолмади-да.

Қ у р у м с о қ: Соқивой, бу... ўпкадан қолмаптим дейман. Кўзларингиз хонасидан чиқай-чиқай дейди-я! Худо ўзи асрасин, бундоқ, даволанишни ҳам ўйланг.

С о қ и ч а: Албатта, албатта, акамулло. Мана шу бошлаган ишимиз охирига етиб, Замоний қулаган куни отдай бўлиб кетаман. Бунга имонингиз комил бўлсин.

Қ у р у м с о қ: Наҳотки, бу илма-тешик ўпкангизнинг тузалиши Замонийнинг “тахт”дан қулашига боғлиқ бўлса, мулло?

С о қ и ч а: Боғлиқ-да, акамулло. Шу одам тик юрар экан, менга ҳам, сизга ҳам ўрин йўқ бу ерларда. Ахир унинг обрўси кун сайин ошиб бораётир. Яқинда обкомга аъзо бўлди у нокас. Эрта-индин яна юқорироқ лавозимга кўтарилиши турган гап. Ана унда қийин бўлади сизу менга. Унинг ҳамма гапдан хабари бор экан. “Менинг ортимдан кимлар бўхтон хатлари ёзиб юрганини аниқ биламан” дебди у.

Қ у р у м с о қ: Хўш- хўш-ш, кимга айтибди?

С о қ и ч а: Мирпўтти тухматга! Ўтган куни кабинетига чақириб, рўйи рост шундай дебди.

Қ у р у м с о қ: Шунақа денг? Шайдулло лаққи тағин сотиб қўйган бўлса-я? У аблаҳ боланинг деворчаси пастроқ. Тунов куни ишимни ўзгартираман деб юрганди. Замоний унга ёғлироқ вазифани ваъда қилган бўлса, ўзини садоқатли кўрсатиш учун оғзидан гуллаган-қўйган-да!

С о қ и ч а: Эҳтимолдан холи эмас. Ифво ака, тоис, акамулло, бу

боланинг эртагаёқ оғзини пойлаш керак. Йўқ, яхшиси, устидан ёзамиз. Унинг ҳам қингир ишлари анча-мунча.

Қ у р у м с о қ: Ичимсиз-да, Соқивой ҳасад, ичимсиз. Ўз гу-маштангни йўқотишнинг осон йўли шу. Устидан ёздингми, тамом, ўзи билан ўзи овора бўлиб қолади. Қарабсизки, то қаддини ростлаб олгунча, бизнинг режаларимиз амалга ошади. Ана ўшанда у сотқин бола билан бошқачасига гаплашаверамиз.

С о қ и ч а: Пир бўлиб кетинг-е, акамулло. Ҳатто Яго ҳам бундай мулоҳаза қилолмаса керак. Қари билганни пари билмайди, деганларича бор. Қойил!

Қ у р у м с о қ: Кўпам қари эмасман, Соқивой. Бунинг ҳаммаси тажрибадан. Ҳа, энди неча йиллардан бери ошигимиз олчи. Сиз ҳам анойилардан эмассиз, мулло, тулкининг насибасини оғзидан юлиб оладиган бўлгансиз.

С о қ и ч а: Ўзлари устоз бўлгач, чиниқаверамиз-да, акамулло.

Қ у р у м с о қ: Бўлди, кўп эзилманг. Қани, қолган жойидан давом этинг.

С о қ и ч а: Хўп, хўп, устоз, хафа бўлманг, омади гапни айтдим-да. *(Совиган чойдан ҳўплайди, йўталади, ўқишда давом этади)* “Булардан тапқари Замоний маиший жиҳатдан ўта бузуқ одам. У котибаси Мусалламхон билан кўпдан бери дон олишиб юради”.

Қ у р у м с о қ: Иби, иби, буниси қандоқ бўлди? Мусалламхон унинг идорасидан кетганига уч-тўрт йил бўлган, шекилли.

С о қ и ч а: Нима фарқ қилди, акамулло? Шу одамни бадном қилишимиз керакми, керак! Мусалламхоннинг унинг кўлида ишлагани ростми, рост! Раз шундай экан, бунинг нимаси ёлғон? Ҳозир ҳам ўйнаши экан деб ўйлашади. Ё нотўғрими?

Қ у р у м с о қ: Ҳар қалай... Ҳа, майли, кетаверсин. Чиқмаган жондан умид дейдилар. Гумонроқ бўлса ҳамки, битта айб-да шуям. Қани, бу ёғини эшитайлик, давом этинг.

С о қ и ч а: *(яна қоғозга тикилади)*. “Энг аянчлиси шундаки, Замоний сиёсий жиҳатдан душман шахс. Ҳурматли Калонхон Калонович! У сизнинг ва бошқа ҳукумат одамлари шаънига нолойиқ сўзларни ганириб юради. Гўё сиз... *(Шу пайт ҳўлида Мирпўтти тўҳмат пайдо бўлади)*”.

Қ у р у м с о қ: *(секин)*. Бу аблаҳни сиз чақирганмидингиз?

С о қ и ч а: Йўқ, йўқ, айтилмаган жойда ҳам итдек пайдо бўлаверади бу ярамас. Нимаям қиламиз, майли, эшитсин. Фаолиятимиздан хабари бор бунинг ҳам.

М и р п ў т т и т у ҳ м а т: Ёппасига салом, коллегалар! *(Ухонага кира солиб, ҳамтавоқлари билан бир-бир кўришади, стулга бемўлазамат*

ўтиради). Биз ҳам тинглайлик “савту наво”ларингизни. Қани, авжи баландми, пастми?

Қ у р у м с о қ: Доим гапнинг белига тепиб юрасан, тухмат! Нима бало, пойлаб келдингми? Қани ошга пашша бўлмай ўтир-чи, дардинг бўлса, кейин айтарсан. Хўш-ш, давом этинг, Соқивой. Ўзиям роса чўздингиз-да!

С о қ и ч а: Бир абзацгина қолди, акамулло. Финали, тоис, кульминацияси! (*Йўналиб ўқий бошлайди*) Гўё сиз халқимизнинг ашаддий душмани экансиз, сизни саводсиз ва миллатчи дейди бу нокас. Аслини олганда, Замонийнинг ўзи шунақа. У партиямизни алдаб, КПСС Устави талабларини қўпол равишда бузиб юрибди. Жуда катта маош олса ҳам, партия взносларини тўлиқ тўламайди. Буни жиддий текширсалар, унинг бутун сир-асрори маълум бўлади-қолади. Калонхон Калонович! Айтинг-чи, ўта маҳаллийчи, маиший жиҳатдан бузуқ, сиёсий гўр, Аюбхон Абдиевичдай халқнинг душмани билан яқин муносабатда бўлган кимса шундай масъул илорада ишлашга лойиқмикан? Албатта, йўқ! Бундай кишини орадан тез қўтариб ташлатгирмасангиз, биз Марказгача ёзишга мажбур бўламиз.

Сиздан мадад кутиб, бир группа ходимлар...”

(*Соқича ҳасад қоғозни буклаб, алаһимадан ҳадиксирагандай Қурумсоқ итвога юзланади*). Энди, акамулло, бир маслаҳат... Ўзингга эҳтиёт бўл, деган гап ҳам бор. Агар рози бўлсангиз, шу номани ўрисчага ағдарсак.

Қ у р у м с о қ: Ким ағдаради? Ишончли таржимон борми?

С о қ и ч а: Бор! Бир чалаўрис заифа билан яқиндан танишдим. У бурноғи йили Замонийнинг идорасига ишга кирмоқчи бўлганида рад жавоби олган экан. Шунинг бировдан эшитган эдим. Суриштирсам, рост деди. Заифанинг аламларини кўзгадим. Ўзиям жуда шайланиб юрган экан. Ёзганингни олиб кел, кўксини тепадиган қилиб бераман, дейди. Қалай, мақбулми?

Қ у р у м с о қ: Қалай эмас, олтин! Роса қотирибсиз. Зўрсиз-да, Соқивой. Таржимани бугундан кечиктирманг. Мана энди Замоний асфаласофилинга кетади. Насиб бўлса, эртага кечқурун Шайхантавурга учаман. Хатни ўша ерда машинкалатиб, ўз қўлим билан элтиб ташлайман. Яна бир ҳафтадан сўнг томоша бошланади. Бир ёқда парткомиссия, бир ёқда халқ контроли, терговчиларни айтмайсизми? (Тантанали оҳангда). Хуллас, эй Даврон Замоний, тайёргарлигингни кўр, сенинг ҳам қулайдиган замонинг келди. Агар ошнаоғайниларимни ишга солиб, курсингга ўтириб олсам, манови жиғарларимни ҳам (Соқича билан Мирпўттинни кўрсатади) қаватимга

оламан. Ҳа, ҳа, сенларни ўринбосарларим қилиб тайинлайман. Давру даврон бизники бўлади.

(Булларнинг хитти-ҳаракатларини жимгина кўзатиб ўтирган Мирпўтти тухмат бошини сарак-сарак қилади, истеҳзоли кулади. Кейин чуқур нафас олиб, ўрнидан қўзғилади).

Мирпўтти: Ҳеч нима бўлмайди. жону жигарлар, кечикдиларинг, тўғриси, кечикдик.

Соқича: Нима, н-нима? К-кечикдик?

Қурумсоқ: Қ-қанақасига кечикдик? О-о-очикроқ с-сўзла!

Мирпўтти: Кечикканимиз шундаки, кеча Даврон Замоний-ни пойтахтга чақиринган экан.

Соқича: Қурумсоқ: (иккаласи бараварига). Н-нимага чақиринди?

Мирпўтти: Чақиргилари келгач, чақиринган-да! Бизга маслаҳат қилишармиди? Уни ишга таклиф қилишибди, министрликка!

Қурумсоқ: А?

Мирпўтти: Ҳа, ҳа, ишонинг. Министрликка! Бугун Замоний идорасидагилар билан хайрлашиб, пойтахтга қайта жўнаб кетибди.

Соқича: Энди бу хат н-нима бўлади?

Мирпўтти: Бурнингни арт бу хатинг билан, ўзим айтувдим-а, Замоний ҳалол, инсофли, диёнатли одам, ёзган билан фойда қилмайсизлар деб! Мени қўярда-қўймай давраларингга қўшдиларинг. Биримиз ҳасад, иккинчимиз иғво, яна биримиз тухмат бўлиб, бечоранинг пайини қирқмоқчи бўлдик, ёлгон-бўхтонлар тўқидик. Мана, оқибати. Ҳақиқат эгилса ҳам, синмайди, деганлари рост экан. Мен ҳаммасини тушундим. Хато қилган эканман. Бугундан бошлаб, сизлар мени, мен сизларни танитайман. Баттар бўлинглар! *(Хонадан чиқади).*

Қурумсоқ: Т-тўхта, ҳой номард, қаёққа қочасан?

Соқича: Қ-қаёққа қоч-қоч.. *(Нифаси бўғилади. Кейин аянчли йўтала бошлайди. Ранглари кўкаради, кўзлари бақрайганча томоғини икки қўллаб тутиб, оғир кулайди).*

Қурумсоқ: *(хайратдан бақрайди, талмовсирайди).* Соқ-соқивой, ҳасадилло, ҳасадим. Мен энди н-нима қиламан? Наҳотки, менинг ҳам куним битган бўлса? Дод, Замоний дастидан!.. *(бошини чангаллаб қолади).*

1987 йил, июль.

ДЕНОВ ҚИШЛОҒИ ҲАНГОМАЛАРИ

(туркум)

1. “МАН БОЙ — БУ ГАДОЙ...”

Гадоймурод қишлоқдаги сабзавот дўконида мудирлик қилар экан. Бир куни дўсти Боймурод келиб, унга дарлини ёрибди:

— Журажон, бир арава сабзи-пиёзим бор. Сотмасам, ириб-чириб кетади. Йўқ дема, шуни Фиждувонга элтиб, пуллаб келайлик. Биласан, менинг савдо-сотиққа укувим йўқроқ. Чой пулингни дувайной қилиб тўлайман.

Гадоймурод у дебди, Боймурод бу дебди, хуллас, икковлон Фиждувонга йўл олишибди. Бахтга қарши, йўлда уларни миршаблар тўхта-тишибди.

— Хўш, — дебди бақалоқдан келган, пағонида бир тилимгина қизил ямоқли миршаб, — сабзининг ҳужжатини кўрсатинг-чи.

— Ҳужжат?... — дебди энсаси қотиброқ Гадоймурод. — Ҳужжат ана бу — Бой!

— Ким?!

— Ана у Бой деяпман-ку, — дея дўстини имлаб кўрсатибди яна Гадоймурод.

Миршаб аввалига Боймуродга, кейин Гадоймуродга ҳайратомуз тикилибди. Қараса, икковиям ўртаҳол, уст-бошлари юпун. Бой деганининг оёғида нимдош этик, эғнида шалвираган чопон. Миршаб бирданига ғазабга мишибди:

— Кўрсатиб кўяман сен олибсотарларга. Совет милиционерини мазах қиладиганнинг жойи — турма. Қани бошпуртларингни кўрсатинглар-чи.

— Бошпуртимиз йўқ, ўртоқ начайлик, — дебди Боймурод ялинганнамо. — Биз деҳқонмиз. Ортиқча сабзи-пиёзимизни бозорга элта-япмиз, холос.

— Кўп маҳмаданалик қилма, — бақирибди яна миршаб қўлига қоғоз-қалам олиб, — сани отинг нима?

— Бой! — дебди Боймурод.

— Сеники-чи?

— Гадой! — дебди Гадоймурод.

— А-ҳа. Шунақами ҳали. Совет замонасида бой йўқ, гадой ҳам йўқ, — дея газабга тушибди миршаб тутакиб, — энди сенлар билан начайликнинг ўзи гаплашади. Қани, олдинга туш, ҳайда аравангни!

Боймурод “укажон” дея, Гадоймурод “акажон” дея ялинсалар ҳам, миршаб эшитмаганга олибди. У мотоциклига миниб олдин-олдин, булар аравага тушиб, кейиндан йўлга тушибдилар.

— Сабзи-пиёзинг бошингни есин, — дебди Гадоймурод маъюс, — энди онангни Учқўрғондан кўрасан.

— Жўражон, юракдан борми? — дебди Боймурод бежавотир. — Буларни каттасидан эмас, кичкинасидан кўрқ. Нима, бизни пишириб ермиди миршаббоши. Зўр бўлса, сабзимизни олади-да...

Ғиждувонга етиб келишгач, бақалоқ миршаб уларни миршабхонага етаклаб олиб кирибди. Навбатчига нималарнидир тайинлаб, ўзи ён тарафдаги хонага йўналибди. Бироздан сўнг поғонида учта юлдузи бор, оқ сочли, басавлат бошлиқ уларни қабул қилибди.

— Хўш, бойу камбағаллар, аҳвол қалай? — дебди у бир сирни илғагандай.

— Аҳволимиз... кўриб турганингиздай, — елка қисибди Боймурод.

— Қаердансизлар?

— Денавдан. Шофирконни Денавидан.

— А-ҳа, демак Жилвондансизлар? Шунақами?

— Шунақа, ўртоқ начайлик!

— Отингиз нима?

— Бой!

Бошлиқ бирдан хохолабди. Кейин астойдил уқтирибди:

— Тўлиқ айтинг, исми-фамилиянгиз нима?

— Бо-й-й... Боймурод Шомуродов!

— Сизники-чи?

— Гадой-й... Гадоймурод Жўрамуродов!

— Гап бундоқ бўпти-да, жўралар. Исми шарифингизни тўлиқ айтганингизда бундай хафагарчиликка ўрин йўқ эди. Хўп, майли, энди омон бўлинглар, — бир-бир хайрлашибди бошлиқ улар билан. Кейин бақалоқ миршабга тайинлабди:

— Ўртоқ сержант, буларни бозорга элтиб, яхши жойга ўрнаштинг. Бирор киши хафа қилса, ўзингиз жавоб берасиз.

— Ест, ўртоқ начайлик!

Боймурод миршабхонадан чиқишда Гадоймуроднинг қулогига шивирлабди:

— ГадоЙ бўлмаЙ ўл... Сенга айтмабмидим, буларни каттасидан қўрқма деб...

ГадоЙмурод ҳам бўш келмабди:

— Бой бўлмаЙ илойим гадоЙ бўл, сабзи-пиёзинг деб сал қолмаса, эшак-аравамдан ажралувдим-а...

2. “САБЗИ ПИИДИ...”

ГадоЙмуродга “памилдори” десангиз, “хўш-ше” дейди. Мабодо, “памилдори экасизми” деб сўрасангиз, “сабзи экамиз, сабзи” дейди жиғибийрони чиқиб. Бунинг қизиқ тарихи бор, албатта...

Экин-тикин авж олган кунларнинг бирида ГадоЙмурод Боймуроднинг уйига келибди. Қараса, Боймурод томорқасига у-бу экиб юрибди.

— Ҳорма, Бой! Ўзи дейман, минг хил нарса экибсан-ов?

— Бор бўл, ГадоЙ! Эқдим, жўра. Битта кам айтдинг. Бир минг бир хил нарса эқдим.

— Сира паст тушмайсан-да. Саники доим битта юқори туради. Ўв, манга қара, памилдори ҳам эқдингми?

— Бўлмаса-чи? Эқдим, “Волгоградский” сортидан. Икки ойдан сўнг келавер. Санга ўхшаб, иритиб-чиритиб сотмайман. Бепул олиб кетаверасан.

— Кўн бодилик қилма, жўра. Сен ҳам пихини ёрган шайтонсан... Ке, қуй, бир-биримизнинг сиримизни очмайлик. Бу “Волгоградский”ингни уругидан қолдими, йўқми?

— Бор, жўражон. Сенга атаб обқўйганман. Қанча керак?

— Уч сотихча ерни тайёрлаб қўйганман. Шунга яраша бер.

— Бўпти-да, бизда уруг дегани сероб, деҳқончилик ...

Боймурод шундай дея икки гугурт қутини тўлдириб, уруг берибди. ГадоЙмурод уйига келиб, текин уругни ерга қадабди. Орадан кунлар ўтиб, майсалар бўй чўза бошлабди. Баъзилари гулга ҳам кирибди. Бир куни Рўзиқул агроном унинг ҳовлисига кирибди. Қараса, экинлар авжида. Айниқса, “памилдори”. У ҳайратланиб тураркан, ГадоЙмурод уйдан чиқиб кела бошлабди.

— ГадоЙ ака, — дебди Рўзиқул мийиғида кулиб, — бу дейман, янгамиз қизил қалампирга бошқоронғи бўлганларми, шунча жойга экибсиз-а?!

— Нима, нима? Қалампир дейсанми? Кечирасан, бу “Волгог-

радский” сорт памилдори. Боймурод зўр деҳқон-ку. Уругини ушандан олганман.

Рўзиқул қийқириб кулибди.

— Боймурод сизни туширмаса, кимни туширарди, жиннивой? Бу нақ қизил қалампирнинг ўзи-ку!

— Шундай дегин. Вой, энағар Боймурод-а! Бир қутиси етарли десамам. қўярда-қўймай, икки гугурт қутини тўлдириб берди-я уругини. Яна “Волгоградский” деганига ўлайми? Вой, хунаса-я! Вой, зангар-а...

Гадоймурод жаҳлдан тушиб, қараса, Рўзиқул қорнини ушлаганча ҳамон қийқириб куляпти.

— Укажон, — дебди у кулишини ҳам, йиғлашини ҳам билмай, — менга қара, ман битта зиёфатга қарздор. Анави қўчқорни сўяман. Йўқ десанг, бузоқни. Мани шарманда қилма, шу гап шу ҳошида қолсин.

— Бўпти, Гадой ака. Сизнинг обрўйингиз бизга ҳам керак, — дебди Рўзиқул кулганча тўй таклифномасини унинг қўлига тутқазиб. Албатта, боринг лекин...

— Бораман, укажон, бел боғлаб хизмат қиламан...

Орадан ўн-ўн беш дақиқа ўтар-ўтмас, унинг уйидаги телефон жиринглабди. Гадоймурод дастакни кўтариб, қулоғига тутибди:

— Гадой ака, памилдорингиз пишибди. Қутлуг бўлсин. Уч-тўрт кило керак эди. Борайинми?

— Сабзи пишди, ука! Сабзи... Саб-з-з...

Телефондан кимнингдир қийқириқ кулгиси эшитилибди ва “қийғ, қийғ” деган сўнгсиз овоз тарала бошлабди...

3. “ҚИЗИЛ ШОЛҒОМЧА”

Кунлар, ойлар ўтиб, “қизил қалампир” воқеаси хийла совиеса ҳамки, Гадоймуроднинг эсидан сира чиқмаскан. Ҳар гал Боймуродни кўрганида “ҳа, саними, шошмай тур. Саниям пешонангга битта лақабни муҳрлатмасам, Гадой отимни бошқа қўяман” деб қўяркан ичида.

Ҳаш-паш дегунча янаги баҳор келиб, экин-тикинлар бошланибди. Қишлоқда яккаю ягона эмасми, Гадоймуроднинг дўкони кеч оқшомгача ёпилмаскан. Биров сабзи-пиёз уруги деб кирса, биров

нолғом, лавлаги, бойимжон ва ҳоказо экинларнинг уруғини сўрайди. Бир намозином пайти дўконга Боймурод кириб кепти.

— Салом, жўражон! Қалайсан? Соқолни Худойкулни патагидай ўстириб юборибсан-ку, — деб пешвоз чиқибди унга Гадоймурод, — бунча кўринмай кетдинг?

— Нимасини сўрайсан, жўра! Иш кўп. Лекин манга қара, жуда боди бўлиб кетибсан. Иягингда тўрттагина тукинг бўлсаям, ҳар куни соқол қиртишлаганинг-қиртишлаган. Кўсалигингни тан олгин-да, номард!

— Бўлди, кўп ҳаддингдан ошма. Биласан-ку, камситишга тоқатим йўқроқ.

— Ана, айтдим-ку, боди бўлгансан деб. Сан мазах қилсанг, майли. Бизники дарров жон чиқарингга суқилади-я?!

— Нима десанг де, лекин кўса деб айтма-да, жўра. Нима қилай, худо бергани шу бўлса?

— Узр, жўра, кўп хафа бўлма. Соқолинг бўлмаса ҳам, бировдан кам жойинг йўқ. Шу дўконинг омон бўлса, соқол масаласи ўз-ўзидан ҳал бўлиб кетади. Шу памилдоридан тўйиб-тўйиб еявер. Ашур беданавозни ўтпоясидай говлаб кетмаса, отимни бошқа қўяман.

— Отинг қурсин-да, ҳе энағар, сенга худо бас келмаса, бандаси бас келолмайди. Хў-ўш, — деди Гадоймурод мийиғида куларкан, боин силкиб, — нимага келувдинг?

— Биласанми, жўра, — деди Боймурод жиддий оҳангда, — шу десанг, томорқага ҳар йил сабзи-пиёз, бодиринг-модиринг экавериб, ерни ориқлатиб қўйдим, шекилли. Шундай саломалекум босиб кетади. Бу йил йўнғичқа экмоччман. Алмашлаб экиш дегандай...

— Жуда яхши-да!

— Ичимсан-да, Гадой. — Қувониб кетди Боймурод, — бугун Умар мўйловдан эшитдим. Шўркўлдан уруғ опкелибсанми?

— Обкелдим, жўра, Самарқанддан? Биласан-ку. Самарқандни ўти зўр бўлади. Чойгаям кўниб сотади баъзи қизиталоқлари. Эшитгансан-а?

— Эшитганман. Худо ҳар кимга инсоф берсин. Лекин мани хурсанд қилдинг, жўра. Ўлча ўша уруғингдан, — деди Боймурод белбоғини ечиб, пештахта устига ёркан.

— Томарқанг ўн сотихча келади-а? — сўради Гадоймурод жиддий оҳангда, — манови қоғоз халтага бир килоча уруғни солиб қўювдим. Санга бемалол етади. Аммо менга қара. Ўтни, одатда, тонг қоронғусида экадилар. Нам қочмайди-да ердан. Шундай қилсанг, бурд сени-

ки. Бир ҳафтага қолмай, униб чиқади. Бизниям, жўра, деҳқончиликдан хабаримиз бор.

Боймурод пулни тўлагач, жўрасига раҳмат айтиб, уйига қайтибди. Наридан-бери овқатланибди. Бола-чақаси билан кун бўйи ер ағдариб, чарчаган эмасми, тезда уйқуга кетибди.

Билмадик, хўрозлар Боймуродними. ёки Боймурод хўрозларни уйғотадими, ҳар қалай, саҳарлаб ўриндан туриш унга азалий одат. Хусусан, бу тонгда, уни муҳим юмуш ҳам кутиб турганди. Боймурод қўл-бетини ювгач, икки ўғли, хотини, қизини ҳам уйғотиб, ҳар бирига кетмону хаскашак тутқазди. Ўзи қоғоз халтадаги уруғни белбоғига бўшатиб, “Бисмиллоҳир раҳмонир раҳим” деб ишга киришди. Ҳаш-паш дегунча уруғ сепиб бўлинди. Кейин у оғилхонадан сербаргина тахта келтириб, икки учига арғамчи боғлади. Сўнгра унга кичик ўғлини ўтқазиб, ўзи ва катта ўғил “хўкиз” бўлганча молалай бошлашди. Шу тариқа ўт экиш кун чиққунча давом этди.

— Дада! — деди ниҳоят ота зуғумидан қутулган Фиёсжон устбошини қоқаркан. — Шу ишни уйқудан қолиб, қоронғида қилиш зарилмиди? Чошгоҳроқда ҳам эксак бўларди-ку.

— Ўви, бола, менга ақл ўргатма. Эсингдан чиқарма: ўтни саҳарлаб экадилар. Ердан нам кўтарилмай. Билдинг?

— Тўгрику-я, лекин, дада, шу экинингиз ўт уруғига ўхшамайдими, дейман.

— Нима? Ман ўттиз йил деҳқончилик қилиб, ўт уруғини танимасканманми? Қани бор, чойингни тезда ичиб, мактабингга жўна. Ҳе, маҳмадона!

Шундай қилиб, орадан тўрт-беш кун ўтибди. Деҳқончиликка мадад дегандай, бу орада ёмғир ҳам ёғибди. Боймурод бир саҳар қараса, ер бетини текис майсалар қоплаган. “Зап деҳқонман-да, — деб ўйлабди у хурсанд бўлганидан. — хатосиз унибди-я! Отангга раҳмат-е, Галоймурод, уруғни зўридан берибсан-да, жўра”. Боймурод ерига қиши билан маҳаллий ўғитни қалаштирганми, майсалар кун сайин ўса бошлабди.

— Дада, — дебди Фиёсжон бир саҳар майсаларга астойдил тикилиб, — буларингиз йўнғичқа ўтга ўхшамайди-ку.

— Ўв, маҳмадона, — дея танбеҳ бера бошлабди яна ота, — бу янги нав ўт. Самарқандники! Буни самарқандликлар қуришиб, чойга ҳам қўшиб сотадилар, тушундингми, каллаварам!

— Тушундим, дада. Аммо бу — ўт эмас, редиска! Редиска! Ишонмасангиз, Мавлон бобонинг ҳовлисига қаранг, у кишиям ўт эккан-

лар. Ман кеча кўрдим. Сизни Гадоё тоға аҳмоқ қилганлар, — дея кўчага отилибди Ғиёсжон.

— А? — дебди Боймурод ўғлининг ортидан анграйганча, — нахотки Гадоёмурод мани туширган бўлса? Ё бултурги қасдини олганмикан?... У шундай ўйда дарвозадан чиқса, Мавлон бобо томорқасига сув очаётган экан. Кўришишгач:

— Отаҳон, — дебди у бамайлихогир ўғлининг гумонини аниқламоқчи бўлиб, — Ҳовлига янги нав ўт экувдим. Бир кўриб қўймайсизми? Гадоёмурод уругини Самарқанддан обкелган экан.

— Ие, болам. Ўтнинг янги нави чиқибди. Эпитмадим-ку! — дея чол дарвозага йўналибди, — бир кўриб қўйсак, зарар қилмас.

Мавлон бобо қўшқулоқ майсаларга бироз тикилгач, бирдан қаҳқаҳ кула бошлабди:

— Бу қизил шолғомча-ку, Боймуродбой, редиска! Уругини кимдан олдим дедингиз?

— Гадоёмуроддан!

— Ҳа, энди болам, тегирмон ҳам навбати билан деганлар. Буям қизил қалампир воқеасидай гап. Гадоёмуроддан койиниб юрманг яна.

— Энди, отаҳон, сиздан бир илтимос, — дея ялинибди Боймурод чув тушганига иқрор бўлиб, — гап шу ерда қолсин. Ман бир зиёфатга қарздор.

— Хўп, айланай, болам. Биз гапни кўчага чиқарадиганлардан эмасмиз, — хохолаганча дарвозага қараб йўналибди Мавлон бобо.

Орадан ўн беш-йигирма дақиқа ўтгач, телефон жиринглабди. Боймурод гўшакни кўтарибди:

— Ака, Бой, — овоз келибди ундан, — йўнғичқа ўтингиз ўроққа келганмиш. Пулини нақд бераман. Бир аравасини ўриб, бизникига жўнатынг, моллар оч. Илтимос...

— Қизил шолғомча керак эмасми, ўв энагар Гадоё?!

Гўшакдан босинқи кулги эшитилибди...

1994 йил, июнь.

АДИБЛАР БУХОРОДА

(туркум)

1. САИД АҲМАД БУХОРОДА

1. “БУХОРОДА ҲАМ ЕР ҚИМИРЛАЙДИМИ?”

1976 йилнинг авжи баҳор пайтлари эди. Ардоқли ва мумтоз шоира опамиз Саида Зуннунова (илоҳим қабрлари нурга тўлсин) таваллудининг 50 йиллиги Бухорода ҳам нишонланиши керак эди. Тайёргарлигимиз зўр: уч-тўрт жойда учрашувлар белгиланган. Матракадан бир кун олдин (қайси кунлиги аниқ эсимда йўқ) оқшом соат ўнларда устоз Саид Аҳмад, Саида опа, Ойдин Ҳожиёваларни кутиб олдик. Улар Самарқанддан кечроқ чиққанлари боис кечикканларини айтиб, узр сўрашди. Меҳмонларни яқинда фойдаланишга топширилган басавлат “Бухоро” меҳмонхонасига жойлаштирдик.

— Қалайсан, шоир, — дедилар Саид Аҳмад домла жомадонларини жой-жойига қўйиб, ювиниб-тараниб олганларидан сўнг, — яхши юрибсанми?

— Раҳмат, домла, ёмонмас.

— Қўй-чи, сан бола бизни нечанчи қаватга обчиқдинг?

— Ўн биринчи қаватга, хонангиз — люкс, домла.

— Люксинг қурсин, пастроғи йўқмиди? Бу ердан тушишимизни ўйламабсан-да... Қани, бир айвончасини кўрсат менга бу люксингни.

Бирин-кетин айвон (балкон)га чиқдик. Устоз бир дам нурларга чулганган эски шаҳар обидаларига тикилиб тургач, пастга қарадилар.

— Вой-буй, жуда даҳшат-ку, — дедилар бош тебратиб. — Ўвв шоир бола, ростингни айт. Бухорода ҳам ер қимирлайдимиз, йўқми?

— Зилзила демоқчимисиз?

— Ҳа-да, болам.

— Қўрқманг, домла. Бухоро сейсмик зонага кирмайди, қимирласа ҳозиргача қимирларди-да.

— Ўвв болам, худо билади, деб айт. Биласан-ку, худонинг каромати бисёр. Ҳозир бориб, учта парашют топиб келтирасан. Мабодо, ер қимирласа, опаларинг билан пастга сакраймиз...

Кула-кула меҳмонлар билан хайрлашиб, уйга жўнадим. Ё рабким, устознинг кўнглига солган эканми, ё башоратми, эрталаб соат 8 ларда шундай кучли зилзила бўлдики, Бухоройи шариф бунақасини ҳеч қачон кўрмаган бўлса керак. Ўша дақиқаларда меҳмонхонага

яқинлашган эдим. Машина рули қўлимдан чиқиб кетди... Қарасам, қўрқувдан бақирган ким, вой-пойлаган ким, хуллас, даҳшат эди. Бироз саросимадан сўнг меҳмонхонага югурдим. Не кўз билан кўрай-ки, пастда — биринчи қават йўлагига Саид Аҳмад домла, Саида опа. Ойдинхонлар қалт-қалт титраб туришар, рангларида ранг қолмаган эди.

— Ўвв бола-я, пишмаган бола, — дея менга норози қиёфада гапира кетдилар устоз, — бунақа дабдабали жойдан кўра биззи битта вайрона дала шийпонига жойлаштирсанг бўлмасмиди. Абқўмингдан ўргилай сани, югур опангга сув топиб кел, адоий тамом бўлди-ку бечора.

Гўё Бухорода зилзила бўлганига, азиз меҳмонларнинг огир аҳволга тушишларига ўзим айбдордек, дўконга қараб югурдим...

2. “БУ БИНОНИ “ЦК ЧА”, БУНИСИНИ “ШУМ” ДЕБ АТАНГ...”

Саид Аҳмад домланинг 60 йиллик юбилейлари арафаси эди. Авжи баҳорда устозни Бухорога таклиф этдик. Илтимосимиз инобатга олин-гач, домлани энг аввал Шофирконга олиб борадиган бўлдик. Бу ерда Жўрақул Орипов деган киши туман фирқа кўмитасининг биринчи котиби бўлиб ишларди. Уруш кечган, ниҳоятда хоксор, олий мактаблар таълимини кўрмаган бўлса-да, деҳқончиликни пухта эгалла-ган пок ва солдадил раҳбар эди (жойлари жаннатга бўлсин, илоҳо)...

Устозни райком биноси олдида гулларга кўмиб, самимий кутиб олишди. Саид Аҳмад домла аввалдан танишлиги боис Жўрақул Ори-пов билан бағирлашиб кўришди, сўнг бошқалар билан ҳам. Шу ер-нинг ўзида қизгин суҳбат бошланиб кетди. Қийқириқ, кулги авж олди...

— Сиз зўр шоирсиз-да, Саид Аҳмад ака, — деди устознинг қўлти-ғидан қўлини ўтказиб олган Жўрақул Орипов, — мана энди, оғай-ни, бизни ишларимизга ҳам бир баҳо беринг.

— Қайси ишларингизга, райқўм бобо?

Жўрақул ака домлани чеккароққа бошлади.

— Мана бу уч қаватли бинони бир йилда қурдик. Райқўмни янги биноси, СССРнинг гербини кўринг, гербини. А, шу гербни баланд-роғига байроқ ўрнатамиз. А, мана бу бино эса бизнинг янги “ЦУМ”и-миз, яъни централни универсални магазин. Қалай?

— Зўр, Жўрақул ака, — деди Саид Аҳмад домла мазза қилиб кулганча, бир гап айтайми?

— Айтинг, шоир.

— Манови райкум биноси эмас, ҳақиқий ЦКча бўлибди. СССРи герби, байроғи бўлгач, ЦКча бўлмай нима бўларди. Шундай эмасми?

— Тўғри. Саид Аҳмад, тўғри-ю, лекин бироз...

— Энди Жўрақул ака, — дея яна завқланиб кетди устоз, — мана бу бинони “ЦУМ” деманг, “ШУМ” денг, яъни Шофирконский универсални магазин.

— А, буям тўғри, шоир. Ҳов, менга қара, идеолог, — дея юзланди Жўрақул Орипов орқароқда келаётган райкомнинг бир ходими-га, — эртага ЦУМни олиб тапилаб, “ШУМ” деб ёзди. Саид Аҳмад — доно, улуғ шоир. Улуғ одамнинг гапини ерда қолдириб бўлмайди...

3. “ЎША БАХТЛИ ШОИР БИЗ-ДА...”

... Шофиркон маданият саройидаги учрашувдан сўнг Саид Аҳмад домлани Жилвон томошасига олиб борадиган бўлишди. Машинада кетаяпмиз. Жўрақул Орипов йўл бўйи туманнинг келажак истиқболли ҳақида сўзлар. Жилвон чўли ўзлаштирилаётган, янги боғ-роғлар, хўжаликлар, тураржойлар барпо қилинаётганини ифтихор билан ҳикоя қилар, ҳар замон “қалай, Саид Аҳмад ака, зўрми?” дея сўраб қоларди. Устоз ҳам завқланганча “зўр эмас, Жўрақул ака, жуда зўр, олтин” деб қўярди. Нима бўлди-ю, машина бир чайқалиб кетди.

— Иби, унв бала, каллангни жойига қўйиб ҳайда, охи, — дея ҳайдовчининг орқасидан ниқтади Жўрақул ака, — мен тарихда ямон отлиғ бўлиб қолишни истамайман. Биласанми, мошинда ман билан бирга улуғ бир шоирни олиб кетаёпсан. Бир кор-ҳол бўлса-я... Худо сақласун. Нима дедингиз. Саид Аҳмад ака?

— Рост, Жўрақул ака, мен бир оддий шоир, сиз бўлсангиз, номдор фирқа раҳбари... Эртага газитларга бирин-кетин никролог чиқиб қолса, мен эмас, энг аввал ўзингиз жавоб берасиз.

— Иби, ана ман айтмадимми? — дея қўллари бежоланди райком котибининг. — Ўвв, шофир, каллангни жойига қўйиб ҳайда мошини...

Орага хиёл жимлик чўкди. Ҳайдовчи радионинг қулоғини буради. Ундан ғоятда сўлим бир қўшиқ янграр эди:

Йўқламаган ҳар кунинг йилча бўлурми, ҳай-ҳай,
Шунчалик шафқат билмас дилча бўлурми, ҳай-ҳай.

Васлингнинг умидида дунёдан утиб боргум,
Қаноатда Саида филча бўлурми, ҳай-ҳай.

— Ана бу ашулага борман-да, Саид Аҳмад, — дея сўзга киришди яна Жўрақул ака бош тебратиб. — Ўвв, манга қаранг, сиз рўмончи шоирсиз-а?

— Ҳа, Жўрақул ака, биз рўмончи шоир, — тасдиқлади устоз мамнунлик билан.

— Энди сиз ҳам, оғайни, ашула-пашула ёзиб туринг, халқни оғзига тез тушасиз. Ё нодурустми, Саид Аҳмад?

— Сиз айтасиз-у, Жўрақул ака, нодуруст бўладими? Бўпти, шу кундан бошлаб ашула-пашула ёзганим бўлсин.

— А, бу бошқа гап, шоир, — дея хурсанд жилмайди котиб. — Манга қаранг, Саид Аҳмад, ҳозир “ҳай-ҳай” ашуласини эшитдик-а? Шуним ким ёзган?

— Саида Зуннунова деган шоира.

— Э, ҳа, шундайми? Ўвв, манга қаранг, шу аёлни эриниям зўр шоир дейдилар-а? Бечора, қамоқларда ётиб келган эмиш. Биласизми уни?

— Ўша бахтли шоир биз-да, Жўрақул ака!

— Иби, шундайми?...

Ўртада беғубор кулги кўтарилди.

4. “НОЁБ” ГАЛСТУК

Саид Аҳмад домланинг етмиш беш ёшга киришлари арафаси. Устоз қаламкаш дўстлари, шогирдларидан Одил Ёқубов, Ўткир Ҳошимов, Носир Фозилов, Неъмат Аминовлар билан бирга Бухорога ташриф буюрибдилар. Мен ўшанда “Бухоро ҳақиқати” вилоят газетасида бош муҳаррир бўлиб ишлардим. Азиз меҳмонларнинг келиши негадир мендан “сир” тutilган. Бировдан эшитиб, улар ҳузурига шошилдим. Сўраб-суриштириб, Неъмат Аминовнинг куёви — Аҳмад-жонларникига бордим. Зиёфат қуюқ, суҳбат, қаҳқаҳа авжида экан.

— Ҳа, болам, сенам каттакон бўб кетибсан-да, — дея бағрига босганча “узиб” олдилар Саид Аҳмад домла, — нага биззи кутишга чиқмадинг?

— Узр, устоз. Келишларингдан беҳабарман.

— Ҳой, кўзойнак бола, менга қара, — дея юзландилар устоз чеккароқда ўтирган вилоят ҳокимлиги ходимига, — сен айтмовдингми бунга?

— Бу кишини топ-тополмай, котибаларига тайинловдим, — дея чайналди ходим.

— Кечирасиз, — дедим кулганча, — ёлгон гапириб нима қиласиз? Котиба штати қисқарганига олти ойча бўлди-ку...

— Тушунарли, — дедилар Саид Аҳмад домла аллақандай “сир”ни англагандай бўлиб, — айт-чи, эртага ҳокиминг биззи соат нечада қабул қилади?

— Тўққизу нол-нолда!

— Бўпти, санга жавоб, ишинг жуда кўп сенинг. Ўзимизни одам келди, хор бўлмаймиз...

Кўзойнакли киши кетгач, суҳбат янада кўр олди.

Эрталаб белгиланган вақтда ҳоким қабулхонасига чиқдик.

— Озгина кутасизлар, — дея узр сўрагандай бўлди ҳоким ёрдамчиси, — Қабулларида киши бор.

Кутдик, кутавердик — ўн, ўн беш, йигирма дақиқа. Вақт ўтиб борарди. Ўртада сукут ҳукмрон. Ниҳоят, тоқати тоқ бўлган Саид Аҳмад домла менга қарадилар.

— Муҳаррир болам, бу нечанчи қават?

— Ўн иккинчи.

— Ростингни айт, бу ерда зилзила бўлмайдими?

— Зилзила ҳокимга кириб-чиққанимиздан кейин бўлади, — дея менинг ўрнимга жавоб қилди Ўткир Ҳошимов.

— Ўвв, болам, нафасингни иссиқ қил-е. Бухородаги ер қимирлашнинг мазасини мен татиб кўрганман. Ҳозир ётган меҳмонхонанинг оёғи осмондан келувди. Ўзинг гапириб бер шоир буларга. Бу гал парашютни унутганинг йўқми?...

“Парашют” воқеасини Одил акаларга айтиб беришга улгуролмадим. Эшик очилиб, ҳоким меҳмонларни ичкарига таклиф этиб қолди. “Қабул маросими” ғоят қисқа бўлди. Ҳоким иши тигизлигини, ҳозир қайсидир туманда мажлис ўтказиши зарурлигини айтиб, узр сўраган бўлди. Сўнг тугмачани босиб, ёрдамчисини чақирди. У киргач, кўзи билан имлаб, ички эшикни кўрсатди. Ёрдамчи йигит тезда кириб, ингичка, узун ғилофли бир нарсани олиб чиқди.

— Энн-дии, — дея ўрнидан кўзгалди ҳоким сал жилмайиб, — Саид Аҳмад домулло, мана бугун сиз етмиш беш ёшга кираётган экансиз. Табриклаймиз. Мана шу савғони, кичик бўлсаям, катта ўрнида кўрасиз.

У ярим газча келадиган ингичка ғилофдан қизғиш гулли, узун галстук (бўйинбоғ) чиқарди.

— Муборак бўлсин, домулложон, илойим юз ёшгача шу галстукни тақиб юринг.

Табаррук ёшга кираётган нуроний устоз лолу ҳайрон эдилар. Қолганлар ҳам. Барчанинг кўнглидан бир ҳадик кечарди: олай десалар, олишга арзимаиди. Олмай десалар, вилоятнинг бош раҳбари совғани узатиб турган бўлса. Ажабо, устоз қайси йўлни танларкинлар?

— Раҳмат, ҳоким бова, раҳматт! — дея бошини сарак-сарак қилганча сўзлай кетдилар устоз. — Вой-бўй, бу ноёб бўйинбоғни қатдан топдингиз-а? Жа машаққатлар чекибсиз-ку! Ўткир болам, сен бир қара бунга, ўзиям американскийми дейман.

— Қарибсиз, устоз, галстук билан галстук ўртасида фарқ бор. Бу мировой галстук. Парижники!

— Сен ҳам танимас экансан бўйинбоғ деган зормандани, — сўзни илиб кетдилар Одил ака, — буни анави кўзи қисик японлар тўқиб чиқаришган, атайлаб Саид Аҳмад ака учун. Хўш, сен нима дейсан. Носир қозоқ?

— Вой-баёв, бовурларим, — дея галстукни қўлига олди Носир Фозилов. — Агар билсаларинг, бунақа бўйинбоғни фақат Африкада негрлар боғлаб юришади. Қутлуғ бўлсин, устоз, сизга жа ярашади-да, шунақаси..

— Қани, мен ҳам бир кўрай-чи, — деди Неъмат Аминов галстукни қўлида астойдил айлантириб, — жа зўрку-а? Буни узунлигини қаранг. Нақ икки метрча келади-я! Устоз, хурсанд бўлинг, бунақасини чироқ ёқиб ахтарсангизам тополмайсиз. Фақат бўйинга эмас, белингизга боғлаб юрсангиз ҳам бўларкан. Манави лапарчасини биқинга осилтири-иб юрасиз, лазгинларга ўхшаб...

— Бўпти, Неъмат болам, бўпти, хурсандман. Яқинда сен ҳам олтмишга кирасан. Агар маъқул тушган бўлса, сенга берақолдим шу зормандани. Бошқа совға қутма мендан. Манави ҳоким бовангдан иккимизга табаррук тўёна бу...

Меҳмонлар бири олиб, бири қўйиб, хохолаганча ўринларидан қўзғалишди. Лифтга яқинлашарканмиз, ёрдамчи мени чақириб қолди.

— Ҳокимга қараркансиз.

Ичкари кирсам, ҳоким ҳамон тик турганча важоҳатли ўтирар, юз-кўзлари терлаб кетганди.

— Устозу жўраларингизни гапини эшитдингизми? Бу ҳоким экан деб андишаям қилишмайди-я! — деди у тунд қиёфада. — Нима, мал ёмон совға бердимми?

— Ёмонмас-у, лекин кўп яхшиям эмас-да, — дедим рўй-рост, — шундай улуг ёзувчи етмиш беш ёшга киради-ю...

— Бўлди, тушунарли, сиз ҳам ўпаларни биттаси — гапни аямай-сиз, қайсарсиз. Мени эмас, уларни қўллайсиз... Майли, боринг, у-

рашувларга ўзингиз бош бўлиб, яхши ўтказинг. Тагин хафа бўлиб кетишмасин улар, ҳаммаси муштумчи...

Ўша куни Бухоро туманида, кейин Қоракўлда шундай тантаналар бўлиб ўтдики, таърифига тил ожизлик қилади. Халқ, оддий китобхон Саид Аҳмад домлани, қолган барча адибларни бошларига кўтаришди. Юбиляр устозга зарбоф тўнлар кийдиришди. Одил Ёқубов, Ўткир Ҳошимов, Носир Фозилов, Неъмат Аминовларнинг ҳам ҳурматлари жойига қўйилди. Буни, албатта, маънавиятнинг, ёзувчи заҳмати, сўз қудратининг қадрига етадиганлар қилишди. Ҳар қалай, “ноёб галстук” воқеасидан кейин бўлиб ўтган бундай самимий учрашувлар менинг ҳам кўнглимдаги хираликни тарқатгандай бўлди...

II. УЙҒУН ВА БОШҚА АДИБЛАР БУХОРОДА

Уйғун домла 1976-84 йиллари — икки марта Бухоро вилоятидан Ўзбекистон Олий Кенгаши депутатлигига (Галаосиё сайлов округи) сайланган эдилар. Шу боис шаҳримизга тез-тез ташриф буюрадилар. Ҳар гал у кишига ўзи ҳам, сўзи ҳам жон озиғи бўлган шоир ва драматург Туроб Тўла, қувноқ ҳамда дилкаш шоир Зоҳиджон Обидовлар ҳамроҳлик қилишарди (уларни Аллоҳ ўз раҳматига олган бўлсин). Сайловчилар билан учрашувдан ташқари кўплаб туманларда шеърхонлик кечалари ўтказардик. Бир ажойиб суҳбатлар, воқеалар, ҳангомалар бўлардики, эшитсангиз мазза қиласиз. Ўзим гувоҳ бўлган ўша саргузаштлардан айримларини қоғозга туширишга ҳаракат қилдим. Ўқиб кўринг, азиз китобхон, юз-кўзингизда табассум ўйнамаса, мен бенавбат...

1. “БУ НАКАЗИНГИЗНИ ҲОЗИР ГАТОП ҚИЛАМИЗ-ДА...”

Уйғун домла депутатликка сайланганидан бирор йил ўтгач, Бухоро тумани маркази — Галаосиё шаҳарчасида кўркам маданият саройи қурилиши бошлаб юборилади. Нима бўлади-ю, бинонинг иккинчи қаватига келганда қурувчиларни бошқа бир муҳимроқ иншоотни тезроқ тугатиш баҳонасида олиб кетишади. Ишчилар шу кетганча икки-уч ой кўринишмайди, маблағ йўқлиги боисми, бино чалалигича қолиб кетаверади. Уйғун домла депутат эмасми, сайловчилар ҳар бир учрашувда шу бинони битказишга ёрдам беришларини так-

рор-такрор сўрашар, фалон мактаб, фалон боғчамизни тиклашга ҳам ҳукуматдан пул ундириб беринг, дея нақазлар беришарди.

Уйғун домла эса, гоҳида асабийлашиб, гоҳида босиқ жилмайиб, “хўп бўлади, айтганларингни, албатта, бажараман” дея астойдил ватда берар, сўнг гапни айлантириб, бу масала маҳаллий ҳоқимиятнинг иши эканлигини, хусусан, маданият саройи қурилишини чўзиб юбориш сиёсий жиҳатдан хато эканлигини айтиб, уни тезлатиш масъулиятини яна райком котиби ҳамда райижроқўм раиси зиммасига силлиққина қилиб юкларди. Шундай учрашувларнинг бирида залнинг ўртарафида ўтирган ўсма-сурмали, нозиккина бир аёл қўл кўтариб ўрнидан қўзгалди.

— Уйғун домулло, — деди у бироз қимтиниб, — сиз бизни улуг шоиримиз, яна айтсам, улуг депутатимиз ҳам. Бизлар сизга ишонамиз-да! Ҳеч бўлмаса, шу саройни қурмаётган айбдорларни аниқлаб, битта фельетон ёзиб, газетага чиқиш қилолмайсизми?

Минбарда ўтирган Уйғун домла шу заҳотиёқ жавоб қилдилар:

— Бу нақазингизни ҳозирнинг ўзида гатоп қиламиз-да, қизим. Ҳой, Зоҳиджон ханда, — дедилар у пастда — оллинг қаторда ўтирган шоғирдларига мурожаат қилиб, — Сиз “муштум”чисиз. Шу бугуноқ “Туя гўшти еган бино” деган шеърый фельетон ёзасиз, хўпми?! Сиз эса, мулла Тошпўлат, — дедилар менга хитобан, — шундай сарлавҳа остида зўр танқидий мақола ёзасиз. Бирини “Муштум”га, бирини эса вилоят газетасига чиқаришни мен бўйнимга оламан. Қалай, қизим, мақбулми шундай қилсак?

Нозиккина аёл “раҳмат, домулло, тўғри” дея ўрнига ўтирди. Залда қарсақлар янгради...

Зоҳиджон акани-ку билмадим, лекин мен танқидий мақолани ёзганим йўқ. Тўғриси, ёзишга улгуролмадим. Негаки, бу гап вилоятимиз катталарининг қулогига ўша заҳотиёқ бориб етгач, матбуотда урилишдан қўрқишган шекилли, маданият саройи қурилиши Уйғун домла жўнаб кетмасданоқ бошлаб юборилган эди... Шунга айтадилар-да катта одамнинг бир оғиз гапи йўқни йўндиради деб.

2. “ХУРРАКНИ КИМ ТОРТАДИР?...”

Ромитан туманида Ҳамро Саидов деган ғоятда дилкаш, бағри кенг шоиртаб киши бўларди (илойим жойлари жаннатда бўлсин). Бу одамнинг ёзувчилардан, санъат аҳлидан дўст-биродари кўп эди. Хусусан, устоз адибимиз Одил Ёқубов билан оға-ини эканидан шахсан хабардорман.

(Ҳамро ака узоқ йиллар жамоа хўжалиги раиси, давлат хўжалиги директори бўлиб ишлаган, кейинги йилларда туман фирқа қўмитаси саркотиби лавомизимида фаолият юргизарди. Айтиб ўтиш жоиз: бу кишининг Гдляндай инсон қиёфасидаги маҳлуқни ўз кабинетида бир уришдаёқ сулайтириб ташлагани, оғзи-бурнини қонга боғирганини ҳамон одамлар гапириб юришади. Ўшанда Гдлян Ҳамро акани порахўрликда айблаб, кўп миқдорда пул ва олтин топиб беришни талаб қилган экан. Ҳамро ака пок ва номусли раҳбар эмасми, ҳақорат “эвас”ига гурзидай муштини ишга солган... Оқибатда уни ўн йилга кесиб юборишади. Фақат Мустақиллик туфайли фидойи ва олийжаноб инсон Сибирдан она-юртига қайтиб келишга муяссар бўлганли. Аммо инфаркт бўлиб, соғлигини адоий тамом қилиб... Бундан бир неча йил олдин маънўм ўлим бу инсонни орамиздан бемаҳал олиб кетди. Биз бухоролик ёзувчилар Ҳамро аканинг “Қора кунлар” номли саргузашт қиссасини вафотидан сал олдинроқ чоп эттиришга муваффақ бўлгандик...)

Шу Ҳамро акамиз бир кун менга қўнғироқ қилиб қолдилар:

— Тошпўлатжон. Салом, укам, омонмисиз? Бу, Уйғун акамиз келибдилар деб эшитдим, ростми?

— Рост, рост! — делим.

— Теза занглаб кетдик-ку, жигар. Эртага Ромитанга олиб келмайсизми? Зўр бир учрашув ташкил қилиб бераман. Тошпўлат Ҳамидга таклифимни айтувдим, рози бўлди. Давайти, эртага етиб келинглар.

— Бўпти, Ҳамро ака. Сиз таклиф қиласиз-у, биз бормаимизми?

Шундан сўнг учрашув жойи, ўтказилиш вақтини келишиб, саркотиб билан хайрлашдим.

Иккинчи кун Ромитанда чинакам адабиёт байрами бўлди. Уйғун домла, Туроб ака, Зоҳиджон ханда, раҳматли Тошпўлат акалар тўлиб-тўпиб шешърлар ўқиб беришди, дилўртар қўшиқлар янгради.

Кечқурун Ҳамро ака барчамизни райком боғига — бир пиёла чойга таклиф этди. Тўғриси, зиёфат жуда қуюқ бўлди. Тошпўлат ака вилоят фирқа қўмитаси котиби эканлигини ҳам унутган, нуқул “теша тегмаган” латифалар айтар, Зоҳиджон Обидов, Ҳамро акалар билан ичакузди аскияларни тўхтатмасди. Боғда гўё қаҳ-қаҳа гулхани ёнарди... Шу тариқа зиёфат ярим кечагача давом этди. Барчамиз Бухорога қайтмай, боғда тунайдиган бўлдик. Ҳамро ака бош мезбон эмасми, хоналарни тақсимлай кетдилар:

— Уйғун ака, манави “люкс” сиздан. Айвонда кичик Тошпўлат билан муҳарриримиз Жўра Фозил, ўнг биқинингизда Туроб ака билан Зоҳиджон Обидов, чап биқинингиздаги хонада эса мен билан

Тошпўлат Ҳамид дам оламиз. Биз икки жўрани пародамиз бир хил.
— деди кулганча саркотиб, — розимисиз шунга?

— Биз рози, — дедилар Уйғун домла бош силкиб.

Ҳаммамиз ўринларимизга кириб олгач, чироқлар ўчирилди.

Хийла сокинлик ҳукм сурди.

Бир вақт босинқирабман шекилли, уйғониб кетдим. Қарасам, Уйғун домла узун чолворда елкаларига катакли, бесўнақай костюмларини ташлаганча ҳовлида юрибдилар.

— Ҳа, домлажон, нима бўлди? — дея сўрадим воқеанинг тагига ета олмай, — уйқунгиз қочдимми?

— Уйқунг қочдими эмиш... Дард бўлди, бало бўлди, — порози оҳангда гапира кетдилар Уйғун домла. — Эшитяпсанми, Ҳамро аканг битта ҳўкизни обкелиб, бўғизлаяпти шекилли. Нега анграясан, хурракка қулоқ сол, хурракка...

Дарҳол чироқни ёқдим. Ҳайҳотки, Уйғун домла ётган “люкс”-нинг чап биқинидаги хонадан чидаб бўлмас даражадаги хуррак овози тараларди. Масалани аңглагач, гапни ҳазилга бурмоқчи бўлдим:

— Шунга шунчами, домла. Райкўм билан обкўм хуррак бўйича ким ўзарга баҳслашяпти, холос...

— Кул-а, кул, масхарабоз, — дедилар Уйғун домла ҳамон шаштларидан тушмай. — Қани, дарров ҳаммаларини уйғот. Ман ухламагач, қолганларгайм уйқу йўқ. Тез бўл.

Ноилож ўнг тарафдаги эшикни тақиллатдим.

— Кираверинг, мулло Тошпўлат, — дея ичкаридан овоз бердилар Туроб ака, — биз уйғоқмиз, қулоққа пахта тиқиб ётувдик. На илож... Нима, Уйғун ака уйғоқмилар?

— Ҳа, уйғоқлар, ташқарида. Чиқиб, ўзингиз тинчитмасангиз...

Туроб ака дарҳол ўринларидан туриб, ташқарига йўл олдилар. Зоҳиджон ака ҳам хохолаганча қўлтиқтаёқни дўқиллатиб, у кишига эргашдилар. Мен эса чап томондаги — “қўшоғиз милтиқ”дан хуррак ўқи отилаётган хонани қаттиқ-қаттиқ уриб, тез ортимга қайтдим.

Туроб ака секин мени четга имладилар.

— Укам, “Жигули”ни тезда ўт олдилинг. Бухорога қайтмасак бўлмайди. Кўряписиз-ку, акаларингиз хурракда ўнинчи тезликни олишган. Уйғун ака бўлса, пашша пар урсаям ухлўлмайдилар. Асаблари чатоқроқ...

— Бўпти, Туробжон ака, ҳозир тойчоқни ҳозирлаймиз-да, — дея машина томон бурилаётганимда Тошпўлат ака билан Ҳамро Саидовлар ичкаридан шошилинч чиқиб келишди. Икковлари ҳам гап нимадалигини сезишган, бироз ўсмоқчилаб сўрашди:

— Тинчликми, Уйғун ака? Қаёққа шошиляпсизлар? Бу ер обкомни боғидан яхшироқ, тинчроқ, шекилли.

— Раҳмат, миннатдоримиз. Жуда зўр дам олдим, — дедилар Уйғун домла костюмларини кия туриб, — икковингга бигга саволим бор лекин.

— Марҳамат, Уйғун ака, эшитамиз.

— Айтинг-чи. Ҳамробой, хурракни ким тортади?

— Иби, Уйғун ака, нозик савол бердингиз-ку, — жилмайди Ҳамро ака, — агар айтсам, шу сабил қолгур хурракни эркак тортади-да!

— Бекорларни айтибсиз, — бош чайқадилар Уйғун домла, — билмасангиз билиб қўйинг: хурракни дуррак тортади!..

Ўргада шундай беғубор қаҳ-қаҳа кўтарилдики, Тошпулат Ҳамид қорнини унлаганча, Ҳамро Саидов кўзларидан ёш оқизиб, Зоҳиджон ака хоҳолаганча, Туроб Тўла эса ингичка овоз билан завқланишар, уйғониб кетган қоровул эса ҳанг-манг эди...

3. “ТИРИК ШОИРЛАРНИ КЎРГАНМИСИЗЛАР?...”

Қайси йили эканлиги аниқ эсимда йўқ. Лекин май ойининг ўрталари эди. Оближроқўм сессияси тугаб, ташқари чиқарканман, бир одам мени имлаб чақирди (Бу киши узоқ вақт вилоятнинг нуфузли раҳбарлик лавозимини бошқарган, айти пайтда бошқа бир тумани фирқа кўмитаси саркотиби бўлиб ишларди. Иси шарифларини шартли равишда “Н.В.евич” деб аташни лозим кўрдим — Т.А).

— Менга қара, ука. Уйғун ака келган эмиш. Эртага биз томонларга олиб ўтмайсанми, — деб қолди. Н.В.евич, — биза иккав жўра. У кишиям Олий Совет дептоти, бизам Олий Совет дептоти. Майлис-ларга бирга қатнашамиз. Мен яқинда Тошкент борганимда Уйғун акани таклиф қилиб қолувдим. Нима дединг, олиб борасанми?

— Албатта-да, Н.В.евич, — дедим мамнуният билан. — Ҳозир обком дачасига бораёпман, уларни кўндириб, кейин сизга жавобини кўнгироқ қилиб айтаман.

— Шундай қил, ука, — би-ир шеърни хуморидан чиқайлик. Бизам шоир охи. Сан билмасанг ҳам Неъмат Амин билади бизни шоирлигимизни, — жилмайди Н.В.евич, — яхшиси, тилпон-пилпон қилиб ўтирма, так что, мани тополмаслигинг мумкин. Эртага соат бирларда тўғри олиб боравер, райкўмни олдида сизларни кутаман...

Кейинги куни белгиланган вақтдан ярим соатча олдин етиб бордик. Қарасак, райком биноси олдида одам зоти кўринмайди. Қарши-

даги маданият уйи биноси ҳам бўм-бўш. Меҳмонларни машинада қолдириб, райком биноси ичкарисига кирарканман, қоровул тўхтатди.

— Ким керак, оға?

— Н.В.евич!

— У киши зайнит, ҳеч кимни қабул қилмайдилар.

— Кечирасиз, — дедим ансам қотиб. — Ҳеч кимни қабул қилмасалар ҳам, мени қабул қиладилар. Бориб айтинг. Тошкентдан катта меҳмонларни обкелганман.

— Ўвв, оға, ўзбекмисиз ўзи? Сизга ўзбекча гапиряпман. Райкўм бобо зайнит. Гастинсада укол олаяптилар, дўхтирлари келган, — овозни баландлатиб, уқтира кетди қоровул, — манга ҳеч кимни қўйма деганлар.

— Акахон, — дея сал паст тушиб, илтимос қилдим қоровулдан. — унда зав. отделними, учинчи котибними чақиринг, бўлмаса.

Қоровул “бу бошқа гап” деганча узун йўлакка йўналди. Райком котибининг махсус дам олалиган хонаси қаердалигини яхши билардим. Шу боис фурсатни ганимат билиб, тезда ўша ёққа жадалладим. Бориб, қора дермантин эшикни очсам, йўлак кираверишида нозиккина пошнабаланд туфли. ёнида бесўнақай, бир жуфт “комсомолча” этик... Эшиги қия турган кўшни хонадан инқиллаган овоз эшитиларди:

— Вой-вой, ўлдирдинг-ку, астароқ қил охи, сингдирдинг-ку белни. Ҳой, маржаҳон, айланай сандан, астароқ қил деёпман санга...

— Ничево, Н.В.евич, потерпите немножко...

Ҳеч нимага тушунолмай, нимочиқ турган эшикни икки-уч бор тақиллатдим.

— Вот, дурак ахранник, — сўкинди аёл киши норози оҳангда, — чем стучать, чай принеси, шай килтир мунда...

Ёшлик эканми ёки ташқаридаги меҳмонларни интиқ қилмаслик талвасаси боисми, тоқат қилолмай, эшикни очиб, ичкарига мўралладим. Не кўз билан кўрайки, Н.В.евич диванда ярим яланғоч ҳолатда юзтубан ётар, калта, ички кўйлактаги ғоятда хушбичим, семизгина татар аёли у кишининг оёқларига миниб олиб, белини, елкаларини эзиб-эзиб уқаларди.

Аёл менга кўзи тушиши билан сакраб ўрнидан турди.

— Вот, чуқинган малай, нашёл время смотрит.

Эшикни тезда ёпиб, ижирғанганча ортимга қайтдим. Қоровул бетоқат бўлиб мени ахтарарди. Меҳмонхона томондан келаётганимни кўриб, фифони фалакка чиқиб кетди.

— Ҳой, боди бола, инсофинг йўқ экан-ку сени. Энди райкўм бобо онамни кўзимга кўрсагади. Ишдан ҳайдайди...

Уни тинчлантираётгандим, чала-ярим кийинган, кўзлари бежо Н.В.евич келиб қолди. Менга кўзи тушгач, бироз важоҳатидан тушди.

— Ҳа, Аҳмаджон (мени шундай деб атарди у киши), нима қилиб юрибсан? Бошқа вақт қурувдими санга? Нима бало, ё пойлаб келдингми? — дея шумшайди кайфи баланд Н.В.евич.

— Қўйсангиз-чи, Н.В.евич, — дедим норозилигимни яширолмай, ўзингиз меҳмонларни таклиф қиласиз-у... келсак — бу аҳвол.

— Иби, Аҳмаджон, ман кимни таклиф қилибман. Ёдимда йўқ-ку.

Кечаги гап-сўзларни эслатдим.

— Иби, эсим қурсин мани, — бирдан хушёр тортди Н.В.евич, — кайф билан хаёлдан кўтарилибти-да. Ке, хафа бўлма, ҳозир ҳаммасини зўр қиламан. Уйғун акаларни ўзи қаерда?

— Ташқарида, машинада ўтириптилар.

— Энди, укам Аҳмаджон, санга айтсам, бел чатоқ. Радикулитим бор, — нолиганнамо гапира кетди Н.В.евич, — анави маржахонни Бухородан чақиртирувдим, эски танишлардан. Массажни зўр қилади-да ўзиям, вой-войлатиб юборади-е... Санам мени ёшимга кир, кейин биласан радикулит нималигини. Манга қара, яна айтиб юрма Уйғун акага боя кўрганингни. Сан ақлли боласан-ку. Ростини айт, оқ туя кўрдингми, ё йўқ?

— Оқ туя ҳам, қора туя ҳам кўрганим йўқ, — дедим бепарво оҳангда, — фақат белингизга миниб олган бўғалоқни кўрдим, холос.

— Иби, ана маҳмадоно, сенам анави Саид Аҳмадга ўхшаб сатирикмисан, нима бало?

— Мен-ку сатирик эмасман, Н.В.евич, — дедим жиддий қилиб, — лекин Уйғун домла ўзлари билан катта бир сатирикни обкелганлар, муштумчи!

— Нимачи?

— “Му-уш-тум”чи! — дона-дона қилиб таъкидладим, — “Муштум” журналида ишлайди. Зоҳиджон Обидов деган шогирдлари, ўзиям фельетонни қийиб ташлайдиганлардан...

— Иби, ҳали пилъетон ҳам бўламиз шекилли-ку, — саросималанди. Н.В.евич.

— Бўлмасам-чи, уларни шахсан таклиф қилиб, кутиб олиш ўрнига меҳмонхонангизда бўғалоқбозлик қилиб ўтирсангиз, ёзмай нима қилади, ёзади-да.

— Ўвв, шоир бола, кўп жаҳлимни чиқарма лекин, — тутатиб кетди саркотиб. — Ҳозир айтдим-ку санга, ҳаммасини зўр қиламан

деб, зиёфат ҳам тонг бўйи бўлади, фақат оғзингдан гулламасанг бўлгани. Тушундингми?

— Тушундим, Н.В.евич, гап бундоқ бўпти-да.

— Ҳе, отангга раҳмат. Қани, юр, бўлмасам.

Бирин-кетин меҳмонлар истиқболига шошилдик. Н.В.евич бора солиб, Уйғун домлани кучоқлаб олди. Кейин бошқалар билан ҳам бағирлашди.

— Ие, ие, қайси шамол учирди, Уйғун ака? Хуш кўрдик, хуш келибсизлар, — мулозамат қила кетди саркотиб, — узр куттириб қўйганим учун. Шу десангиз, давлением озгина кўтарилипти. Ана, Аҳмаджон кўрди, укол олаётувдим. Тўғрими, Аҳмаджон?

Н.В.евич жавобимни ҳам кутмай, меҳмонларни райком биноси ичкарисига бошлади. Кабинетига киргач, дарҳол телефон дастагини кўтариб, рақам терди.

— Менга қара, ҳўвв бодича, — дея уқтира кетди у кимгадир. — Ҳозир дўмкултурани тахлайсан, тушундинг! Мактаб бачалар, кутубхоначи, милиса бачалар, муаллимлар қолмасун. Бозорни радиосидан ҳам эълон қил, хоҳлаганлар бўлса, кирсун. Ишқилиб, зални тўлдир. Уйғун ака келганлар, бир культурни мероприятия ўтказайлик...

— Қалай бўлди, Уйғун ака? — дея қандайдир ифтихор билан гапира кетди Н.В.евич. — Ҳозир ярим соатдан кейин ҳаммаси гатоп бўлади. Энди ўзингиз яхши биласиз. Бўлсанг, биринчи бўл экан. Нима десангиз, ерни тешади-да!.. Ё нотўғрими? Ҳа, яшанг. Манга қара, Аҳмаджон, — нимадир эсига тушиб, мен томонга ўгирилди Н.В.евич. — сан, ука, бир дўмкултурага боргин, камчиликлари бўлса, айтиб тузагир. Ман ўзим бу азиз меҳмонларни зериктирмайман...

Маъқул деб қабулхонага чиқарканман, ортимдан етиб келган Н.В.евич “бир минутга” деб мени тўхтатди:

— Аҳмаджон, сендан бир илтимос. Меҳмонларни номи-помилияси, касби-кори, унвон-пунвонлари, ишқилиб, ҳаммасини бир қоғозчага ёз. Шпаргалка дегандай. Ман учрашувни ўзим бошлайман, кейин сан давом эттирасан. Келишдикми?

— Келишдик! — дея Н.В.евичнинг очиқ турган кафтига қўл ташладим...

Оз эмас, кўп эмас. орадан бир соатлар ўтгач, маданият уйида юз эллик-икки юз чоғли одам тўпланди. Залда боғча боласидан тортиб, соқоли кўксига тушган чоллар, бозорчию милиса болалар ҳам бор. Н.В.евич меҳмонларни бошлаб кираркан, “қани, қарсак бўлсун” деб юборди. Гулдурос қарсаклар... остида улар саҳнага кўтарилишди. Н.В.евич йигирматача ордену медаллари тақилган костюмларини

кийиб чиққан эканлар, қарасангиз кўзларингиз қамашади. Бир вақт у киши савлат билан ўринларидан кўзғалиб, микрофонга яқин келдилар.

— Қани, ҳўвв бодичалар, жим ўтурунглар, тинчлик сақлансун.

Зал хийла тинчигач, Н.В.евич бир ихтиро қилгандай, ўртага савол ташлади:

— Қани, менга айтинглар-чи, санлар умурларингда тирик шоирларни кўрганмисизлар?

Зоҳиджон ака “во-ҳа-ҳа” деб юборди. Зални ҳам қийқириқ, қаҳ-қаҳа босиб кетди. Қарасам, Туроб ака жилмайиб бош чайқар. Уйғун домланинг эса қовоқлари осилганди.

— Қани, ҳўв. Тише, тише, деяпман, ҳўвв бодичалар, — зални тинчлантирмоқчи бўлди яна Н.В.евич, — нимага куласанлар? Ман тўғрисини айтопман, бундан олдин тирик шоирларни кўрмагансанлар? Кўрган бўлсаларинг ҳам сурат-пуратларини газитаю китобларда кўргансанлар. А, уларни ҳаммаси ўлиб кетган. Ман бўлсам, тирик шоирларни олиб келдим. Қани, бир қарсак бўлсун... Энди буларни санларга таништирай.

Н.В.евич бурун устига кўзойнак қўндириб, мен ёзиб берган шпаргалкани қўлга олдилар:

— Мана бу киши, филдай одам, — табассум қилди Н.В.евич, — Раҳматулло Отақўзиев Уйғун бўладилар. Иби, Уйғун ака, сизни отингиз Раҳматулломи?

Уйғун домла бош силкиб, тасдиқладилар.

— А, Уйғун нима, лақабингизми? — сўради Н.В.евич таажжубда.

— Тахаллуслари! — дедим мен чидаёлмай.

— Аҳмаджон, сан жим ўтир, маҳмадоналик қилма. Агар билсанг, бизни Бухорода тахаллус демайди... лақаб дейди, — уқтира кетди Н.В.евич, — тўғрими? Ҳа, яшанглар... Уйғун акамиз зўр шоир, дараматург! Ҳамзайуфга ўхшаганда-а? Э, бор бўлинг, домулло. Кейин бу киши лауреат а-ака-демик. Э, табриклаймиз, академикам бўлган экансиз-да, Уйғун ака. Қойил сизга-а. Яна айтсам. Бу киши мандай Олий Совет дептоти. Майлисларга бирга қатнашамиз. Қани, бир қарсак бўлсун бу кишини шаънига...

Қарсаклар ёғилгач, Н.В.евич давом эттирди:

— Уйғун акани ёнларига ўтирган манави кичкина одам Тўла Туроб бўладилар.

Кимдир, пастдан Тўла Туроб эмас, Туроб Тўла, деб тузатган бўлди.

— Хай, нима фарқ қилди, бор ана сенингча бўлсун — Туроб Тўла. Розимисан? — дея бўйнини чўзиб жилмайди Н.В.евич, — бу киши-

ям шоир, дараматург, қўшиқчи шоир. Ие, Тўла ака. Ашулаям айтар экансиз-да. Бугун бир мазза қилиб эшитамиз чоқидан сизни.

Залда биров кулар, биров анграйган, бировлар эса саркотибнинг савияси ҳаминқадарлигидан хижолат чекар эди...

— Энди мана бу учинчи киши, — овозини баландлатди Н.В.евич, — Зоҳиджон Обид бўладилар. Бу кишиям шоир, қушиқнавис. Ие, сизам қўшиқ айтасизми? Зўр-ку! Яна бу оғайнимиз сатирик, пилетончи. Бизларни пилетон-милетон қилиб юрманг тагин, Зоҳиджон ака, ҳа шундай бўлсун. Энг зўри шундаки, — бирдан мен ёзиб берган қоғозчага кўз ташлади Н.В.евич, — Зоҳиджон акаemiz қишлоқ хўжалиги ходимлигидан ўсиб чиққанлар. Зўр касблари бор. Аслида бу киши мол дўхтур, яънеким, ветеринар шоир!

— Масхарабозлик! — деб юбордилар ўзларини тиёлмай Уйғун домла.

— Н.В.евич, шпаргалкадагини тўғри ўқинг, — дедим мен ҳам ўрнимдан сал кўзғалиб, — Зоҳиджон ака ветеринар эмас, ве-те-ран! Улуғ Ватан уруши ветерани!

— Иби, шундайми? Кўз курсин-а, кўз. Қарибмиз-да. Хай, ана санингча бўлсун: ве-те-ран. Манга ўхшаган ветеран! — ишшайди кўксидаги нишонларни кўрсатиб Н.В.евич.

Зал яна чайқалиб кетди. Хусусан, Зоҳиджон аканинг ноўхшов “хо-хо-хо”си томошабинлар кулгисини баттар кўзғатарди.

Кайфи ҳамон баланд Н.В.евич бироз саросималанди. Кейин ўзини ўнглаб, томоқ қириб, ҳеч нима бўлмагандай мени кўзлари билан имлаб кўрсатди:

— Манави тўртинчи бала ўзимизни маҳаллий шоир Аҳмаджон Тошпўлот бўлади. Таништирмасам ҳам ўзларинг буни яхши биласанлар. Қани, Аҳмаджон, энди навбат санга. Бу ёғини ўзинг давом эттир.

Шундан сўнг Н.В.евич виқор билан ўрнига бориб ўтирди.

...Менга қийин эди, азоб эди. Қадрли меҳмонларни ҳарчанд таъриф этмайин, ижодларини таъриф-таъсифламайин, бари бир ўрнига тушмасди. Табиийки, шеърхонлик кечамиз ўзига яраша ўтди. Лекин ўшанда Уйғун домланинг вазминлиги, босиқлигига қойил қолгандим. У кишига қараб фариштасифат Туроб Тўла ҳам, йўқ жойдан аския тўқиб, барчани кулдирадиган Зоҳиджон Обидов ҳам гўё ҳеч бир нохуш воқеа рўй бермагандай қисқа-қисқа чиқишлар қилдилар. Энди ўйласам, устозларимиз тўпланган ўз китобхонлари кайфиятини ўйлашган, уларда заррача гуноҳ йўқлигини ҳисобга олишган экан...

— Мулла Тошпўлат, — дегандилар ўшанда Уйғун домла йўлда келарканмиз, — аввало, хаёлни бўлмай, рулни тўғри бошқаринг.

Сўнгра шуни унутмангки, бизнинг ҳар кунимиз — бир тарих. Яхши воқеа ҳам, нохуш воқеа ҳам унутилмас солнома. Вақти-соат келганда буларни қаламга олинг. Ҳозиргина бўлиб ўтган томоша ҳам эсдан чиқмасин. Сиз ҳали ёшсиз, ҳаётнинг баланд-пастини кўп кўрмагансиз. Шундай бўладики, маънавиятнинг кўчасидан ўтмаган чаласаводлар фақат биринчи бўлишга интилишади. Йўлини қилиб, бўладиям. Бўлгач, бодапарастлик қиладими, масхарабозлик қиладими, порахўрлигу модапарастлик қиладими, фарқи йўқ. Меники тўғри, деб юринади ва бошқаларниям ўз ортларидан эргаштиришга ҳаракат қилишади. Чунки у биринчи-да! Нима дедингиз, Туробжон, Зоҳиди ханда? Тўғрими? Афсуски, халқимиз кўпинча турли ўйинлар, ўйинчиларга, лўнда айтсам, буюк алданишларга ишониб юради. Аммо бундайларнинг умри қисқа. Вақт деган улуғ ҳакам ҳаммасини ўз ўрнига қўяди, албатта, ўз ўрнига қўяди!... Сиз эса, укам, кўрган-кечирганларингизнинг бариини қайд этиб бораверинг. Тарих ҳеч қачон кўмилмайди, у бир куни қалқиб чиқади...

Азиз китобхон! Кўряпсиз, Уйғун домла насихатларини ерда қолдирмадим. Хуш-нохуш кечинмаларни баҳоли қудрат тасвирлашга ҳаракат қилдим. Баҳолаш эса сизга тан.

4. “РАСВО НИҲОЛЛАР ЭКАН...”

1978 илнинг апрель ойи эди. Авжи баҳор, ҳаммасёқда яшнаш-яшариш. Туманлардаги бир ҳафталик учрашувлардан сўнг Уйғун домла ва ҳамроҳларини Бухоро пединститутидakilар (ҳозир университет) таклиф этиб қолишди. Бордик. Олийтоҳ эшиги олди тирбанд. Профессор-ўқитувчилар, талабалар қутлови, қуршови остида меҳмонлар катта залга киришди. Ректор Жума Намозовнинг кириш сўзидан кейин таниқли олимлар Уйғун домланинг ҳаёт ва ижод йўли хусусида маърузалар қилишди, бир гуруҳ талабалар шетрларидан ёд айтишди. Кайфияти кўтарилган Уйғун домла очилиб-сочилиб, хотираларидан сўзладилар... янги ғазалларидан ўқиб бердилар. Туроб Тўла, Зоҳиджон акаларнинг чиқишлари ҳам авж пардаларда ўтди.

Табиийки, учрашувдан сўнг бир пиёла чой берилди. Залдан чиқиб, институт ҳовлисига, у ердан боққа қараб йўналдик. Олдинда профессор Жума Намозов билан Уйғун домла, қолганлар эса орқароқда кетяпмиз.

— Мана бу боғни, Уйғун ака, — дея овозларини баландлатдилар ректор бошқалар ҳам эшитсин қабилида, — беш йилча бўлди барпо этганимизга. Албатта ҳашар йўли билан. Юз хилга яқин ниҳоллар қурдик. Сурхондан, Қашқадарёдан, Жиззаху Тошкентлардан, эҳ-ҳе,

кўп шахру қишлоқлардан талабаларимиз, домлалар олиб келишди. Мана бу гулларимизга қаранг, райхондан тортиб гулхайригача бор, назаримда саксон хил бўлса керак.

— Зўр бўпти. — дея маъқулладилар Уйғун домла мамнуният билан, — савоб иш қилибсиз. Одамдан яхшилиқ қолиши керак-да, шундай эмасми?

— Албатта-да, Уйғун ака, келажак авлод учун қилдик бу ишларни, — дея сўзни илиб кетдилар Жума Намозов, — энди сизга, домулложон, яқиндагина тугатган янги бир ишимизни кўрсатай. Десангиз, фонтанча қурдик. Ҳой, Саиджон, — дея орқага юзланиб, озгингина, бўйчан бир йигитни чақирдилар ректор, — югур, фонтанни очиб юбор, бир мазза қилиб томоша қилайлик.

Йигит жадаллаб кетгач, боғ ичкарисига қараб бурилдик. Тўғриси, боғ кўрса-кўргулик эди, чаманзор, роҳатижон... Фонтан ёнига келдик. Унинг атрофига арчага ўхшаган, игнабарт ям-яшил ниҳоллар ўтқазилган.

— Мана бу ниҳолларни, — дея яна ифтихор билан сўзга киришдилар профессор Жума Намозов, — икки ҳафтача олдин Самарқанддан обкелдик. Номи — туя, домулложон. Янаги йили келинг, ўзиям, туямисан-туя бўлади-да, яъни туя баробар ўсмаса, ҳаммасини кўпориб ташлайман.

— Ҳозироқ кўпориб ташланг, — дедилар Уйғун домла тунд ва норози қиёфада шарт орқага бурилиб, — расво ниҳоллар экан. Умуман, ўртоқ ректор, дидингиз паст раҳбар экансиз. Боғингизам ярим чақага арзимаيدди.

Бечора ректор ва бошқа мезбонлар ҳангу манг қолишди. Ахир, улар Уйғун домлага баъзи дўстлари қўйган “туяқуш” деган номдан тамомила беҳабар эдилар-да...

5. “ШУ БОЛА САЛ ОВСАРРОҚМИ, ДЕЙМАН?...”

Бир гал домлаларни Навоий туманига олиб бордик. Гуруҳ йўл бошловчиси обкомнинг ўша пайтдаги мафкура бўлими мудир Абдулла Музаффаров эдилар. Катта меҳмонлар келишибди, деб райкомнинг биринчи котибидан тортиб, оддий ходимларигача атрофимизда. Ҳар бир учрашув байрамона руҳда ўтарди. Айниқса, туман қўмитаси бўлим мудир Аҳмад Ҳамидов деган киши (Аллоҳ раҳмат қилган бўлсин) давраларга қўр қўшиб турарди. У Зоҳиджон ака билан тил топишганди шекилли, нуқул аскиябозлик қилар, оҳори

тўқилмаган латифалар айтиб, барчани бетиним кулдирадди. Тўғри-си. Аҳмаджон акани “Навоийнинг афандиси” деганларича бор эди.

— Укам, сизни онангиз кулиб туриб туққанми ёки туға туриб кулганми? — дея сўрагандилар Уйғун домла завқланганча.

— Ундай десангизам тўғри, бундай десангизам тўғри, Уйғун ака, — деганди у самимий оҳангда, — минг йилда бир кепсиз биз ёқларга, хурсанд бўлинг дейман-да. Бир тўйиб кулса, ўн марта палов егандай бўларкан киши. Сизлар бўлса, юз мартадан кулдиларинг, шундай эмасми, домулложон?

— Яшанг, райкум бола, тўғри айтдингиз. Ие, шошманг, укам, — бирдан ҳушёр тортдилар Уйғун домла, — Ҳали қуруқдан-қуруқ бизни оч жўнатасизлар шекилли.

Бўлди кулги. Шу баланд руҳда машиналарга ўтириб, Самарқанд чегарасига яқин Ҳазора деган жойга бордик. Бу ерда райкомнинг кўркем боғи, унда катталар учун махсус қурилган меҳмонхона бор экан. Ярим кечгача давом этган зиёфатдан сўнг меҳмонлар боғда тунаб қоладиган бўлишди.

— Укажон, — дея мени четга имладилар Абдулла ака Музаффаров, — ишим жуда кўп. Мен Бухорога қайтишим зарур. Эрталаб Самарқанддан машина келади. Меҳмонларни кузатиб, сўнгра қайтарсиз. Ҳушёр туринг. Тагин домлаларни биров хафа қилмасин.

Абдулла акани жўнатгач, яна хийла суҳбатлашдик. Сўнг белгиланган хоналарга кириб, ётадиган бўлдик.

— Сиз тўрдаги хонага ўтасиз, — деб қолди Аҳмад Ҳамидов Уйғун домлага тавозе билан.

— Ие, шунақами? — дея унинг ортидан эргашдилар Уйғун домла. “Ҳушёр туринг” деган топшириқ олганим боис мен ҳам улар изидан боравердим.

— Бу хона, сизга айтсам, домулложон, табаррук хона, — мақтай кетди завқланганча бўлим мудири, — Ойбек домла ҳам вафотларидан бир ой олдин шу хонада тунаб кетувдилар...

— Ие, шунақами, шу-шунақами? — кўзлари катта очилиб, лаблари осилди Уйғун домланинг.

Аҳмад Ҳамидов эса мақташда давом этарди:

— Бу диван-каравотни қаранг, бай-бай. Пуржиналари таранг. Бу кеча мазза қиласиз, домулложон. Мани айтди дерсиз, бир чўзилиб кўринг.

— Раҳмат, райкум бола, ра-аҳмат, чўзилгандай бўлдим, — асабийлашиб, дона-дона уқтира кетдилар Уйғун домла, — келинг, шу диван ҳам, хона ҳам табарруклигича қолсин. Бизга оддийси ҳам бўлаверади. Қани, бошланг бошқа хонага.

...Устознинг буйруқлари вожиб бўлгач, бўлим мудир иши кўплигини айтиб, кетиб қолди. Уйғун домла ўринларига кира туриб, мендан сўраб қолдилар:

— Мулла Тошпўлат, бу болани кўпдан танийсизми?

— Кўпдан. СамДУда олдинма-кейин ўқиганмиз, хушчақчақ йигит.

— Шунақа денг? — Қошлари тугунчаланди Уйғун домланинг, — хушчақчақлиги рост-ку, аммо сал овсарроқ, бефаросатроқ эканми дейман...

Мен “билмасам” дегандек елка қисиб, хайрли тун деганча, ўз хонамга кириб кетдим...

6. “БИЗ ШУНАҚА ЗҶР ЙИГИТМИЗ-ДЕ...”

Шоир Сайёр билан кўп йиллик қадрдонман. Шу киши туфайли гўри нурга тўлгур Тўлқин билан ҳам ака-ука тутингандик. Шу боисдан уларни Бухорога тез-тез таклиф этардим. Келишарди. Дала шийпонларида, мактаблар, ўқув юртларида қизгин адабий учрашувлар ўтказардик. Ҳали-ҳали эсимда: 1988 йилининг май ойлари эди. “Ҳамзахонлик” муносабати билан уларни Жондор туманидаги Ҳамза номли жамоа хўжалигига олиб бордим. Ҳовуз бўйидаги серсоя, кўркам дала шийпонида икки-уч юз чоғли одам тўпланган. Учрашув бошланишидан олдин Сайёр ака қулоғимга шипшидилар: “Укам, ҳар галгидек менга охирида навбат берсангиз”. Билардим. Сайёр ака давра сўнгида тўппа-тўғри одамлар орасига чиқар, турли хангомалар, латифалардан айтиб, барчани хушнуд этар, беш-ўнта ишқий шеърларидан ўқиб бериб, олқишлар селини ёғдиртирарди. Шуни назарда тутиб, “бўпти, акам, сиз айтгандек бўлади” дея микрофони кўлга олдим. Бирин-кетин Фулом Шомуродов, Музаффар Турсунов, сўнгра Тўлқин ва мен чиқишлар қилдик. Навбат Сайёр акага келганда, билмадим, хаёлимга тўсатдан келдими ёки қизиқчилик йўлигами, шундай деб гап бошлабман:

— Азиз юртдошлар, эшитгансизларми ёки йўқми, ҳозир сизларга бир воқеани матлум қилмоқчиман. Бундан йигирма йилча олдин тошкентлик бир олғир йигит Бухорога келиб, ниҳоятда гўзал, паричеҳра бир шоира қизни ўғирлаб кетиб, турмуш қурган. Ўша ўғирланган қиз бугунги ардоқли, истеъдодли шоира опамиз Гулчеҳра Жўраева бўладилар. А, “ўғри” йигит эса ҳозир сизлар билан юзма-юз ўтирган мана шу шоир Сайёр бўладилар. Навбат у кишига!

Бундай қарасам, Сайёр акам беҳад хурсанд, бош чайқаб, гурур-

ланиб, керилиб ўтирибдилар. Бировлар ҳайратда, бировлар чапак чалишарди. Шу пайт олдинги қаторда ўтирган томошабинлардан бири — новча, озғинроқ йигит ўрнидан хиёл қўзғалди. У менга қарата тожикчалаб шундай деса бўладими:

— Акамулло, ин шоиратона афташон худди афти дуз барин бу-даст (бу шоирингизнинг кўринишлари ҳам ўғрига ўхшар экан).

Гуриллаб кулги кўтарилди. Тўғриси, бошқалар қатори мен ҳам ўзимни тўхтатолмасдим. Сайёр ака билан Тўлқин ҳам новча бола кулгили зўр гап айтган бўлса керак деб, қарсак чалиб, жилмайишарди.

Қийқириқ бироз босилгач, Сайёр акам мендан секин сўрадилар:

— Бу окамиз нима дедилар, Тошпўлатжон?

— Бу акамиз айтаяптиларки, — дея таржима қила кетдим, — бу шоирингиз кўринишидан ҳақиқий бў-ўз болага ўхшар экан...

Мамнун бўлиб, кайфияти кўтарилган Сайёр ака ҳалиги новча йигитга қарата “биз шунақа зўр йигитмиз-да, окоси” дея кўкрак керганча давра ўртасига чиқдилар...

7. “ҚАТИҚ ИЧИРАМАН ДЕБ...”

Қизилтепа туманида Зармитан деган қишлоқ бор. Бу жойнинг қатиги шу қадар зўрки, косада ивитилганини тўнтарсангиз, тўкилмайди. Устоз шоир Шўҳратнинг бу несъматни қуёшнинг бир парчасига ўхшатгани ҳам бежиз эмас. Қатиқнинг таърифини кўп эшитган Сайёр ака бир куни таклиф қилиб қолдилар:

— Ўша ерга бир обормайсизми, укам?

— Бўпти, Сайёр ака, қатиқ сиздан ўргилсин-да...

Тушга яқин Зармитанга етиб келиб, атрофи дов-дарахтли кичик-роқ бир ошхонага кирдик. Чап томондаги буфетда қатиқ ивитилган сопол косалар қатор турибди. Учтасини олиб, столга ўтирдик. Бироздан сўнг ташқарига чиқиб, буфетчи болани имладим.

— Домла Хушид Ёқубовни биласанми?

— Биламан, лириктиримиз бўладилар, — деди у ҳозиржавоблик билан.

— Унда, укажон, сендан бир илтимос, — дедим секингина, — мактабга бориб, фалончи дўстингиз Тошкентдан иккита оғайниси билан келган, тез етиб бораркансиз деб айтгин.

Бола “хай, домложон. Бу хизмат биздан, лекин буфетга қараб

туринг”, дея мактаб томонга югурди. Қайтиб, қатикхўрлик қилаётганимизда биров ошхона эшигидан қучоқ очиб кириб келди.

— Иби, иби, жўражон. Биз томонларгайм келаркансизлар-да, бош устига, бош устига.

Бу — университетдош, қадрдон дўстим Хуршид Ёқубов эди. У барчамиз билан бағирлашиб кўришгач, қўйнидаги икки “оқ мўйсафид”ни чиқариб қўйди.

— Ҳой, Бозорбой, — буфетчига хитоб қила кетди у, — бугун ҳам мактаб бормабсан-да, хумпар. Хай, майли. Ҳозир қулоғингни чўзмайман. Бу ёққа кел, йиғиштир бу коса-посаларингни. Отангга айт, шашликни оловга қўйсин, қимирла, балиқ обкел. Нима, меҳмон кутмаганмисилар олдин?

— Ҳозир-да, домулложон. Шесть секундда ҳаммаси тайёр бўлади, — дея стол тузата кетди бола.

Кўп ўтмай бошланди томоша. Хуршид бизнинг келганимизни бошқа дўстларигаям айтган экан, шекилли, беш-олти киши биринкетин кириб келишди. Ҳаммасининг қўлида битта-иккитадан “мўйсафид”. “Жон ака, қалай бўлиб кепсиз, қўлимизни қайтарманг, тешса, мана орамизда дўхтир бор. Илтимос, шутинани олинг”лар авжга минди. Сухбат, кулги, ора-оралаги шеърхонликни пиёлалар жаранги босиб кетарди. “Шоферлигим” асқотди шекилли. Ёлғиз мен томошабин эди. Орадан уч соатми, тўрт соат ўтган. Қарасам, ўн-ўн беш чоғли шиша оёқ остида юмалаб ётарди. Аҳвол ночор: Сайёр ака ҳам, Тўлқин ҳам роса пишиб қолишган. Мезбонлар қўлидан уларни қутултиргунимча жоним ҳалқумимга келди. Акаларимни зўрға машинага ўтқазиб, “қайдасан, Бухоро” дея газни шитоб босдим...

Эрталаб меҳмонхонага борсам, азиз меҳмонларим бир хил бўлиб ўтиришибди, рангларида ранг йўқ.

— Ҳа, Тўлқин ака, аҳвол қалай? — дедим кўриша туриб улар билан.

— Дабдала, азизим, дабдала! — дея кўкрагини ишқалай кетди бечора Тўлқин ака.

“Нима қилди, тинчликми?” деган маънода Сайёр акага юзландим.

— Кеча қатикхўрликка оббораман деб, қатигимизни чиқарибсизку. Ичак-чавоқ ағдарилиб кетди-е, укам, — бош чайқаб кетдилар Сайёр ака. Бир илтимос, жигарим, заҳарни заҳар кесади деганлар. Яримта топиб келинг. Газагига Зармитанники бўлмасаям, ўриснинг кефиридан олишни унутманг. Биз камтаринмиз, ўшаям бўлаверали...

8. “ҚИП-ҚИЗИЛ ЕТИМЧА”

Бундан түрт йилча олдин — Наврӯз байрами арафаси эди. Шоир дўстим Самандар Воҳид билан вилоят ҳокимлигига бордик. Бу ердаги йиғингоҳда “Соғлом авлод учун” жамғармаси томонидан етим болаларга хайрия улашини маросими ўтказилаётган экан. Мухбирлар сифатида бир чеккада ўтирдик. Бошловчи кишининг узук-юлуқ кириш сўзи, икки-уч фахрийнинг қутловидан сўнг асосий тадбир бошлаб юборилди. Оппоқ сочи ўзига ярашган, нуроний бир опахон ўртага чиқди. У киши жамғарма раисаси Соня Қодировна эдилар. Опахон қўлидаги рўйхатни ўқир, болакайлар қимтиниб, баъзиси шитоб келиб, ўзга бир ходиманинг қўлидан совғаларни қабул қилишарди. Анчадан сўнг маърака якунланиб, навбат бадиий қисмга келганда, қўл кўтариб ўрнимдан қўзғалдим.

— Соня опа, бир таклиф бор, — дедим жиддий оҳангда, — рози бўлсангиз, айтаман.

— Қанақа таклиф, укажон. Майли, айтинг. — Ҳушёрланди опахон.

— Хабарингиз борми, йўқми, билмайман. Ёнимда ўтирган шоир Самандар Воҳиднинг беш йилча олдин отаси, ўтган йили онаси вафот этувдилар. Бечора жўрам — қип-қизил етимча. Шунгаям бирор нарса берсаларинг...

Кутилмаган гапдан анграйган Самандар ўрнидан туриб кетди:

— Ишонманг-э, Соня опа, бунинг гапига. Биласиз-ку, бу шум болани, масхарабоз.

— Нима, етимлигинг ёлғонми? — бўш келмадим мен ҳам.

— Ростликка рост, лекин...

Залда бировлар қарсак чалар, бировлар хоҳолар, “берилсин, совға берилсин домлога” деган хитоблар янграр эди.

— Укажон, — дея майин жилмайиб сўзга киришдилар ниҳоят Соня опамиз, — шу таклифингизни кеча айтганингиздайм рўйхатга қўшиб қўярдим. Нима қилай, ҳозир совға тугали. Лекин хафа бўлманг, бүгун тушдан сўнг идораларига юбортираман...

Кечга яқин кабинетда ўтирувдим, телефон жиринглаб қолди. Дас-такни кўтарсам, Самандар Воҳид!

— Жўра, — дерди у мамнун оҳангда, — хайрият, сен ҳам борсан. Мендай етимчани катталар унутишмади. Совға келди.

— Ростми? Ҳа, номард, — дедим текин луқма ундирилганимдан хурсанд бўлиб, — эрталаб мендан хафа бўлувдинг-а? Эшитдим, яқинда ўғлингни уйлантираркансан, билсанг, мендан тўёна шу!

— Бўпти, бўпти, жўражон. Лекин сендан яна бир илтимосим бор, — дея завқланиб давом этди Самандар, — эртага “қизил ярим ой” жамияти, индин куни болалар жамғармаси шундай тадбир ўтказаркан. Бирга борайлик, улардан ҳам бирор нарса ундириб бер мен ғирт етимчага. Бошлиғимизсан-ку, сенинг гапинг гап. Эвазига яримта кўяман.

— Ҳе, ўргилдим сендай “етимча”дан, — деб сўзини кесдим дўстимнинг, — шунча текин совгани битга ўзинг есанг, тешиб чиқади-ку! Менга қара. Майли, сен билан бирга борганим бўлсин. Лекин шартим бор: совгани тенг иккига бўласан. Ахир мен ҳам ярим етимман-ку!

— Розиман, жўражон, розиман. Сен ундириб бер, у ёғини ўзаро келишамиз, — деди Самандар дастакда узоқ кулганча...

III. МУРОД ХАЛИЛ ҲАНГОМАЛАРИ

Бухоройи шарифда Мурод Халил деган шоир бўларди. Кўплаб назмий ва насрий китоблар чоп эттирган бу адиб ғоятда нозиктаъб, ҳозиржавоб журналист ҳам эди. Ғиждувоннинг Соктаре қишлоғида туғилган Мурод ака бола-чақаси кўплигиданми ёки болалиги, ёшлик йиллари оғир кечганиданми, ўта хоксор яшар, ҳар бир тийинни тежаб-тергаб ишлатарди. Энг муҳими, у софдил, ҳалол, тўғри сўз ва заҳматкаш инсон, газетачилик унинг жону дили эди. 70 йилларнинг бошларигача “Бухоро ҳақиқати” газетасининг адабиёт ва санъат бўлимини бошқаргани эсимизда. Унинг хонасида ҳамиша кулги янғирарди. “Теша тегмаган” воқеалар, латифамонанд ҳангомалар содир этардики... улардан айримларини қаламга олиб, бир туркум дасталашни жоиз деб билдим (илоҳим, Мурод акамининг Аллоҳ раҳмат этган бўлсин).

1. “ОҚ ЙЎЛГА ОҚ ҚЎЙ ЖОИЗ...”

“Бухоро ҳақиқати”да Мурод ака билан бирга ишлардик. Ёз ойлари эди. Очиқ турган эшик аввал чертилиб, сўнг ичкарига бўйчанроқ, миқти гавдали, ҳабашмонанд бир йигит кириб келди.

— Э, ана ўзларидан сўрасак, қххх, — дея қоғозлардан бош кўтариб завқланганча ўрнидан кўзгалди Мурод ака, — келсинлар, келсинлар, Пол Робсон жаноблари.

Пол Робсон дегани Бухоро пединститутини ўқитувчиси, шоир Те-мур Норов эди. Ўзи шеър ёзиб, ўзи куй басталаб, торда ўзи куйлайдиган бу хушчақчақ йигит билан яқинда танишган эдик.

— Ассалому алайкум, домулло, — дея у Мурод аканинг қўллари-ни серғўшт панжалари орасига олди. Бир неча бор силкитгач, “домулло”ни маҳкам қучоқлаб кўтариб, икки-уч бор айлантириб, ерга қўйди.

— Ҳой, ҳўкизвой Робсон, белни синдириб юбординг-ку! — инқилай кетди Мурод ака. — Шоир ҳам шунақа бесўнақай бўладими?

— Чиданг-да, домулло, — кўзойнагини тўғрилаб, қаҳ-қаҳ ура бошлади Темуржон. — Ўзингиз менга Пол Робсон деб ном қўйгансиз. Пол Робсончасига би-ирр кучоқладим-да энди.

— Ҳе, ўргилдим сендай ҳабашдан. Бўлди, бугундан бошлаб Темур Норбексан, Робсон деган ном сенга оғирлик қилади шекилли...

Мурод ака шундай дея ўрнига ўтирди. Темуржон мен билан ҳам самимий кўришгач, стулга чўкди. Сухбатимиз кўр олгандан-кўр олди. Гап айланиб, унинг уч-тўрт кун олдин қолдириб кетган бир даста шеърига бориб тақалди.

— Гап бундай, Робсон жўра, тоис, Темур Норбек, — дея менга қараб секин кўз қисди Мурод ака, — шеърларинг менга маъқул. Манави дўстинг ҳам ўқиди. Тўрттасини танлаб, чиройли “оқ йўл” ёздим.

— Э раҳмат-е, домулло, ра-аҳмат! — мамнунлик изҳор қила кетди Темуржон. — Биз ҳам любой хизматга тайёрмиз!

— Э, ана, қҳхх, ростми? — табассум қилди Мурод ака. — Ўзларига келдилар чоғи Робсон, тоис, шоир жаноблари.

— Рост, домулло, тортинмай айтаверинг. — Қўлини кўксига қўйди яна Темуржон, — бизники хизматга тайёр!

— Шоир! — менга қараб хитоб қилди Мурод ака, — бу Робсон зў-ўр йигит-да! Ичингдагини билиб туради-е. Нима дедингиз?

Мен бош силкиб, маъқуллаган бўлдим.

— Бўлмаса, гап бундоқ. — Ўрнидан туриб, жиддий таъкидлай кетди Мурод ака, — мен ҳар кимгаям “оқ йўл” ёзмайман, жўра. Биласан-а?

— Ҳа, албатта, домулло!

— Шундай бўлгач, “оқ йўл”нинг бир шарти бор.

— Қанақа шарт? — ажабланиб сўради Темуржон.

— Ҳайрон бўлмагин, жўра, билсанг, “оқ йўл”га оқ қўй жоиз! Яъниким, битта зиёфат қарздорсан, ққ-қҳх...

— Э, бор бўлинг-а, домулло. Шундай демайсизми? Ўнта зиёфат сиздан ўргилсин-да!

— Ана айтмадимми, Тошпўлат, бу Робсон жуда зў-ўрр йигит-да, қҳхх. — чапак чаларди Мурод ака ташлаётган қармоғига ов или-

наётганидан хурсанд бўлиб, — би-ир оқ қўйдан тандиркабоб еркан-миз-да.

— Домулло, — бирдан хушёрланди Темуржон. — Қора ёки сур қўй бўлмайдими? Оқ қўй бўлиши шартми?

— Шарт-да, шоир, шарт! — кўрсаткич бармоғини силкитиб, уқтирди Мурод ака. — Қизигиям шунда-да! Яъни оригинал шеърларга оригинал зиёфат лозим. “Оқ йўл”га оқ қўй! Қандай жаранглайди, бу сўзлар, шоир. Тўғрими!

“Тў-ўғри” дея Темуржон биров хаёлга толди. Кейин бир қарорга келди, шекилли, бурни устига тушган кўзойнагини тўғрилаб туриб сўради:

— Бўпти, домулло, мен рози. Қачон борасиз бизникига?

— Иби, бунча хасис бўлмасанг. Борасиз эмас, борамиз. Шоирларнинг каттаси бор-ку, Тошпўлат Ҳамид, ана ўша киши бошчилигида беш-олти кишилаб борамиз, — таъкидлади Мурод ака, — кўнгилни тор қилмай, даврани кенг қил, шоир. Мен ҳар кимгаям “оқ йўл” ёзмайман.

— Уэр, домулложон, неча кишини олиб келсангизам, беш устига!

— Ана бу бошқа гап-да, Робсон жаноблари, — мамнун жилмайди Мурод ака, — бугун чоршанба. Якшанбагача уч ярим кун бор. Эртага пайшанба бозори, сўнгра якшанба бозори дегандай. Оқ қўйни бемалол топиш мумкин. Шундай эмасми? Тайёргарликни зўр қилавер, ука. Ҳазилакам меҳмонлар бормаиди уйингга. А, “оқ йўл” душанбадан сешанбагача чиқади. Келишдикми?

— Келишдик, домулло. Демак, якшанба куни намозшом пайти сизларни кутаман! — Темуржон шундай дея мамнун ҳолатда биз билан хайрлашди.

— Қалай бўлди, шоир, қxxx? — Жилмайди Мурод ака, — шу болани туширолмай юргандим, қxxx. Кошки Бухорода оқ қўй топилса? Майли-да, ахтарсин, оввора бўлсин. “Оқ йўл”ни осонгина берсак, қадри қолмайди. Ё йўқми?

— Жуда ажойибсиз-да, Мурод ака, — дедим нима дейишимни билолмай, — бечора Темуржон оқ қўйни қайдан топади энди?

— Менга деса, Қорақалпоққа бориб топиб келмайдими. Сиз бил-майсиз, бу болани қўли узун... Терлаб бир эриса, нима қипти? Шундай эмасми?

Мурод аканинг саволи жавобсиз қолди. У кишини муҳаррир чақиртирган экан, шекилли, бир даста қоғозни олиб, ташқарига йўналди. Мен эса Мурод аканинг гоҳ ҳазил, гоҳ жиддий сўзлари, Темуржон дўстимнинг соддалигини ўйлаб, анчагача хаёл оғушида қолдим...

Томошанинг давоми эса якшанбада содир бўлди. Мурод ака рост айтган экан. Ўша куни намозшом пайти Тошпўлат Ҳамид бошчилигида Темур Норбекнинг уйига олтовлон бўлиб жўнадик. Келсак, ҳовли атрофлари супуриб-сидирилган, сувлар сепилган. Хонандалар “Муножот”ни авж пардаларда куйлашапти. Бизни дарвоза олдида Темуржон бошлиқ уч-тўрт йигит кутиб олишди. Ичкарига қадам қўйишимиз билан Темуржон овоз берди:

— Ҳой, қассоб жўра, қўчқорни ечинг. Устозларимиз пойқадамига сўйинг-е, бир қон чиқазайлик...

Қўчқор дегани чоғроққина совлиқ эди. Семизгина қассоб уни ечиб, биз томонга етаклаб келди. Саломлашгач, таъзим бажо келтириб, совлиқнинг оёқларини тушовлай бошлади. У “бисмилло” дея узун пичоғини қинидан чиқазаркан, синчков Мурод ака “Иби, иби, қассобжон, тўхтанг” деб қолди. Барчамиз хангу мангмиз. Қассоб эса пичоғини тишлаганча “тинчликми?” дегандай у кишига жавдираб қарарди. Мурод ака бирдан “қxxx, қxxx, ҳаҳ-ҳаҳ-ҳаҳ” дея қийқириб кула бошлади. Тошпўлат ака бўлса, “Мурод ака, нима бало, жиннимисиз?” дея елка қисарди.

Ниҳоят, Мурод ака кўз ёшларини артиб, Темуржон томонга қайрилди.

— Ҳой, Мол Робсон, нега биқиниб ўтирибсан? Бу ёққа кел. Шум бола бўлмай кетгин-да сан. Нима, бизни анқов деб ўйловдинми? Бу оқ қўй эмас-ку. Нега унга оқ краска суртдинг?

Қарасак, ҳақиқатан ҳам совлиқнинг тумшуги, оёқлари, қорнининг остки қисми, қуйруғининг усти. Калтагина думчаси оқ бўёқа бўялганди.

Бирдан Темуржоннинг ҳовлисида кулги гулхани алангаланди. Хусусан, Тошпўлат ака қорнини ушлаганча, Тожи Қораев елкаларини силкитиб кулар, қолганлар ҳам кўз ёшлари чиққунча завқланишар, Темуржоннинг “ихтироси”га тан бермасликнинг иложи йўқ эди.

— Хай, нима қилай, охи, — дея тушунтира бошлади Темуржон, — сидирға оқ қўй тополмадим-да. Пайшанба куни мол бозорига тушим: оқ қўй йўқ. Жума куни Варахша чўлига бордим, учта ўтовдан суриштирдим: оқ қўй йўқ. Кеча Қорақўлга бордим, яна оқ қўй йўқ. Бу савил қолгурни битта жияним бугун Чоржўйдан обкелди. Қарасам, бу энағарнинг ҳам ярми оқ-у, ярми қора. Сезмайсизлар деб оқ краска суртувдим-да...

— Йўқ, Робсон жўра, бўлмайди бу ҳунаринг, — бош чайқаб, жиддийлашди Мурод ака, — масалан, мен уйингга кирмайман. То оқ қўй сўйилмас экан...

— Э, майли-е, домулло, воз кечдим ўша “оқ йўл” ингиздан. Лекин уйга киришлар, — ялинишга ўтди Темуржон, — онам билан хотиним қараб туришибди, мени шарманда қилманглар, илтимос, киришлар.

— Гап битта бўлади, шоир, кўп эланма, — дея дарвоза томон йўналди Мурод ака гўё аччиғи чиққандай, — майли, булар киришсин, лекин мен кетаман.

— Ўвв, эсингиз борми, домулло? — Мурод аканинг олдини тўсди жаҳли чиққан Темуржон. — Ҳозирча қўйни сўйайлик, шуни еб кетинглар. Келгуси ҳафта ернинг тагидан бўлсаям топаман ўша оқ қўй қиззиғарни...

— Келинг энди, Мурод ака, — кула-кула ўртага тушди Тошпўлат Ҳамид, — кўп ўжарлик қилманг энди. Топаман деяпти-ку бечора укамиз ўша оқ қўйни.

— Бу бошқа гаа-ап, — дея ортга қайтди Мурод ака, — лекин жўра, бу зиёфатнинг ҳисобга ўтмайди. Ўша гапим гап: “оқ йўл” га оқ қўй жоиз...

Қўй сўйилди. Ўтириш жуда қуюқ ўтди. Меҳмонлар жониворнинг калла-почасигача еб битиришди. Харажатларнинг ҳисобини ҳеч ким олган эмас... Фақат Темур Норбек деган ажойиб, меҳмондўст дўстим Қашқадарёнинг аллақайси чўлидан оқ қўй топиб келтириб, такрор зиёфат уюштиргач, газетада унга аталган “оқ йўл” босилиб чиқди.

Саккиз-ўн қаторгина “оқ йўл” остида бизнинг афандимонанд шоир акамиз Мурод Халил имзоси савлат тўкиб турарди...

2. “БИЗ УХЛАМАГАЧ, БОШҚАЛАР ҲАМ...”

Ўша пайтлари газета ҳафтада беш марта чиқар, навбатчилик дегани эса тез-тез етиб келарди. Бир оқном Мурод ака билан шу вазифани адо этадиган бўлдик. Энг аянчлиси, босмахона хароб, алмисоқдан қолган линотиплар бузилиб қолар, кўпинча ҳарфлар қўлда териларди. Шу боис иш чўзилгандан-чўзилар, газетани чоп этиш саҳар чоғи амалга оширилар, уйқусизлик деган бало биз билан ҳаминша ёнма-ён эди.

Ўшанда ҳам худди шундай ҳолат юз берганди. Саҳар, соат уч-тўртлар ораси. Мурод ака ҳорғин, киртайган кўзларини ишқалаб-ишқалаб, ручкани стол устига қўйди, узоқ керишгач, ментга юзланди:

— Хў-ўшш, шоир, аҳвол қалай?

— Кўриб турганингиздай!

— Ққққх, чарчабсиз-а, укам. Билсангиз, газетани нони жуда қаттиқ, — менгами, ўзигами ачингандай бўлиб гапира кетди Мурод ака, — газета бўёғини бир ҳидлаган одам бу даргоҳдан узоқ кетолмайди. Мана, мен. Ўн беш йилдирки, шу жойнинг тупроғини “ялаб” юрибман. Кўп “ёғли” жойлардан иш таклиф қилишди менга. Бормадим. Боролмайман! Лекин биласизми, иши оғир бўлсам, нони ҳалолда бу ернинг, топганингиз суяк-суягингизгача сингади. Бировдан муттаҳам бўлмай, мағрур юрасиз. Журналист бўлишнинг кайф томониям шунда-да, шоиржон, ё нотўғрими?

— Тўғри, Мурод ака. Биз ёшлар сизларга ҳавас қилиб келганмиз-да бу ерга, — дедим астойдил.

— Яшанг, шоир. Ҳаракат қилсаларинг, биздан ҳам ўзиб кетасизлар.

Мурод ака шундай дея ўрнидан қўзғалди. Тик тургунча бир пиёла чой қуйиб ичди. Кейин шумлиги тутди шекилли, ўрнига ўтириб, телефон дастагини қўлига олди.

— Менга қаранг, шоир, қққх, сўнгги саҳифанинг чиқишига ҳали бир соатча вақт бор. Бекор, шумшайиб ўтираверамизми? Мана, сиз билан мен бедор ўтирибмиз, ишлаб. Нега бошқалар ухлаши керак экан... Хотинини кучоқлаб, тўлғаниб.... А. нима дедингиз?

— Нима қилмоқчисиз ўзи?

— Ҳозир кўрасиз-да, укам.

У шундай дея рақам териб, дастакни анчагача қулогига тутиб турди. “Да” деган палағда овоз эшитилгач, Мурод ака сўзга киришди:

— Алё, ўзларидан сўрасак, шоир. Қалай, яхши ухлаб ётибсизми? Табриклаймиз. Азизим, шеърларингиз чиқаяпти. Эрталаб бир мазза қилиб ўқийсиз-да.

Дастакдан жаҳддор овоз келарди:

— Ўвв, номард, қари шайтон! Хабарим бор-ку бундан. Кундузи бориб, корректурасини ўқиб келувдим-ку! Уйқуни расво қилдинг-е, ҳе, ўша...

— Иби, иби, сўкманг, азизим, сўкманг. Мен ижод қилишингиз тарафдори. Мана, биз ухламасдан газета ясапмиз, ишляпмиз. Нега сиз ухлашингиз керак экан? Уйқу кони зарар, агар билсангиз, — дерди Мурод ака ҳарифига гал бермай, — умуман, азизим, шоир одам кам ухлаши керак. Ёзинг, жўражон, ёзганингиз қолади, ишланг...

Мурод ака тилини чиқарганча бир жилмайиб, дастакни ўрнига қўйди. Сўнгра “ққққх” дея қўлларини бир-бирига ишқади:

Ҳайратланиб сўрадим:

— Ким эди у киши?

— Тошпўлат Ҳамид, жўрам. Бирга катта бўлганмиз. Уям мени шунақа “тушириб” юради... Кўрасиз, у эрталаб келиб мени бўғади. Лекин мен ишда бўлмайман, дам оламан. Топсин-у, олсин.

— Қилиғингиз қурсин-да, Мурод ака, бировларни уйғотиб нима қиласиз? Қўйинг шунақа шумликни! — дедим кап-катта кишининг шўхликларидан ҳайратга тушиб.

— Қққққ, қизиқсиз-а, шоир, нега қўярканман? Биз ухламагач, бошқаларга бало борми ухлашга!

У болаларча қийқириб, яна рақам тера бошлади.

— Алло, 6-ҳаммомми? Қоровулмисиз? Да, менга қаранг, мен директирман. Ҳаммомчи ака Ҳасан қаерда? Уйида? Нега уйида? Тез бориб уйғотиб келинг. Ҳаммомни ёқсин. Масковдан комиссия келган, тўрт киши. Номерларни, бугхонани гумбур қилиб иситсин, тозаласин. Тушунарлими? Бир-икки соатдан кейин борамиз. Кал Ҳасанга айтинг, аччиққина шўрвача ҳам тайёрласин. Қўй гўштидан, думбасидан кўпроқ солсин. Хўп, хайр.

— Қалай бўлди, шоир? — дастакни ўрнига қўяркан қош учуриб сўради Мурод ака, — бизни комиссиядан қаеримиз кам? Ўзимиз ишни тугатиб бориб, мазза қилиб ювинамиз энди. Э, мен айтсам, кал Ҳасан шўрвачани зўр қилади-да, азизим. Ўзи ҳаммомда шўрва ичганмисиз? Қип-яланғоя бўлиб, лунгини белга ўраб, шўрва ичсангиз, онадан қайта туғилгандай бўласиз. Оҳ-оҳ. Мен билан бирга юринг, кўрасиз кал Ҳасаннинг шўрвасини...

Мен муносабат билдирмасимдан Мурод ака навбатдаги рақамни тера бошлади:

— Алё, алё. Савдо базасими? Ўвв, қаравул, нега трубкани дарров олмайсан? Ухлаб ётибсанда-а? Ҳай, номард! Ман начайлик ахрана-ман. Базани орқасида уч-тўртта ўғрибаччалар юрган экан. Дарров базани айлан, ҳайдаб юбор уларни. Агар биронта хас ўғирланса, биринчи сани қамайман. Тушундинг! Ухлама, эшитдингми? Мана, биз ухламай ўтирибмиз-ку. Йигирма минутдан кейин ўзим текширишга бораман. Агар ухлаб ётган бўлсанг, орқангга тепиб ҳайдайман. Билдинг, ухлама!..

Шу пайт кабинетга корректор қиз кириб келди-ю, Мурод аканинг сўзи бўлинди.

— Домла, саҳифани тез ўқиб беринглар, илтимос.

— Хўп-хўп, Анварахон, ярим соатдан сўнг келинг. Тайёр бўлади.

Корректор қиз кетгач, Мурод ака бош чайқади:

— Эсиз, яна икки-уч жой қолди-да. Биз ухламагач, бошқалар ҳам ухламаслиги керак-да. Шундай эмасми, азизим?..

3. “БИР МАЙИЗХҲҮРЛИК ҚИЛАЙЛИК...”

Бир куни ишдан сўнг мен ва касбдош дўстим Ёшузок Юсуповни Мурод ака тўхтатиб қолди.

— Э, ана, қққққ, ўзларидан сўрасак? Уйгами, киногами, бўла-жак келинлар билан учрашувгами?

— Уйгада-да, домла, қайга бўларди. — деди Ёшузок

— Шопимасинлар, азизларим, бугун икковларинг менга меҳмон бўласизлар. Мен овқат пиширмайман. Биласизлар, хотин қишлоқда яшайди. Биз хотинли бўйдоқ, қққққ, сизларга ўхшаб. Шундоқ эмасми?

Кулишдик, Мурод ака яна давом этдилар:

— Гап бундай, укалар. Ҳозир бозорга тушамиз. Ҳар биримизга биттадан — уч дона ширмой нон оламиз. Оҳ, оҳ, ширмой нон емаб-сизлар, дунёга келмабсизлар. Кейин Хатирчини майизидан оламиз. Э, майизда ҳикмат кўп-е... Кўзни равшан, белни бақувват қилади, қққққ. Би-ир майизхўрлик қилайлик шу кеча. Хўшш, таклифим маъ-қулми?

Тўғриси, Мурод аканинг ўз-ўзидан “эриётгани” кутилмаган ҳодиса эди. Қарасам, Ёшузок “нима дейсиз?” деган маънода менга тикилиб турарди.

— Бўпти, Мурод ака, сиз ҳақ бераркансиз-у, биз йўқ дермидик, — дедим дўстимга кўз қисиб.

— Ана бу бошқа гап, қани кетдик бўлмасам бозорга.

Мурод ака шундай дея олдинга тушди. Бозорга кирдик. Мурод ака қатор турган нонфурушлардан нон танлай кетдилар. Савдолари ҳа деганда “пишавермагач”, Ёшузок уч дона ширмой нон харид қилди.

— Домла, — деди у Мурод аканинг ёнига келиб, — кўп овора бўлманг, биз нон сотиб олдик.

— Иби, Ёшжон, зўр йингитсиз-да, ман ўзим олардим-ку.

— Майиз сиздан, домла, зиёфатингиз ҳарифона бўладиганга ўхшайди.

— Э, ана. Юрагимсиз-да, Ёшжон, қққ, бошланг бўлмасам майиз-фурушлар олдиға.

Биз олдинма-кейин майизфурушлар растасига ўтдик. Сархил-сархил майиз чошлари. Мурод ака бир қанчасига кўз югуртириб, бир сотувчи олдида тўхтади. Чап қўлининг кафтини тўлдириб, ўнг қўл бармоқлари ила йирик-йирикларини саралаб-саралаб ея бошлади. Кейин сўради:

— Жўра, қаерники бу майиз?

— Каттақўрғонники! Олинг домла, арзон қилиб бераман, — сотувчи тарози палласини қўлига олди.

— Бўлмайди, жўра, майизингизни шираси паст, хом қуритган-сиз.

— Қизиқмисиз, домла, хом узумдан майиз чиқади-ми?

Мурод ака безътибор бошқа чош олдига келди. Яна кафтни тўлдириб, ўн-ўн беш донасини туширди. Буям бўлмайди, дея бошқасига ўтди. Ундан ҳам анча-мунча майиз татиб кўрди. “Маъқул тушмагач”, ориқдан келган саллала бир чолнинг қаршисига келиб тўхтади.

— Қани, отахон, ўзларидан сўрасак? Майиз қаерники?

— Хатирчини! Олинг, домла, сояки майиз бу.

— Сояки дейсизми? Оҳ, оҳ, бизбоп экан-да, қxxx...

Мурод ака шундай дея ҳовучни яна ишга солдилар. Майиз “жонивор” тўрттадан-бештадан бўлиб, юмалаб-юмалаб у кишининг оғизларига тушар, “э зўр экан, майизмисан-майиз экан” деган мақтов сўзлардан чоли тушмагур эриб кетгандай табассум қиларди. Ниҳоят, акамиз кекириб, савдолашга ўтдилар:

— Хўш, отахон. Пулидан гапиринг, пулидан? Майиз неча сўм?

— От билан туянинг пули бўларми, домла, арзон. Олти сўмдан сотаётгандим. Сизга беш сўмдан бераман, — чол шундай дея икки килолик тошни қўлига олди, — Ўлчайинми?

— Беш сўмдан?! Нима деяпсиз бобой? — ажабтовур бўлиб, чолга тикилди Мурод ака, — шу бемаза майизни-я? Беш сўмдан эмиш. Уч сўмдан бераман. Анави савдогарларнинг ҳаммаси икки сўмдан сотаяпти.

Чол жиғибийрон бўлди.

— Қўйинг-а, домла, бозорда икки-уч сўмлик майиз умуман йўқ. Сиз билмасангиз, мен биламан. Тўрт-беш сўмдан камига бермайди ҳеч ким майизини. Астафурилло...

Мурод ака у деди, чол бу деди, хуллас, анча тортишувдан сўнг майизнинг килоси тўрт сўмданга келишилди.

— Ман олибсотар эмасман. Дехқонман, домулложон, бунча пастга урманг. Хўш, қанча тортай, икки киломи, уч киломи, қанча?

Чол икки килоли тошни тарози палласига солиб, у кишига термуларди.

— Э, ана, қxxx, тошингизни обқўйинг, бобой, харидни биз қиламиз, тўғрими? Қанчалигини мен айтаман-да.

— Хў-ўшш, қанча оласиз? — овозини баландлатди чол.

— Икки юз грамм!

— А?

— Қулоқням худо олганми дейман, бобой. Икки юз грамм де-
япман-ку!

— Ўвв, домулло, Афандимисиз, нима бало? Эс борми сизда?
Ярим соатдан бери тортишасиз, оладиганингиз икки юз грамм! Ман
бунча майизни гадойга текинга бераман. Очинг ҳовучингизни-е...

Жиғи-бийрони чиққан чол ҳовучларига майиз тўлдирди.

— Манг, олинг!

Кутилмаган бундай томошадан мен ва Ёшузоқ бетўхтов кулар,
акамиз эса чол билан “курашиш”да давом этарди.

— Жаҳдларидан тушсинлар, бобой. Ҳимматингиз учун ташаккур.
Аммо мен, биз текин еб ўрганмаганмиз. Тортинг дедимми, тортинг,
икки юз грамм!

Қарасам обрў тўкиладиган. Кулгидан тўхтаб, битга беш сўмликни
чолнинг олдига ташладим.

— Домла ҳазиллашяптилар, отахон, бир кило ўлчанг.

Чол сал очилиб, майиз ўлчай бошлади.

— Иби, иби, шоиржон, — дея биз томонга шашт билан ўтирилди
Мурод ака. — бунча майиз битга тўйга стали-ку.

— Майли-да, Мурод ака, яқинда ўглингизни уйлантирасиз деб
эшитдик. Шунга ишлатаверасиз, — дедим чолнинг қўлидан қоғоз-
халтани олиб, унга узатарканман.

— Э, ана, ўзларидан сўрасак, — шодланиб кетди Мурод ака, —
жуда ҳожатбарор йигитсиз-да, укам. Қани, марҳамат, энди бизни-
кига, бир майизхўрлик қилайлик...

Бозордан ташқарига йўл оларканмиз, орқага секин нигоҳ ташла-
дим: майизфуруш чол ёқасини тутамлаб, “тавба” деганча анграйиб
турарди...

БОҒИЙ ШАРҚ ЗИЙНАТИ

ТОШ ТУҒЁН

(эссе)

“Кўксимни ёлғиз олтин учунгина чўқилантипти, деб ўйлама танин. Олтин остида занглаб ётган тарихингни излаётман, эй она-Замин”.

(Илҳом Ҳасан, “Олам тўла ялпиз” китобидан)

1966 йилнинг авжи баҳорида — вафотидан атиги бир ойча олдин атоқли адибимиз Ойбек шаҳримизга ташриф буюргандилар. Ўша унутилмас кун кечагидай эсимизда. Домла рафиқалари Зарифа Саидносирова, Ўзбекистон халқ шоираси Зулфия ҳамда биз — маҳаллий қаламкашлар қуршовида қатор тарихий обидалар, осори атиқаларни томоша қилдилар. Гарчи бу улуғ зот авваллари ҳам Бухоройи шарифга бир неча марта келиб, эҳтиросларини қатор насрий ва назмий асарларида баён этган бўлсалар-да, бу галги зиёратлари замирида тамоман бошқача бир руҳ устивор эди. Устоз ҳар бир обида олдида узоқ ўлтирар, пештоқлар, деворлардаги битиклар, шоҳ байтларни ҳижжалаб ўқир, ҳар гишт, ҳар бир нақшу нигордан янгича маъно, янгича ташбеҳ излар эдилар. Намозномга яқин Ойбек домлани Арк кўргонига олиб чиқдик. Пири комил адиб (илоҳим қабрлари нурга тўлсин) қўлларини орқа қилганча, шинаклар олдида келдилар. Шу тахлит чор атрофга узоқ тикилдилар. Зулфия она бизга — орқада турганларга “жим, халақит берманглар” деган маънода майин ишора этдилар. Ойбек домла гўё ҳамроҳларини, ҳамма-ҳамма нарсани унутган, фақат сўнгсиз хаёлар, ажиб эҳтирослар ила масрур эдилар... Бу илоҳий ҳолат анчагача давом этди. Ниҳоят, домла биз томонга ўгирилдилар. Иккала қўлларини ҳам силжитганча “Т-т-туғён! Т-т-тош туғён!” деб юбордилар (устоз ўша пайтларда ноҳақ зуғумлар туфайли ҳасталанган эдилар). Бу — ҳайратомуз ифода эди. Она-шаҳримиз ҳақида шунчалик кўп татрифу таҳсиллар эшитган бўлсак-да, бу сўзлар бизни тамоман лол этиб қўйди. Хўш, нега “туғён?” Боз устига, “тош туғён?” Ўшанда бу саволларга ўзимизча жавоблар топган эдик. Аммо дил тўлмаганди, чала-ярим эди Бухоро ҳақидаги тасаввурларимиз...

Йиллар кечиб ўтди орадан. Дину диёнат, имону инсоф, эътиқоду тариқат қайтиб келди ўзимизга, ўзлгимизга. Мен ҳам шариф шаҳримизни қайта инкишоф этишга тушдим.

Мана, яна ўша қадимий Арк қўрғони устидаман. Сахий қуёш шаҳарни майин шуълаларга кўмиб, уфққа томон оҳиста оғиб бормоқда. Кўз ўнгимда шаҳар манзараси. Офтоб ёнбошлаб бораётган ўша ғарбий тарафда Чорбакнинг баҳайбат гумбазлари ялтираб кўринади. Шарқий тарафда эса Чорминор юксалиб турибди (Гўё бу минорлар одаму олам, замин у замон ташвишлари, қувончу ғами, шодлиғу кулфатини чекиб ўтирган чор дарвиш, чор табиби ҳозиққа ўхшаб кетади назаримда...) Жанубда, бугунги кўркем бинолар ўртасида бежирим қўғирчоқдек бўлиб Намозгоҳ кўзга ташланади. Шимолда катта-кичик иморатлар устида ҳаволаниб турган ҳар хил замонавий миноралар... Булар каттакон, улкан доиранинг тўртта авж нуқтаси. Доира ичида эса, бир томонда Буян қулихон, Сайфиддин Бохарзий обидалари, Абдуллахон, Модарихон мадрасалари, Чашмаи Аюб ва машҳур Исмоил Сомоний мақбараси, бошқа бир томонда Кўкалдош, Нодир Девонбеги мадрасалари, Девонбеги хонақоси, Тоқи Саррофон, Мағоки Аттор, Тоқи Телпакфурушон, Тими Абдуллахон, Тоқи Заргарон гумбазлари, Абдулазизхон, Мирзо Улуғбек, Мирараб мадрасалари ва улуғвор Жоме иморати. Ўртада, ана шу улкан доирага ўқ марказ бўлиб Минораи Калон кўкка бўй чўзган. Албатта, Бухоро манзараси бу билан тугамайди. Бир қарашда кўзга ташланмайдиган гумбазу гумбазчалар, минораю минорачалар қанчадан-қанча. Ҳа, бу — устоз Ойбек ҳайратомуз ибора билан “Тош туғён!” деб атаган буюк силсила! Бу — Қадимда Туронзамин деб аталган маъвода яшаган донишманд, зукко ва қўли гул ота-боболаримиз илму донишларининг дурдона яратмалари. Бу ақлу заковатнинг, теран тафаккурнинг сайқали, ҳар бир фиштига меҳр ва муҳаббат шароралари сингдириб тикланган ҳалоллик ҳайкаллари! Айтнинг, қайси бир юртда бу қадар туғён силсила, туғён қодиру қудрат, туғён маҳорат тажассуми мавжуд? Булар фотиҳ Искандар, босқинчи Кутайба, жоҳил Чингизхон, қонхўр Жўжию Бўжилардан, не-не босқину савашлардан, талон-торожлардан бизгача омон етиб келган тарихимиз гултож асарларидир.

Биз узоқ йиллар ҳақиқатни ҳаспўшлаб келдик. Давр ўзи шунақа эди. Бўғзимизга тиг, манглайимизга тўппонча тираб, ёлғонни рост деб айтасан, дея зўрлашларни унутиш мумкинми? Агар шундай бўлмаганда, Ўрусия босқинчиларининг сардори, жаллод Фрунзега шахримизнинг қоқ марказида ҳайкал ўрнатармидик? (Хайрият, истиқлол туфайли уни тарих ахлатхонасига жўнатдик). Минг йиллик босқинлар бир томон-у, бу очофатнинг босқини бир томон бўлди. Аслини айтганда, Фрунзе масковлик йўлбошчилари сингари бир найрағибоз

фотиҳ эди. У “Бухорода инқилоб ясаймиз” деган ёлғон сафсаталар билан сон-саноқсиз қотилларни, тўпу тўпхоналарини бошлаб келди бу заминга. Унга эса тилло зарур эди, беҳисоб молу мулк, давлат зарур эди! “Ўқни аямангиз! Қўлингиздан шамшир тушмасин! Токи бу “жаҳолат ўчоғи”ни қон билан сугорайлик!...” Шундай эди бу мустабид жашноднинг буйруғи. Босқинчилар ўз саркардаларининг буйруғини айтганидан ҳам зиёдроқ адо этишди. Бухоройи шариф зобитлар оёғи остида ингради, тўлғанди, оловларда жизғанақ бўлди. Етти жойидан яраланган Минораи Калоннинг оху фиғони самога урилди. Мағоки Атторминг, масчити Калоннинг, тимларнинг, тоқларнинг, не-не табаррук мадрасаю масчитларнинг кули кўкка совурилди. Бухоро илму урфон шароблари тошқинлаган бир олтин коса эди. Уни фрунзечилар қон билан тўлдирдилар. Бухоро мадрасаю масчитлари Маккатуллоҳ сингари саждагоҳ эди, уни фрунзечилар отхонаю итхонага айлантирдилар... Алалихусус, Бухоройи шариф хувиллаб қолди. Минг-минглаб азиз фарзандлари бу юртдан бош олиб, дарбашарликка маҳкум этилдилар. Қонхўр Фрунзе эса Бухоронинг тиллолари, зебу зийнатлари, беҳисоб бойликлари ортилган ўн беш вагонли эшелон пештоқига қонга бўялган байроғини тикиб, масковлик “дохийлар” ҳузурига ҳолиб қузгундай кириб борди...

О, дардингни олай, она-шаҳрим — Бухоройи шарифим! Қошқийди, шу даҳшатлу ваҳшатлар билан оху фиғонинг тутаган бўлса. Кўп ўтмай, белига, кўксига қайиш болаган, бир қўлида тўппонча, бир қўлида қилич тугган комиссар — раҳбарлар етиб келди. Элиаваси, Манжараси, яна алламбало номли “хўжайинлар” савлат тўкиб келишди.

Балки эсингда йўқдир, эй кўз ёшлари қабоқларида қотиб қолган шаҳрим! Михаил Калинин деган кимса еримизга “ташриф буюрганида” унинг истиқболига милтигининг найзасига бир неча “босмачи қўрбошилар”имиз калласини санчиб олган ўрис аскарлари чиқишган экан... Ўшанда Калинин “бобо” битта қутсиз аскарининг елкасига беозоргина уриб, “маладес, бизга қарши курашганининг қисмати шундай бўлиши керак, давом этавер каллакесарлигингни” дея алқаган экан... Мана, “Биз Туркистонга озодлик келтирамиз, Бухоройи шарифга истиқлол ҳадя этамиз” дея айюҳаннос солган марказлик “инқилоббоши”лардан бирининг аянчли бағшараси! Ўшанда қанча-қанча фидойиларинг майдонга чиқишган эди. Улар Ўрмон полвон, Салим қоровулбеги, Абдулла полвон, Мурод мерган, Остон қоровулбеги, Эргаш полвон сингари эрк ва озодлик дея ўрис босқинчиларига қарши курашган ҳақиқий ватанпарварлардир. Биз эса... чин

босмачиларни эмас, бу юртдошларимизни босмачилар деб келдик зугумлар оқибатида. Тўғриси, алдовларга учдик. Ёлғон, ҳавойи сафсаталар қалбимизни ром этли.

Файзулла Хўжаевнинг ниятлари бошқача эди. У Туркистонни мустақил жумҳурият сифатида дунё аҳли билан боғламоқни кўзлаганди. Ниятлари беғубор, беканор эди унинг. Ёшлик қиллими, тажрибаси етишмадими, алданганини аввалига сезмади. Кейин эса кеч бўлган эди. У ҳибсга олинишидан сал олдинроқ онаизорининг бағрига бош қўйиб, шундай деган экан: “Онажон, нега мени бадбахт қилиб туғдингиз. Халқимнинг озодлиги, ҳурлиги йўлида елиб-юурсам-у, меҳнатларим зое кетаётган бўлса, бундан ортиқ бахтсизлик борми дунёда?...”

Ҳа, энди руй-рост тан олмоқ жоиз: фарзандинг Файзулла Хўжа алданган инсон эди. Большавойлар олдиниға Бухорода Халқ Шўролар Жумҳуриятини тузишди. Бу жумҳурият энди тетапоя бўлаётганида келгиндилар талвасаға туна бошлашди. Чунки ёш Бухоро давлати дунё аҳлиға қўл чўзаётган эди-да. Йўқ, Бухоро қарамми, қарамлиғича қолсин! Кўп ўтмай, Ўзбекистон совет социалистик республикаси ташкил қилинди-ю, Бухоро жумҳурияти тугатилиб, унга қўшиб юборилди. Ўзбекистон эса Россия таркибидаги ўлкаға айлантирилди. Чорасиз Файзулла Хўжа, Акмал Икром ва улар атрофидаги яна қанча-қанча алданганлар томошабинға айланиб қолдилар, холос. Чунки инон-ихтиёр Москов қўлида эди. Тилим деб, элим деб бош кўтарганининг қисмати дорға айланди... Кези келди, ошкор айтамыз: Файзулла Хўжа Ленин билан бир неча марта учрашган, суҳбатларини тинглаган, Туркистонға озодлик берамыз, деган ваъдаларини эшитган инсон эди. У Сталин билан дўст бўлган. Унинг шахсига дастлаб бошқалар қатори сизиниб юрган. Чунки Сталин “Бухоро Шарқнинг дарвозаси, Файзулла Хўжа ана шу дарвозанинг буюк дарвозабони” дея эътироф этган. Бу сўзларни унинг ўзига бир неча марта такрорлаган. Таассуфки, бу жоҳил “доҳий” ўз икромига субутсизлик кўрсатди. Бегуноҳ Файзуллани Кремльға ёндош Бутирка қамоқхонаси ўлимхоналаридан бириға ташлаттириб, ўзи ҳеч нима кўрмагандай юраверди...

Энди англаб етдик: босқинчи деганнинг азал-азалдан учта нияти бўлар экан: улар ёзувингни, она тилингни, гурурингни йўқотишаркан. Ана шунда инон-ихтиёрсиз, кишанбанд қулға айланиб қоларкансан... Не бадбахтликки, шундай кўргуликка элимиз маҳқум бўлди...

Сўзлайверсак, сенинг-да дардинг, яраларинг янгилаनावеради, азизим Бухоро! Қуллик занжирини узаман деган не-не ўғлонларинг шаҳид кетди! Файзуллалар, Саиджоновлар, Бурҳоновлар, Муҳитди-

новлар, яна қанча-қанча асл зиёлиларинг, фидойиларинг, истиқлол дея оқ урган жигарбандларинг кўзи очиқ кетди бу оламдан. Айтишларича, 1938 йил 4 октябрда судсиз, ҳукмсиз отиб ташланган буюк Абдурауф Фитратнинг кафтидан бир битик топилган экан: “Она-Туркистоним, жафокаш халқим! Сен зулмлардан озод бўлган кун қабримдан бош кўтариб тураман!...” дея ёзилган экан ўша бир парчагина қоғозга.

Бу нидо ҳаётдан тўймай кетган юзлаб, минглаб ўғлонларингнинг лабларида қотиб қолган орзу-армонлар эди... Ҳа, мустамлакачилар энг донгдор, энг номдор алломаю уламоларимиз, шоиру адибларимизни “туркпараст”, “исломпараст”, “халқ душмани” деган сохта айблар билан шундай маҳв этган эдилар...

Жонингга жон, кипригингга нур бўлай-да, жонфидо Бухоро! Бардошинг мстиндан, қаноатинг қатрондан эканми, дейман! Марказ деган юҳо “бер-бер” деса, беравердинг, “чўз” деса, йўқ демадинг. Жуда сахийсан-да, жумла Туркистон халқларига ухшаб. Бессару сомон, чексиз- чегарасиз СССР деган сохта мамлакатни “она-Ватан” деб айтишни ўргатишди сенга ҳам. “Россия, Россия, азамат ўлка...”, “ўлсам айрилмасман кучоқларингдан” дея куйлашди баъзи зуғум жонидан ўтган шоирлар. Сен ҳам уларга жўр бўлдинг бошқалар қатори. Бу юрт учун гадо бўлсанг ҳам, фидо бўл, дейишди. Хўп, дединг! Ўрусиянинг бошига фалокат ёғилиб келганида бир четда қараб турармидинг. Ўзингги ўт-оловларга урдинг. Султон Жўра бўлиб, Нарзи Ражаб бўлиб минг-минг ўғлонларинг кўкракларини қалқон этишди душман ўқиға. 20 мингги шаҳид қолиб кетишди ёт тупроқларда. Ҳамон уларнинг доғи бувижоғу бобожонларимиз юракларини сўлдириб-сўлдириб келаётир... Уруш ғалаба билан якунланди. Бунда Туркистон халқларининг (жумладан, сенинг ҳам) катта ҳиссаси қўшилганини эътироф этмаганлар тарих олдида катта гуноҳқордирлар... Кейин қайта тиклаш бошланди. Гўё ҳамма нарса силлиқ давом этар эди. Сен ҳам аста қад ростлай бошладинг. Марказ эса укки кўзларини тикиб, ҳамипа хушёр боқар эди забт этган ерларига. Мақсади: бўйинг чўзилмасин, пачоқлигингча яшайвер! Шу мақсадда мажбурият, кўшимча мажбурият, устама мажбурият деган занжирларни ўйлаб топар эди. Сувтекин оқарди сенинг ҳам бор бисотинг, беҳисоб бойликларинг... Боғларинг талош, тоғларинг талош, ер остию ер устидаги жами маъданларинг Масковнинг нафси наҳангини тўйдиришга кетарди. Қалбингдай қайноқ газинг бўлса-да, унга ўзинг иснолмасдинг. Алдагани бола яхши дегандай, марказ ҳар замон бир “ҳиммат” кўрсатиб қоларди. Озурда куксингга кўп қатори битта нишюнни тақарди-ю,

тагин сени ипсиз боғлаб қўяр эди. О, бу ишларни дабдабаю шов-шувлар билан адо этарди юҳолар. Сен бечора бу “саховат” остида ҳийла-найранг борлигини англамасдинг. Орденли вилоятмиз, дея гурурланиб, “катта оғамиз”, “улуғ оғамиз” шайнига шарафлар ўқирдик. Биргина сен эмас, албатта. Иттифоқ аталган собиқ юртнинг жумла элу элатлари мана шундай алданиб яшадилар. Шу туфайли косанг оқармади. нонинг ҳамини кемтик бўлиб келди сенинг ҳам...

Айтаверсам, санайверсам, шўролар давридаги чеккан кулфатинг, ҳасратларингнинг чеки йўқ, онагинам Бухоро! Энг даҳшатлиси, забторлар ўтган йиллар ичида турли уйдирмаларни пешкаш қилиб, миллатимиз гулларини чилпиб-чилпиб келишди. Аммо улар ўз қўллари билан эмас, бетайин қотиллар қўли билан амалга оширишди разилликларини. Улар — Апресян, Рудзутак, Гдлян, Иванов, Каракозов ва яна аллақандай одамзод қиёфасидаги ваҳшийлар эди. Сенинг-да жону жигарларинг ингранди, тўлғонди, сўнгсиз қийноқларга дучор бўлди, кўплар ҳаётдан беватан қўз юмишди бу жаллодлар дастидан. Яширин занжирлар билан ўралган собиқ СССР эса тобора чайқалиб борар эди. Унинг ёлғон ва сохта иттифоқлиги жумла башарга ойдай равшан бўлиб қолганди. Алалхусус, у чок-чокидан сўкилиб, парчаланиб кетди. Бу — тарихнинг одил ҳукми! Зўрлик, зугум, истибдодга асосланган тузумнинг умри ҳеч қачон боқий бўлган эмас. Коммунистик тузум мана шундай жамият эди...

Оллоҳнинг иноятими, ё пешонаси ярқирок инсонлар эканмизми, кўксимизда бирдан офтоб чақнагандай бўлди. Ўзбекистонимиз 1991 йил 31 август куни Мустақилликка эришди. Бу — халқимизнинг 134 йиллик асрий орзуси амалга ошган бахтли кун эди. Ўша куни сен ҳам осмонларга учдинг, қадим Бухором! Минораи Калонинг бу фараҳбахш қувончдан бир силкиниб, қаддини яна ростлаб олгандай бўлди, назаримда. Боғларинг, боғчаларинг, тимларинг, тоқларинг, нилий гумбазларинг тушфарчли кўчаларинг, бозорларинг Истиқлол шабадасидан бир яшнаб кетди, бирам очилиб кетдики... Ҳаттоки, мазорларингда мунғайиб юрган буюк боболаримиз пок руҳлари чеҳрасида ажиб табассум пайдо бўлган эса, не тонг!... Шундай бўлиши даркор эди. Ахир, бу кунга осонликча эришмадик-ку!

Истиқлол — буюк неъмат, буюк шон. У — қадду камолинг, жамолинг, истиқболингни оламга шоён этгучи кўзгу!...

Мана, бу неъматдан, шону шукуҳдан баҳраманд бўлмоқдасан, бўйу бастингни кўзгуга солиб, ороланяпсан, азиз Бухором! Ўзбекистонимизни бутун дунё тан олгани сир эмас. Сен ҳам унинг бир ардоқли зурёдисанки, қадамларинг залворли бўлаётир. Гарчи азалдан

етти иқлимга овозадор бўлсанг-да, қўлинг калта эди. Бугун эса жаҳонга рўбару турибсан. Негаки, белинг мустаҳкам, қўлинг ёғли, топган-тутганинг ўзингни, ўзбекни, Ўзбекистонни! Шу туфайли дўсту ёрларинг кўпаймоқда. Бири туркиялик, бири грек, бирови Олмониядан бўлса, яна бири хитойлик... Курия, Швейцария, Америка, Япония ва яна қанча-қанча давлатлардан ҳамқору ҳамдаст бўламиз, деб ишбилармонлар келишмоқда. Чунки сен қадимдан Буюк ипак йўли устидаги шаҳарсан. Майли, келаверишсин. Сен ҳам бораверасан. Инчунин, ўртада дўстлик гуллайди, ҳаётимиз теранлик касб этади. Ёш фарзандларинг дунёни танийдиган бўлади. Ахир, улар — сенинг келажигинг. Келажигини ўйлаган юрт асло кам бўлмайди. У асрлар оша яшашга, яратишга ҳақли!

Ўйлаганинг, ёзганинг сари гапнинг қуюғи чиқавераркан... Илҳомим сарчашмаси, асло тугамас қайнар булоғимсан, Бухоройи шарифим! Гарчи неча йиллар таланган, топталган, тўпларга тutilган эсанг-да, сени бу заминдан йўқотолмадилар. Йўқотолмасдилар ҳам! Чунки сен имону эътиқод, илму урфон шахрисан. Минг йиллардан бери “Дил ба ёру даст ба қор” деб келаетган табаррук маъносан. Ҳазрат Ибн Сино, Имом Исмоил Бухорий, Муҳаммад Наршахий, Хожа ҳафзи Кабир, Хожа Абдулҳолиқ Гиждувоний, Хожа Орифи Моҳитобон, Хожа Бобойи Самосий, ҳазрати Мир Кулол, Хожа Баҳоуддин Нақшбанд, Хожа Исматулло Бухорий ва яна юзлаб буюк уламолар, шоиру донишмандларга она бешик бўлган диёрсан. Қадим китобларда битилишича, сенинг бағрингдан фалакка нур фаввораси отилиб турармиш... Рост! Бу — буюк боболаримизнинг пок нурга айланган уйғоқ руҳларидир... Мана шулар туфайли сени Бухоройи шариф дерлар, сени Маккатуллоҳ билан тенг ҳисоблаб келадилар...

Ишончимиз қомилки, сен яна қадим аслингга қайтасан. Боқий қадриятлар, инсофу диёнат, илму дониш тоабад гуллаб-яшнайдир бағрингда. Мухтасар айтганда, тош тугёнли имон қалъаси эдинг ва шундай бўлиб қоласан. Бунга қуёш қадар табаррук Истиқлол фотиҳа беради! Илоҳо, омин!

1993 йил.

СИЗГА АЙТАР СЎЗИМ

(очерклар туркуми)

ЛОВУЛЛАСИН ҚАЛБИНГДАГИ ЎТ...

“Ҳеч қайси табиб толиққан вужуд ва азоб чеккан қалб учун умидчалик дорини топиб беролмайди”

С.Швейг

1

— Илтимос қиламан, мен ҳақимда ёзманг, кераги йўқ.

— Шундай деб ўйлайсанми?

— Ҳа!

— Нега?

— Ахир, сиз ўйлаганчалик қаҳрамонлик кўрсатганим йўқ. Агар ўша минага мен дуч келмасам, бошқа бир ўртоғим дуч келарди-ку! Ҳар қалай, тирик қолдим. Кўриб турибсиз, иккала оёғим бўлмаса ҳамки, бошқа ерим соғ. Ким билсин, бу кулфат бошқа бировнинг “чекига” тушганида унинг қисмати тагин ҳам фожиалироқ тугарми-ли?

— Шунинг учун ҳам ёзмоқчиман-да. Ахир, сен қуролдош дўстларинг умрига қалқон бўлгансан-ку! Эҳтимол, бу ҳақиқатни “тақдир ўйини” деб ҳисобларсан.

— Йўқса, нима деб ўйлардингиз?

— Асло! Сен қардош афғон ерида байналмилал бурчингни бажариб, чинакам мардлик кўрсатгансан. Мардлик эса қалбнинг буюк фазилатидир. У тақдир зарбаларини ва ҳар қандай мусибатни ҳам чилпарчин қилади.

— Оширмадингизми? Наҳотки, мени шундай деб ҳисобласангиз?

— Йўқ, укам, ҳақиқат ҳеч қачон ёлғонга муҳтож эмас, буни маъсум ва ўйчан нигоҳларингнинг ўзи сўзлаб турибди. Шундай эмасми?

— ...

— Қани, тортинмай сўзла, укам, кечмишларингни мен ҳам тинглай.

— Унда бирор нарсани қўшиб-чатимай, тўғриси эзинг.

— Бўпти, сен айтгандек бўлсин!

2

1986 йилнинг 3 октябри. Қобул шаҳри тепасида куз қуёши ҳарорат сочиб турибди. Одатдагидай ҳаво дим. Қилт этган шабада йўқ. Кечагина Ғазна яқинидаги тоғли қишлоқлардан бирини душмандан

тозалаб қайтган бўлинма жангчилари қисқа муддатли танаффусга чиқишган.

Аскар учун ғанимат ҳисобланган ушбу дамларда ҳар ким ўз “ташвиши” билан банд. Ҳу, нарироқда, йирик палма дарахти остидаги столга мукка тушган жингалак сочли, кўринишидан самбочиларга ўхшаш чайирроқ, кўзлари ҳамиша чақнаб турадиган ёшгина йигит ёзаётган мактубини ниҳоясига етказмоқда. У ҳар замонда терлаган юзларини қўллари билан “елпиб” қўяди. Гоҳо мамнун жилмайса, гоҳо нимадандир озор чеккандай узоқларга тикилиб қолади. Ниҳоят, у мактубига сўнгги нуқта қўйди, шекилли, ёзганларини яна бир карра ўқиш учун энлиқкина қоғозни қўлига олди:

“Қимматли онам, азиз отажон! Анча вақтдан бери хат ёзмаганим учун узр. Тўғриси, ёзолмадим, фурсат етишмади. Рейдда эдик... Сопна-соғман, аскарлик бурчимни адо этиб юрибман. Бугун афғон ерида хизмат қилаётганимга роса 14 ой тўлди. Агар олдинги уч ойни қўшсак, яна беи ойдан сўнг багирларингда бўламан. Жамоамни соғиндим. Қайтсам, яна ўша “Бухоро-1” станциясидаги ишимга тикланаман. Ахир, касбим тайин. Локомотив депо олдидаги машинист ёрдамчилари тайёрлайдиган курсни тугатганман-ку, афсуски, озгина ишладим-да.

Ҳа, майли, ҳечқиси йўқ. Биз ёшлар учун ҳаёт энди бошланяпти. Сизларга ўхшаб виждонли ишчи бўла олсам, бас. Мен кўпдан иккингиизга ҳавас қиламан. Сизлар билан гурурланаман! Мендан хавотирланманглар. Укам Игорга, дўстларимга, устозим Аник Абдуллаевичга салом деб қўйинглар. Сизларни соғинган: Вадим”.

Йигит ёзганларидан қониқиш ҳосил қилди, чамаси, қоғозни тўрт буклади. Уни конвертга солиб елимлагач, устига “Когон шаҳар, Тарас Шевченко кўчаси, 18-уй, В.А.Алексеевага” деб ёзди. Хатни қисм яқинида ўрнатилган почта қутисига ташларкан, бирдан командири, лейтенант Б.Акрамовнинг “Бўлинма, сафлан!” деган таниш овози янграб қолди. Жангчилар тезда махсус вертолётга ўтиришди. Улар кўп эмас, атиги ўттиз километрлар учингач, “пўлат қуш” тоғ ён бағрига қўнди. Ҳув олисда пастак-пастак хароба, пахса уйлар кўзга ташланади. Яккам-дуккам ўсган қуриган дарахтларни ҳисобга олмаганда атроф нуқул баланд-паст қирлар, тоғларга туташиб кетган харсанг тошлардан иборат. Командирнинг сўзларидан шу нарса маълум бўлдики, душманлар Пагмон деб аталувчи ушбу қишлоқни бугун тонгда аёвсиз ўққа тутишиб, бостириб киришган. У ерга борувчи йўл ва барча сўқмоқлар миналаштирилган. Афғон фаоллари бу ҳақда хабар қилишиб, биздан мадад сўрашган экан.

Бўлинма ҳаял ўтмай, белгиланган позицияга ўрнашиб олди. Анча-

мунча жанговар олишувларда тажриба орттирган жангчилар навбатдаги буйруқни кута бошладилар.

— Ўқчи-гранатамётчи Вадим Алексеев! Ёрдамчинг Гриша Долгопол билан атрофни кузатишда давом эт. Ҳозир мина изловчилар ишга тушишади. Хушёрлик бир дақиқа ҳам сусайтирилмасин!

— Хўп бўлади, ўртоқ командир, хушёрлик сусайтирилмайди! — хитоб қилди Вадим.

Қолган жангчилар ҳам тегишли топшириқ бўйича ҳаракатга тушиб қолишди.

Айниқса, сапёрлар тонггача ором билишмади. Ҳар бир қарич ер синчиклаб текширилди, душманнинг ўнлаб миналари зарарсизлан-тирилди. Ниҳоят, қишлоққа борадиган йўл очилди. Энди далил ҳаракат қилиш мумкин. Елкасига гранатамётини қўйиб олган Вадим дўстларидан хийла олдинга ўтиб олди. Унга ёнма-ён бўлиб Гриша Долгопол келарди. Орқароқда эса бошқа жангчилар харсанг тошларни паналаб ёйилганча олдга силжишарди. Мана, тутаб ётган биринчи уйга ҳам бир неча қадам қолди. Вадим қаршисига қараса, пастгина ўнгир. Гранатамётни ўрнатиш учун жуда қулай жой! Шу мақсадда елкасидаги юкни қўлига олиб, оёқ қўйиши билан... даҳшатли портлаш юз берди. У тупроқ уюми аралаш ҳавога кўтариларкан, қулоқлари битиб, вужуд-вужудини аллақандай куйдирувчи ўт, тоқат қилиб бўлмайди-ган даражадаги оғриқ қамрагандай бўлди... Ер бағирлаб ётаркан, бутун идрокини тўплаб, ўридан қўзғалмоқчи бўлди, тишини тишига босиб, кўкраги билан бир оз судралди. Во дариғким, чап оёғи нақ сонидан узилиб, ўнг оёғи эса шундоқ шалвираб ётарди... Вадим ана шунда сездики... Бу ёғини эслаёлмайди. У ҳушдан кетиб қолган эди.

3

Вадим, укажон, биламан, асл мардлик тилга зўр бермайди. Ўзини кўз-кўз қилавермайди, қаҳрамонликни жасорат эмас, бурч деб билади. Сен ҳозир оддийгина қилиб, “бурчимни бажардим, холос” деб турибсан-у, ҳаёт билан ўлим ўртасида омонат бўлиб турган лаҳзаларинг, ўртанишлар, ифодалаш қийин бўлган изтиробларингни сўзлашни эп кўрмайсан ўзингга.

...Сени вертолётга Кобулдаги госпиталга олиб келишганида кўзларингда ҳаёт шаъми сўнггандай эди. Шифокорларга жуда оғир кечди юрагингни маромга солиш. Улар уч кеча-кундуз бошингда тик туришди. Сафдош дўстларингдан такрор-такрор қон олиб қуйишди. Ўзбегу тожикнинг, украину белоруснинг, хуллас, дўстликнинг қони тирилтирди сени. Бу ҳақиқатни такрор-такрор ўзинг эътироф этдинг.

“Байналмилалчилик бунинг ҳам руҳига, ҳам жисмига қон бўлиб сингиган” дейди хавотирланиб онанг...

Дарвоқеъ, жарроҳлар ҳеч бўлмаганда, ўнг оёғингни “тирилтириш”-га кўп уринишди. Ҳайҳотки, парчаланиб кетган суяқларингни “йиғиб келиш”нинг иложи йўқ. Бунинг устига, мина заҳарли экан. чап оёғингга мослаштириб, кесиб ташлашдан ўзга чора қолмаганди... Буни сен орадан беш кун ўтгач, эс-ҳушинг жойига қайтиб, қаттиқ оғриқданми ёки қон уюшганиданми, оёқларингни уқаламоқчи бўлганингда... Сездинг. Даҳшатли эди ўша онлар. Бир оғиз “онажон!” дединг-у, яна ҳундан кетдинг. Ёнингдаги каравотда бир оёғидан ажралиб ётган ёрдамчинг Гриша Долгополнинг, бошқа енгил жароҳат олган дўстларингнинг жисму жонини ҳам ўртаб юборди бу чинқиригинг. Бошингда врачлар, ҳамширалар яна пайдо, яна турли муолажалар. Бўлинма командири Б.Ақрамов, рақибларни мардона қийратиб қайтган ўртоқларингнинг дилдалари, оташин ҳамдардлик кеча-кундуз давом этди. Бу маслаҳатлар сени бир ойдан сўнг Тошкентдаги шифохоналардан бирига кўчиришганда ҳам, самимий мактубларда ўз ифодасини топарди. Мана, улардан айрим сатрлар:

“Азиз дўстим Вадим! Биз сени госпиталда ўзингни ўлдирмоқчи бўлганигни эшитдик. Тўғри, осон эмас, бошингга тушган мусибат гоят аянчли. Аммо бардам бўл. Умр одамга бир марта берилади. Николай Островскийнинг “ҳаёт жуда оғир бўлганда ҳам яшай бил. Уни фойдали қил!” деган сўзларини унутма. Сени қучиб, дўстинг Сергей”.

Ҳақиқатнинг тили оддий бўлганидек, сўз сеҳридан ҳам кучлироқ сеҳр йўқ. Бундай нажотбахш, раҳнамолик билдирилган сўзлар сенинг хира тортган кўзларингни ёритди, тун чўккан қалбингда яшаш ва курашиш иштиёқини алангалатди. Кўлингдан “Пўлат қандай тобланди?”, “Сўна”, “Мартин Иден” тушмайдиган бўлди. Шу асарларнинг қаҳрамонлари билан пинҳона суҳбатлар қурдинг. Ниҳоят, икки ойдан сўнг уйингга қисқагина хат ёзиб, қаерда ётганингни биллирдинг. Мана, ўша хатнинг тўлиқ матни:

“Онажон! Ҳаёт оғирлигини фақат сен тушунасан... Барини ёзиб ўтирмайман. Яраландим. Огири ўтиб кетди. Палатада беш кишимиз. Келсанг, кўрарсан. Сени ўниб, Вадим”.

Онаизоринг почтачи кириб келган 26 ноябрь куниёқ Тошкентга учди. У политехника институтида ўқиётган уканг Игорни топиб, ҳузурингга кириб борди. Биласанми, онангнинг ўша пайтдаги изтиробларини. Ахир, кечагина эди: кўча чангитиб, ялангоёқ футбол тепардинг. Отангнинг эски велосипедини мишиб, Когонни бир айланганча бозор қилиб қайтардинг. Гагарин номли мактабнинг 10

сипида ўқиётганингда югуриш бўйича чемпион бўлганинг ҳам унинг ёдида. Сўнгра сафар халтангни елканга осиб, чақирув пунктига гурс-гурс қадам ташлаб кетганларингни бу муштипар аёл унутармикан?.. У палатага кириб келганида каравотда муштдеккина бўлиб, йўлга термулиб ўтирардинг. Сени бу ҳолда кўрди-ю, бечора, бир дам ўзини унутди. Тасаввурига сиғдирилмади шекилли, ўн тўққиз яшар аср-лондай ўзининг бундай “кексайиб” қолганини... Она, ҳарқалай, она экан-да! У бирдан ўзини ўнглаб, “Вадим, болажоним!” дея бағринга ташланди... Юз-кўзларингдан тўйиб-тўйиб ўпди, ҳидлади, кесилган оёқларингни ўзгача бир меҳр билан сийпалаганда гўё ўрнингдан туриб кетгудай бўлдинг. Ҳа, ҳа, ўрнингдан бир қўзғалдинг-у, кейин... чўкиб қолдинг.

— Онажон, йиғлама. Кўриб турибсан-ку, тирикман! — дея олдинг унга далла бермоқчи бўлиб. Бу ҳам мардона айтилган сўзларинг эди.

— Тирик қолганингга шукур, болам!..

Шу бўлди онангнинг энг сўнгги юпанчи. У бўғзига қадалган хўрликни кўз ёшлари аралаш ичга ютиб, хонадош ўртоқларингни ҳам бир-бир “тавоф” этиб чиқди. Уларни келтирган совғалари, ширин сўзлари билан сийлади. Онанг чиқиб кетгач, ўша оқшом киприкларингга уйқу инди. Бу — икки ойлик машаққат ила кечган ҳаловатсиз тунлардан кейинги биринчи оромбахш кеча эди... Эртасига отанг Лев Николаевич Алексеев, қариндош-уруғларинг кириб келишди.

Сен шу йилнинг 5 январини асло унутмасанг керак. Ўша куни онанг ёнингга ҳаяжон билан кириб келди. Унинг қўлида Когон туман газетасининг янги йил сопи бор эди. Унда “Сени кутяпмиз, қадрли Вадим!” сарлавҳали мақолани ўқидинг-у, тамоман лол бўлиб қолдинг. Хусусан, мана бу сўзлар юрагингни жунбушга келтирди:

“Қадрли Вадим! Ушбу хатни дастлабки иш фаолиятингни бошлаганинг “Бухоро-1” станцияси темир йўл депосининг бир гуруҳ ишчилари ёзаямиз. Биз оташин ватанпарвар эканлигингни яхши билардик. Ушбу чин инсоний хислатни Афғонистонда байналмилал бурчингни адо этишда намойиш этибсан. Афсуски, ҳарбий топшириқни бажараётганингда, оғир яраланибсан. Бу хабарни ҳаят қайғу билан қабул қилдик. Она-Ватан олдидаги қарзни ўташ ҳар бир ёш авлод зиммасидаги олий бурч эканини, бу йўлда турли қурбонлар бўлишини асло унутма.

Сен ҳали ёшсан, яхши кунлар олдинда. Ёшлиқ шижоатининг ўзи яраларингга малҳам босади. Биз ҳам тезроқ сафимизга қайтишинг

учун қўлимиздан келган барча имкониятимизни дариф тутмаймиз. тезроқ соғай. Сени жамоанг кутяпти...”

— Раҳмат, яхши одамлар! Миннатдорман сизлардан! — дединг беихтиёр энтикиб.

Шундай қилиб, эндиги кунлар тез ўта бошлади. Яраларинг битиб, баҳор осмонини, ям-яшил дала-боғларни ўз нигоҳларинг билан кўришни қўмсаб қолдинг. Бир куни ёнингга тажрибали, меҳрибон шифокорлардан бири протез оёқларни кўтариб кириб келди. Ўша лаҳза ҳаёлингга Мересьев жонланди. Алланима дейишга чоғлангандинг, врачнинг ўзи дардингни англагандай сўзга киришди.

— Энди, азизим Валим Алексеев, сен билан мересьевчасига юришни машқ қиламиз. Қани, кияқол буларни. Кўркма, ҳали рақс ҳам тушиб кетасан. Ўзи шунақа бўлади... Мени айтди дерсан.

Ўша куни қўлтиқтаёққа таяниб, атиги ўн беш қадамча оёқ босдинг. Дераза олдида келиб, мовий осмонни, навбаҳор гулларига бурканган боғчани ютоқиб-ютоқиб томоша қилдинг. Ва шунда ҳаётнинг нақадар ширинлигини, униинг кулфатларига қасдма-қасд яшаш лозимлигини яна бир карра дил-дилдан ҳис этдинг. Кунлар ўтиб борган сари йигирма-ўттиз, эллик-олтмиш... кейин саноғига етиб бўлмайдиган қадамлар ташлай бошладинг. Тўғри, қийин бўлди. Ёғоч оёқлар ўз оёғинг эмас-ку, ахир. Бу орада сени Қримга — “Саки” оромгоҳига жўнатишди. Яхши одамлар ҳамма ерда бўлганидек, у ерда ҳам меҳр қуршовида қолдинг. Ниҳоят, 3 апрель куни улар сени самолётга чиқариб, кузатиб қўйишди. Тошкент аэропортида онаизоринг кутиб турарди. Ўша куниёқ икки йилдан бери жамолини кўришга интизор бўлиб юрганинг она-шаҳринг Бухорога қараб учдинглар. Самолёт зиналаридан ўз “оёқларинг” билан тушиб келаётганингни кўрган отанг, қариндош-уруғларинг, жонажон ҳамшаҳарларингнинг купончлари беқиёс эди. Кўксингдаги гуллар ҳам ҳаяжондан титрар, олам шу қадар чароғон эдики, гўё сен ҳеч сўнмайдиган нурлар оғушида қолган эдинг...

4

Мен Вадим билан хайрлашишга чоғланарканман, онаси Валя опа ўрпидан қўзғалиб, деди:

— Кеча Қобулдан хат олган эдик. Марҳамат, ўқиб кўринг.

Мактубни Вадим хизмат қилган қисм командирининг сиёсий ишлар бўйича ўринбосари Сергей Владимирович Шеротюк йуллаган экан. Хусусан, хатнинг энг сўнгги сатрлари диққатимни тортди. Унда шундай сўзлар бор эди: “...Яқин кунларда сени ватанимизнинг юк-

сак орденларидан бири билан мукофотлап тўғрисида Фармон чиқади. Азизим Вадим, сенинг жасоратинг шундай мукофотга муносибдир. Юракдан қутлаймиз! Дарвоқе, бизни бахт тўйингга таклиф қилишни унутма!...”

— Табриклаймиз, укажон Вадим! Шундай бўлишини билган эдим, — дедим ҳаяжонимни яширолмай. — Негаки эзгулик йўлидаги жасорат ҳеч қачон изсиз кетмайди... Энди энг сўнгги саволимга жавоб бер: командиринг тўй ҳақида сўз очибди. Агар сир бўлмаса, севгилингнинг исмини айтгин. Сендай фидойи, мард йигитга ёр бўладиган қизни билиб қайтайин.

Вадим жилмайди. Жингалак сочларини бармоқлари билан тараб, ширин энтикди. Кўзларини олиб қочиб, ерга тикилди. Сўнгра:

— Нима десам, экан? Умуман, севгилим бор, — деди у ўйчан вазиятда. Бизникига тез-тез келиб туради... Аммо ҳозирги қизларга...

— Ишониб бўлмайди, дейсанми?

— Шунақароқ... Ахир аҳволим...

— Йўқ, Вадим, сен бу борада ноҳақсан. Биласанми, муҳаббат бамисоли олов, қаловсиз қолдими, ўчади. Сен эса алангалат қалбингдаги ўша оташни. Чунки севишга, севилишга ҳақлисан. Хўп энди, укажон, сенга ҳам, севгилингга ҳам ойдин бахт тилайман! Тўйингга мени ҳам, албатта, айтгин. Ўшанда яна бир марта қаламга оламан сизларни...

1987 йил, июль.

КУЙ АВЖИДА УЗИЛМАСИН ТОР

Одамзоднинг бошига тушган оғир қисматни бировлардан эшитгансиз, “ҳа, бечорага қийин бўлибди, тўзим берсин унга” дея оддийгина қилиб ҳамдардлик билдиришингиз — турган гап. Лекин шу мудҳиш воқеани ўша одамнинг ўзи сўзлаб берса... Сизни билмадим-у, менинг вужуд-вужудимга титроқ кирди. Кўзларимда ёш айланиб, ҳаслларим музлагандай бўлди. Ҳамроҳимнинг шикаста кўнглини қандай қилиб кўтаришни, юм-юм оқаётган кўз ёшларини тиндиришни билмасдим. У киши тўхтаб-тўхтаб, узоқ сўзлади. Алам билан, бир олам надомат билан дардларини тўкиб ташлади. Унсизгина, изтироб ичра тингладим бу армонли ҳикояларни.

— Агар ўғлим Зафаржон... Ҳозир тирик бўлганида уни онаси билан Термизда кутиб олган бўлармидик, — дея оғир уф тортди Зиёдулла ака. Кейин қўйнидан газета олиб, менга узатди.

— Мана бу мақолани ўқинг, газета мухбирининг Афғонистондаги чекланган совет қўшинлари қўмондони билан суҳбати босилибди. Хусусан, маънави жойини.

Мақолага тезда куз югуртириб. Зиёдулла ака таъкидлаган сатрларни овоз чиқариб, ўқий бошладим:

“Мухбир: — Афғонистон бизнинг жангчиларга нима берди?”

Қўмондон: — Афғонистон йигитларимизнинг қатъийлигини си-
наб кўрди. Катта ҳарбий тажриба тўплашга ёрдам берди.

Мухбир: — Сизнинг иккита ўглингиз бор экан. Уларнинг Афғонистонда хизмат қилишини хоҳлармидингиз?

Қўмондон бир зумда ўйланиб қолди.

— Йўқ, менимча, йўқ”...

— Кўрдингизми, — дея таъкидлай кетди Зиёдулла ака. — Ҳатто тажрибали ҳарбий саркарда ҳам Афғондаги урушнинг беъманилигини эътироф этишга мажбур бўлган. Ахир, фарзанд деганингиз юракнинг қонидан яралади-да!... Кейин мен шу ўринда генералнинг жавобига қўшилмайман. Кеча “Литературная газета”да ўқидим: Ўн беш мингга яқин аскар болаларимиз Афғон ерида ҳалок бўлишди, ўттиз етти мингдан ортиқроқ майиб-мажруҳлар... Қанчалик-қанча асир тушган, бедарак кетганларни айтмайсизми? Йигитларимизнинг қатъийлигини шунақа синайдиларми? Ёки ҳарбий тажриба тўплаш учун бошқа йўл йўқмиди? Байналмилаллик буюк туйғуку-я, аммо ўз юртинг, ўз тупроғинг учун қон тўксанг, жон берсанг алам қилмайди-да! Ахир, замон тинч бўлса, элимизга бирорта душман хуруж қилмаган бўлса? Ўша бекордан-бекорга шаҳид кетган болаларимиз бугун Ватанимиздаги қайта қуришнинг фидойилари бўлишлари мумкин эди-ку! Ё нотўғрими?

— Тўғри! Гапингизда жон бор, — дейман ҳаяжондан эпитиккан Зиёдулла аканинг намиққан кўзларига тикилиб.

— Ҳозир бу урушнинг маслаксизлигини марказда ҳам эътироф этишяпти. Кўпчилик сиёсатдонлар Афғон фожиасини брежневчиликнинг аянчали оқибати дейишмоқда. Менимча, ҳали бу хусусда батафсилроқ фикр билдирилар. Аммо барчага аён ҳақиқатни такрорлашнинг зиёси йўқ: Қўшнингнинг дарди — сенинг дардинг, сенинг кулфатингдир. Бизникилар шу гоёга амал қилишди. Жангчи болаларимиз афғон халқи олдидаги байналмилал бурчиларини шараф билан ўтаб, қайтиб келишди. Ўглингиз Зафаржон эса.. шу йўлда қаҳрамонларча ҳалок бўлибди. Начора, биродарим, кўп ўртанманг. Биласиз-ку, ўлганлар қайтиб тирилишмайди. Рисолат янгамизга далада беринг, гамини аритингга кўмаклашинг. Қолган саккиз фарзандингизнинг бошини силанг...

Шу пайт бошини қуйи солиб ўтирган Рисолат опа ўрнидан қўзғалди. Кечирим сўраб, уй тўридаги шкафни очди. Ундан нақ ўртасидан бўлинган кулча нонни олиб, дастурхонга қўйди.

— Ҳозиргача ҳеч кимга айтмаган эдим. Отасига ҳам! Биласизми, меҳмон ука, болам Зафаржоннинг ўлимига мен сабабчиман.

— Қандай қилиб? Нега сиз сабабчи бўларкансиз?

Рисолат опа уввос солиб, йиғлай кетди. Бошидаги рўмоли елкасига сидирилиб тушаркан, опанинг қийғос сочлари бемаҳал, бутунича оқариб кетганини пайқадим. Барчамизми ҳайрат ўз домига тортган эди. Опа анчадан сўнг ўзига келди.

— Бултур мартнинг бошлари эди, — дея изох бера бошлади у, даладан қайтиб, хонани супуриб-сидирдим. Зафаржоним тишлаб кетган мана шу кулчага қарасам, чанг босгандай туюлди. Уни ҳар галгидай тозалamoқчи бўлиб, қўлимга олишим билан...

Опа яна хийла пақтгача жим ўтирди, ўксиниб кўз ёши тўкди. Боласини ўпгандай кемтик нонга лабларини босди, узоқ ҳидлади. Даврадагилар — Зиёдулла ака ҳам, Зафаржонни ўқитган устозлари Тўймурод Назаров, Ҳасанжон Солиев, Зиёда Сатторова ва мен ҳам опанинг безовта ҳаракати, сўзларидан анграйиб қолгандик. Муштипар она бу ноқулай вазиятни илғади, шекилли, кемтик нонни оҳиста дастурхонга қўйди.

— Ҳа, қўлга олишим билан гиламга тушиб кетди. Воҳ, мен ўлай, деганча қотиб қолдим. Кўз олдим қоронғилашди. Бироздан сўнг қарасам, кулча нон қоқ ўртасидан бўлиниб кетибди. Ўшанда мана шу қўлларим синиб кетса бўлмасмиди?... Хайрият, Зуфаржонимнинг нонига тегмабман. Йўқса, бу болагинамнинг ҳам... Йўқ, йўқ, бу сўзни айтолмайман. Вой, болам, Зафаржоним — Ҳасанжоним-ей, гуноҳкор онангни кечир! Сенинг азиз насибангни асрай олмадим...

Рисолат опанинг нидоларига ортиқ чидаш мушкул эди. Анча-мунча кулфатларни кўриб, дийдаси қотган ҳар қандай одам бу ўртаниш олдида ўзини тиёлмасди. Мен ҳам беихтиёр рўмолчамга қўл узатдим...

— Қўйсангиз-чи, опажон, — дея уни юпатишга ўтди Тўймурод ака, — нега сиз гуноҳкор бўларкансиз? Ахир, не-не йигитларимиз бемаврид ҳалок бўлишди. Нима, уларнинг ҳам нонларини ўз оналари эҳтиёт қилмаган дейсизми? Бу — шунчаки бир тасодиф. Барисига Афғонистондаги мақсадсиз уруш сабабчи... Болаларимизнинг насибасини ана ўша офат ютиб кетди.

Тўймурод ака ҳақ гапни айтган эди. Билмадим, буни Рисолат опа англадими ёки йўқми, айни пайтда унинг боласининг шахидлиги учун ўзини гуноҳкор санаб туриши идрокимни лол этиб қўйганди. Айтинг, азиз одамлар, тарих китобларининг қайси бир варағида бундай мардликни учратгансиз? Бу удумларимизнинг умрбоқийлиги, эътиқод аталмиш пок туйғунинг оналаримиз қалбидан жой олган акс-садоси эмасми? Бундан бир ярим йилча олдин икки эгизак дилбанди — Зафар ва Зуфаржонларни ҳарбийга жўнатиш олдидан тишлатиб қолдирган кулча нонлар онаизор учун жонидан ҳам азиз эди-да, ахир!

Бетизгин хаёллар домига тушганимдан хонага бир аскар боланинг кириб келганини пайқамабман.

— Меҳмон, кулфат одамни паришон этиб қўяркан, — дея жимликни бузди Зиёдулла ака. — Сизга айтишни унутибман. Кеча Зуфаржон ўғлимиз қисқа муддатли таътилга келувди. Мана, шу йигит.

Зуфаржон билан астойдил кўришдим. Гарчи у кенг елкали, барваста, спортчиларга ўхшаб кетса-да, аммо кўзларида қандайдир довдираш, алланимадан ҳадиксирашга мойил туйғу зоҳир эди... Зиёдулла ака синчковлигимни сезди чамаси, ўғлини ноқулай вазиятда қолдирмаслик учун тагин сўзга киришди:

— Яширишининг ҳожати йўқ. Ҳусанжон, кечирасиз, уларни Ҳасан-Ҳусан деб аташарди. Зуфаржон дозорда акаси билан бирга бўлган, Зафаржон оғир яраланиб, бунинг қўлида жон берган. Тобутини ҳам... Ўзи олиб келди... Қўй, ўғлим, кўп ўртанма. Йиғлаб-йиғлаб кўзимизда ёш қолмади. Яхшиси, акангнинг жасоратини сўзлаб бер.

Зуфар хаёлга толди. Анчагача қалтираб-қалтираб, бизни маъюс кузатди. Сўнг оғир хўрсиниб, саргузаштини бошлади...

Саланг довони. Атрофда баҳайбат тоғлар. Юксакда — писта дарахтлари оралиғида кузатув пункти, ундан сал нарида, тўғрироғи, горичида бўлинма жангчилари қароргоҳи жойлашган. Қароргоҳни, Зуфарнинг айтишича, ҳатто тоғ бургутларининг нигоҳи ҳам илғаёлмаскан. Авжи баҳор эмасми, қояларнинг учларигача ям-яшил майсалар, лолақизғалдоқлар жилваланиб, ўсиб ётибди. Агар ўқтин-ўқтин автоматлар тариллаши, снарядларнинг беомон чийиллаб ўтишини айтмасангиз, гўё бу жойларда уруш кечмаётгандай. Мана, олти ой-дирки. Зафар ва Зуфаржонлар ўн чоғли дўстлари билан дозорда кеча-кундуз кузатув олиб боришади. Сурхондарёлик Олим Мавлонов командирлигида бўлинма ўзбек, тожик, рус, қозоқ, авар йи-

гитларидан ташкил топган. Қисқаси, ихчам байналмилал оила. Ўтган муддат ичида улар хизматдаги сергакликлари, душман айғоқчиларини бир неча марта даф этганликлари учун қатор раҳматномалар олишган. Бироқ вазият тобора мураккаблашиб борарди. Душманлар доводдаги туннель орқали Қобул тарафларга қатнаб турган юк карвонларига тез-тез ҳужум қилишар, қўл ракеталари ёғдиришарди. Шундай пайтда кузатув пунктидаги йигитларимиз олов ўчган нуқтани аниқлаб, бир зарб билан яксон этиб ташлашарди.

Мана, икки кундирки, душманларнинг уни ўчган. Карвонлар бетўхтов қатнаб турибди. Чор атроф ўша-ўша: қизғиш гилам ёйиб қўйилгандай. Писта дарахтлари қийғос гулга кирган. Ҳатто харсанг тошларга ҳам тил битгандай: уларнинг қавакларидан хушхон қушларнинг ёқимли сайрашлари эшитиларди...

Ичкарида — қароргоҳда эса хирагина фонус нур таратиб турибди. Ҳордиқ чиқариб ётган жангчиларнинг ҳар бири ўз иши билан овора. Навбатчиликка чиқиш олдидан автоматини тозалаётган Зафар укасига савол назари билан қаради.

— Зуфар, ҳозир отам мактабда дарс ўтаётган бўлсалар керак-а? Бечора онам бу йил неча куги ишак қурт тутдилар экан. Бундай ўйлаб қарасам, уларнинг қадрига етмаган эканмиз. Роса шўх-шаддод эдик, ўзиям. Агар соғ-омон қайтсак, уларнинг босган изларини кўзимга суртиб юрардим...

— Тўғри айтасиз, ака, — дея қоғозлардан бош кўтариб тасдиқлади Зуфар. — одам узоқларда юрса, ота-она меҳрини қўмсар экан. Кеча хизматни бошлаганимга роса бир йил тўлди. Қаранг, шунча пайтдан бери тоғу тош ялаб юрибмиз... Тўғриси, акам-укам, сингилларимни соғиниб қолдим. Сиз ҳам мендан баттарроқ аҳволдасиз. Ё нотўғрими?

— Рост, — деди Зафар ўйчан ҳолатда, — начора, чекимизга шундай қисмат тушган экан, бурч деб, афгон дўстларимиз бахти учун курашаверамиз-да... Дарвоқе, уйга хат ёздингми?

— Ёздим, балки ҳар галгидек қўшимча қиларсиз.

— Албатта-да!

— Нима, яна шеър ёздингизми? — жилмайди Зуфар

— Нега ёзмасканман, ёздим! Мана, эшит:

Тонг саҳарда ишлаб юрганда,
Энди билдим ота қадрини.
Қўлларимга нина кирганда,
Энди билдим она қадрини.
Кўрмадим деб фарзандларимни,

Кеча-кундуз зинҳор йиғламанг.
Омон кетдим ва соғ қайтарман,
Онажоним, хор-зор йиғламанг.
Меҳмон бўлиб келса дўстларим,
Меҳрибоним, такрор йиғламанг.
Мени улар эсга олсалар,
Ўксиб-ўксиб, зинҳор йиғламанг.

— Қалай, маъкулми?

— Ёмонмас-ку-я... Лекин оғир ёзибсиз. Онам йиғламайдиган бўлсалар ҳам, энди, албатта, йиғлайдилар.

— Унда кейинги бандни тушириб қолдираман, — деди Зафар мактубни давом эттиришга ўтираркан. — Ён дафтарчамда хотира бўлиб тураверади. Ҳа, айтгандай, кеча анча-мунча суратлар чиздим. Яхши-си, мана шу дафтарча сенда тура турсин. Биласан-ку, ҳозир навбатчиликка жўнайман.

Зуфар “Хотира” дафтарчани қўлга оларкан, ундаги варақларга нозик дид билан солинган манзара-суратларга ҳавас ила тикилди. “Акам истеъдодли, туппа-тузук шеърлар ёзгпти, рассомчиликда ҳам иқтидори ёмон эмас” деган ўй кечди унинг кўнглидан. “Келажакда ўқиса, изланса, ундан, албатта, яхши ижодкор чиқади...”

— Ака, сиздан бир нарсани сўрасам майлими? — дея мийиғида кулди у Зуфар ёзиб тугатган хатни конвертга сола туриб.

— Майли, сўрагин!

— Боя дипломатии очаётганингизда японча, сабзаранг қийиқчага кўзим тушди. Сир бўлмаса, айтинг, кимга атаб олиб қўйгансиз?

— Вой, шумтака-ей, кўрибсанда-а, — шодон жилмайди Зафар, — буниси энди сир, укам. Менинг сендан яширадиган гапим йўқ. Қийиқчапинг эгаси Сомончиқ қишлоғимиздаги гўзал бир қиз... Уйга қайтайлик, кимлигини ўшанда биларсан. Келишдикми?

Зуфар тасдиқ маъносида бош силкиб қўйди. Шу пайт “Смена, на выход!” деган буйруқ янграб қолди. Зафар автоматини олиб, йўлакка шошилди. Қозоқ йигити Қайрат, доғистонлик Маратлар ҳам унинг ортидан бирин-кетин дозор сари йўл олишди.

...Кундуз соат икки-уч ораси. Ҳаво салқин ва намчилроқ. Эҳтимол, баланд тоғ оралиқларига қуёш нури тўлиқ етиб келмаслигидан ҳарорат хийла паст даражага тушса керак. Кузатувчиларнинг ҳар бири эса, белгиланган ўринларини аниқ эгаллашган. Туннель билан улар турган масофа оралиғи олти юз-етти юз метрлар чамаси келади. Оралиқдаги майдонда харсанг тошлар қаланиб ётса-да, йигитларнинг нигоҳи сергак. Бирорга ҳам шарпа йигитлар назаридан қочиб қуту-

долмасди. Буни бир неча ойдан бери таъзирини еяётган душманлар яхши билишарди. Шу туфайли бўлса керак, улар тўғридан эмас, тоғнинг ўтиш қийин бўлган орқа тарафидан писиб кела бошлашди. Ҳар қалай, душманнынг айёрлигини биринчи бўлиб Зафар илғади.

— Марат, орқанга қайрилиб, ўт оч, — дея хитоб қилди у дўстига, пулемётдан бир сидра куюқ ўт ёғдираркан. Шунда босмачилардан икки-учтасининг пастга қулаганини аниқ кўрди. Сўнгра, у ўзини бироз панага олиб, рақия орқали душман ҳужуми ҳақида бўлинмага хабар қилди. Отишма эса қизиб борарди. Вишкада турган Қайрат Ўринбосев пулемётини ишга солишга улгурдим-йўқми, бирдан овози ўчиб қолди... Бундай қараса, Марат ҳам автоматини кучоқлаб, мукка тушиб ётарди... Дўстларининг ўлиmidан кўзлари қонга тўлган Зафар тагин пулемёт дискасига ёпишди. “қотиллар, худкушлар, ўз қадрини билмаган жоҳиллар, — дерди у бетўхтов ўқ ёғдираркан, — мана буниси Қайрат учун, буниси Марат учун! Сенларнинг жазойинг шу: яқинроқ келаверинг нодонлар... Битта-битта қулатганим бўлсин”.

Шу пайт унинг атрофида снарядлар портлай бошлади. Зафар учун биттагина йўл қолганди: позицияни зудлик билан алмаштириш зарур! У хиёл бош кўтариб, яқин орадаги қароргоҳга қараб қичқирди:

— Дўстлар, ташқарига чиқманглар. Душманлар миноментлардан ога бошлашди. Ҳозир вертолётларимиз етиб келади. Мен ўзим буларни уйдлаб тураман!

Зафар шундай дея автоматини қўлга олганча пастроқдаги харсангтош томонга югурди. Унинг панасига жойлашаркан, чап елкасини жизиллатиб олов тилиб ўтгандай бўлди. Тишини-тишига босди, оғриқ бироз пасайди чамаси, харсанг четига ёнбошлаб, автомат тепкисига қўл узатди. Ана шунда унинг қулоқларига вертолётларимиз овози чалингандай бўлди. Ҳайҳотки, шу дақиқада у тузатиб бўлмас хатога йўл қўйди. Зафар ёрдам келганидан қувониб, қоматини хиёл кўтарганида маккор душман унинг манглайини нишонга олиб турганини қайдан ҳам билсин эди... Во даригким, ҳали ўн гулидан бир гули очилмаган ўн тўққиз яшар навқирон йигит нақ белидан чопилган дарахтдай ерга оғир қулади...

— Бу мудҳиш воқеа 1988 йилнинг 22 апрелида содир бўлганди, — дея чуқур хўрсинди Зуфаржон, — вертолётчиларимиз душманны тезда яксон етиб ташлашди. Биз ёрдан чиқиб, зудлик билан дозорга етиб келдик... Қарасам, Зафар акам қонга беланганча чалажон бўлиб ётибди. Ҳушдан кетиб қолибман. Кўзимни очсам, атрофимда санитарлар. Дарҳол ўрнимдан турдим. Акам қани? — десим жон ҳолатда.

Улар боши чандиб боғланган носилкадаги кишини кўрсатишди. Энкайиб, юзларидан ўла бошладим. Акажоним тўлғонарди. Бошини аста кўлимга олдим. “О-она-жон... Қ-қий-йикча” дедилар-у, жон уздилар. Кейин нима бўлганини билмайман.

Уч кундан сўнг госпиталдан чиқдим. Командирларимиз полк жангчилари олдида Зафарнинг ўлиминдан кейин “қизил Юлдуз” орденига тавсия этилганини эълон қилишди. Кейин бир офицер билан акаминг тобутини олиб, вертолётда Термизга қараб учдик. Бу ёғига эса поездда... Ҳа, акам тенгсиз йигит эди. У бизни ҳам ўлимдан сақлаб қолди. Қисмимизда унинг курагини ерга тегизадиган паҳлавон топилмасди. Э, нимасини айтасиз, бирам чиройли кўшиқлар куйлардики... Китобга жуда ўч эди, хизматдан қайтиб, албатта, пединститутга кираман, отамдай тарихчи бўламан, деб қўярли.

— Тўғри, — дея қувватлади ўқитувчи Ҳасанжон Солиев, — мен буларнинг собиқ синф раҳбариман. Икки йилча бўлди-да мактабни тугатганларига. Зафар яхши ўқирди. Ҳар жиҳатдан ибрат эди бошқаларга. Унинг идеал қаҳрамонлари Маҳмуд Торобий, Жалолиддин Мангубердилар эди. Ватанпарварликни, эл-юртингни севishни шулардан ўрганиш керак дерди...

— Мен Зафаржонга географиядан сабоқ берганман, — сўзни давом эттирди Марям опа Шойимова. — У чинакам мард йигит эди. Агар хато қилгудай бўлса, дарров кечирим сўрарди. Нимасини яширамиз: колхоз бир оз қолоқроқ, Зафаржон эса муросасиз эди. “Опа, қачон бизда спорт майдони, клуб, ёғи кинотеатр, ҳаммом қурилади? Ёки қишлоғимиз ўғайми?” деб сўрарди. Сўнгга шу масалада дўстлари билан бир гаплашиб, туман қўмитасига хат ташкил қилганди. Буни нотўғри тушунмаслик керак. Тугилган масканини, халқини яхши кўрган кишигина шундай қила олиши мумкин...

Зафаржон ҳақидаги таъриф-таҳсинларни яна давом эттиришим мумкин эди. Навоий номидаги мактаб директори Ашур Норов, инглиз тили муаллими Латиф Фафуров, тарихчи Зиёда Сатторова, қаҳрамонимизнинг синфдоши Насибаойлар билан суҳбатлашганимизда ҳам улар Зафаржоннинг фожиали қисматига афсуслар билдиришди. Унинг мардлигини, ўттиз йилдан бери халқ таълими соҳасида жон куйдириб келаётган ўқитувчи Зиёдулла Тошев ҳамда Рисолат опалар хонадонидида яхши тарбия кўрганини, мактабнинг ифтихори эканини, Афғон юртидаги жасорати нафақат Жондор тумани, балки бутун вилоятимиздаги ёш авлод учун чинакам ибрат бўла олишини юракдан эътироф этишди. Қаҳрамонлиги мангуликка дахлдорлигини, унинг номига кўчалар, мактаблар қўйилишини такрор-такрор таъкидлаш-

ди. Унинг Биби Марями пок қабристониди ётган қабри устида эсдалик лавҳаси ўрнатилгани, бу жой катта-кичикнинг зиёратгоҳига айланганини маълум қилишди...

Мен шу ўринда очеркка хулоса ясашим мумкин эди. Бироқ хонадон соҳиблари, даврадаги дарддош мезбонларга ташаккур айтиб, хайрлашаётганимда Зуфарнинг сўнгги сўзлари барчамизни ларзага солиб қўйди:

— Ҳозир Қозоғистонда хизматни давом эттиряпман, — деди у. — Лекин... акамнинг жасадини олиб қайтганимдан бери, негадир... яшагим келмайди. Ахир, бизнинг юрагимиз битта эди-да...

Борлиғимни ўт чирмагандай бўлди. Эҳтирос ичра олдига келиб, уни бағримга босдим.

— Йўқ, укажон, сен ноҳақсан, — дедим унинг рангпар чеҳрасига боқиб. — Сен ўзинг учун ҳам, акамг учун ҳам яшашинг керак. Зафаржоннинг етим қолган сабзаранг, шойи қийиқчаси ҳақи яшашинг керак... Афғон элида бемаврид ҳалок бўлган дўстларинг ҳақи яшашинг керак. Зафаржон рубобнинг таранг тортилган торидай сержаранг эди. У ҳали кўп марта оҳанрабо куй бўлиб, наво бўлиб таралиши мумкин эди. Афсуски, ўша тор айна авжида узилди... Энди сен ўша тор бўлиб янграшинг керак. “Дилхирож” бўлиб, “Муножот” бўлиб, “Чўли ироқ” бўлиб халқинг юрагидан жой олишинг керак. Акамг таратган наво эса абадул абал яшайверади...

1989 йил, март.

ТУРКИЯ ЙЎЛЛАРИДА

1. “КУНИНГИЗ ОЙДИН, АФАНДИМ...”

Ҳали-ҳали эсимда: 1983 йил. Май кунларининг бири эди. Тонгда телефон қўнғироғи янграб қолди. Дастакни кўтарсам, “Кунингиз ойдин, афандим” деган бир ажиб тилак эшитилди. Лаҳзагина шўшиб қолдим. “Ташаккур, кўзингиз ойдин, кимсиз?” дедим ниҳоят. “Сиза Истанбулдан салам гетерминнам. Чўх гўзел, ёзарлардан (ёзувчилардан), — дея давом этди у киши, — бан “Бухоро” хотелидаман. Одим — Сабрий. Бир кўришсаниз. Галиюрсиниз? (келасизми?)”.

— Албатта, қардошим. Ҳозир етиб бораман.

Сабрий мени меҳмонхона ташқарисида кутиб турган экан. Кучоқлашиб кўришдик. Самимий, кўзлари ёниқ, кўнгли тоза йигит экан. Бирпасдан сўнг хотини — сулув аёл Гунашхоним ила мени таништирди. Бухорога илк келишлари экан. Сухбатни меҳмонхона емакхонасида давом эттирдик. Кейин шаҳримиз бўйлаб саёҳатга олиб чиқдим уларни. Оқшом эса уйимга бир пиёла чойга таклиф этдим. Келишди. Бир қанча шоир, ёзувчи дўстларим ҳам. Табиийки, суҳбатимиз ҳар икки халқнинг қадим дўстлиги, қардошлиги-қурдошлиги, тилимизнинг, дилимизнинг тугашлиги хусусида кечди.

— Ҳозир Туркияда иқтисодий ва маънавий инқилоб жараёни кетмокда, — деганди ўшанда меҳмон... — Биз яқин йиллар ичида энг ривожланган мамлакатга айланамиз. Бонси — хусусийлаштириш, компьютерлаштиришга тула ўтаётганимизда. Токи ер, корхоналар уз эгасининг қўлига тегмас экан, иқтисодий юксалиш бўлмайди. Иншоолуҳ, бу кунларга сизлар ҳам етасизлар, чунки замон асло қотиб қолмайди. Давр ўзгаради, тафаккур ўзгаради. Қарашлар, қуришлар, курашлар ўзгаради. Бир куни кўксингизга офтоб тегилишга, кўзларингиз ойдин бўлишига ишонаман. Ўзбекистон ила Туркия бир-бирини топадиган, қўлни-қўлга берадиган кунлар, албатта, келажак... “Иншоолуҳ!” дегандик бизлар ҳам...

Ўшанда бир нарсани — орқангда сени изма-из кузатувчилар борлигини ҳисобга олмаган эканман. Меҳмонга уйимда бир пиёла чой қуйиб бераман, деб анча пайтгача маломатга қолиб юрдим. Сўроқлар, ёзма-тушунтириш хатлари.. Эҳ-ҳе... Энди ўтириб-ўтириб алам

қилади. Ҳам ачиниб, ҳам уялиб кетаман ўша кунлардан. “Қардошим” деб келган бир оддий ёзувчини ўз уйингга чорлаш қанчалик мушкул эди-я! Дилимиз, тилимиз тугик эди-я!..

Шукрки, ўша машъум кунлар ортда қолди, бошимизда Истиқлол кўши чарақлади. Ўзбекистон жаҳон аро ўз ўрнини эгаллади. Жумла эллар, элатлар уни тан олди. Бугун бошида дўпписи, белида белбоғи бор ўзбек дунё аҳли билан юзма-юз туриб, мулоқотда бўлаётир. Хуллас, ифтихор ила айтадиган гап кўп. Энг муҳими, мустақил жумҳуриятлигимизни биринчи бўлиб Туркия эътироф этди. Дастлабки ёрдам қўлини шу давлат чўзди. Етмиш тўрт йиллик ҳижрону айрилиқдан сўнг ўзбеги турк бир-бирини топди. Мана, бир йилдан бери Оқ денгизу Қора денгиз, Мармара денгизлари ўртада дўстлик кўприклари бўлиб хизмат қилмоқда... Жумҳуриятимиз вилоятлари, шаҳарлари Туркия вилоят ва шаҳарлари ила қардошлик ришталарини боғлаб, ўзаро биродарлашмоқдалар. Жумладан, шу йилнинг 5 — 12 сентябрь кунлари вилоятимиз делегацияси Измирда бўлишиб, ҳар икки вилоят ўртасидаги қардошлашув битимини муҳрлаб қайтдилар. Яқинда эса (19 — 26 сентябрь) шундай улуг вазифани адо этишда қатнашиш менга ҳам насиб этди.

Гуруҳимиз — шаҳримиз ҳокими Убайдулла Носиров, республика коммунал хўжалиги вазирлигига қарашли вилоят Саноат маҳсулотлари ишлаб чиқариш комбинати директори Иззатулла Тўраев, “Интурист” меҳмонхонаси бошқарувчиси Бўронжон Эргашев, шаҳримиздаги турк маданий маркази раиси ўринбосари Кирмон оға Бадилов ва каминадан иборат эди. Бизни ярим оқшом Истанбулда — Мустафо Камол Ота Турк аэропортида самимий кутиб олишди. Фурсат ўтмай, мухбирлар қуршоведа қолдик. Ҳар бирининг саволдан олдинги калом: “Хош галдингиз, сафо галдингиз, марҳаболар, афандим”. Кўзингиз, юзингиз ёришиб кетади шундай дамларда. Чунки улар бу сўзларни юракдан, ғоятда мамнунлик билан изҳор этишади. Кўп ўтмай, турк ва япон аробаларида (улар машинани шундай аташади) шаҳарга йўл олдик.

Истанбул кундузи бўлганидек, кечасиям бетиним гувиллайди. Ўн миллионли шаҳарга ҳар куни тагин икки миллион сайёҳлар келиб кетишади. Сон-саноқсиз чет эл аробалари меҳмонларни аэропортдан шаҳар марказига, шаҳардан аэропортга ташийди. Кўчалар бамисоли юлдуззор-чаман. Ён агрофдаги Жоме масҷидларнинг ингичка миноралари кўкка санчилгудай. Дўлма боғча — турк султонлари оромгоҳидан ажиб бир нағмалар, садолар таралади чор агрофга... Биз ана шу боғ яқинидаги хусусий “Олжай” меҳмонхонасида жойлашдик... Эр-

танги кун режалари эса аниқ: тонгда Анқара орқали Малатияга учишимиз лозим. Олис йўл эмасми, ухлаб қолибман. Бир замон телефон жиринглади, дастакни кутарсам: “Кунингиз ойдин, афандим, сизни кутиюрлар...” деган майин, беозор овоз эшитилди. Тезгина ювиниб, кийиниб, пастга отилдим-у, хаёлимда бир истак жонланди: кошкийди бизнинг меҳмонхоналаримиздаги навбатчилар ҳам эшикларни тақиллатиб урмай, бақирмай, дилозорлик қилмай, шундай гўзал муомалани ўрганишса...

2. ДЎСТЛИК ТОРЛАРИ БОҒЛАНГАН КУН...

“Боинг”да Анқарага қараб учяпмиз. Пастда Мармара денгизи. Олисолисларда ҳайбатли тоғлар. Ўйларим ҳам денгиз тўлқинларидай тизгинсиз: “Хўш, биз ҳозиргача нега жаҳонга чиқолмадик? Нега бизнинг йўлимизга, кўнглимизга бунча ғовлар қўйишди? Хусусан, Туркияни биздан, бизни эса Туркиядан нечун бунча қизганишди? Гарчи турклар она-юртлари — Туркистонга талпинишса-да, нечун уларнинг кўкрагидан итариб келишди? Ёки ўша “тизгиндорлар” Мустафо Камол Ога Туркдай обрўли давлат арбобининг “Биз турклар — Туркистоннинг жужуқларимиз” (болаларимиз) деган сўзларини эшитишмаган дейсизми? Ахир, жуда кўп туркларнинг Туркияга Туркистондан кетиб қолишгани олам аҳлига аён ҳақиқат-ку! Ёки буниям инкор қилишадими улар? Йўқ, ҳамма гап шундаки, бола онага, она болага талпинмасин. Мабодо, туркий халқлар бирлашишса, дунё уларга тангу торлик қилиб қолиши мумкин-да!... Ҳар не бўлса-да, Туркистоннинг парчаланиб ётгани маъқул. Бу эса “тизгин тутган” зобитларнинг ғоятда маккорона, устомонлик билан танлаган йўллари эди.

Ваҳоланки, азал-азалдан қошу кўздай, эту тирноқдай бир-бирига туташиб кетган турку ўзбек орасида бегоналик бўлмаган. 1920 йилларда Туркистон босиб олинганда, сўнгра 30 йиллар қатағонида кўплаб юртдошларимиз Туркия еридан паноҳ топишди. Шу ўлкани Ватан деб англашди. Уларнинг мишгаб авлод-аждоллари айни пайтда ҳам Истанбул, Адана, Бурса ва бошқа шаҳру қишлоқларда турклар билан бақамти яшашмоқда. 1910 — 14 йилларда Истанбулда таълим олган халқимизнинг атоқли фарзанди, бухоролик шоир, олим, тарихчи ва драматург Абдурауф Фитрат домла эса “Биз истиқлолнинг қадрига етишни, озодликнинг қадр-қимматини, бағрикенглик ва саховатни турклардан ўрганишимиз керак. Менга таълим бер-

ган, бугунги илмий-иждодий камолотимни таъмин этган қондош ва жондош турк халқидан абадий миннатдорман”, дея айтган. Ҳаққоний ва ғоятда қимматли бу сўзлар учун Фитрат домлани туркпарастликда айблашди. Ўтдан сувга, сувдан ўтга солишди. Оқибати эса ўзингизга аён: 1938 йилнинг 4 октябрида улуғ адибни судсиз отиб ташлашди. Яна қанча-қанча фожиавий тақдирлар...

Халқимизда, қуш қушга талпинади, деган мақол бор. Орага қанча-қанча тўсиқлар қўйилса ҳамки, турку ўзбек узоқ йиллар бир-бирига талпиниб яшади. Пинҳона бўлса-да, кўз қирини ташлаб бўлса-да, қардоним, дарддоним деб яшади... Шукурларким, бу туйғулар энди тилимиздан дилимизга, дилимиздан тилимизга рўй-рост кўчиб ўтди. Яйраб-яшнаб биродарлик гулшанларини яратмоқдамиз. Мана, бутун ҳам шундай ниятни дилга тугиб, пайғамбаримиз Муҳаммад алайҳис-салом зводларидан, улуғ шайх — Саид Баттоли Ҳазратнинг она юрти — Малатияга қараб кетмоқдамиз...

Бир соатлик йўлда — Анқарага етиб келгунча шундай туйғулар кечди ҳаёлимдан. Икки миллионли бу шаҳар она Бухоромни эслатди менга. Қадим, озода, кўркам тош шаҳар! Кўчалари ойнадай, аммо пасту баланд. Биз “Тетик” номли йирик савдо ва саноат корхонаси бош директори Мустафо Тетик хонадонидида кўниб, қисқа муддатли нонушта қилдик. Сўнг Туркия Президенти Тургут Ўзал яшайдиган боғ ёнидан ўтиб, Парламент биносини томоша қилдик. Машҳур Хўжа-тепа масчилига қадам қўйдик. Бир масчидда бир пайтнинг ўзидида қирқ минг киши намоз ўқиркан. Қурилиши қарийб йигирма йил давом этиб, 1984 йилда поёнига етибди. Салобатли, мунаққаш қадамжо ичкарисидаги ҳар бири саккиз тонналик иккита биллур қандил эса сизни эътиборсиз қолдирмайди. Бу — турк усталарининг беназир санъаткорлар эканлигидан далолатдай туюлди менга. Ҳамроҳ — турк дўстларимиз қатори биз ҳам тиловатни бажо келтирдик. Кейин яна аэропортга келиб, “Боинг”да парвозга шайландик...

Малатия аэропортида бизни юзлаб одамлар қарши олишди. Довулар чалишди, гуллар сочишдан бошимиздан. Мезбонлар анъанага кўра, бир-бир бағирлашишди бизлар билан. Эътиборлиси шундаки, улар бизга ўхшаб ўпишмас экан. Қучоқ очиб, юзларини юзингизга қўйишади. Тилларида: марҳаболар, афандим, бураси Малатия! Хош галдингиз...

Малатия шаҳар бошқони (ҳокими) Мунир Аҳмад Эркол хушбичим, ширин гуфторли, кўзларидан ўт чақнайидиган йигит экан. Туркчасига айтганда, “чўх гўзал” бошқон! Ёши ўттиз саккизда. Истанбул техника университетининг меъморлик куллийетини тугатган. Архи-

тектура доктори. Францияда Оврупо “Миллий ҳаёт” элчихонасида икки йилча элчи, кейин бир неча йил Малатияда бош архитектор бўлиб ишлаган. 1989 йили сайловда олти номзодни енгиб, шаҳар бошқони бўлган экан. У бизни аэропортнинг кўркем хоналаридан бирига бошлаб кирди.

Кўплаб ёш-яланглар, қариялар, мухбирлар билан суҳбатда бўлдик. Умуман, мезбонлар қадимий дўстлигимиз тикланаётганидан, кўмилган йўллар, чашмалар кўзи очилаётганидан ғоятда шодмон эканликларини изҳор этардилар... Бундайин самимиятни ўша куни шаҳарнинг дам олиш боғидаги тушки зиёфат чоғида ҳам, Малатия — Искандария футбол жамоалари ўйинини кўргани стадионга тушганимизда ҳам дил-дилдан ҳис этдик. Хусусан, ўйингоҳ радиосидан ташрифимиз эълон қилинганидан, тўпланган ўттиз минг томошабин оёққа қалқиб, бизни узоқ олқишлашди...

Одамзод умри давомида кўп воқеаларни кўради, саргузаштларни бошдан кечиради. Турли кишилар, тақдирлар билан танишади. Табиийки, қалбингизга чўғ солгани эсингизда қолади. Уни мудом ҳамроҳ этгингиз келади ўзингиз билан. 1992 йилнинг 21 сентябрь куни ҳам менинг кўнглим қатларида абадул абад муҳрланиб қолди десам, ишонаверинг. Ўша куни шаҳар бошқонлигида қизгин қабул маросими бўлиб ўтди. Кўплаб шаҳар фаоллари, корхоналар, ширкатлар, завод ва фабрикаларнинг бошлиқлари, қалам аҳли қатнашган ушбу маросимни Бошқон Мунир Эркол кириш сўзи билан очди. Бугун имзоланаётган Малатия ва Бухоро шаҳарлари ўртасидаги ўзаро биродарлашув Бигими тарих бўлиб қолажагини алоҳида таъкидлади. Шаҳримиз ҳокими Убайдулла Носировнинг нутқи ҳам бағоят эҳтиросли эди:

— Азизлар! Биз Бухорои Шарифдан ҳузурингизга эзгу ниятлар билан келдик, — деди у. — Ҳозир халқимиз Мустақилликни янада мустаҳкамлаш йўлида қийин синовларни бошдан кечираяпти. Ишончимиз комил: биз яна уч-тўрт йилдан сўнг қаддимизни батамом тиклаймиз. Ўзбекистон жаҳондаги иқтисоди юксалган мамлакатга айланади. Жумладан, Бухоро вилояти ҳам. Бизга эса айни маҳалда дўстлик қўли зарур. Демоқчиманки, ҳам иқтисодий, ҳам маънавий соҳада бир-биримизга суянчиқ бўлайлик. Бухоро ва Малатия шаҳарларини биродарлаштирсак, бориш-келишни йўлга қўйсак, келажак авлод бизу сиздан абадий миннатдор бўлади. Ҳадиси шарифда шундай дейилмишдир: “Икки киши бир кишидан, уч киши икки кишидан яхши, тўрт киши уч кишидан яхши, кўпчилик билан бирга бўлинглар. Тангри умматларини фақат тўғри йўлда бирлаштиради”.

Ҳа, қадрдонлар, бирлашайлик, биргалашайлик, ҳамкору ҳамдаст бўлайлик. Бу йўлда бизни Исмоил Бухорию ҳазрат Баҳовуддин Нақшбандийларнинг порлоқ руҳлари ҳамиша қўллаб-қувватласинлар. Оллоҳ таолло барчамизни ниятларимизга етказсин. Омин!..”

Зал жунбушта келди. Олқишлар янгради. Шундан сўнг томонлар биродарлашув Битимига имзо чекдилар. Халқимиз анъанасига кўра, Мунир Эрколга чопон кийдирдик, белини боғлаб, бошига дўппи қўндирдик.

— Қаранглар, дўстлар, — деди у қувонч билан, — мен ҳақиқий ўзбекка айландим-қолдим... Кейин у бизнинг ҳар биримизга араб ва турк тилларида олтин ҳарфлар билан чоп қилинган Қуръони карим ҳада этди. Убайдулла Носировнинг Малатия шаҳри фахрий фуқаролигига қабул этилганини тантанали эълон қилди, шу ҳақдаги Ёрлиқни унга эҳтиром ила топширди. Йиғин сўнгида менга якунловчи сўз беришди. Ҳаяжон ила ўша тонгда битган “қардошлик қутлуғ бўлсин!” сарлавҳали шеъримни ўқиб бердим. Уни сизнинг ҳам эътиборингизга ҳавол этишни жоиз деб билдим, ҳурматли китобхон:

Қўлимизни узатдик, қўлингизни олмоқ-чун,
Кўнглимизни узатдик, кўнглингизни олмоқ-чун,
Гулимизни узатдик, гулингизни олмоқ-чун,
Эй, азиз турк оғалар, қардошлик қутлуғ бўлсин!
Румийнинг авлодиси, етти иқлим билади,
Навоий зуредимиз, етти иқлим билади.
Бир-бирга қучоқ очсак, пирлар бизни қўллайди,
Эй, азиз турк оғалар, жондошлик қутлуғ бўлсин!
Эврилса-да замонлар, тилдош, дилдошлар эдик,
Ўтгай яхши-ёмонлар, қўлдош, йўлдошлар эдик,
Қошу кўздек яқин-у, қалби қуёшлар эдик,
Эй, азиз турк оғалар, қондошлик қутлуғ бўлсин!
Сиз дерсиз: “явош-явош”, биз дермиз: “аста-аста”,
Сиз дерсиз: “чечак даста”, биз дермиз: “гулдаста”,
Агар дўстлик гулласа, диллар бўлгай пайваста,
Эй, азиз турк оғалар, жондошлик қутлуғ бўлсин!
Боқий бўлсин Бухоро — Малатия дўстлиги,
Туркининг турконалиги, ўзбекнинг ўз сўзлиги,
Бор бўлсин биродарлик, икки халқ нон-тузлиги!
Бу улуг йўлда бизни Оллоҳ мангу қўлласин!..

Ўша куни бизни вилоят Валийси (ҳокими) ҳожи Саффет Алкал оға ҳам қабул қилди. Унинг айтишича, Малатия Туркиянинг жанубидаги вилоят бўлиб, ҳудуди 12100 кв. км., аҳолиси 1 миллионга

яқин экан. Шаҳар нуфуси эса 280 минг киши. Вилоят йирик саноат корхоналарига эга бўлиш билан бирга, қишлоқ хўжалиги ҳам кескин ривожланган. Жумладан, пахта, қанд лавлаги, мева ва полиз маҳсулотлари, зайтун ва кунгабоқар мойлари етиштириш ҳам.

— Сизлар ҳур Ўзбекистондан ажиб мужда олиб келдингиз, — дея ҳаяжонини изҳор этди учрашув сўнггида Саффет оға, — турк халқи ўзбекларга меҳр-муҳаббат билан қарайди. Сизнинг қувончингиз — бизнинг қувончимиз. Юз-кўзларингизга боқиб, бахтиёр ўзбек халқини кўргандай бўляпмиз. Бугунги битилган ўзаро қардошлик Битими тарихларда албатта, қолажак...

Беш маҳал намозни қанда қилмайдиган бу олийжаноб Валий ҳузуридан ажиб таассуротлар ила чиқиб, аробаларга ўтирдик...

Оқшом эса мени “мусофирхона” (меҳмонхона)мизга уч киши сўроқлаб келишди. Танишдик. Улар — Малатия университети профессорлари — Қирғиз, тотор, озар, бошқирд, кўк турк, усмонли турк тиллари мутахассиси Шарифали Бўзқоплон, Диёрбакир шаҳри университети турк тили ва адабиёти муаллими Рамазон Солмон ҳамда Малатия университети турк тили ва адабиёти кафедраси мудир, доктор Гулар Гулсевинлар эдилар. Меҳмонларнинг ҳар бири айна пайтда ўзбек тилини ҳам кунт билан ўрганишгаётган экан. Хийла суҳбатдан сўнг улар мендан университет талабалари ва муаллимлари ҳузурида суҳбат ўтказиб, шеърлар ўқиб беришни илтимос қилишди. Рози бўлдим. Иккинчи кунги бир аломат учрашув бўлиб ўтди...

3. КЎРГАНЛАРИНГ — ҚАЛБГА ЭККАНЛАРИНГ...

Рост, ҳаётда нимани кўрсанг, кузатсанг, таъсирлансанг, хотиротлар уруғини қалбга эккан бўласан... Малатияда, бошқа кўплаб шаҳру қишлоқларда кўрганларим шу қадар таъсирлики, улар бир кунги юракларимиз бўстонида сўлимас майса бўлиб, ниҳол бўлиб кўкарса, ажаб эмас.

Малатияда атиги иккита давлат корхонаси бор экан. Шулардан бири “Суммербанк” тўқимачилик фабрикаси. Бошқони (директори) — Азми Ознай оға. Инглиз тилини пухта эгаллаган, ўз касбининг етук мутахассиси. Бир кун олдин Америкадан қайтган экан. Унинг айтишича, фабрикада 1500 киши ишларкан. Станоклар, агрегатларни асосан эркалар бошқарали. Юзтача аёл енгил ишлар — ҳисобкитоб, компьютерларни кузатиш, идорани супуриш- сидириш билан машғул. Фабриканинг бир йиллик товар ишлаб чиқариш айлан-

маси 30 миллион долларни ташкил этади. Ҳар бир кишининг ўртача ойлик маоши 3 миллион турк лирасига ёки 400 долларга тўғри келади. 1939 йилда пойдевори қўйилган бу фабрика айни пайтда Олмония, Бельгия, Англия, Америка каби ўнлаб сармоядор давлатлар билан муносабат ўрнатган. Унинг давлат корхонаси бўлганлиги — бутун Туркия аскарийлари (солдатлари)ни кийим-кечак билан таъминлашида экан...

— Биз Бухорода ҳам шундай кўпма корхона қуришга тайёرمىз, — деди Азми оға. — Қанча маблағ кетса, тўлаймиз. Эвазига пахта берсангиз, бас.

Дарвоқе, улар бизда пахта сероблигини яхши билишаркан. Ўша ернинг ўзида амалий қарорга келинди: Азми оға шахримиздаги саноат маҳсулотлари ишлаб чиқариш комбинати ҳузурида ёғоч жиҳозлари — мебель учун кўркам мато қопламалар тикиш кичик корхонаси қуриб берадиган бўлди. Комбинат директори Иззатулла Тўраев эса уларга тегингли пахта етказиб бериш мажбуриятини олди.

Бундай амалий келишув ўрикни қайта ишлаш хусусий заводида ҳам амалга оширилди. Заводни ота-ўғил Абдулла ва Ойдин Олмослар бошқаришади. Маҳсулотларига харидор беҳисоб: Америка, Канада, Олмония, Францияга жўнатилаётган улкан “Мерседес”ларга юк ортишаётганини кўрдик. Умуман, ўрикни Туркияда жуда қадрлашади. Уни “Малатия олтини” дея аташаркан. Биз шаҳардаги саноат ва тижорат саройи Бошқони Абдурахмон Ёвуз ҳузурида бўлганимизда қизиқ гапни айтиб қолди. У ҳар куни олти дона ўрик истеъмол қиларкан. Ўрик шарбати-ку — жону дили. Шу туфайли олтимишни қоралаб қолган бўлса-да, касаллик нималагини билмаскан... Беихтиёр ўйланиб қолдим: вилоятимизда қанчадан-қанча боғларимиз бор. Тонналаб ўригимизни ҳар йили сув текинга шимол тарафларга жўнатамиз. Нобудгарчиликни айтмай қўя қолай...

Қайта ишлаш йўриғини эса ҳатто тасаввур этолмаймиз. Хўш, нечун шундай заводни ўзимизда қуриш мумкин эмас? Убайдулла Носиров ҳамда Иззатулла Тўраевлар шахримиздаги хусусий “Гулистон” фирмаси қарамоғида ўрикни қайта ишлаш корхонаси қуришни Бошқон Мунир Эркол ва Ойдин Олмос билан келишиб олдилар...

Ўшанда йирик тижоратчи Абдурахмон Ёвуз оғанинг бир ибратли маслаҳати ёдимда қолганди.

— Сизлар энг аввало, — деганди у, — ишлаб чиқариш, қайта ишлаш ва уни сотишни, яъни бозорламоқни яхши йўлга қўйишларингиз зарур. “Суммербанк”ка ўхшаган ихчам комбинатлар, турли кичик корхоналарни кўплаб қуриш керак. Муҳими, биздан, бошқ-

алардан ўзлаштирадиган услубларни олдин пухта ўрганинг, синаб кўринг. Ана шунда хатога йўл қўймайсизлар. Хусусийлаштиришдан эса асло қўрқиш керак эмас.

Бу гаплар остида катта ҳақиқат ётибди. Дунё кўрган киши ишнинг кўзини ҳам билади дейдилар-ку, ахир! Шу ўринда қайд этиш лозим: Абдурахмон оға вилоятдаги жами ширкат ва кооперативларнинг бош Бошқони. Пасту баланд ҳаракатларини тизимга солиб туради: олибсотарлик, кўзбўямачиликка ўт қўйиб юрибман, — дейди у ҳазиллашиб (бундай қусурлар уларда ҳам учраб тураркан). Бизда ҳам шундай вазифа ва тартибни жорий этиш вақти келмадимикан? Ҳар қалай, ошиғи олчи, тайёр ошга баковул баъзи “ишбилармон”ларнинг наҳанг нафслари бир оз тийилган бўлармиди?...

Биз фабрика ҳовлисининг қуйироғида юзлаб чет эл машиналари турганини кўрдик.

— Булар — ишчиларимизники, — дейди фахр билан фабрика бошқони Шавкат Йилмас оға, — мингдан зиёд аробаларимизга шу ернинг ўзида ёнилғи қуямиз...

Таъкидлайин, Туркияда машина олиш мутлақо муаммо эмас. Пулингиз бўлса бас. Исталган магазинга кириб, хоҳлаган аробани танлайверасиз. Сизга ўн-ўн беш дақиқада ҳужжатлаштириб беришадди. Фақат ачинарлиси, “Жигули”ларнинг бозори касодроқ. Сабаби тольятиликлар машинани жўнатишаркан-у, эҳтиёт қисмларини ваъда қилишмас экан...

— Шакарга эҳтиёж катталигини яхши биламиз, — дея суҳбатни давом эттирди Шавкат оға, — бухороликларга ҳам истаганларингча жўнатишга тайёرمىз. Ахир, кеча ака-ука тутиндик. Хоҳласаларинг, шакар фабрикаси қуриб беришни ҳам зиммамизга оламиз...

Бундай хайрихоҳлик, самимий ваъдаларни сигарета ишлаб чиқариш фабрикасида, Саодатдин Динчар бошқонлик қилаётган хусусий ип-йигирув фабрикасида, “Қорабекмас” саноат ва тижорат ширкатада бўлганимизда ҳам эшитдик.

Малатия университети ректори, тиб профессори Меҳнат Гўжасўй ўғли ҳар йили бухоролик ўнта йигит-қизни талабаликка қабул этишни, шаҳар Бошқони Мунир Эркол эса ҳар бир талаба учун университетга йилига 500 доллардан ҳақ тўлашни ўз зиммасига олди. Фақат бугина эмас. Ҳожи Мунир Эркол оға шаҳримизда янаги йилгача янги турк лицейи қурилиши учун ўз чўнтагидан 100 минг доллар тўлашга қатъий сўз берди. Ижодий гуруҳларнинг ўзаро бориб-келишига ваколатлар олинди.

Ажабмаски, амалий ҳаракатларимиз, қалбларга эккан эзгулик уруғларимиз яқин йилларда гулга кирса, сархуш-сархуш мевалар берса...

4. “ЧЎХ ГЎЗАЛ” ИНСОН ВА... ИБРАТЛИ ҲАНГОМАЛАР

Туркларда “чўх гўзал” деган ибора бор. Бу — жуда яхши, одамо-хун дегани. Малатияликлар Нуратдин Эргул ўғли ҳақида сўз кетса, уни “чўх гўзал инсондур” дейдилар. Қирқ ёшлар чамасидаги мана шу йигит қарийб йигирма йилдан бери ғоятда хайрли бир ишнинг бо-шида туриб, эътибор қозонган экан. У ўз шаҳридаги “Кабир иншо-от” номли хусусий қурилиш ташкилотига бошчилик қилади. Унинг ширкати давлат ва шахсий лицейлар, турар жойлар қуриш билан шуғулланади. У тиклаган лицейлар Туркиянинг кўплаб шаҳарларида савлат тўкиб турибди. Жами йигирма еттита. Йигирма саккизинчиси-ни Бухорода қуриб, ишга туширмоқда. Лицейга сарф этилаётган харажатларни ҳозирча ўз ҳисобидан тўлаётир. Ўқиш-ўқитиш, ўқитув-чиларга маош тўлаш ҳам унинг ширкати зиммасида. Тўғриси, Мала-тия билан Бухоро шаҳарлари ўртасида ўрнатилган дўстлик кўприги-нинг асосчиси ҳам шу йигит. Гуруҳимизни ўз она-юртига даъват этган ва бизга ҳамроҳлик қилган ҳам унинг ўзи...

— Бухорога жуда ўрганиб олдим, — дейди Нуратдин оға мамнун-лик билан, Раҳима Боту номли лицейга бораётганмизда, — ичимлик сувини демасангиз, бошқа ҳамма нарса Малатиядагидек: одамлари очикқўнғил, меҳнаткаш, меҳмондўст. Фақат, ичкиликни йўқотиш керак! Биздан ароғу коньякни макруҳ, арақхўрликни кофирнинг иши деб эълон этилган. Одамларни туркларга ўхшаб, айрон ичишга ўргатиш лозим...

— Яна нимани истайсан? — дея кулиб сўрайди ундан Бошқон Мунир оға.

— Янами? Мажлисбозликни камроқ қилишса. Раҳбарлар ҳам ярим оқшомгача ишламай, ўз вақтида дам олишса. Тиловат қилишни ўрга-нишса. Фарзандлар тарбияси билан шуғулланишса.

Мунир оға елка қисади, ажабланади. Биз Нуратдин иллаган “кам-чиликлар”ни ислоҳ этишга тушамиз. Шу тариқа гап гапга уланади. Пайтдан фойдаланиб, Бошқонга “илмоқли” саволлар ташлайман:

— Айтинг-чи, сизга ҳам аҳолидан шикоятлар тушиб турадими?

— Ҳа, баъзан тушади.

— Қандай мазмунда?

— Айтайлик, бирор ширкат молини қиммат сотади. Одамлар эса бундан норози. Бундай пайтда ширкатга 7 миллион лирагача жарима соламин. Шаҳарни ифлос қилган, булғаган ширкатдан эса 220 мил-лион лирагача жарима ундирамин. Бу 40 минг доллар дегани. Агар

бундан ҳам хулоса чиқаришмаса, уни ҳаракатдан тўхтатамиз. Шу тариқа шаҳарда ободончиликни таъминлаймиз.

— Шаҳарда оила бузилишлари кўпми, озми?

— Деярли йўқ. Бўлса ҳам, йилда икки-учта учраши мумкин. Асосан, кўп йил фарзанд кўрмаганлар...

— Сабаби?

— Эътиқодга таянганимиз, тўқинчиликда. Эрнинг янги оилани тўла таъмин эта олишида!

— Кўчаларда, магазинларда, завод-фабрикаларда қизларни, аёлларни кам учратдик. Бойси нимада?

— Бойсими? қиз бола ҳам, аёл ҳам, энг аввало она! Уларни оғир ишга қўйиш — жиноят. Аёлларимиз асосан бола тарбияси, уй-рўзгор ишлари билан шуғулланишади. Ҳатто анча-мунча олий маълумотлилари ҳам

Шу орада суҳбатимиз бўлиниб қолди. Аробаларимиз лицей остонасига келиб қолганди. Талабалар қуршовида ичкарига кирдик...

5. ХАЙР, МАЛАТИЯ, АССАЛОМ, КЎНИЁ!

...Кунлар югуриқдир, вақт — бетизгин, деганларича бор экан. Тўрт кун давомида қанча-қанча одамлар билан учрашдик, суҳбатлар қўрлик, дил-дилдан дардлашдик. Малатиянинг юксак тоғ ён бағридаги “Чашма”сига лаб босдик. Шарбатлари, айронидан тўйиб-тўйиб ичдик. Аммо ҳаммасидан азизроғи — қайта топишган, биродарликни абадий муҳраганимиз — дўстлик дийдори эди. Булар — Мунир Эрокол, Яшар Кўксол, Жамол оға, Надимбей, Нуратлибек, Қорабекмас, Ҳусейн Дамир каби ишбошилар, ёзувчи Муҳаммад Гулсарон, Малатия университети профессори ва муаллимлари — Шарифали Бўзқонлон Гулсевин, Содиқ Армутли, Зикри Турон, Ҳасан Шаън, журналист Алишан Хайрли ва яна неча-неча гўзал инсонлар эди.

Улар бизга куну тун ҳамроҳлик қилдилар, амалий ишларимизга кўмак бердилар. Икки шаҳар қардошлиғи Битими имзолаганини юракдан олқишладилар, радио, маҳаллий газеталар орқали хабарномалар ётлон этиб турдилар. Мана, хайрлашув онларида ҳам улар биз билан бирга. “Йўлингиз ойдин, афандим, яна келинлар!” — дея юзларини юзимизга босишади дўстларимиз. “Хайр, қардошлар! Хайр, Малатия!” деймиз уларга қўл силкиб. Аробаларимиз йўлга тушиб, Қайсар шаҳри томон йўл олади...

Ўша оқшом Қайсарда — Нуратдин Эргулнинг яқин дўсти, асли малатиялик тиббиёт профессори Шариф Алибей хонадонига қўндик.

Мезбоннинг тўққиз яшар ўғли бор экан. Исми — Исмоил Бухорий! Буюк бобокалонимизнинг ҳар бири минг саҳифали ҳадиси столи устида. У кишига этиқоди туфайли ўғлига табаррук зотнинг исми шарифларини берибди. Юракда ифтихор ҳисларини туйдим... Ота-ўғилни Бухорога келишга таклиф этдик. Тонгда Қайсар қалъаси, 1238 йилда қурилган Хуннат хотун жоме масҷидини зиёрат қилгач, Кўниёга қараб жўнадик. Йўл-йўлакай Нов шаҳридаги машҳур турк пирамидаларини томоша қилдик. Дунёнинг бирор ерида бу қадар нуфузли пирамидалар йўқ экан...

Оқсарой шаҳрини кечиб ўтганимиздан сўнг, шофёримиз — Малабиядаги йирик тижорат ширкати бошлиғи Надимбей оға уқтира кетди:

— Мана шу йўл бизни Маккайи Мадина, Ироқ, Сурия, Қувайт, Иордания ва Ямангача олиб бориши мумкин. Кўниёга ҳам...

Ана шунда вужудимни аллақандай титроқ, бир ажиб аланга қуршагандай бўлди. Ахир. Кўниё шаҳрида — Куббаи ҳазрада улуг мута-саввуф, шарқ шеърятининг порлоқ куёши Жалолиддин Румийнинг хоки покларини ётибди-ку... У кишининг зиёратини не-не инсонлар дилга тугмаган дейсиз. Бундай бахтга эришмоқ учун кўнглинг пок, лутфинг пок, ҳисларинг ҳам пок бўлмоғи лозим... Энтикиб, кўзларимни юмаман. Маълонининг “Кўзни юмгил, кўзга айлансин кўнгли” деган шоҳ байтлари беихтиёр ёдга тушади. Ва шунда бундан уч-тўрт йил олдин ёзган шеърини сатрларим ҳам қалбимга қуйилиб келади:

“Олам — боболардан мерос гулшан, боғ,
Уни кипригинг-ла ўпаётган чоғ,
Кўзгунлар ин қўйса, кўксинг этиб доғ,
Румийга қўл узат — сиритгай йўлинг:
“Кўзни юмгил, кўзга айлансин дилинг”.
Ҳаёт — уммондаги олтин бир кема,
Сен осон йўлларни асло йўл дема,
Унга илангайдир ким пок, бастама,
Румий этагин ўп — қулгай иқболинг,
“Кўзни юмгил, кўзга айлансин дилинг”...

Ё Оллоҳ... Туркияга жўнап олдидан ҳазрат Баҳовуддин Нақшбандий қабрларини зиёрат қилаётиб, “Кўниёга ҳам бориш, Мавлоно Румий ётган азиз маконни тавоф қилиш бизга насиб қилармикин?” деган ниятларим наҳотки, ижобат бўлаётган бўлса? Наҳотки, ҳазрат Навоий, Абдурахмон Жомийлар эъзозлаб тилга олган бу пайгамбарсиймо, даҳо шоир руҳларидан мадад олиш биздек бандаи мўминларга насиб этаётган бўлса? Тақдирим, ўзингга шуқурлар, дейман кўзларимда ёш айланиб...”

Мапа, ўша яшил гумбазли пок қадамжо — Куббаи ҳазра! Мавлоно дафн этилган қутлуғ макон... Мунаққаш дарвозадан киришингиз билан овозлар тинади, сассиз қадамлар. Назаримда, эсаётган майин шабада “Маснавийи маънавий”дан инжа муждалар келтираётгандай...

Пойафзални ечиб, ичкарига йўналамиз. Тиллакори, нақшу ни-горли, салобатли гумбаз... Тўрда Мавлононинг ажиб турбати, ёнла-рида ўғли Султон Валад, невараларининг қабрлари... Атрофда турфа одамлар... Ҳамманинг лаби пичирлайди. Мавлоно руҳига дуою тило-ватлар... Кўзларимда яна ён қалқийди. Энтикиб, Қуръони Каримдан оятлар ўқидим. Турбат қаршисига тиз букиб, Истиқлолга эришган жафокаш халқимга, она-Бухоромга, болаларимга, азиз дўстларимга омонлик, бир ажиб тилаклар ўтиндим. Бу бахтга эриштирган Баҳо-уддин Нақшбандий ҳазратлари руҳларига дуолар бағишладим.

Мақбара ҳузуридаги музей ҳам тирбанд. Мавлонога тегишли но-дир китоблар, қалпоғи ва ҳирқасини ҳар бир зиёратчи яқиндан кўриш-га интилади. Пайғамбаримиз Муҳаммад алайҳиссаломнинг қирқ бос-қич (боғлам) соқоллари солинган садаф сандиқча ҳам шу ердаги тош ойнаванд шкаф ичида турибди. Унинг бир четида “Соқоли ша-риф” дея битилган ёзув бор...

Бу зиёратгоҳда соатлаб ўтирдим. Зиёратчилар оқими эса бетиним. Ҳар куни икки мингга яқин киши келиб-кетишаркан. “Оллоҳга шукурлар! — дедим ташқарига чиқаётиб. — Хайриятки, бу оламда хоки-покини кўзларга суртадиган табаррук зотлар, жаннатмакон жойлар бор. Улар бизнинг кўнглимизни, кўзимизни ёритиб туришади...”

“Олам дарсхонадир — сабоғи мушкул” дея ёзгандим бир найтлар. Рост гап. Дунёда шундай ажойиботлар борки, унга рўбарў келсан-гиз, қатор тизилишади. Айтайлик, **Хўжа Насриддин тарихий шахс-ми?** У қачон яшаган, қабри Бухородами, Эрон ёки Туркиядами? Хўш, Шарқ халқлари оғзаки ижодининг қаҳрамонига айланган бу зоти олий қайси миллатга мансуб! Ҳар қалай, Оқшаҳарда бўлгани-мизда, қизиқ бир мақбарани кўриб, хаёлга толинга тўғри келди. Мақбарада шундай ёзувлар битилган: “Насриддин Хўжа — XIII аср — Салжуклар замонида яшамиш, даврининг илмини тамомлаб, ус-тун закоти ва қобилияти ила халқлар орасида севилиб суюлмин. Кенди мадрасасида мударрислик ва бир сурча қадиллик ёпмишлар.

Маънавий зангинлигини эшсиз ифодалари ила жонлантириб, ҳаёт фалсафасини ибрат даражада фикрларга сустламиш ва бутун дунёда танилмишдир. Баъзи қайноқларга кўра, Сиври ҳисотинда Хурлу Куюн қишлоғида туғилиб, таҳсилни Кўниёда ёпмиш. Узун йиллар Оқша-ҳарда қолароқ ҳижри 683, мелодийда 1284 тарихинда Бурада вафот этмишдир...”

Хул, айтинг-чи, ашиз китобхон, Насриддин Афанди қай масканнинг фарзанди? Бухорода ҳам, Оқшаҳарда ҳам Хўжамизнинг эшак минган ҳайкаллари бор. Фарқи — бизда бошларида алмисоқдан қолган дўппи, уларда бежирим салла қўндирган сиймо! Кулиши, жилмаийиши эса бир хил. Назаримда, у бизга — ўзбекман, қардошларимизга эса туркман, дейётгандай. Бу ўринда даъвога ўрин бўлмаслиги керак. Хўжа Насриддин ҳаммамизники — Шарқ халқларининг донишмандлик тимсоли у!

6. БИРОЗ ТАФАККУР... ВА МУЛОҲАЗАЛАР

Ойни этак билан ёпиб бўлмас, дейдилар. Яширмоқнинг ҳолати йўқ. Туркия чиндан-да гўзал мамлакат. 78 вилояти, 9000 тумани, 62 миллионли нуфузи бор азамат ислом давлати! Бир қўлида Қуръони Карим, иккинчисидан билгисайёр — компьютер тутган юрт! Баҳайбат тоғлари, чексиз ўрмонлари, боғу саҳроси, тош ва булбул даралари бор сулув диёр!

Биз Малатиядан Истанбулга қадар бир минг бел юз километрли масофани машиналарда кезганимизда шунга иқрор бўлдикки, Туркия дунё тараққиёти билан бир сафда кетаётган экан. Бир томондан куркам минорали масжиди жомелар, бир томонда замонавий, бежирим лицейлар, коллежлар, университетлар... Иқтисодий даража эса жуда баланд. Лоф эмас, уларда ҳам ўртаҳолроқ, камбағаллар учрайди. Аммо бизнинг манамаи деган, белини ўп жойидан боғлаган бойваччалардан кам яппамайди. Бари бир сабаб — мустақиллик, яхши турмуш кечириш, яратишга иштиёқ, олам аҳли билан ёруғ нигоҳларда муносабатда бўлиш... Шу туфайли биз, минг десак, улар миллион, миллион десак, миллиард дейишади. Аммо у жаҳон аҳли орасида ўзини якка-ёлғиз сезарди. Бутун эса унинг бағри тўлишмоқда: ўзбеклар, туркманлар, тоғорлар, қирғизлар, қозоқлар ва ҳоказо туркий эллар, элатлар... Шунинг учун она-юртлари Туркистондан меҳрларини, марҳаматларини дариг туттишмаяпти.

Шундай ҳаёллар оғушида самолёт пиллапоясидан юқорига кўтариламан. Пастда юлдузлар чамани, Истанбул нурлар оғушида. Хайр, бизга кучоқ очган қадрдон юрт. Хайр, қардошлар, жондошлар...

Шеър қўйилади тилимга:

То абад чирой оч, яшнагин гул-гул,
Бағрингга қайтарман бир кун, Истанбул...

1992 йил, октябрь.

ТАҚДИР ВА ТАҲҚИР

Муҳтарам юрtdошларим. Жасорагли Халқ депутатлари!

Ушбу хатимни “тақдир” каломига “таҳқир” сўзини ёнма-ён қўйиб, ёзаётганимдан ажабланмаслигингизни ўғиниб сўрайман. Инчунин, мен ўзбек тупроғида ўсиб-улғайиб, ўзимни бахтли тақдир эгаси деб юрган турк ўғлони эдим. Оташнафас шоир Мақсуд Шайхзода муаллимнинг “биз турк ерида туғилиб, ўзбек заминида эътибор топдик. Бу замин онамиздай бошимизни силади, кемтик бағримизни бугун қилди. Кўздаги ёшимизни аритди. Биз волидамизни қанчалик севсак, Ўзбекистонни ҳам шунчалик суйишимиз шарт” деганида тамомила ҳақли эди. Ҳа, такрор-такрор айтаман: гарчи ўзга юртдан бўлсам-да, Бухоройи шарифда фақат меҳр-оқибат кўрдим, бирорта ўзбегу тожикнинг “сен турк боласи экансан, нонимизга нега шерик бўлдинг?” деганини эшитганим йўқ.

Болаликнинг кўзи гийран ва мусаффо бўлади, дейишади. Ҳали-ҳали эсимда: “халқлар доҳийси” Сталиннинг шафқатсиз ҳиммати туфайли 1944 йили Ахалцихедан ўрта Осиёга бадарға қилиндик. Мен ўшанда беш яшар гўдак эдим. Узоқ йўлда қанча-қанча элатдошларим очликдан, азобу уқубатдан бевақт кўз юмишди. Раҳматли бувим айтгучи эди “ҳеч кимсани ўз туққан еридан, туғилганларидан айирмасин” деб. Во ларигки, шундай қисмат толейимизда бор экан. Мен-ку ўша пайтда жуда ёш эдим. Юрт нима, ватан нималигини тасаввур этмас, тўғриси, бу сўзларнинг ҳали туғилмасингданоқ юрагингда, уч юз олтмиш томиринггу тўрт юз қирқ тўрт сўнгақларинггача жо бўлишини (Аҳмад Яссавий) билмас эдим. Гарчи сургундан сўнг жонимизга туташган ўзбек қон-қариндошларимиз бизга бегоналик кўрсатмаган бўлсалар-да, бобо-бувиларим, ота-онам, кекса қариндошларим лунёдан армон билан ўгдилар. Ҳозир ёшим эликдан ўтди. Ўйлаб-ўйлаб, ўйимга етмайман: биз туркларнинг не гуноҳимиз бор эди? Наҳотки бугун бир халққа “сотқинлик” тамғасини бус-бутун босиш мумкин бўлса? Бу тамомила нодонлик, кўрлик, қолаверса, бир миллатнинг инсонийлик ҳақ-ҳуқуқини топташ, тилида “бол”-у, дилида заҳар тошган, бир қўлида қоғоз гулу, бир қўлида ханжар тутган сиёсатдонларнинг поён сиёсий йўли эди. Мана шу жоҳиллик туфайли биз қанақа жамиятда яшаётганимизни ҳозиргача ҳам билолмай, жабру жафо чекапмиз.

Ҳўш, биз “қувғиндилар” Ўзбекистондан бўлак ерга келганимизда тақдиримиз қандай кечган бўларди? Бу саволни биз ўзимизча

неча марта муҳокама этганмиз. Алалхусус, шукроналар бўлсинки, бу сарзаминда хўрлик кўрмадик. Ўзбеклар бизга уйлариининг тўридан жой беришди. Емишимиз ўртада, анъаналаримиз, урф-одатларимиз муштарак. Тўйларимиз, куйларимиз, уйлариимиз бир-бирини тўлдириб, чамбарчас бўлиб кетди. Шахсан ўзимга келганда, дил изҳорини қай тилда баён этишини билмайман. Вобкентнинг Халач қишлоқ кенгашига қарашли Муғиён қишлоғида ўсиб улғайдим. Шу ердаги ўрта мактабда ўқидим. Ўзбек тилини она тилимдай ўргандим. Армия сафларида уч йил хизмат қилиб қайтгач, автомобиль мактабида ўқитувчилик қилдим, 1961 йилдан эътиборан ички ишлар хизматига ўтдим. Бир неча йил Вобкент, Қизилтепа, Когон, Ромитан туманларида Давлат автомобиль нazorати ходими бўлиб ишладим. Ишдан ажралмаган ҳолда ТошДУнинг ҳуқуқшунослик факультетини сиртдан ўқиб тугатдим. Бухоро вилоят Давлат автомобиль инспекциясига масъул вазифага олишди. Бу ерда махсус дивизион командирлигига кўтаришди, милиция майори унвонига эга бўлдим. Ҳалол ва самарали хизматларим, жиноятчиликка қарши курашдаги фаолиятим муносиб тақдирланди. “Фидокорона меҳнати учун”, уч марта “Намунали хизмати учун” медаллари, Ички ишлар вазирлиги Фахрий ёрлиқлари, мукофотлари соҳиби бўлдим. Ҳаётим ўз маромида лавом этарди. Гўё мендан бахтли одам йўқдай эди. Шунча йил ўзбеклар орасида яшаб, ўзбек йигитлари билан ишлаб, ақалли бирор марта камситилганимни эслолмайман. Ўзбеклардан жуда кўп нарсани ўргандим: меҳроқибат, мурувват, эзгулик, болажонлик, эътиқолга таяниш ва ҳоказо хислатлар қон-қонимга сингиб кетди. Бу жиҳатдан мен абадул-абад ўзбеклардан миннатдорман!

Буни қарангки, тақдирнинг бирдан зил кетиши ҳеч гап эмас экан. 1983 йил 28 декабрь куни эди. Мени вилоят Давлат хавфсизлик қўмитасига чақириб қолишди. Белгиланган хона эшигини очсам, СССР бош прокуратурасининг алоҳида ишлар бўйича тергов бўлими бошлиғи Гдиян ва яна бир нечта нотаниш одамлар ўтиришган экан. Гдиян ўрнидан туриб, мени самимий кутиб олгандай бўлди. Ваҳоланки, биринчи кўришувдаёқ унинг кўзларида қандайдир важҳат, заҳархандалик, одам боласига хос бўлмаган ваҳшиёна қарашни анилаган эдим.

— Буларни танийсанми? — деди у ёнидагиларга ишора қилиб.

— Йўқ, — дедим уларга бир-бир разм солиб.

— Булар менинг ходимларим: Иванов, Карташьян, Калинин ва Иброҳимовлар бўлишади. Биласан-а, биз Ўзбекистонда совет ҳокимиятини ўрнатиш учун келганмиз. Жумладан, Бухорода ҳам.

— Кечирасизлар-ку, — дедим ҳайратимни яширмасдан, — бизда Совет ҳукумати бор шекилли, сизлар айтаётган ҳукумат қанақалигини тушунмаяпман.

— Менга қара, — деди Гллян кўзларини уккиникидай ўйнатиб, — сен Кавказда туғилгансан, тўғрими? Демак, менга “земляк” бўласан. Бу юрт сенга ҳам, менга ҳам бегона. Шунча йил ўзбеклар билан яшаб сезмабсан-да уларнинг кимлигини. Ўзбеклар бамисоли бўридай гап. Уларни едириб, ичириб, томогига бир нарса ташлаб турмасанг, сенга қайишмайди. Сен ҳам уларнинг нафсини қондириб юргансан-ки, милицияда ишлаб юрибсан. Йўқса, йигирма беш йилдан бери ГАИнинг эркаси бўлмасдинг.

— Нималар деяпсиз? — дедим унга тап тортмасдан, — гапларингизнинг бариси тўхмат-ку. Мен ўзбеклардан ёмонлик кўрганим йўқ. Улар...

— Бас қил, — деди Гллян столни муштлаб. — Биз яхши биламиз ўзбекларнинг ҳам, сенинг ҳам кимлигингни.

Бу ёвуз мени осонлик билан ўз измига сололмаслигини англаб етганди. Шу туфайли шаштидан бироз тушиб, маккорлик йўлига ўтди. У бундан етти ой олдин вилоят ички ишлар бошқармаси БХСС бўлими бошлиғи А.Музаффаров ҳамда шаҳар савло бошқармаси бошлиғи Ш.Қудратовларнинг қамалганлигини таъкидлаб, Бухорода порахўрлик қалин тўр ёйганини, бу “ўргимчак уясини” янчиш учун мендай “садоқатли” ёрдамчилар зарурлигини уқтирди.

— Гапнинг индаллоси шундаки, сенда иккита йўл бор: ё бизнинг агентимиз бўласан, ё умринг қамоқда чирийди.

— Кечирасиз, ўртоқ прокурор, — дедим тагин унинг кўзларига тик боқиб. — Ҳозиргача сотқинлик қилмаганман. Бундан кейин ҳам шу йўлдан қайтмайман. Яхшиси, бошқа кишини топинг.

— Вой, нодон! — хохолаб кулди у, — келиб-келиб сендай туркнинг тўнғизига ялинаманми ҳали. Сен Глляннинг чиғиригига тушишингни тасаввур этмаяпсан шекилли. Энди буйруқни эшит: манави рўйхатда вилоят ички ишлар бошқармаси собиқ бошлиғи, генерал М.Норов, унинг ўринбосарлари Ш.Раҳимов, М.Тилавов, В.Мулин, вилоят автомобиль назорати бошқармасининг собиқ бошлиғи Т.Очилов, айни пайтдаги бошлиғи Остоновлар қайд этилган. Сен шуларнинг ҳар бирига пора берганман деб ёзасан.

— Неча сўмдан берганман, деб ёзайин? — Ўсмоқчилаб сўрадим ундан.

— Айтайлик, беш-олти минг сўмдан! — таклиф этди у.

— Айтолмайсизми, бунча миқдордаги пулни қайси ҳисобдан тўглаб берганман-а?

— Қариндош-уруғларимдан йиғиб бердим, бўлмаса улар мени ишдан ҳайдашарди деб кўрсатма берасан. Бу ёғини ўзимиз тўғрилаймиз. Сенга эса подполковник унвонини олиб бериб, вазифангни ошириб кўямиз. Қарабсанки, пенсиягача маинпаг қилиб яшайсан.

— Ўртоқ Гдлян, прокурор дегани энг аввал, инсон ҳақ-ҳуқуқини ҳимоя қилиши керак, шекилли. Сиз бўлсангиз мени жиноятга бошлаб, одамларга туҳмат уюштиряпсиз, — дедим изтироб билан. — Сиз айтган бошлиқларим билан ҳеч қачон олди-берди қилмаганман. Уларни порахўр деб ҳисобласангиз, бундан мутлақо хабарим йўқ.

Шу пайт орқа томонимда ўтирган Карташьян дегани қаншаримга шундай мушт туширдик, анча пайтгача ерда чўзилиб ётдим. Яна бирови кўкрагимга тепди. Кейин... устимдан бир челак сув қуйиб, ҳушимга келтиришди.

— Хўш, қалайсан? — деди Гдлян кўзларини ваҳшиёна ўйнатиб. — Бу биринчи чигириқ. Аммо сенга ҳозирча ҳолваси тегди. Агар таклифимга кўнмасанг, эртага шоколадини ейсан. Тушунарлими? Эртагача ўйлаб кўргин. Ҳозирча сен эшакка жавоб.

Деярли олти соат давом этган қийноқдан сўнг ташқарига гандиракчаб чиқдим. Аъзойи баданим моматалоқ бўлган. Умримда илк марта одамни таҳқирлаш пима эканлигини бошдан ўтказиб, хўрликдан йиғлаб юбораёздим. Уйга нотавап ҳолда келяпман, хаёлимда разил Гдляннинг таклифлари чарх уради: “ҳой, милиция майори, дейман ўзимча, қайси йўлни танлайсан? Гдляннинг йўлиними ёки ростгўйликними? Шунча йил ҳалол яшадинг. Бировнинг луқмасига кўз олайтирганинг йўқ. Бошлиқларинг заррача ёмонликни раво кўришмаган сенга. Бугун уларни бадном этиб, туҳмат қилсанг. Оллоҳ кечирармикан сени? Агар разиллик қилсанг, пайти келиб, уларнинг кўзига қандай қарайсан? Бола-чақаларининг қарғишига қолмайсанми? Ҳақиқатнинг кўзига мудом тик қараб келдинг-ку, Видодил! Энди унлан юз ўгирсанг, абадул-абад бадном бўласан... Бадном бўласан!... Бадном бўласан!...”

— Ўлсам ўламанки, виждонимга хиёнат қилмайман! — дедим ниҳоят қатъий қарорга келиб.

Мени иккинчи куни Гдляннинг ўзи кутиб олди.

— Қани, келсинлар, ўртоқ майор, — деди у тағин айёрлик билан, — хўш, ёзиб келдингми айтганларимни?

— Йўқ, ёзганим йўқ, ёзмайман ҳам.

— А-ҳа, шунақами? Мулла бўлмабсан-да, демак. Шуни билиб қўйки, энди сендан олий даражадаги порахўр чиқараман. Чунки сен порахўрларнинг ҳамтовоғисан. Пора олиб, пора бергансан. Йўқса,

сен туркни ўзбеклар милиция сафига олиб, партияга қабул қилишмасди.

Сўнгра у мени шундай расво сўзлар билан ҳақорат қилдики, буни ифодалашнинг имкони йўқ...

— Бу ҳақоратларингиз учун ҳукуматга арз қиламан, — дедим мен чидаёлмай. У бўлса маккорона кулди.

— Вой, турк тунгизи-ей, сен қайси партияни, қайси ҳукуматни айтаялсан? — Ўрнидан туриб кетди у. — билмасанг, билиб қўй: партия ҳам, ҳукумат ҳам ҳозир бизнинг қўлимизда. Отахонимизни биласан-а, Рекунковни! Ана шу киши давлатнинг бошлиғи. Мен эса унинг ўринбосариман. Мени зирҳли танк дейишади. Хоҳласам, Ўзбекистонингни бор қиламан, хоҳласам янчиб ташлайман. Яна шуни унутмагилки, менинг азалдан туркларга ўчим бор. Улар 1915 йилда арманларни қирғин қилишганди. Буни ҳеч бир арман эсдан чиқармайди. Мен эса сенларни қирмайман. Фақат умрларингни турмаларда, авахталарда чиритаман. Шундай йўлни танлайманки, сенлар шимолда, қорли, бўронли ўрмонларда аста-секин жон берасанлар. Жумладан, сен ҳам.

У бамисоли ваҳший ҳайвонга айланганди. Оғзидан нима чиқаётганини ҳам англамасди. Шу пайт Иванов ва Карташьянлар кириб келишди.

— Тельман Хоренович, — дея сал жилмайиб, стулга чўкди Иванов, — бу ҳайвоннинг сирларини ҳали тўла билмайсиз. Унинг кўп нарсадан хабари бор. Шундай эмасми, Иззатчик? Айтайлик, сен 1979 йилда Брежневнинг куёви Чурбановни Газлигача кузатиб боргансан. Шунақами? Унга обком секретари Каримовнинг бир вайрона магазин олдида ўн минг сўм пора берганини кўргансан. Шароф Рашидов, Худойбердиевлар Бухорога келганила ҳам олдинда йўлбошловчилик қилгансан. Уларнинг ҳам пора олганида гувоҳ бўлгансан. Хўш, булардан ҳам тонасанми?

— Барчаси ёлғон, сенлар туҳматчисанлар! — дедим тоқатим тоқ бўлиб.

— Туҳматми, ростми, бари бир ёзиб берасан. Ёзмасанг, ўлигинг чиқади бу ердан, — бошимга мушт кўтариб келди Карташьян.

— Такрор айтаман: ёзмайман! Менинг ҳеч нарсадан хабарим йўқ.

Кейин нима бўлганини билмайман. Карташьян бошимга мушти билан туширдими ёки бошқа нарса биланми, ҳар қалай оғиз-бурнимдан тизиллаб қон оқганини эслайман. Мени КГБнинг ер ости камерасидан ярим кечаси чиқариб юборишди. Бундай разилона қийноқлар ўн кунгача давом этди. Мен эса ўз сўзимда туриб олдим. Ниҳоят, Гдиян: “Энди ўзингдан кўргин, — дея таъкидлади ўн би-

ринчи кун, — менинг қўлимдан қутулиб бўлсан. Дивизионингдаги бир юз ўнта ходимингни, бутун бухоролик ўзбекларни сенга қарши қўяман. Сендан шундай порахўр ясайинки, аҳли Бухоро қойил қолсин!”

Одам шаклидаги бу қонхўр айтганининг устидан чиқди. Анча-мунча ходимларим мендан ҳайқишадиган, баъзи кимсалар эса қадамимни ўлчайдиган одат чиқаришди. Уйимда таҳликали кўнғироқлар янграй бошлади. Мени тез-тез КГБга чақиришар, борсам ўн-ўн икки соатлаб куттириб, сўнгра қабул қилишмасди.

Айрим безбет касбдошларим келиб, Гдлярни хафа қилибсиз, у билан ўйнашманг, таклифига кўнсангиз, ўзингизга яхши бўлади, — дея рўй-рост даллоллик қилишарди. Бундай таҳқирлашлар қарийб гўрт ойча давом этди. 1984 йилнинг 22 март кун, эса қўлимга Республика Хавфсизлик Қўмитасига боришим лозимлиги хусусидаги чақирув хатини беришди. Бошимга оғир қўнлар тушишини ҳис этиб, хотиним, болаларим, дўстларим билан хайрланиб, Тошкентга йўл олдим. КГБнинг белгиланган хонасига кирсам, Гдляр бошлиқ саккиз терговчи ўтиришарди. Улар менга яна ўша шартни — юқорида номлари тилга олинган бошлиқларимга пора берганим хусусида СССР Бош прокурорига ариза ёзишимни талаб қилишди. Бири қўйиб, бири тазйиқни давом эттирса-да, терговчиларнинг сўзларини кескин рад этдим. Қийноқ ўн соатдан ортиқ давом этди. Қотиллар бирор натижа чиқмаслигига кўзлари етгач, республика прокурорига юзлаштирмай, қамаш ҳақида телефондан рухсат олиб, мени камерага элтиб тиқиб қўйишди. Шу заҳоти иккита прапоршчик келиб, погонларимни узиб-узиб, ахлат қутисига ташлашди. Нафас олиш мушкул бўлган бир кишилик камерада йигирма кун ётдим. Мени Гдляр гуруҳининг аъзоси, Куйбишев шаҳар прокуратурасида бош терговчи бўлиб ишлаган Владимир Викторович Ковалёнов, баъзан эса Қозон шаҳар прокуратураси терговчиси Токтарёв деган кишилар сўроқ қилишарди. Энди уларнинг бутун интилиши мени порахўрга чиқаришдан иборат эди. Ҳан шундаки, агар қамалмай қолсам, уларнинг ҳамкорлик қилиш, агент бўлиб ёлланишим хусусидаги таклифлари фож бўлишидан қўрқишарди. Шу сабабли терговчилар Бухорода менга қарши кенг кўламда иш олиб боришган. Шофёрлик гувоҳномасини маст бўлиб олдирган ёки йўқотган кишилардан “Изатовга 150–200 сўмдан пора бериш йўли билан ҳужжатларимизни қайтариб олганмиз” мазмунида кўрсатмалар тўплашган. Ундайлар сони қирқ беш кишини ташкил этган. Дивизионимиздаги баъзи йигитларни эса қамаш ва ишдан ҳайдаш билан қўрқитиб, менинг “порахўрлигим”ни тасдиқлайдиган ари-

залар ёздириб олишган. Терговчиларнинг инсофсизлиги шу даражага етганки, уларнинг ўн кишидан олган “пора бердик” мазмунидаги кўрсатмалари турмада ётган кунларимга тўғри келган. Гляян томонидан менинг ҳуқуқимни ҳимоя қилиш учун ажратилган адвокат Борис Богдасаров (кейинчалик билсам, бу келгинди ҳам Гляяннинг жияни экан)нинг сотқинлиги туфайли бу хатолар “ислоҳ” этилган, яъни ўн кишининг “гувоҳлиги” суд делосидан олиб ташланган.

Мени эса кўз кўрмаган даҳшатли қийноқлар кутар, жонингни оладиган сўроқлар энди учинчи камерада давом этарди. Олдимга тез-тез ашаддий каллакесарлар, қонхўр ўғрилар, баъзан эса прокуратуранинг пихини ёрган ходимларини киритишар, ҳуллас, бу кимсалар “пора олганим” ва “пора берганим” хусусида иқдорнома ёзиб беришимга даъват этишарди. Қанчалик таҳқиқлансам-да, бу муттаҳамларнинг таклифларини тамомила рад этдим. Бирор кишини сотмадим.

Орадан қарийб етти ой ўтгач, яъни 1985 йилнинг январида Тошкент вилоят суди аъзоси Н.С.Артёмов бошчилигида суд жараёни бошланди (қонун бўйича бу суд Бухорода ўтиши лозим эди). Фирромликни қарангки, суд залига менинг бирор қариндошим, оила аъзоларим ёки ҳолис кишилардан киши ҳам қўйилмади. Судни москвалик терговчилар, КГБнинг “нуфузли ходимлари” ўтказишди. Судга “гувоҳлар”нинг кўплари чақирилмади. Қўрқитув остида сохта маълумот беришга мажбур қилинганларнинг фоида қилувчи сўзлари эса ишобатга олинмади. Шундай қилиб, мени Ўзбекистон СССР ЖК 152 моддаси 2 қисмини қўллаб, кучайтирилган тартибда ўн уч йил қамоқ жазосига ҳукм этишди.

Мен олий маълумотли ҳуқуқшуносман. Бизнинг тилимизда “казнос дело” деган гап бор. Яъни бировни қасддан қамаш лозим бўлса, шунақа махсус “жиноят делоси” ташкил этилган. Бу, айниқса, 1937-1938 йилларда оммавийлик касб этган. Минг-минглаб бегуноҳ кишиларга худди шундай усулни қўллашгани эндиликда сир эмас. Улар ҳақиқий одамхўр, ваҳший кишилар эди. Бу сўзни эндиликда барабала айтаман. Бунга ҳаққим бор. Улар Олмаотадаги турмага кўчирилганимда ҳам мени тинч қўйишмади. Чунки тинмай нуфузли ташкилотларга норозилик мактублари жўнатавердим. Бир кун сирлари фоида бўлишидан кўрқишарди-да! Тез орада мени Москвадаги “Матроска-тишина”га, ундан кейин Нижний Тагилдаги турмага кўчириб юборишди. Умуман, олти ярим йил давомида ўн саккизта турманинг азоб-уқубатларини кўрдим.

Ҳой азизлар, хайриятки, одамзодда ақлу фаросат бор. У умид билан яшайди. Йўқса, Гляяну Ивановлар қўлидан соғ қутулиш осон

иш эмас. Ахир, қанчадан-қанча бегуноҳ юртдошларимизнинг хунига зомин бўлишди улар. Ўзини отган ким, томирили кесган ким, очликдан, кўз кўриб, қулоқ эшитмаган қийноқлардан қалблари дарз кетганларнинг сон-саногі бормикан? Гдлян шу даражада кутурган кимса эдики, қармоғига илинганларнинг авлод-аждодларигача таҳқирлашни жуда хуш кўрарди. ТошДУнинг ҳуқуқшунослик факультетида ўқиётган ўғлим Олегга, турмуш ўртоғимга берган азобларини эсласам, даҳшатга тушаман. Қийноғу ҳақоратлари у ёқда турсин, ҳатто Олегни “жиноятчи туркнинг ўғли” деб университетдан ҳайдаптириб юборибди-я, ноинсоф!

Мени ҳибсга олинган, дастлабки тергов ўтказилаётган пайтдан бошлаб СССР ҳамда Республика Бош прокурорларига такрор-такрор норозилик хатлари жўнатардим. Аммо бу хатларимнинг барчаси Гдлян ва Ивановлар қўлига келиб тушаркан. Табиийки, улар мактубларимни ими-жимида йўқотиб юборишарди. Ҳукм эълон қилинганидан сўнг ҳам бу фаолиятни давом эттирдим. Умуман, олти ярим йил ичида газета-журналлар, нуфузли ташкилот бошлиқларига уч юз мартадан кўпроқ мурожаат этдим. Бироқ мени ҳеч кимса тингламасди. Чунки “зирҳли танк” — Гдлян ва Ивановлар ҳамон катта отахонлари СССР Бош прокурори Рекунковнинг паноҳи остида от суриб юрардилар.

Шукурки, жаҳолатнинг қўлини қайирадиган кунлар ҳам етиб келаркан. Дардингни, фиғонингни, армонларингни тинглайдиган яхши инсонларга ҳам дуч келаркансан киши. Мен шу йилнинг бошларида барча ноҳақликларни қорозга битиб, тўрт жасоратли Халқ депутатларига жўнатдим. Уларнинг фаол ҳаракатлари, ватанпарварлиги туфайли ҳақ жойида қарор топди. Гўё дунёга қайта келгандай бўлдим. Қатъий талаблари туфайли СССР Бош прокуратурасида “жиноий ишим” қайта ўрганилиб, “Иззатовнинг фаолиятида мутлақо жиноий ҳаракат йўқ. Гдлян ва Ивановлар унга нисбатан қасддан бўҳтон уюштиришган” деган қарорга келишиб, жамики ҳужжатларим жумҳуриятимизга жўнатиб юборилибди. Бу ҳақда Бош прокурор Сухаревнинг шахсан ўзи менга мактуб йўллади. Ўзбекистон ССЖ Олий судининг Х. Полвонзода бошлиқ ҳайъати эса 1990 йил 3 августда мени тамомила оқлаш тўғрисида ажрим чиқаришди.

Не бахтки, машаққатлар билан бўлса-да, ёвузлар қўлидан қутулдим. “Зирҳли танк”нинг заңжирлари сиз азиз юртдошларимнинг зарбалари туфайли чок-чокидан сўкилди. Мен 15 сентябрь куни яна она-Бухоромга — оилам бағрига қайтиб келдим. Бунинг учун сизлардан абалий миннатдорман!

Энди сизларнинг эътиборингизни бошқа масалага қаратмоқчиман. Менинг-ку буткул оқланганим рост. Марказдан келган жаллод ниқобидаги терговчиларнинг туҳмат чиғириклари чирик экапчилиги ҳам равшан гап. Бироқ улар разил қилмишлари учун қачон жавоб берилади? Айтайлик, мен олти ярим йил, яъни 2373 кун давомида инсоний ҳуқуқлардан маҳрум бўлиб, қийноқлар остида яшадим. Соғлигимни йўқотдим. Унпонимдан, обрў-эътиборимдан ажралдим. Оилам, фарзандларим чексиз изтироб чекишди. Жумҳуриятимизда менга ўхшаганлар қанчадан-қанча. Энг аянчлиси шундаки, Гдлян, Иванов ва уларнинг ҳамтовоқлари миллатлар ўртасига раҳна солишди. Имоним комилки, бу жоҳиллар Гайдамов, Дидоренко, Бутурлин каби “Ўзбекистонда тартиб ўрнатамиз” деб келишган, аслида эса 37-йиллардагидек репрессия ўтказишган, фитначи, қотиллар билан яқин алоқада бўлишган, Фарғона, Қўқон, Кува ҳамда Ўш шаҳарларидаги биродаркушликда ҳам буларнинг қонли қўллари бор. Ахир, Гдляннинг ўзи менга “туркларни, ўзбекларни кўрарга кўзим йўқ. Уларни рўй-рост ўлдирмайман. Балки умрларини турмаларда чиритаман, чунки сенларнинг каттанг ҳам, кичигинг ҳам порахўр” дея айтгани кечагидай эсимда. Ваҳоланки, Гдляннинг ўзи дастлабки учрашувимизда “энг аввало, менга ўн минг сўм келтириб берасан, кейин бизга агент бўласан” дегани ҳам чин гап. Тўғриси, Гдлянни минглаб бегуноҳ юртдошларимиздан ёвузлик билан қўлга киритган ва ўз жиғилдопига урган текин бойликлар қутуртириб юборган. Ватан хоини, халқ душмани бўлса — шунчалик бўлар-да! Наҳотки, уларни жазолайдиган куч топилмаса? Гапнинг индаллоси шуки, Гдлян, Иванов ва бошқа марказдан келган қотилларнинг халқимиз олдидаги гуноҳи чексиз-чегарасиз. Менимча, уларни жумҳуриятимизга олиб келиб, қора курсига ўтказиш керак. Бунга сизларнинг кучингиз етади. Чунки сизлар халқимизнинг юраги, жопи, халоскор ўғлонларисиз! Шундай қилинса, минг-минглаб тақдирларни таҳқирлаган бу кимсаларнинг манфур башараси тамомила фош этилади. Адолат ва ҳақиқатнинг ҳам ҳукми шу: кимки Инсон шаъни, гурури, ҳақ-ҳуқуқини поймол этса, у тарих олдида абадул-абад бадном бўлажак!

Камоли эҳтиром ила

Видодил Иззатов.

1990 йил, 15 декабрь.

(Видодил Иззатовнинг изтиробларини

Тошпўлат Аҳмад қоғозга туширди).

“СИЗ ХАЛОСКОРИМСИЗ, ПРОФЕССОР...”

Ишга эртароқ келиш Бобоқул акага доимий одат. Хусусан, тонгда соф ҳаводан сипқориб, яёв юришга нима етсин? Борди-ю, йўл-йўлакай бирор танишингми, дўстингми ҳамроҳ бўлиб қолса, суҳбатнинг қўр олиши тайин. Манзилингга якка-ёлғиз йўл олиш ҳам ёмонмас. Ширин хаёллар бағрига шўнғийсан, яхши-ёмон кунларинг эсга тушади, баъзида шод, баъзида ношод ўтган онлар сени узоқ-узоқларга етаклайди. Кимларнидир ёд этасан, кимларнидир унутишга ҳаракат қиласан. Гоҳо эса мавжли-мавжли туйғуларинг шаффофланади. Илҳом қанотида янада кўпроқ юргинг келади йўлларда...

Бобоқул ака ана шундай ширин хаёллар оғушида кабинетига кираккан, столи устидаги чиройли конвертга кўзи тушди. Аввал ечинди. Оппоқ халатини кийгач, конвертни оҳиста очди. Мўъжазгина мактуб:

“Салом, азиз халоскорим, Бобоқул Раҳимович! Саломатмисиз? Яқинда институтга бориб, академик Русановдан сизни суриштирдим. Бухоро давлат тиббиёт олий билимгоҳида ишлаётганингизни эшитиб, бениҳоя хурсанд бўлдим. Кимсан, жарроҳлик кафедраси мудири, профессор-а! Табриклайман, ўғлим. Сизнинг шундай иқтидорга эга эканингизни ўшанда сезган эдим. Қўлингиз дард кўрмасин. Агар, сиз бўлмаганингизда. Билмадим... Ҳар қалай, бир ўзбек йигитининг мендай уруш кўрган рус кишисига иккинчи бор ҳаёт бахш этишини унутиб бўлармикан? Бугун ўз она-юртингиз Бухорода ҳам юзлаб беморларга халоскорлик қилаётганингизни буюк фидойилик деб биламан. Бу йўлда сизга Оллоҳ мададкор бўлсин... Қадрли ўғлим. Мен тамомила соғайиб кетдим. Яқинда қизим Наташани турмушга чиқаряпман. Тўйга келин билан, албатта, келинг.

Ҳурмат билан Альберт Аверьянов,
Санкт-Петербург шаҳри.
1993 йил, 20 январь”.

Бобоқул ака мактубни ўқиб тугатгач, курсига оҳиста чўкди. Кўзойнагини қўлига олиб, ширин энтикди. Вужудида бир илиқлик, ғоятда нозик беғуборлик туйди.. “Буни қаранг-а, унутмабди-да, Альберт бобо, — жилмайди Бобоқул ака. — Камтарлигини қаранг... Бари бир, мард одамлар бор: хизматингни, заҳматингни тан олишади. Шунинг ўзи катта бахт. Шифокор учун бошқа нарсанинг кераги йўқ.. Лекин ўшанда осон бўлмаганди. Не-не улуғ нигоҳлар термулиб туришганди унга — академиклар, профессорлар...”

Бундан беш йилча олдин Бобоқул Бобожонов собиқ итгифок

Тиббиёт Фанлари академиясининг Санкт-Петербург (Ленинград)даги врачлар малакасини ошириш институти ўсма касалликлари жарроҳлик марказида докторант эди. Ёш олим бу даргоҳда ҳам ишлаб, ҳам илмий иши юзасидан тажрибалар ўтказаётган кезлар унга тегишли палатада Ленинград қамали иштирокчиси, етмиш икки ёшли собиқ ҳарбий майор Альберт Аверьянов даволанарди. Касали оғир: ўпкасида хавфли ўсимта мавжуд. Уни, албатта, олиб ташлаш лозим! Бобоқул аканинг қарийб ўн беш йилдан бери олиб бораётган кузатиш ва амалий, илмий ишлари ҳам худди шундай касалликларни жарроҳлик йўли билан тузатишга қаратилган. Тиббиётда бу янгича усулни қўллаш эса Ленинград ва марказдаги мана-ман деган машҳур жарроҳларни ҳам чўчитиб юргани унга яхши аён. Зеро, бир оддий ўзбек йигитининг фан оламидаги бундай жасорат ва фидойилиги устозлари — академиклар Ф.Г.Углов, Г.А.Русановларни ҳам ҳайратга солгани бежиз эмас...

Ўшанда у Альберт бобони ғоятда нозиклик билан дарддан фориғ этди. Бу — ёш олимнинг ўпка касалликларини жарроҳлик йўли билан тузатиш бўйича қўллаган ўзига хос тўртинчи янги усули эди. Бунгача у шундай беморларни уч хил усулда — мутлақо янгича йўл билан даволаган. Бунинг учун унга собиқ иттифоқ Тиббиёт Фанлари Академияси Фан ва техника Давлат қўмитаси томонидан уч марта “Муаллифлик ҳуқуқи” гувоҳномаси берилган эди (Кўп ўтмай, унга тўртинчи марта худди шундай гувоҳнома берилди)...

Альберт бобонинг самимий сиймоси ҳамон унинг кўз ўнгиди: у касалхонадан соғайиб чиқаркан, Бобоқул акани бағрига босиб “ўғлим йўқ деб кўнглим ўқсиб юрарди. Бугундан бошлаб менинг ҳақиқий ўғлимсан”, дея хайрлашганди. Кейин Бобоқул ака докторлик диссертациясини ҳимоя қилган куни оила аъзолари, қавм-қариндошлари билан келиб, уни, ёр-дўстлари қатори, гулларга кўмиб ташлаган эди...

“Биз баъзан бошқача ўйлаймиз, нотўғри талқинларга борамиз. Ҳар бир миллатда ҳам ҳалол одамлар бор, қувончингга шерик, керак бўлса, сенга дардкаш бўлгувчи яхшилар бор... Шунинг ўзи бахт эмасми? — дея ҳаёлларга толди Бобоқул ака... Шу пайт эшик оҳиста очилди. Хонага бежирим халат кийган йигит кирди. Устоз ва шогирд самимий кўришдилар.

— Хўш, Сафаржон, навбатчилик яхши ўтдими?

— Раҳмат, яхши ўтди.

— Кечаги беморнинг аҳволи қалай?

— Шофирконлик Олтин Тўлаевнингми?

— Ҳа!

— Ёмон эмас... Оғир ҳолат юз бермади. Томир уриши жойида. Ҳарорати ҳам тушди. Фақат...

— Тушунарли. Ошқозонда қон оқиш давом этапти. Оғриқ пасайган эмас. Шунақами?

— Шунақа, Бобоқул Раҳимович!..

— Унда беморни тезда жарроҳлик хонасига ўтказинглар. Мен ҳозир чиқаман...

... Бу ёғи ўқувчига таниш манзара: бемор ҳаёти учун кураш давом этди. Икки соатми, уч соатми, бундан кўпроқми, буниси касалликнинг ҳолатигаю жарроҳнинг моҳирлиги ва чидамига боғлиқ... Бундай пайтларда вақт дегани ҳам имиллаб ўтади. Айниқса, беморнинг биродарлари, оға-инилари, жонга туташ фарзандларининг жарроҳлик хонаси деразасига жон ҳовучлаб тикилиб туришгандаги оңларини демайсиэми?.. Мана, ниҳоят ўша деразанинг юпқагина пардаси чеккага сурилди-ю. Бобоқул аканинг таниш сиймоси кўзга ташланди. Унинг чехраси шод, лаблари эса табассумга мойил. У пастдагиларга “ҳаммаси жойида” дегандай иккала қўлини бир-бирига қовуштириб кўрсатди. Шунда қувонч ёшлари чексизланди. Олтинбойнинг кекса отаси эса бир қизиқ гап қилди-ёв: болангнинг боласининг ҳурмати-ни кўр-да, Бобоқулжон. Отанг-ку, камолингни кўрмай, дунёдан ёш ўтиб кетди. Илойим, мингга киргин-да. Сендай фарзандни бергап Оллоҳга таъзим қиламан-а, болам...”

Билмадим, бундай дуолар Бобоқул ака шаънига неча марта изҳор этилди экан: тўққиз мингми, ўн минг мартами, бундан кўпми, ҳар қанай, бу рақам қўлига ўттиз йилдан бери нашта тутган кишининг ўзигагина аён. Фақат бир нарсани биз ҳам яхши англаймиз: Ҳар галги жарроҳликда бир инсон тақдири ҳал бўлади. Ҳар гал ҳаёт ва ўлим ўртасида кураш кетади. Жарроҳ моҳир бўлса, камол юз очади, ношуд бўлса — заво! Бобоқул ака буни юрак-юракдан ҳис этади. “Ҳамма соҳада хато қилиш, адашиш мумкин. Ҳакимга, хусусан, жарроҳга бундай ҳуқуқ берилмаган!” Ҳазрати Ибн Синодан қолган бу ақидага бир умр садоқатли бўлиб қолишга ҳаракат қилади. Зеро, у беморга шифо бахш этишни, уни яна ҳаёт бағрига қайтаришни умрининг бош мазмуни деб билади. Дабдабалардан йироқ, хоксор ва камтарин, камсуқум бўлиб яшашни фазилат деб билади. Бойлиги — беҳисоб китоблари, ҳаётда орттиргани илму амали, покиза касби, садоқатли дўстлари, шоғирдлари.

Бунгаям осонликча эришгани йўқ, меҳнат ва фақат меҳнат! Йўқса, оддий қишлоқ фарзандига бугун таниқли жарроҳ, номдор профессор олим бўлишга йўл бўлсин эди. Келинг, бу ҳақда батафсилроқ сўзлайлик: Бобоқул Бобожонов 1962 йили Самарқанд тиббиёт олийгоҳини тугатгач, она-юрти Шофирконнинг Чандир қишлоғидаги касалхонада бош врач сифатида иш бошлади. Айни пайтда туман

марказидаги касалхонада жарроҳлик ҳам қилди. Икки йилдан сўнг у Бухоро шаҳар ҳамда вилоят сил касалликлари шифохоналарида фаолиятини давом эттирди. Ана шу йилларда ёш ҳаким ўпка касалликлари жарроҳлиги устидаги илмий ишини бошлаб юборди. Бу мавзунини ташлашининг боиси бор эди.

— Олтинчи синфдалигимда Кифоят исмли ўн тўққиз яшар опам вафот этиб қолди, — эслайди Бобоқул ака, — онамнинг айтишларича, бечора опам сил билан оғриган экан... Биласиз, бу касалликни ўша йиллари тузатиш амримаҳол эди. Ўшанда дўхтир бўлиб, бу бедаво дардни тузатиш йўллариини ўрганаман деб онт ичганман...

Ана шу қатъият уни 1964 йилда Тбилисига етаклаб келади. У академик-жарроҳ Антелава қўл остида саккиз ойча таълим олди. Сўнгра Бухорога қайтиб, вилоятда биринчи бўлиб ўпка жарроҳлигини йўлга қўйди. Қатор муваффақиятларга эришди. 1969 йилда уни Тошкентга — Республика Соғлиқни сақлаш вазирлиги касалхонасининг кўкрак қафаси жарроҳлиги бўлими мудирлигига ишга чақиришди. Бу ерда профессор Ўктам Орипов қўл остида илмий изланишларини давом эттира бошлади. Шу саховатли инсон таъсияси билан у 1973 — 1974 йиллари Санкт-Петербургдаги бутуниттифоқ кўкрак органлари жарроҳлиги институти аспирантурасида таҳсил олди. Академик Ф. Г. Углоп ҳамда профессор Г. А. Русановлар раҳбарлигида ишлаб, 1974 йилда муддатидан олдин номзодлик диссертациясини ёқлади. Сўнгра Тошкент Давлат тиббиёт олийгоҳида ассистент лавозимида фаолиятини давом эттирди. Кўп ўтмай, доцентлик унвонига сазовор бўлиб, талабаларга жарроҳлик илмидан сабоқ бера бошлади. Клиникада даволаш ишлари билан жиддий шуғулланди. ТошМИдаги қарийб йигирма йиллик жўшқин фаолият уни ҳар томонлама камолга етказди. Моҳир жарроҳ ва изланувчан олим сифатида элга танитди. Монографиялари, кўплаб илмий мақолалари чоп этилди. Чехословакия, Финляндия каби хорижий давлатларда, Москва, Ленинград, Харьков каби марказий шаҳарларда жарроҳликка бағишлаб ўтказилган халқаро анжуманларда долзарб мавзулардаги маърузалари билан иштирок этди. Илмий кашфиётлари эълон қилинди. Хусусан, тўрт ихтироси — ўпкада янги жарроҳлик усуллари тиббиётда биринчи марта қўлланганлиги унинг етук олимлар қаторидан жой олишига кенг йўл очди. Бу ихтироларнинг айна маҳалда Санкт-Петербург, Томск шаҳарларидаги ўсма касалликлари жарроҳлик марказларида, Тошкентдаги сил-ўпка илмий текшириш институтида кенг тадбиқ этилаётганлиги ҳам Бобоқул Бобожонов заҳматли меҳнатларининг улкан эътирофидир.

Илмий ижодга ўзини тамомила бахш этишдек, одамлар дардига

дармон бўлишдек ҳаётий заруратни чуқур идрок этиш Бобоқул ака-ни яна Санкт-Петербургга бошлаб келди. У 1990 йилнинг 20 июни-да собиқ иттифоқ Тиббиёт Фанлари академиясининг бу ердаги врачлар малакасини такомиллаштириш институти ихтисослаштирилган ил-мий кенгашида докторлик диссертациясини муваффақиятли ҳимоя қилди. Мана, диссертациянинг долзарблиги ҳақида собиқ иттифоқ Тиббиёт Фанлари академияси академиги С.А.Симбирцевнинг бер-ган баҳосидан қисқача кўчирма:

“Ўзбек олими Бобожоновнинг бу илмий иши фанда мутлақо ян-гилик. Тиббиёт оламида бундай иш деярли йўқ эди. У ўпкада турт хил жарроҳлик усулини қўллашни тавсия этиб, бу ишни амалда исботлаб кўрсатган етук жарроҳ ва олимдир. Бунгача бу хилдаги операциялар доим фожиали якунланарди. Бобожонов усуллари энди бунга барҳам берилишига астойдил ишонаман...”

Бундай ҳолис баҳоларни академик Р.И.Вагнер, профессорлар В.Н.Васильев, Л.В.Лебедев, Ф.Х.Кутишевларнинг тақризларидан ҳам истаганча келтириш мумкин.... Йўқ, бу билан мен ҳурматли профес-соримизни ортиқча мақтамоқчи эмасман. Асл ҳақиқат шуки, Бобо-жоновнинг бажарган илмий иши ўзимизникилар эмас, нуфузли ва бсғараз рус олимлари томонидан тан олингани, унинг тиббиёт ола-ми учун жуда зарур кашфиёт эканлиги эътироф этилганлигидадир... Биладимиз-ку ахир: юзлаб, минглаб “олимлар”га юксак унвонлар олиб берган ишлар самарасиз чапг босиб, занг босиб ётибди... Кошки илм одамининг ихтироси, ёзганлари кўнгилларни бир лаҳзагина бўлса-да ёритса, дардмандни дардидан фориг этса... Бундайлар бор, албатта. Аммо кўп эмас...

— Бунга сиз нима дейсиз? — сўрайман Бобоқул акадан.

У киши бош силкиб, майин жилмаяди.

— Шоир, бунақа оғир аҳволга солманг одамни, — дейди у киши табассум билан. — Ҳамма гапни ўзингиз биласиз-ку? Бизам битта илм бандасимиз-да. Қўлимиздан келганини қилиб юрибмиз. Мана, Тошкентдай шаҳри азимни ташлаб, ўз она-юртимизга ҳам фойда-миз тегсин деб яна келдик. Институт-ку бизни қўллаяпти. Бошқа дўстларимиз ҳам имкон яратишса, ўша янги усулларни бу ерда ҳам жорий этсам дейман.

Дарвоқе, айтишни унутибмиз: шаҳримизда тиббиёт олийгоҳи очил-гач, билимгоҳ ректори, профессор Акрам Мўминов уни ҳузурига чорлади. “Бобоқул, сиз ҳам, мен ҳам бухороликмиз, келинг бирга-лашиб, юртдошларимизга хизмат қилайлик”, — дея астойдил кўнгил очди. Ўйлаб кўрса, ғамхўр раҳбарнинг сўзлари ҳақ. У иккиланмай қатъий қарорга келди: Бухорога қайтди. Дастлаб вилоят касалхона-

сида жарроҳлик клиникаси ва кафедра ташкил этилишига етакчилик қилди. Уни бир йилча бошқарди. Ўнлаб операциялар ўтказди. Талабаларга жарроҳлик илмидан сабоқ берди. Бултур сентябрдан бошлаб эса тажрибали ташкилотчилигини ҳисобга олиб, уни 1 шаҳар касалхонасига йўллашди. У бу ерда ҳам янги клиника ва умумий жарроҳлик кафедрасини ташкил этди. Айки пайтда уларга раҳбарлик қилмоқда. Клиниканинг тўрт бўлими бўлиб, уларда икки юзга яқин беморни даволаш имкони мавжуд.

— Профессор Бобоқул Раҳимович келгач, касалхонамизда даволаш ишлари тубдан яхшиланди, — дейди бош ҳаким Ҳикматжон Тошев мамнунлик билан. — У киши бошчилигида доцентлар — Сафар Комилов, Исомжон Мирхўжаев, ассистентлар А.Бобопиров, З.Жалолов, А.Маликов ва бошқалар бизда илгари қўлланилмаган кўкрак оралиғидаги энг мураккаб жарроҳлик ишларини ҳам муваффақиятли амалга оширмоқдалар. Қисқача айтганда, бизда Бобоқул Бобожоновнинг жарроҳлик мактаби шаклланмоқда.

Бош ҳаким ҳақ гапни айтган эди. Назаримизда, бу мактаб фақат 1-шаҳар касалхонасигагина эмас, бутун вилоятимизга малакали ЖАРРОҲлар етказиб беришдек олижаноб йўлга кирган. Боя Бобоқул ака “кошки дўстлар қўллаб-қувватланса” дегандай тилак билдирувди. Бизнингча ҳам у кишига мадал қўлини чўзиш пайти келган. Вилоят соғлиқни сақлаш бўлими тегишли оталиқ ташкилотлари бу клиникани керакли тиббий жиҳозлар, ускуналар, дори-дармонлар билан етарлича таъминланса, жарроҳларимизга беморларнинг умрини узайтиришига кўмак берган бўлардилар. Клиникадаги барча ҳакимларнинг хоҳиш-истаги шу!

Тиббиёт фанлари доктори, профессор Бобоқул Бобожонов эса ишлаб толмайдиган инсон. У талабаларга жарроҳлик сирларидан маърузалар ўқийди. Вилоятимиз туманларидаги касалхоналарга тез-тез бориб, маслаҳатларини дариг тутмайди. Янги илмий кашфиётлар устида ишлашни доимий мезон деб билади. Унинг “Кўкрак қафаси жарроҳлиги” монографияси босилиш арафасида турибди. У аҳил оила сардори, тўрт фарзанднинг меҳрибон отаси. Катта ўғли Акмалжон унинг изидан бориб, номзодлик диссертацияси устида ишламоқда...

Булар — бор гап! Энг муҳими, шаҳримизда тиббиёт олийгоҳи очилиши туфайли турли шаҳарларда “фақирона” яшаб, ишлаб келаятган донгдор, номдор шифокор олимлар ўз юртларига қайтиб келишди, халқимизга сидқидилдан хизмат қилишмоқда. Мана шулар сафида эндигина эллик уч баҳор тенгдоши бўлган Бобоқул Бобожоновдек фидойи, салоҳиятли жарроҳнинг борлиги гоят қувончлидир.

1993 йил, апрель.

КЎРГАНЛАРИМ, БИЛГАНЛАРИМ...

1. АЛВИДО, УСТОЗ!

(Устоз шоир Тошпўлат Ҳамидни дафн этиш
маросимида сўзланган нутқ)

Азиз дўстлар!

Алвидо айтмоқ нақадар оғир бу зил-замбил лаҳзаларда!

Алвидо демоққа тилингмас, ҳатто дилинг ҳам музлаб қолади бу қоронғи кундузда!

Алвидо деган калимани такрорлашга ақлу идрокинг етмайди, бу қасри азимда!

Не мушкул жудолик, не чуқур қайгуки, Бухоронинг энг донгдор фарзанди, азиз инсон боғи устида дийдаларимизни борон қилиб, “Алвидо!” айтишга мажбур бўлиб турибмиз.

Бугун бугун ўзбек ёзувчилари, Ўзбекистон Ёзувчилар уюшмаси аъзолари таниқли шоир, истеъдодли ижодкор Тошпўлат Ҳамиддан бевақт жудо бўлганликлари учун оғир изтироб чекмоқдалар.

Тошпўлат Ҳамид деган ном ўзбек адабиёти учун жуда қадрли эди. Бу ном нафақат республикада, балки иттифоқда ҳам маълум ва машҳур эди. Уни бобокалон адибларимиз “Зарафшон булбули” дея номлагандилар. Бугун ана шу хушхон, хушовоз булбулидан айрилган она-Бухоромиз унинг боши устида кўз ёш тўкмоқда. Бухоро адабий муҳитини пойдор этган қадрли куйчисини, ёш ижодкорларнинг суякли устозини сўнгсиз эҳтиром билан сўнгги йўлга кузатмоқда.

Муҳтарам Тошпўлат акамиз!

Сиз қўлингизга саз тутқазган кўркам Ватанни, унинг кўзларга тўтиё бўлгулик тупроғини, дилрабо боғларининг жамолини, нафасидан гул ҳиди таралгувчи гул водийларини, меҳнат кўшиғида акс этган баҳорини, қадим ва навқирон Бухорони, оқ тонглар, феруза оқшомларни — хуллас, нурли диёрни, қаҳрамон меҳнат кишиларини юракдан куйлаб келдингиз.

Сиз одамгарчилик, инсоф ва диёнатни тараннум этишни яхши кўрардингиз. лоқайдликдан, бировнинг қайғуси-қувончига шерик бўлмаган кишилардан ҳазар қилардингиз.

Сиз ўз шеърларингизнинг бирида “бигта ҳам ҳақиқий дўсти бўлмаган одамга яшашнинг ҳожати йўқ” дея ёзгандингиз. Тобутдан бир

лаҳзагина бош кўтариб боқинг: сизни елкаларида беозор кўтариб келган бу тумонат одам, минг-минглаб кишилар сизнинг қадрдон дўстларингиз, биродарларингиздир.

Сиз ўша шеърларингизнинг бирида “одамзотнинг орқасида йиглаб қоладиган кишиси бўлмаса, бу чўнг бадбахтликдир” дея ёзгандингиз. Тобутингиздан бир лаҳзагина бош кўтариб боқинг: сизни қора тупроқ бағрига асло-асло топширгиси келмаётган ўғил-қизларингиз, невараларингиз, юзлаб шогирдларингизни кўриб, нечоғли бахтли инсон эканлигингизни ҳис қилардингиз, балки. Ҳа, сиз бахтли одам эдингиз, диёримизнинг ҳассос куйчиси эдингиз.

Сиз ўз шеърларингизнинг бирида одамларга қарата:

*Майли мақбул бўлса шул ширин забоним сизники,
Тоза қалбим, сўзларим, жону жаҳоним сизники.
Токи борман Ер юзида сиз билан бирга бўлай,
Тарк этиб кетсам жаҳонни устихоним сизники.*

—дея ёзган эдингиз. Агарчи бугундан бошлаб бизни жисмонан тарк этиб кетаётган бўлсангиз-да, руҳан биз билан биргасиз. Сиз яратган юзлаб шеърлар, ўнлаб дostonлар, кўп сонли китобларингиз бизнинг қалб мулкимиздир. Сиз мангу барҳаётсиз. Алвидо, устоз, алвидо!

1984 йил, 11 февраль.

2. УСТОЗ ИКРОМИЙ ҲАҚИДА СЎЗ

Мен яқинда машҳур адабиётшунос олим Озод Шарофиддиновнинг “Биринчи мўъжиза” деган китобини ўқиганимда шундай сатрларга дуч келдим: “Одамлар, одатда, ёзувчиларга ҳавас қилишади, — дея ёзади муаллиф, — уларнинг назарида ёзувчиликдан осон ва лаззатли касб йўқ. Ҳушингга келганда шартта китоб ёзасан. Илҳом келмаса, кайфу сафо қилиб ҳаётнинг гаштини суриб юраверасан. Қасрга борсанг жойнинг тўри, иззат-икромнинг қуюғи — сеники. Шухрат қаноғида қушдай парвоз қилишдан ҳам ҳузурлироқ нима бор оламда?

Шундай ўйлайдиган одамлар ёзувчи ҳаётининг ташқи томонига қараб ҳукм чиқаришади. Улар ёзувчи меҳнатининг натижасини меҳнатнинг ўзи ўрнида қабул қиладилар. Аслида, ёзувчиликдай сермашаққат, меҳнати оғир касб оламда камдан-кам топилса керак.

Ёзувчилик шухрати ниҳоясиз машаққат эвазига келади. Билмадим, одамлар ҳар бир китоб, наинки китоб, ҳар бир саҳифа, ҳар бир жумла устида ёзувчи сарфлайдиган меҳнатни, тортадиган азобни ўз кўзлари билан кўрганларида, эҳтимол, ёзувчига сира ҳам ҳавас қилмаган бўлардилар, эҳтимол ўзгаларнинг шухрати боис ёзувчиликни орзу қилиб юрганларнинг кўпчилиги бошқа тирикчиликнинг кетига тушиб кетарди. “Игна билан қудуқ қазиш” дегани ёзувчилик ҳақида айтилган бўлса, ажаб эмас.

Ёзувчининг истеъдоди — ҳаётни ўз кўзи билан кўра олиш, уни чуқур ҳис қилиб, бу ҳисни бошқаларга юқтира олиш, ҳаётий характерлар ярата билиш қобилиятигига эмас, катта фидокорлик, поёнсиз чидам, туганмас кунт билан меҳнат қилиш қобилияти ҳамдир...”

Бугун табаррук 80 йиллик юбилеи нишонланаётган, камданкам ёзувчига насиб бўладиган бахт соҳиби — аллақачон халқ қалбининг тўридан жой олган ҳамшаҳримиз, Тожикистон халқ ёзувчиси, Рудакий номидаги Давлат мукофоти лауреати Жалол Икромий сиймосида ана шундай ҳассос ва олмос истеъдод эгасини кўрамыз.

Жалол Икромийнинг номини нафақат Тожикистонда, балки республикамызда, бутун иттифокда эшитмаган бирорта шаҳар ва қишлоқ, китоблари кириб бормаган хонадон йўқ деса бўлади. Унинг асарларини колхозчи ҳам, ишчи ҳам, талаба-ёшлар ҳам, олимлар ҳам севиб мутолаа қилишади. Унинг халқ қалбининг инъикоси ҳисобланган қисса ва романларидан завқланишади, ҳикояларидаги беқиёс тасвирдан, оҳори тўкилмаган санъатидан лаззатланишади. Жалол Икромий асарларининг манзараси суюкли устози, буюк ёзувчи Садриддин Айний манераси каби содда ва самимий, сиртдан қараганда хотиржам. Аммо халқни тарих тўлқинида талқин этиш ниҳоятда драматизмга бой, эҳтирослар тугенидан иборатдир. Бу ҳақиқатни “Шоди”да ҳам, “Олов қизи”да ҳам, “Бухоронинг ўн икки дарвозаси”да ҳам, “Ағдарилган тахт”да ҳам яққол кўриш мумкин.

Жалол Икромий интеллигенция мавзусини биринчилар қаторида тожик насрига олиб кирган адиблардан ҳисобланади. Бунга унинг “Юлдуз”, “Муҳаббат жавоби” қиссалари ва “Мен гуноҳкорман” романи ёрқин мисолдир. Жалол Икромий ижодий фаолиятининг доираси кенг. У тожик адабиётида йирик романнавис сифатида алоҳида эҳтиромга сазовордир. Адиб урушдан кейин “Шоди” романининг иккинчи қисмини ёзиб тугаллади. Унда колхозчи деҳқонларнинг халқ хўжалигини тиклаш йўлидаги мардонавор меҳнатлари ғоят санъаткорона тасвирлангандир.

1962 йилда китобхонлар қўлига теккан “Олов қизи” романи ёзувчи-

нинг олмос истеъдод соҳиби эканини яна бир қарра тасдиқлади. Бу асар адабий танқидчилик томонидан “Бухоро ҳақида янги сўз” деб баҳоланди. Асарда ёзувчи ўз она тупроғи — Бухоро мавзусини қаламга олган. Унда Шарқнинг беқиёс дурдонаси бўлган шаҳарнинг ўтмиши, тўнтаришдан олдинги ҳаёти зўр маҳорат билан тасвирланган. 1964 йилда мазкур асари учун ёзувчига Рудакий номидаги Давлат мукофоти берилди. Кейинчалик бу асар адибнинг “Бухоронинг ўн икки дарвозаси” трилогиясининг биринчи китобига айланди. У асарни москвалик таржимонлар Лидия Бать ҳамда Вера Смирновалар рус тилига маҳорат билан ўгирдилар.

— 1964 йилнинг баҳори эди, — дея эслайди Икромий домла, — Москвадан поездга чиқсам, машҳур ёзувчи Мариетта Шагинян ҳам Душанбегга иш билан кетаётган экан. Танишдик. Гап мавзуи ижодга бориб тақалди. Шунда у кишига эндигина машинкаланган “Олов қизи”нинг русча нусхасини бердим. Тўғриси, шундан кейин ўзимга жавр бўлди. Чунки яқин суҳбатдошимдан ажралгандим-да. Мариетта хоним купеда уч кеча-кундуз бош кўтармай, романни ўқиб чиқдилар. Сўнгра, устозим кимлигини билгач, “агар Айний тирик бўлганида, сени астойдил қутлаб, пешонангдан ўпган бўларди” дея, бу романнинг давомини ёзишимни ва уни зудлик билан чоп этиш лозимлигини айтди. Орадан кўп ўтмай, асар Москвада босилди... Ундан кейин “Бухоронинг ўн икки дарвозаси”, “Ағдарилган тахт”ни ҳам рус китобхонлари самимий кутиб олдилар...

Дарҳақиқат, бу трилогия Жалол Икромийга катта шуҳрат келтирди. Таниқли рус танқидчиси В.Оскоцкий “Бу асар дастлаб хотинқизлар қисмати ҳақида ҳикоя қилди, аммо кейинчалик воқеалар ва тарихий давр тасвири жиҳатидан янада кенгроқ моҳият касб этиб, бутун бир халқ тақдирини тасвирлади. Шу боисдан трилогия ўзининг қиймати жиҳатидан Г.Марковнинг “Сибирь”, П.Залигиннинг “Комиссия”, А.Нурпеисовнинг “Тер ва қон”, Қилич Қулиевнинг “Қора карвон” каби романларига тенгдир” деганида тамомила ҳақдир.

Китобхонлар Жалол Икромийни сатирик ёзувчи сифатида ҳам яхши биладилар. Муаллиф ўз ижодида тожик классик адабиётининг илғор анъаналарини ривожлантирди. Унинг икки китобдан иборат “Сафар Махсум саргузаштлари” романи халқ оғзаки ижоди материаллари асосида яратилган бўлиб, унда тожик халқининг Бухоро тўнтаришигача бўлган ҳаёти акс эттирилган. Роман қаҳрамони Сафар Махсум гарчи реал шахс бўлса-да, кўп жиҳатдан шарқ эртақларининг машҳур қаҳрамони Насриддин Афандини эслатади, иккаласи ҳам ўз давридаги мавжуд тартиблардан норози, эрк ва адолат учун курашчилардир...

Жалол Икромий ўтмиш ва ҳозирги даврни моҳирона уйғунлаштира оладиган етук санъаткор ҳамдир. Унинг 1979 йилда яратган “Қора қузғунлар” романида урушдан кейинги тожик қишлоғидаги турмуш ҳикоя қилинади. Ёзувчи одамларни эски замон қолдиқлари — порахўрлик, тошламачилик, гуруҳбозлик, ошна-оғайнигарчиликка қарши курашга чақиради. Бундай иллатларни баъзи шахсларда кўради ва уларни “қора қузғун”лар деб атади. Адибнинг бундан уч йил олдин китобхонлар ҳукмига ҳавола этган “Хатлон” ҳамда шу кунларда ёзиб тугаллаш арафасида турган “Гули бодом аз Конибодом” (“Конибодомнинг бодом гули”) романларида ҳам тарих ва ҳозирги замоннинг муҳим муаммолари қаламга олиниб, янги давр бунёдкорларининг ҳаётий образлари чизилгандир.

Булардан ташқари, Жалол Икромий оташин публицист, истеъдодли драматург сифатида ҳам алоҳида салоҳиятга эга. Унинг II жаҳон уруши ва урушдан кейинги йилларда яратган ўнлаб очерклари, долзарб мавзудаги юзлаб мақолалари юксак публицистик пафос билан йўғрилган бўлса, “Муҳаббат уруғи”, “Душман”, “Она қалби”, “Бахт йўли”, “Гулзордаги тикан”, “Горнизон таслим бўлмайди”, “Дохунда”, “28 тун” каби ўндан ортиқ пьесалари тожик театр сахналарининг дурдоналарига айлангандир.

Икромий домла том маънода Бухоро фарзанди, Бухоро куйчиси. Унинг бундан олтимиш икки йил олдин — 18 ёшида (1927) ёзган ва “Раҳбари Дониш” журналининг биринчи сониди босилиб чиққан илк ҳикояси “Шабс дар Регистони Бухоро” номи билан аталган эди. Адибимиз 60 йилдан ошибдики, ҳамон она шаҳримиз Бухоро мавзуини такрор-такрор қаламга олиб келяптилар. Домланинг ўнлаб ҳикоялари, очерклари, повесть ва романлари, даврнинг долзарб масалалари тасвирланаётган очерклари ва айни пайтда ёзиб тугатиш арафасида турган “Эсдаликлар” номли асари ҳам бунинг ёрқин исботидир. Бутун умр ўз она тупроғининг, унинг ўтмиши, бугуни, келажagini, шу муқаддас тупроқ одамларини куйлаш, уларнинг бошқалар кўра олмаган ва ёза олмаган олижаноб хислатларини бадиий бўёқларда жилолантириш ҳақиқий санъаткор ёзувчининг бахти, иқболи эмасми? Чинакам фарзандлик шукуҳи эмасми? Мана шу олижаноб хизматлари билан ҳам Жалол Икромий биз учун ифтихордир. Наинки биз учун! Бугунги кунда Икромий асарларини дунё китобхонлари, француз, ҳинд, немис, чех, поляк, румин, булғор, араб ва эрон ўқувчилари мутолаа қилишмоқдаки, шу далилнинг ўзи ҳам юбилейимизнинг нечоғли азиз ва улкан санъаткор эканлигидан далолатдир. Унинг деярли барча романлари ўзбек тилига таржима этилган.

Бу жиҳатдан, ҳассос ёзувчимиз ўзбек халқи учун ҳам ғоятда ардоқли санъаткордир.

Жалол Икромийни Тожикистонда, Ўзбекистонда ва ҳатто Москвада ҳам “Икромий домла”, “Муаллим Икромий” дея катта ҳурмат ва эҳтиром ила тилга олишади. Бир мисол: 1977 йил 3 апрель куни Москвада — Марказий Адабиётчилар уйида Жалол Икромийнинг “Бухоронинг ўн икки дарвозаси” трилогияси муҳокамаси бўлиб ўтган эди. Шунда сўзга чиққан москвалик ёзувчилар, танқидчилар, шунингдек марҳум ёзувчи, Давлат мукофоти лауреати Мирзо Турсунзода бугунги юбиляримизни “Домла Икромий”, “Муаллим Икромий” дея такрор-такрор тилга олиб, трилогияни адабиётнинг катта ютуғи сифатида баҳолашган эди. Бундай қутлуг ва шарафли номга бадиий ижодга бутун қалбини бахш этган ҳақиқий санъаткоргина сазовор бўла олиши мумкин!

Икромий домла дўстликни, биродарликни, ҳамжиҳатликни ниҳоятда эъзозлайдиган инсон.

— Ўзбегу тожикнинг илдизи битта, — дейди устоз мамнуният билан. — Ҳар иккала халқ бамисоли чўнг чинор дарахтининг қайрилмас икки танасидай гап. Бу чинорнинг бирорта япроғига ҳам гард тегизмаслигимиз керак. Фафур Фулом жуда тўғри баёнот этган:

Сугдийларнинг ашлоди — оға-ини меҳрибон,
Ким бундан фарқ ахтарса, тарихда бўлар кулгу...

Мана шу буюк иқдор туфайли Ўзбекистонни ҳам, Тожикистонни ҳам юрагимга туташ деб биламан: бири қошу бири кўз... Ўзим педтехникумда ўзбекча ўқиганман. Дастлаб шу қадрдон тилда шеърлар машқ қилганман. Ҳозир ҳам ўзбек ёзувчиларининг энг яхши асарларини оригиналида роҳатланиб ўқийман.

Икромий домла доимо битта гапни такрорлайдилар: “Ижодкор учун энг муҳими — китобхонлар эътирофи. Халқ эътирофи эса ҳар қандай олий унвондан ҳам улуғроқ унвондир!

Биз ана шу бахтга мушарраф бўлган камтарин инсон, заргар санъаткор. Тожикистон халқ ёзувчиси, устоз Жалол Икромийни таваллудининг 80 йиллиги билан қизгин қутлаб, ёшингиз Жомию Жамбуллар ёшидан ҳам ўтсин деймиз.

1989 йил.

3. МЕҲРУ ОҚИБАТ ЧАШМАСИ

Ҳозир ҳақиқатни ошкор айтадиган пайт. Энди ҳаёт гилдираклари бировларнинг истагича эмас, ўз маромида айланаяпти. Бу гилдиракнинг излари нурли, залворли излардир. Бу изларни энгиз этаклари билан ёпмоқчи бўлганлар ёки уни кўмишга ҳаракат қилишга уринаётганлар замон аравасидан тушиб қолаяпти. Ҳа, биз оқни оқ, қорани қора, ёмонни ёмон дейишимиз керак. Қисқача айтганда, “бутун ҳаётий тажрибаларимиз — ижтимоий ва шахсий қарашлармиз олға ҳаракат қилишимизга сафарбар этилиши, бу йўлдаги хатоларни тузатиб, янгисига йўл очиб бермаслиги керак”. (Р.Ҳамзатов)

Биз байналминалчилармиз. Рус тили орқали жаҳон адабиётини ўқияпмиз, халқаро муносабатларда рус тилининг беқиёс хизмати бор, албатта. Бу тилни фақат ўзимизгина эмас, фарзандларимиз ҳам ўрганиши беҳад фойдали! Бунинг учун энг аввало, ишни боғчадан, қолаверса, мактаб партасидан бошлаш лозим. Бироқ одамнинг ёши бир ерга бориб қолганда, бунинг устига, бутун умри пахта даласида ўтаётган кишиларни “рус тилини ўргатиш” шиори остида ҳақ-хуқуқини чеклаш “тадбирлари” содир бўлгандики, бугун буни эсга олмаслик ошкоралик доирасини четлаб ўтиш билан баробардир.

Яширишнинг ҳолати йўқ. Бундан бир неча йил олдин вилоят, шаҳар ва баъзи туманлардаги йиғинлар деярли русча ўтказиларди. “қўли чаққон” инструкторлар нотиқларнинг маърузаларини русчага ўгириш билан ҳафталаб овора бўлишар, тайёрланган маърузани Ленинграддан келган собиқ иккинчи раҳбарга маъқул келтириш йўллари излашарди. Ахир ходимлар масаласи билан ўша одам шуғулланарди-да...

Кечагидай эсимда: шундай йиғинларнинг бирида Вобкент тумани “Зарафшон” жамоа ҳўжалигининг дондзор бригада бошлиғи, давлат мукофоти соҳиби Саври Ҳафизовга сўз берилди. Бригадир бор-йўғи бир оғиз “Товариши” деди-ю, тўхтаб қолди. Кейин чуқур йўталиб, “Биродарлар, келинлар, мен бир ўзимни тилимда лардларимни айт-тақолай” деди. Шунда гулдурос, давомли қарсақлар янгради. Йиғинни бошқараётган собиқ биринчи раҳбарнинг ҳам ранглари оқаргандай бўлса-да, лом-мим деёлмади. Бригадир эса шунақа эҳтиросли, самимий сўзладики, уни ҳатто минбардаги ўз тилини менсимай юрган раҳбарлар ҳам астойдил қутлашга мажбур бўлгандилар. Бироқ алам қиладиган томони шундаки, ўшанда бирор киши “ҳой, ўртоқ бошлиқлар, қўйинг, оддий халқ ўз тилида сўзласин, кўнглидаги

дарду алами борми, мулоҳаза-таклифи борми, яйраб-яшнаб гапирсин ахир”, деб айтолмасди. Гўё шундай десангиз, сизни миллатчиликда айблашлари шак-шубҳасиз эди. Қаранг-а, ўз тилингда сўзлаш, қалчалик машаққат эди. Хайрият, “тартиби” бузилмаган ўлкада “тартиб ўрнатиш”га келган баъзи раҳбарларнинг қалами қисқароқ экан. Ўшалар туфайли қанчадан-қанча лаёқатли юртдошларимизнинг “бели силгани”ни унутиб бўладими, ахир?

Таассуфлар бўлсинки, ўзбек тилига давлат нуфузи бериш масаласи бизда ғоят оғир кечмоқда. Менинг назаримда, агар бу иш амалга ошса, анча-мулча мансабдор кишиларга оғир тушадиганга ўхшайди. Негаки, улар турғушлик йилларида “такомиллаштирилган”, яъни ўзбек тилини мукаммал билишмайди. Эндиликда бу бечоралар ўз она тилларини гўдак боладай қайта ўрганишлари керак. Хўш, шундай бўлгач, бу тоифа кишилар осонликча жон беришармикан? “Мансаб курсин-а, мансаб!” дер эди бир кекса, донишманд ҳамқишлоғим. Сўнгра қўшиб қўярди: “оғзи қийшиқ бўлсаям, бойнинг ўғли гапирсин”. Аммо ҳар бир ҳодисанинг ҳам ибтидоси ва интиҳоси бўлади. Мен бунда ўн беш йилча олдин ўз тилини билмаган бир мансабдорнинг эл олдида мулзам бўлганига гувоҳ бўлганман. Ўшанда Шофиркон туманидаги Охунбобоев жамоа хўжалиги клубида ҳисобот сайлов йиғилиши поёнига етаётган пайт эди. Виложтдан вакил сифатида қатнашаётган пақанароқ бир кишига сўнгги сўз берилди. Билмадим, минбарга аввал унинг ўзи чиқдими, ёки мешдай қоринчасими, ишқилиб, у оғир энтикди-ю, чуқур йўталганча “Товариши” дея сўз бошлади. У аввалига колхозчиларни мақтагандай бўлди, кейин роса танқид ўтини ёғдирди. Энди “доно маслаҳатлар” беришга кўчганида олдинги қаторда ўтирган бир нуроний отахон ортиқча тоқат қилолмай ўрнидан қўзғалди.

— Ўртоқ вакил, битта савол бор?
— Какой вопрос может быть? — деди ноҳус кайфиятда вакил.
— Жуда қизиқ савол! — бўш келмади чол ҳам.
— Ну-ка, скажи, бабай!
— Искажи, деб айтма, айтнинг бобожон, деб айт. Отанг тенгиман-а!
— тутакди чол. — Бундоқ башарангга қарасам, туппа-тузук одамга ўхшайсан. Кўряпсан-ку, шу залда мингта одам ўтирган бўлса, бирорта ҳам бошқа миллат вакили йўқ. Шу “насиҳатларингни” ўзбекча айтсанг бўлмайдими-а?

— Сиз нимага ўрисча ўрганмайди? — деди безрайиб вакил.
— Мен-ку ўрисчани сендан кам билмасман. Уруш йиллари рус дўстларим билан қон кечиб, Россияни қадам-бақадам кезиб чиқ-

қанман. Бугун етмиш бешга кириб, ошимни ошаб, ёшимни яшадим. Сен ёпсан-ку, ўзингнинг тилингни дурустроқ ўргансанг, савлатдан тушасанми-а? Дунёга Ибн Синони, Берунийни, Алишер Навоийни, Бобурни, Аҳмад Доппишу Айнийларни берган халқингни тилини нега камситасан-а?

— Ладно, бабай, — деди вакил қизариб-бўзариб, — я просто пошутил. Бир бало қилиб, ўзбекчангни изучат қиламан.

Чол тутaqиб кетди:

— Изучат дема, ўрганаман деб айтгин, уйинг бугдойга тўлгур. Қолаверса, бошпуртингда “ўзбек” деб ёзилган бўлса керак...

Вакил бир қоп гўшт бўлиб, залдан чиқиб кетган эди...

Ҳа, бизда фашизм дастидан шу дориломон кунларни юлиб олиб, абадий мерос қилиб қолдирган оталаримизнинг жасорати етишмайди. Жуда-жуда лоқайдмиз. Фалсафа илмини ўқиётганимизда ўрганган ҳар бир миллат, катта-кичиклигидан қатъий назар, ўз миллий тили билан ифтихор этиши зарур, деган қоидани кўпинча унутиб қўямиз.

Ҳа, тил билган — дил билади, эл билади. Сохта хатти-ҳаракат, ўз шахсий манфаатлари доирасида иш юритиш бирор кишига ҳам обрў келтирган эмас. Хусусан, инсон туйғуси билан ўйнашиш, унинг она тилини “ўзгартиришга” интилиш сиёсий нодонликдан бошқа нарса эмас.

Ўрни келди, айти пайтда кўп жойларда кадр танлашда бир ғоявий чалкашликнинг содир бўлиб келаётганини қайд этишни ўринли деб ҳисоблайман. Айтишлик, бир масъул идорага ходим керак бўлиб қолади. Аянчлиси шундаки, кўпинча танланган ходимнинг рус тилини билиш-билмаслигига эътибор қилинади. Унинг дунёқараши, маданий савияси шу “йутуғи” билан белгиланади. Бундан икки йилча олдин шундай ходимлардан бири мени ҳузурига чорлаб қолди. Бордим.

— Эртага Одил Ёқубов деган киши келаётган экан. Эшитдингизми? — сўради у беписанд оҳангда.

— Эшитдим! — дедим мен ҳам ажабтовур ҳолатга тушиб.

— Айтинг-чи, бу одам зўр шоирми?

— Йўқ, зўр ёзувчи. Бугун жаҳон билади у кишини.

— А-ҳа, шунақами? Мен билмас эканман. Биласизми, айб менда эмас, ота-онам-да! Русча ўқитишган мени. Ўзбек адабиётини эса яхши билмайман, — деди у киши пинак бузмай, хижолатдан қутулмоқчи бўлиб.

— Кечирасиз, Одил Ёқубов рус тилида ҳам ижод қиладиган ёзувчи. Унинг русча китобларини истаган кутубхонадан топишингиз мумкин.

Масъул ходим жикқа терга ботган бўлса-да, енгилишни истамас-ди.

— Тўғриси айтсам, мен фирқа ходимиман. Сиёсий китобларни кўпроқ ўқийман... Бадиий адабиётни ўқишга эса вақт йўқ.

У билан анчагача суҳбатландим. Хулосам шу бўлдики, ходим рус тилида чиройли сўзлашишни ўрганган, талаффузи ҳам гоёта табиий эди. Фақат у ўз халқи, тарихи, маданияти, санъатини яхши билмас. мумтоз адабиётимиз, бугунги ўзбек адабиёти ютуқларидан тамоман беҳабар эди. Шунда ҳазрат Навоийнинг “Эл нетиб топқай мениким, мен ўзимни топмасам” деган доно сўзлари беихтиёр қалбимга қуйилиб келганди. Ва шунда буюқларнинг “чиройли сўз билан иморат қуриб бўлмайди. Чиройли сўз айтиб, ўчоқдаги оловни алангалатиш мумкин эмас” — деган ҳикматларининг нечоғли ҳақ эканлигига яна бир карра ишонч ҳосил қилгандим.

... Бисотимизда “оқибатли бўлиш” сингари сўзлар бор... Бу тунчалар табиат гултожи ҳисобланмиш ҳар бир инсоннинг юрак меҳваридан жой олиши лозим, назаримда. Негаки, ҳазрат Навоий айтмоқчи:

Эй, кўнгил, ҳуру пари васфин эшитдим гўйе:

Ҳеч қайси одамилиғда эмас инсонча ҳўб...

Дарҳақиқат шундаймикан? Бугунги қайта қуриш давларида эътироф этаётганимиз — “турғун” йилларнинг баъзида кўр-кўрона, баъзида мажбурий қурбонлари бўлган чинакам фидойи инсонлар ноҳақ озор чекмадиларми, уларнинг қадр-қимматлари тергов ва суд органлари томонидан оёқ ости қилинмадими? Афсуски, шундай бўлди! Буни асло инкор этиб бўлмайди.

Ғиждувон туманида Саттор Жабборов деган ниҳоятда машҳур бир пахтакор бор эди. Оддий батракдан чиққан бу одам II жаҳон уруши фронтларини кезиб чиқан, япон босқинчиларини тор-мор этишдаги фаол иштироки учун жанговар орден ва медаллар билан тақдирланган эди. Фронтдан қайтгач, оддий сувчиликдан колхоз раислигигача бўлган йўлни босиб ўтган эди. У чорак асрдан зиёдроқ бошқарган жамоа ҳўжалиги вилоятдагина эмас, республикада ҳам донг таратганди. Раис ҳалоли меҳнатлари туфайли “Меҳнат қаҳрамони” унвонига ҳам сазовор бўлганди. Афсуски, шундай тажрибали, софдил уста пахтакор ҳам халқ нафратига учраган собиқ раҳбарларнинг гирдобидан узилиб чиқолмади. Тўғриси, узилиб чиқишига қўймадилар. “Раисликдан бўшайдиган бўлсанг, партиядан ўчирамиз!” дея аризасини бир неча марта юзига отдилар. Ночор қолган раис нима қилсин эди? Сохта маълумотномалар, қўшиб ёзишларни алам билан томоша

қилишга мажбур бўлди. Оқибати фожиали тутади. Ёза-ёзлар, хусматчиларнинг юмалоқ хатлари ўз ишини қилди. Уни қора курсига такрор-такрор ўтқаздилар. Қарийб йигирма минг аҳоли яшайдиган колхознинг ҳашаматли клубида очиқ суд қилдилар. Обрў-эътиборини ер билан битта қилдилар. Раис номусига чидаёлмади. Гарчи шартли суд ҳукми эълон қилинган бўлса-да, орадан уч кун ўтгач, инфаркт содир бўлди: у армон билан дунёдан ўтди.

— Укажон, — деганди Саттор ака ўлиmidан атиги бир кун олдин надомат билан менга, — халқимга, Ватанимга қирқ йилдан ортиқроқ хизмат қилдим. Элнинг бир сўмига қўл чўзган бўлсам, икки дунёда буюрмасин. Мен меҳнатимга эмас, қадр-қимматимга йиғлайман. Мени юзи қарога чиқардилар-а?! Вой, бу қандай бахтсизлик! Энди бош кўтариб яшаш қийин, жуда қийин, жигарим!..

Саттор ака ана шундай диёнатли, оқил инсон эди. Уни сўнгги йўлга бутун жамоа ҳўжалиги ва туман аҳли иззат-икром билан кузатиб қўйди. Аммо даҳшатлиси шундаки, кечагина газеталар тўридан номи тушмайдиган бу машҳур одам вафоти тўғрисида атиги туман газетасида таъзиянома эълон қилишга зўрға рухсат беришди. Мана, сизга қадр-қиммат, мана сизга меҳру оқибат!.. Бизнингча, бутун умри халқ билан бирга ўтган бу одамнинг эл орасидаги ҳурматини тиклаш, камтарин номини абадийлаштириш инсонийлик бурчимиздир. Шундай қилсак, марҳумларга нисбатан авлодлар олдидаги қарзимизни ўтаган, “турғунлик” йилларида ноҳақ жабрланган бир юртдошимиз номини тиклаган бўлур эдик.

Йўқ, мен бу ўринда кўз ёши тўкмоқчи эмасман. Аммо бор ҳақиқатни ошкор айтишни, айрим субутсиз халқ судьяларининг ўз амалини ўйлаб, инсон қисматиға енгил-елпи қарашларини, тақдир тақозоси туфайли қора курсига ўтирган кишиға “жиноятчи” сифатида (қанчалик ҳалол бўлмасин!) муомала қилишларини рўй-рост ифодалаб беришни ёзувчилик бурчим деб биламан.

Бундан беш йил олдин Шофиркон туманидаги бир жамоа ҳўжалиги клубида туман котибининг бевосита тазйиқи остида ошириб ёзишға йўл қўйган раис ва бошқа идора ходимлари устидан суд ҳукми эълон қилинганда халқ бирданиға жунбушға келди. Минглаб одамлар раис Амрилло Тўхтаевни ички хизмат ходимлари қўлидан тортиб олишди. Суд раиси ҳамда қораловчи прокурор тахтадай қотиб қолишди. Вазият ниҳоятда мушкул эди. Халқнинг талаби битта эди: “давлатға келтирилган зарарни ҳовлимизни, молимизни сотиб бўлса-да, тўлаймиз. Аммо раисни қамагани қўймаймиз!”

Эҳтимол ажабланарсиз: наҳотки кўзбўямачиликка йўл қўйган

Амрилло Тўхтаевни меҳнат аҳли шу қадар яхши кўраркан деб. Астойдил ишонинг, Тўхтаев ғоят иқтидорли, ташкилотчи, билимдон раҳбар эди. У жамоа ҳўжалигини ўн йилга яқин бошқариб, ҳўжалик иқтисодини мустаҳкамлаган, меҳнаткашларнинг ҳўрмат-этиборини қозонган эди. Туманнинг айрим ноқобил раҳбарларига ҳўшомалдўйлик қилмас, ёлғон мулозаматни ёмон кўрарди. У доим халқ билан бирга яшаб, бирга нафас оларди...

Клубда одамлар тўлқини чайқалиб тураркан, Амрилло Тўхтаев ўрнидан қўзғалди.

— Биродарлар, — деди у кўзида ёши билан залга оҳиста хитоб қилиб. — Сизлардан мингдан-минг розиман! Шу дақиқадан бошлаб яна ўзимни сизлар билан бирга деб ҳис этаман. Кўйинглар, мени олиб кетишсин, чунки хато қилдим. Сизларнинг ҳалол ризқингизни ҳимоя қилолмадим, иродам етишмади бунга. Қинғирлик, сохта шуҳрат, сохта обрў учун виждонини сотганлар мендан кучлилик қилишди. Бироқ ҳақингизга заррача хиёнат қилганим йўқ. Шунини тушунсангизлар бўлгани. Ҳақиқат бир куни рўёбга чиқади...

Шу воқеадан бир ҳафтача ўтгач, суд раисини кўчада тасодифан учратиб қолдим.

— Юрагингиз топиға айланганми дейман, биродар. Халқнинг додига қулоқ солмадингиз-а? “ўн йил” оғзингизнинг бир чеккасидан чиқиб кетди. Раисга жабр қилмадингизми? — сўрадим ундан, эти-розимни рўй-рост билдириб.

— Кўряпсиз-ку, ҳўлу қуруқ баравар ёняпти. Нима қилай, мен ҳам ишлашим, яшашим керак. Бўйруқ шунақа эди... Бизнинг ҳам қадамимизни кузатиб юрганлар бор. — деди у овозини пасайтириб, алакимдан ҳадиксирагандай. Кейин қўшимча қилди: — Ҳизматчилик, оғайни. Қонундан ташқари чиқолмаймиз...

— Виждон-чи? Виждонингиз қийналмайдими? Ахир сиз халқ номидан иш кўрасиз-ку?

— Кўйинг, мени қийнаманг, — деди у ялинган оҳангда, — бу энди бошқа масала. Сиз ҳам менинг ўрнимда бўлганингизда...

— Йўқ, асло бундай қилмасдим, — дедим кўзларига тик боқиб, — адолат, инсоф юзасидан ҳукм чиқарардим. Унинг эл-юрт олдидаги аввалги ҳалол хизматлари, қадр-қиммати, етим қолаётган фарзандларини ҳисобга олардим.

— Кечирасиз, сиз — ёзувчиларга бас келиб бўлмайди. Начора, шунақа бўлиб қолди. Мен ҳам яшашим керак. Ҳўп, хайр...

Ҳа. бунақа “қонуншунослар” столга бағрини бериб, “яшаб” келишяпти. Мен бу ўринда ҳуқуқ ходимларидан узр сўрайман. Улар-

нинг барчасини бояги амалидан қўриқиб, кўр-кўрона фаолият юргизган, одамлар тақдирига бефарқ қараган суд раисига қиёсламоқчи эмасман. Асло! Аммо ўша “ҳўлу қуруқ” баравар ёнган кезлари бунақа тошюраклар анча-мунча бор эди-да, ахир! Ҳеч ким инкор этмайди! Бухорода “турғунлик йиллари” оғир кечди. Ишнинг кўзини биладиган юзлаб раислар, тadbиркор деҳқонлар кўзбўямачилик қурбони бўлишди. Узоқ йилларга қамалишди. Бироқ ҳолисона айтганда, ўшанда ҳам прокуратура ва суд ходимлари “ўзбеклар иши”нинг “кашфиётчилари” Гдиян ва Иванов каби ноинсофларнинг йўл-йўриги бўйича эмас, адолат юзасидан иш юритишлари мумкин эди-ку! Акс ҳолда, қатор ишбилармон қишлоқ хўжалик мутахассислари жазоланганларида вилоятда улар ўрнини боса оладиган кадрни топиб тайинлаш муаммога айланмас, кадрлар ўртасида ҳадиксираб ишлаш аломатлари юз бермаган бўлур эди. Айни пайтда Республика Олий судидаги одил қонуншуносларнинг ҳар бир судлов “Дело”сига масъулият ва виждон амри остида ёндашувлари туфайли кўпчилик мутахассислар оқланиб, бўшашиб қайтилар. Узоқ муддатга қамалганларнинг эса жазо муддатлари тенг ярмига, ҳатто ундан ҳам камроққа туширилди. Жумладан А.Тўхтаев ҳам шундай қувончли кунга эришди. У бултур тамомилга озод бўлиб қайтди. Бироқ ҳақиқат рўёбга чиққунича унинг ва унга ўхшаган софдил одамларнинг қалblари дарз кетгани сир эмас.

Биз ижтимоий адолат тантана қилган жамиятда яшаймиз. Бу жамиятда инсон кадр-қиммати ҳамиша баланд турмоғи лозим. Ҳой, халқ судьялари. — дегим келди, бу сўзларни ёзганимдан сўнг. — Сизни тилга олганда, “одил” деган сўзни қўшиб айтамиз. Бу ўйлаб айтилган жуда улуғ сўз! Бу сўзнинг қадрига етинг. Уни суистеъмол қилманг. Ҳар бир жиноятни тош-тарозига солиб, етти ўлчаб, кейин ҳукм чиқаринг. Инсон руҳияти, кайфияти, туйғуларининг қотилига айланманг. Агар шундай қилсангиз, вақти келиб, сизнинг ҳам виждон олдида жавобингиз оғир кечади.

Келинг, ҳурматли китобхон, шу борадаги қарашларимизни яна давом эттирайлик. Ҳозир ҳаёт тобора кескин тус олаётганлиги ҳамма жабҳада сезилиб турибди. Бу бунёдкорлик, фаол меҳнат, сиёсий ва интеллектуал фаолият жўшқинлигидир. Энди ҳар қачонгидан кўра яхшироқ яшаш, бунинг учун ўз соҳангнинг етук намоёнчаси бўлиш, ўзингизни бахш этиш, ҳақ-ҳуқуқинг учун курашиш туйғуси бўйбаста билан намоён бўлмоқда. Мана шундай фаол жараёнда ҳаракатимизга тўғаноқ бўлаётган, ичи қора кимсаларнинг ҳар қандай найрангбошликларини, ҳалол кишиларга туҳмат топилари отаётган ким-

саларни фош қилишни, уларнинг аянич баппараларини эл олдида очиб ташлашни ўрганишимиз лозимга ўхшайди. Ҳа, албатта шундай қилиш керак!

Мен бир кимсани яхши танийман. У ўзини зиёли тоифадан деб билади. Аммо умрида бирорта китобни ёлчитиб ўқимаган. У билан суҳбатда бўлсангиз, шунақа мижғовки, эсангиз қотади, асабларингиз таранглашади. Унингча бу дунёда ўзидан бошқа “ҳалол” одам йўқ, ҳамма жиноятчи. Кўзингизга қараб туриб, сиздан иллат излайди. Тўхмат тўқинга ҳозир у нозир. “Ёв қочса — ботир кўпаяди” деганларидек, у айти пайтда “казо-казоларни” қулатган паҳлавонман деб юради ўзини. Бироқ ҳаммаша ҳадиксираб яшайди. Чунки умрида бирор кишига яхшилиқ қилмаган, одамларни бадном қилишга устомон бўлиб кетган. Ундан ҳатто қўни-қўшнилари безор, на тўйга, на маъракага чорлашади уни. Эҳтимол буюк Тургенев “ҳаётдаги ортиқча” одамлар деб шунақа кимсаларни кўзда тутгандир. На чора, вақт буюк ҳакам: оқни оққа, қорани қорага ажратаверади. Шундоқ дейман-у, ҳаётимизда кун сайин ортиб бораётган жиноятлар, турли маънавий ва ижтимоий бузғунчиликларни эшитиб, одамлар нега бунчалик мижғовлашиб, ваҳшийлашиб кетган экан деб ўйлайман. Ва шунда юрагимнинг тиллари пидо этгандай бўлади: Ҳой, яхшилар! Нега бир-бирингизни кўрган кўзингиз йўқ? Нечун бир-бирингизни бадном қилишга интиласиз? Ўзингиз панала туриб, бировларнинг салоҳидаги ўқ бўласиз, маломат тошлари ёғдирасиз? Сизга нима керак? Амалми, шухратми, мол-дунёми? Ҳеч ким йўлингизни тўсгани йўқ, шунга сазовор бўлинг! Аммо айтинг-чи, қадр-қиммат меҳру мурувват керак эмасми сизга? Билмадим, қачон йўқотгансиз буларни! Бағри кенгликни таклиф этяпман, истамайсизми? Сигмайдими кўнглингизга? Дмитрий Кавказскийни ҳеч қўлга олганмисиз? Йўқ, олмагансиз! Олганингизда ўтмиш ватандош аждодларимизнинг кимлигини ёдда тутган бўлардингиз. Мана, 1884 йилда нималар ёзиб қолдирган ул машҳур сайёҳ: “Бу юртда маҳаллий аҳоли гарчи қашшоқ, ночор яшаса-да, бағри кенг экан. Дўконларининг эшиги йўқ, оқшомлари оддий ип торғиб қўйилади. Одамлари ўта меҳмондўст, раҳмдил. Улар китобдорлик ва китобхонликни яхши кўришди...”

Қани, ўша ота-боболаримизнинг бағри кенглиги? Қайда қолди китобхонлик? Биламан, барчамиз иш деймиз. Рўзгор деб югураемиз. Турмуш учун керакли нарсамизни излаб, ҳар томонга кезинамиз. Кечқурун эса апил-тапил тамадди қилиб, телевизор қаршисида соатлаб ўтираемиз. Шу тариқа умр сувдай оқиб ўтаётир. Шу тариқа ўзимизча яшаб, дўстликни, меҳру оқибатни унутяпмиз. Фарзандларимиз ҳатто қавм-қариндошини билмай, меҳрсиз бўлиб ўсаёпти. Улар

онажонининг алласини, бувижонларининг эркалашларини эшитишмайди. Боғча бор-ку, ахир! Буважонлари етаклаб, уларга эртаклар сўйлаб беришмайди. Ҳа, шунга, турмуш уринишлари, кўпинча эса ўзимизнинг лоқайдлигимиздан болажонларимиз мўрт бўлиб ўсишяпти.

Ҳой, биродарлар, келинлар, оқшомлари тез-тез тўпланайлик. Бедилхонлик қилайлик. Рудакийни қўлга олиб, Навоий сатрларини кўзга суртайлик. Пушкин ва Лермонтов, Ҳофиз ва Гёте, Фитрат ва Абдулла Қодирий, Чўлпон ва Усмон Носир, Абдулла Орифу Эркин Воҳидлар давраимизга завқ-шавқ келтирсин. Ана шунда гийбату майда гапларга чек қўйилади. Ҳасадгўй ва хусуматчилар ўз ёғларига қовурилиб юрадилар. Ана шунда орамизда қадру қиммат гуллайди, меҳру оқибат чашмаси тағин мусаффолашади.

1989 йил.

4. МУҒАННИЙГА ҚУТЛОВ СЎЗИ

Азиз биродарлар! Қадрдон ёшулдилар!

Кеча менга “сен ҳам Урганчага — буюк муганний Мадрахим Шерозий юбилейига борасан” деганларида, тўғриси, довдираб қолдим. Кунни бўйи ҳаёл домида юрдим. Мабодо менга ҳам сўзлаш навбати келадиган бўлса, гапни нимадан бошлаб, қай нуқтада тўхталишни такрор-такрор ўйладим. Ўзимча ҳазрати Ибн Синою буюк Беруний билан, Ал-Хоразмию Ал Фаробий билан, Паҳлавон Маҳмуду Турди Фароғий билан, Отаҳию Мужрим Обид билан, Мунис Хоразмию Толиб Толибий билан, Хожа Исматулло Бухорию Нишотий билан, Жалолиддин Мангубердию Маҳмуд Торобий ва яна неча-неча тилдошу дилдош қадимий Турон фарзандлари билан мулоқотда бўлдим.

Шайх Муслиҳиддин Саъдий Шерозийда ниҳоятда ибратли бир гап бор: “Насиҳат ба подшоҳ бе он касми мусаллам аст, не умиди зар дорад, на бими сар” (Мазмуни: Подшоҳга насиҳат қилмоқлик, шундай одамга маъқулдирки, на подшоҳдан олтин умиди бўлсин, на бошининг кетишидан қўрқинчи).

Илло, ҳозиргина тилга олганим қадим Бухорою Хоразм тулроғида етишган бу алломаю адибларнинг, саркардаларнинг подшоҳ хазинасидан таъмалари йўқ эди ва улар подшоҳнинг бебок қиличидан ҳам қўрқмас эдилар. Зеро, ҳар қандай тузумда ҳам ҳақиқий санъаткор, ҳалол ижодкор халқ дардини ўз дарди деб билган, қисматига қисматини, тақдирига тақдирини улаган. Зеро, замонлар, давронлар неча марта эврилса ҳамки, бизга боқий ҳалол сўз ва ҳалол саз қолган!

Қадим Урганч қанча-қанча тўфонлар, қиргинларнинг аён гувоҳи! Бухоро бошида ҳам аянчли тиглар қаттол қиличлар ўйнаган! Алалхусус, бу кўҳна Туркистон таланган, хўрланган, талотумлар, гирдоблар домида қолган. Аммо минг шукурки, руҳлар абадий тирик. Ўтқиқодимиз тирик! Гарчи тилимиз тилинган бўлса-да, уни йўқотмадик — дилимиз тирик!

Минг шукурки, биз ўзлигимизга қайтаяпмиз. О, бу кунлар қанчалик оғир кечди. Аммо халқ бирлашса, якгану-якдил бўлса, тўсиқлар, тўфонлар ҳеч гап эмас экан. Тилимизни авайлайлик, биродарларим! Бу туркиёна тил — буюк боболаримизнинг тили. Бу тил — Домла Ҳалим Ибодовнинг, Мулла Тўйчи ҳофиз, Ҳожи Абдулазиз, Рўзимат Охун, Комилжон Отаниёзов, машҳур Ҳожихон ҳофиз ва бугун таваллудининг 100 йиллиги нишонланаётган улуг санъаткор Мадраҳим Ёқубов (Шерозий)нинг шакар тилидур!

Азизларим!

Мен ушбу минбардан туриб, дили ҳам пок, тили ҳам пок, улуг аждодларимиз руҳини авайлаб келаётган, ҳар бир гишти менинг Бухоромдай тарихлардан ҳикоя сўзловчи, ижодкор, бунёдкор Хоразм халқига, шу табарруқ заминга таъзим қиламан!

Мен ушбу минбардан туриб, Хоразмда маданият ва санъат ривожига учун курашган марҳум шоиру олимлар Эгам Раҳим, курсдош дўстим Юсуф Ражабов, ғоятда беназир адиб Рўзимат Отаев, болажон шоир Дўстжон Матчонларнинг руҳлари олдида бош эгаман!

Бугун Мадраҳим Шерозий баҳона Хоразм юртини янада алқагим келади. Бу юрт фан ва маданиятнинг, адабиёт ва санъатнинг бешиги эди ва шундай бўлиб қолади. Мана шу бешикда кўз очиб, айни пайтда ўзбек адабиёти ривожига салмоқли ҳисса қўшаётган Омон Матжон, Эркин Самандар, Раҳим Бекниёз, Ошиқ Эркин, Қуронбой Матризоев, истеъдодли шоир укам Матназар Абдулҳаким, қадим Саид Мурод, Бибисораю Уллибибилар ва яна кўплаб ижодкор дўстларим борки, уларнинг қўлларини бир-бир қисиб, бағримга босганча: “Ҳормани, ёшуллилар, илҳом ҳамиша ёр бўлсин сизларга”, дегим келади.

Дўстларим! Сизлар бугун ғоятда савобли иш қиляпсизлар. Ўзбекистон халқ артисти Мадраҳим Шерозийнинг бугунги юбилеи нафақат хоразмликларнинг, балки бутун республикадаги санъатсеварларнинг ҳам байрамидир. Мана шу байрам билан сизларни бутун Бухоро халқи номидан астойдил қутлашга рухсат бергайсизлар!

1990 йил, 7 сентябрь.

5. КЎЗИ ТИЙРАН, СЎЗИ ТЕРАН АЛЛОМА

(Профессор Охунжон Сафаров портретига чизгилар)

... Ҳали-ҳали эсимда: 1961 йилнинг ёз фасли эди. Самарқанд давлат университети 2 курсини тугатиб, таътилга чиқишга ҳозирланардик. Ўқув китобларини топширгани адабиёт кабинетига кирсам, академик Воҳид Абдуллаев бир гуруҳ олим шоғирдлари даврасида яйраб-яшнаб, Бухоро сафари хотираларини сўзлаётган эканлар. Ўшанда устозимиз Бухоро педагогика институтига давлат имтиҳони комиссияси раиси бўлиб жўнаганларидан хабаримиз бор эди. Сўхбатга ҳаллақиг бердимми дегандай, ийманиб турган эдим, домланинг ўзлари:

— Кир, киравер, тулпор (у киши яхши кўрган шоғирдларини шундай деб атардилар), сен ҳам эшитганинг маъқул бу гапни, — дея яна сўхбатда шўнғиб кетдилар, — биласизлар, бултур Бухорога борганимда Тожи Қорасвни кашф этиб келган эдим. У яқинда аспирантурага кирази. Бу гал яна бир тулпорни кўз остимга олиб қайтдим. Охунжон Сафаров экан исми шарифи. Мен айтсам, бу боланинг кўзларидан ўт чақнайди-я! Турган-битгани илму эҳтирос. Сўзлаганда жўшиб-тошиб кетади. Халқ оғзаки ижодидан бир олам материал тўплаган экан. Афсуски, Бухорода унинг қадрига етадиган олим кам. Уни аспирантурамизга таклиф этиб келдим. Бу болани, албатта, тарбиялашимиз керак. Ундан келажакда етук олим чиқади.

Кейин домла мен томонга ўгирилди:

— Балки сен уни танирсан. Тумандошинг экан, Шофиркондан. Болаларга бағишлаб шеърлар ҳам ёзиб туради.

Мен танимаслигимни айтдим.

— Унда, албатта, танишгин. Жуда оқил ва оқибатли йигит.

Улуғ устозимизнинг сўзларини маъқуллаб, ташқарига чиқиб кетдим. Тақдир бизни орадан икки йил ўтгач — Охунжон ака Самарқандда ҳарбий хизматни ўтаб юрган кезлари юзма-юз этди. Ётоқхонамиздаги дастлабки учрашувданоқ уни Воҳид Абдуллаевдай машҳур академик бекорга мақтаганига, илм йўлида безовта, куюнчак эканига астойдил иқрор бўлган эдим. Ўшандан бери қанча сувлар оқиб ўтди. Ижодкорлик дарди орамиздаги дўстлик ва ҳамкорлик ришталарини тобора мустаҳкамлади.

Бугун 50 баҳор остонасида турган азиз биродаримнинг умр йўлига назар солсам, ҳаёти бесамар ўтмаганига, унинг эл кўрса, қувонса арзийлиган, кўз нури, қалб шуури сингган салмоқли адабий хирмон пойдор этганига яна бир карра ишонч ҳосил қилдим.

Келинг, ҳурматли китобхон, сизни ҳам шу ранго-ранг илм ва ижод хиббонига бошлаб кирай. Биласиз, Охунжон Сафаров болалар адабиётининг катта билимдони. Буни республикамизнинг қатор машҳур олимлари эътироф этишган. Юртдош, таниқли олимларимиздан бири, профессор Раҳимжон Воҳидов “Мен Охунжон акани халқ донишмандлик хазинасининг Бухородаги хушёр хазинабони дейишдан истиҳола қилмайман” деганида ҳам тамомила ҳақ. Негаки, бунга Охунжон Сафаровнинг қарийб 20 йиллик шу соҳалаги самарали, зарғарона меҳнатлари яққол далил...

Энг ашвало, Охунжон аканинг ўзига хос олимлик қиёфаси борлигини алоҳида таъкидламоқ лозим. У баъзи бировларга ўхшаб илмнинг турли соҳаларига кўр-кўрона бош урган эмас. Ҳали талабалигидаёқ борлигини банд этган болалар адабиётининг кашф этилмаган томонлари Самарқанд университети аспирантурасида таҳсил кўриб юрган кезларида ҳам унинг тадқиқот мавзусига айланди. Ёш олим 1971 йилда чуқур илмий кузатишлари ҳосиласи сифатида “Шукур Саъдулла — болалар адиби” мавзусида муваффақиятли диссертация ёқлади. Филология фанлари номзоли бўлиб, яна кадрдон олийгоҳи бағрига қайтди. Энди у бу даргоҳда ўзбек адабиёти, болалар адабиёти, халқ оғзаки ижоди ҳамда ифодали ўқиш курсларидан матруза ва амалий мангулотлари ўтказиш билан бирга жамоат ишларида ҳам фаол қатнаша бошладди. Бир неча йил давомида олийгоҳ кўп аладди “Илғор фан учун” газетаси муҳаррири, 1977 — 1979 йилларда эса мусиқа-педагогика факультети декани вазифаларида ишлади. 1988 йилдан эътиборан эса, ўзбек адабиёти кафедрасини бошқариб келмоқда.

Энг муҳими, у жамоатчилик ишларини қизғин илмий-ижодий фаолият билан қўшиб олиб бораётир. Маана шундай фидоийлик туфайли олимнинг “Болалик куйчиси” (1978), “Ўзбек болалар поэтик фольклори” (1985), “Болаларни эркаловчи ўзбек халқ кўшиқлари” (1983) сингари монографиялари босилиб чиқди. У республика педагогика институтлари бошланғич таълим усулubi факультетлари талабаларига мўлжаллаб, 1976 йилда нашр этилган “Ўзбек болалар адабиёти” дарслик-хрестоматияси муаллифларидан бири бўлди.

Истеъдодли олим фаолиятида болалар фольклорини тўплаш, тадқиқи ва нашр этиш алоҳида салмоққа эга. Шундай изланишлари туфайли ўзбек фольклоршунослиги тарихида илк марта болалар халқ кўшиқларининг йирик нашри амалга оширилади. “Ўзбек халқ оғзаки ижоди” сериясида 1984 йилда босилиб чиққан “Бойчечак” тўплами унинг салкам ўн беш йиллик ғайрати ва таппаббуси маҳсули сифатида майдонга келди

Мажмуанинг афзаллиги шундаки, унда ўзбек болалар қўшиқ фольклорининг йиғирмадан зиёд жанри намуналари жамланган. Булардан ташқари, унинг ўзбек болалар адабиёти, фольклори масалаларига оид етмишга яқин мақоласи турли илмий тўпламларда, “Детская литература”, “Шарқ юлдузи”, “Ўзбек тили ва адабиёти” сингари кўплаб журналларда босилиб чиққан. Шунингдек, республика ва вилоят газеталари саҳифаларида чоп этилган мақолалари икки юздан ортиқроқ бўлиб, адабиёт ва санъатнинг хилма-хил мавзуларига бағишлангандир.

Охунжон Сафаров 1986 йилнинг 30 июнида Ўзбекистон Фанлар академияси Тил ва адабиёт институти илмий кенгашида “Ўзбек болалар халқ қўшиқларининг жанрий таркиби ва бадиияти” мавзуида филология фанлари доктори илмий даражасини олиш учун диссертация ёқлади. Узоқ йиллар давомида олиб борилган изтиробли изланишлар, чуқур илмий мушоҳада ва мулоҳазалар тажассумини топган бу ишни Олий Аттестация комиссияси 1987 йилнинг 20 феврилида яқдил тасдиқлади. Айтиш мумкинки, бу юксак тадқиқот унга фольклоршунос олим сифатида шуҳрат келтирди. Жумладан, О.Сафаров диссертациясидан ғоятда таъсирланган қозоғистонлик машҳур адабиётшунос, профессор Раҳмонқул Бердибоев “Охунжоннинг тадқиқоти жуда зарур ва ўз вақтида ёзилган иш. Аслида мазкур докторлик диссертацияси иттифоқда яшаётган туркий халқларнинг болалар фольклори масалаларига бағишланган биринчи йирик тадқиқотдир” деса, қорақалпоғистонлик фольклоршунос олим, профессор Қ.Мақсетов “О.Сафаров томонидан болалар фольклорининг йиғирма жанри ишланган — бу кашфиёт! Жанр ва унинг асосли тасниф этилиши — бу назария” дея ўз иқдорини ҳаяжон билан ифода этган эди. Шунингдек, бу илмий ишга расмий ҳакамлик қилган Москвадаги жаҳон адабиёти олийгоҳи профессори В.М.Гацак, таниқли фольклоршунос олим Тўра Мирзаев ва бошқа ўнлаб олимлар ҳам дил изҳорларини ифода этган эдилар.

Истеъдодли олим ўз ҳаётини илмий ва ижодий изланишларсиз тасаввур этолмади. Баъзи олимларга ўхшаб, “кўзлаган чўққини забт этолдим, шу ёғи ҳам етарли” дея талтайиш ва хотиржамликни ордеб билди. Бунга кейинги йиллардаги жўшқин фаолияти ҳам яққол мисолдир. Жумладан, О.Сафаров ЎзР ФА Тил ва адабиёт институти фольклор бўлими бир гуруҳ олимлари билан ҳамкорликда ўзбек фольклоршунослигининг илк улкан тарихи уч томлик “Ўзбек фольклори очерклари” (1988 — 1990)ни, шунингдек, ўзбек адабиёти бўлими ходимлари билан ҳамкорликда “Ўзбек болалар адабиёти ва адабий

жараён" (1989) тадқиқотини яратишда қатнашди. Совет даврида Бухородаги адабий ҳаракат тарихини ўрганди. "Адабий Бухоро" (1989) рисоласини эълон қилди. Утган йилнинг ўрталарида эса, унинг ҳаммуаллифлигида жумҳурият университетлари ва педагогика олийгоҳлари ўзбек филологияси факультетлари талабалари учун "Ўзбек халқ поэтик ижоди" дарслиги босилиб чиқди. Айни чоқда у Бухоро вилоятидаги халқ оғзаки ижоди намуналарини туплаш ва нашрга тайёрлашдек хайрли иш билан қизгин банд.

О.Сафаровнинг умр пиллапояларида эришган ютуқлари фақат шулардангина иборат эмас. У Республика Ёзувчилар ва Журналистлар уюшмаларининг аъзоси. Уни кенг жамоатчилик шоир ва журналист, эҳтиросли публицист ёзувчи сифатида ҳам яхши билинади. Қадриятларимизни улуғлаш, ўтмиш маданий меросини кўз қорачиғидай асраш, Сталин қатағонига учраган юртдош ижодкорларнинг табаррук номларини пок этиш, ҳақиқат учун курашиш аллома-ёзувчимиз манзумаларининг бош мавзуси ҳисобланади. Ана шу жиҳатдан унинг жамоатчилик асосида Бухоро шаҳар кўмитаси ҳузуридаги тарихий атамалар кенгаши раиси бўлиб ишлаётгани ҳам бежиз эмас, албатта. Булардан ташқари, О.Сафаровнинг Бухоро вилоят бошқаруви тил кенгаши, шунингдек, Ўзбекистон маданият вазирлиги ҳузуридаги фольклор этнографик координацион-методик кенгаши аъзоси сифатида халқ миллий анаъаналарини ўрганиш ва ташвиқ этишдаги фаолияти ҳам ғоятда ибратлидир. Шуларга кўра, уни стук жамоат арбоби дейишга тўла асос бор.

Улуғ одамларнинг башорати ҳамиша улуғ келади дейишади. Бундан ўттиз йилча олдин пири комил устозимиз, академик Воҳид Абдуллаев эътиборига тушган ва унинг адабий мактабида таҳсил кўрган Охунжон Сафаров, домла айтганидай, таниқли ижодкор аллома бўлиб етишди. У бугун эллигинчи баҳорини қаршилаяпти. Бу қутлуғ ёш билан уни ижодкор дўстлари, шогирд-аспирантлари, олийгоҳ олиму талабалари, кенг жамоатчилик қутлаяпти. Биз ҳам ғоятда камтарин ва самимий инсон, кўзи тийрак, сўзи теран ижодкор дўстимизни чин дилдан табриклаб, унга узоқ умр, юксак ижодий парвозлар тилаб қоламиз.

1990 йил 17 февраль.

6. ИЖОДКОР БАХТИ

Агар ижодкор бўлиш кишига тукис бахт, битмас-туганмас қувонч ва фаровонлик бағишлаганида, шубҳасиз, ҳамма қоғоз ва қаламга ёпишган бўларди. Шу сабабдан бўлса керак, ижодкор бўламан деганларнинг аксари дастлабки машаққатларга дуч келгандаёқ адабиёт билан хайр-хўшни насия қилиб, бошқа бир юмушнинг бошини тутадилар. Россиянинг машҳур куйчиси Сергей Есенин шоирлик ҳақида сўз юртиб, шеър ёзини:

Пичоқ уриб нозик танингга,
Ўзгаларга бахш этмоқ лаззат —

деганида нақадар ҳақ эди. Бугун эллик ёшга қадам қўйган ҳамшаҳримиз, шоир ва носир Омон Мухтор ҳам чорак асрки, ижод машаққатини чекиб, адабиёт мухлисларига чин маънода лаззат бағишлаб келмоқда.

Омон Мухтор Бухоро шаҳридаги Охунбобоев номли ўрта мактабни битириб, вилоят босмахонасига оддий ишчи бўлиб кирган кезларидаёқ илк машқлари билан адабий муҳитда номи тилга тушди. Кейин Тошкент давлат дорилфунуни бўлгуси адиб учун чинакам ҳаёт мактаби бўлди. Дорилфунунни тугатгач, орадан икки йил ўтар-утмас нашр этилган дастлабки шеърый китоби — “Чорлар қуёшли йўллар” унинг адабиётга катта ихлос билан кириб келганлигини тасдиқлайди. Шунга ҳам оз эмас, нақ чорак аср бўлибди. Адиб ана шу қуёшли йўллардан юриб, йигирмадан ортиқ китоб нашр эттирди.

Омон Мухтор созининг, овозининг икки ажиб пардаси бор, десак муболага бўлмайди. Бири назм бўлса, бири насрдир. У қалбига сизмаган туйғулар ва ҳайратларни шеърда ифода этолмаган чоғларида насрда баён этишга, насрда айтолмаган гапларини эса тиниқ ва ёниқ шеърый сатрларда куйлашга муваффақ бўлган истеъдод соҳибидир. Омон ака буни шундай изоҳлашга ҳаракат қилади: “....назмдан кўпроқ насрий китобларим босилганига қарамай, шеърга нисбатан ҳеч қачон кўнглим совигани йўқ, ҳар гал соғиниб, янгидан унга мурожаат қилдим”. “Марварид”, “Ёғду”, “Оҳанг”, “Шиддат” сингари шеърый тўпламлар шоир эътирофининг исботидир. Ҳали, шоирлик жўн юмуш бўлса, ҳамма қоғоз қоралашга тушарди, деб бежиз айтмадик. Гап бу ерда сўз масъулияти ҳақида бораётир. Омон Мухтор қалбининг туб-тубларидан қайнаб чиқаётган туйғулар селини қоғоз-

га тушириш учун қўлига қалам олар экан, аввало, ана шу масъулиятни ҳис қилади ва буни бир шеърда “юрагингда дардинг бўлса, осон экан шоирлик”, — дея алоҳида таъкидлайди.

Омон Мухтор ижодкор сифатида, Сафар Барноев таъбири билан айтсак, “Тошкенти азимга келиб ранги-рўйи очилганлардан”. Пойтахтда қўним топиб, устозлар, истеъдодли тенгқурлари даврасида адабиётда ўз ўрни, ўз овозини топиб кетди. Ижоднинг эса хушвақт ва маҳзун лаҳзалари, юлдузли ва омадсиз онлари бўлади. Лекин Бухоро, унинг содда ва зукко кишилари шоир шеърларида ҳамиша макон топиб келдилар. Бухорога ҳар йили қанчадан-қанча сўз усталари келиб кетишади. Уларнинг ҳаммаси Бухородан мавзу топиб кетолмайдилар. Омон Мухтор шеърларининг аксариятидан эса қадимий Бухоронинг кадрдон нафаси келиб туради. Шеърларини ўқир эканмиз, ўтмиш ва бугуннинг мужассами бўлган шахримизнинг бетакрор манзаралари кўз олдимизда намоён бўлади. У қаерда бўлмасин, руҳий озиқни киндик қоли тўкилган, болаликдан шеърга ошно этган она Бухородан олади:

Эски чопон кийган оламдск худди,
Эски бу ҳомилилар қисиниб,
Бир-бирининг пинжига кирган.
Бирдан титраб кетар менинг вужудим,
Туйиб кечаги кун исини,
Қайтган каби ўтмишга бирдан...

Омон ака пойтахтда яшаркан, Бухоро билан фақат руҳан эмас, балки жисмонан ҳам яқинлик ришталарини асло узган эмас. Бу яқинликда расмийчиликдан кўра, шахсийлик, ихтиёрийлик устунроқ. Унинг Бухорога келиб-кетишларига кўп ҳолларда Лаби ҳовуз, “бир-бирининг пинжига кирган ҳомилилар” оралаб ўтган пасткўчалар, савлат тўкиб турган мадрасалар, ўзи яшаган маҳалланинг чол-кампирилари, хеш-таборлари гувоҳ бўлади.

Истак бўлса, юракда ижод дардининг ҳовури тушмаса, ижодкорлик бурчи ҳам бир четда қолиб кетмас экан. У ўз мухлисларини “Йиллар шамоли” ва “Эгилган бош” романлари билан хушнуд этди. Бу катта ишлари орасида энг хайрлиси, ўтюрак шоир, филойи ватанпарвар Султон Жўра ҳақида ҳикоя қилувчи “Учқур поездлар” қиссаси бўлди. Бу асарни яратиш асносида не машаққатлар чеккани биргина ўзига аён. Аммо адибимизнинг бу беминнат хизмати туфайли жасур шоир Сулгон Жўранинг порлоқ сиймоси бадиий бўёқларда ўзининг мукаммал ифодасини топди. Бу ижодкор ҳолислиги ва ҳалоллигининг белгисидир.

Биз ҳамюртимизни моҳир ҳикоянавис сифатида ҳам яхши таний-

миз. У яратган қатор ҳикояларнинг қаҳрамонлари Бухоронинг ўтмишдаги ва бугунги кишиларидир.

Ҳофизлар унинг оҳанрабо шеърятини куйга солиб, элга манзур этмоқдалар. Бир ижодкор учун бундан ортиқ бахт бўлмаса керак.

Омон Мухтор ижод билан бир вақтда турли муассасаларда меҳнат қилиб келаётган адибдир. Бир неча йил “Тонг юлдузи” газетасида, республика телевидение ва радиоэшиттиришлар давлат қўмитасида, “Ўзбектелефильм” киностудиясида фаолият кўрсатди. Айни пайтда эса “Шарқ юлдузи” журнали муҳаррир ўринбосари бўлиб ишлаётир. Унинг меҳнати ҳукуматга, элга манзур бўлган эканки, адиб “Ўзбекистонда хизмат кўрсатган санъат арбоби” деган шарафли унвонга сазовор бўлди. “Эгилган бош” романи учун жумҳурият Ёзувчилар уюшмаси адибни Ойбек номидаги мукофот билан тақдирлади.

Ижодкорликни ўзига қисмат деб билган Омон Мухтор 50 ёшга тўлди. “Қуёш чорлаган йўллар”дан юриб, умрининг эллигинчи баҳорига етиб келган адибга ўтган йўлларига назар ташлаш учун берилган бир лаҳза имкон бу. Олдинда эса ҳали ёзилажак китобларнинг меҳнати, машаққати, бедор, беором тунлари унга илҳақ турибди. Демак, ҳали йўл олис. Истагимиз — бу йўл нурларга тўлиқ бўлсин.

1991 йил, сентябрь.

7. МУСТАҚИЛЛИК ҲАҚИДА БАДИА

(Вилоят фаоллари йиғинида сўзланган нутқ).

Ҳурматли юртдошлар!

Халқимизда қадимдан қолган ибратли бир нақл бор: эмишким, кўзлари ожиз бир чол ярим тунда чироқ кўтариб, қаёққадир кетаётган экан. Унга юзма-юз келган бир бадмаст киши чайқалиб-чайқалиб, чолни тўхтатибди.

— Ҳа, бобой, — дебди бадмаст масхараомуз. — Ўзинг-ку ожизсан. Қоронғуда юрдинг нима-ю, ёруғда юрдинг нима? Чироқ кўтариб олганингнинг боиси не?

— Ожизлигимдан тонмайман, — дебди чол, — лекин сенга ўхшаган кўзи очиқ кўрлар мени туртиб-тепиб, оёқ ости қилиб кетмасин деб чироқ кўтариб олганман-да...

Қиссадан ҳисса шулким, гарчи биз жисмонан ожиз бўлмасак-да, маънавий ожизлар эдик. Бизни неча йиллар давомида не-не бадмаст-

лар, ноинсофлар, кўзи очигу қалби юмуқ кимсалар оёқ ости қилиб келишди бизни. Қадримиз, гуруримиз, эркимизни поймол этишди. Озодлик, мустақиллик чироғи ёнсин деганларни “босмачи” дея қиргин-барот қилишди. “Бизда бою камбағал бўлмайди” деган ниқоб остида битта ориқ хўкизию от-араваси бўлган минг-минглаб ўртаҳол деҳқонларни “қулоқ, унсур” дея сургунга маҳкум этишди. “Юртим, она-халқим!” деган юзлаб зиёлиларга миллатчи, туркпараст, исломпараст деган тамғалар босиб, умрларини турмаларда чиритишди, қатағонлар этишди. Айтишларича, қонхўрлар 1938 йил 4 октябрда буюк юртдошимиз Абдурауф Фитратни манглайдан отиб ташлаганларида унинг чангалидан “Халқим, сени мустақил кўрган куним қабримдан бош кўтараман!” деган ёзув чиққан экан...

Азизлар, бугун Фитрат домланинг барҳаёт руҳи мана шу кошонада шод кезиб юрган бўлса, ажаб эмас...

О, Мустақиллик! Сен шу қадар ардоқли сўзсанки, жонимиз-жаҳонимиз, имонимизни сenga тиккан эдик!

О, Мустақиллик! Сен буюк Абдулла Қодирийнинг бўғзида тиқилиб қолган армон эдинг!

О, Мустақиллик! Сен Чўлпоннинг, Усмон Носирнинг дийдаларида қотиб қолган қатрагина қуёш эдинг!

О, Мустақиллик! Сен алданган Файзулла Хўжанинг, ўз юртига сизмай, хориждан паноҳ топиб, халқининг озодлигини умр бўйи кутган ва бу дунёдан армон билан ўтган Усмон Хўжанинг, улуг бобомиз Амир Темур шаънини тиклаб, ўзи маломатларга дучор бўлган Иброҳим Мўминнинг, не-не хўжалару орифларнинг орзу ва аъмоли эдинг.

О, Мустақиллик! Сен Ойбек домланинг, Миртемирнинг, Шайхзоданинг ўтли мисраларида яширин тимсоллар орқали тараннум этилган раъзаи жон эдинг. Сени кушод айтиш, баралла куйлаш қийин эди. Жуда душвор эди. Мустақиллик! Сен менинг азиз жигарбандим, бутун асарларида ўзбек халқининг эркини ҳассослик билан қаламга олган, ўттиз бир ёшида фожиали ҳалок бўлган истеъдодли ёзувчи Илҳом Ҳасаннинг дунёдан очиқ кетган кўзларида мангу порлаб қолган нури ҳидоят эдинг. Мустақиллик! Ҳа, бу бахтли кунларга етиб келолмаганлар қанчадан-қанча. Минг шукурки, шу қутлуг кунларга биз эришдик, болаларимиз эришди.

Мен Мустақиллик таърифини балки ошириб-тоширгандирман. Негаки, ўн кундан бери ҳаяжондаман, ҳасъллар оғушидаман. Хўш, Мустақиллик-ку, эълон қилинди. Бу ёғи нима бўлади? Ишни нимадан бошлаш керак? Қийналиб қолмаймизми? Ўйлаб-ўйлаб, саволларимга жавоб излайман. Энг муҳими, биз энди оламаро ўз ўрни-мизни, қадр-қимматимизни қидирамиз, уни топишга ҳаракат қила-

миз. Имоним комилки, бизни энди давлатлар, мамлакатлар танийди, халқ сифагида тан олади. Дунёнинг эшиклари ланг очилади. Бирлашган Миллатлар Ташкилотига Ўзбекистон ҳам аъзо бўлади. Муқаддас байроғимиз ҳилпирайди. Унинг теварак столи атрофида дўппи кийган ўзбек ҳам ўтиради. Шу пайтгача халқимиз ўзи етиштирган бойликка ўзи эга эмас эди. Энди жаҳон бозорига шу бойликка ўзи нарх қўйиб, ўзи сотади. Олтину бошқа дафиналарнинг эгаси ўзимиз бўламиз. Талон-тарожнинг йўли бекилади. Ўз хазинасига ўзи хазинабонлик қилмаган халқнинг келажаги йўқ, ахир! Буни унутмайлик. Тўғри йўлга тушиб олишимиз осон кечмайди. Мустақиллигимизга гараз кўзи билан қаровчилар, туҳматчилар учраши турган гап. Бизнинг энди аввалгидай бировлардан саховат кутиб ўтиришимиз жоиз эмас. Олий кенгашимиз тасдиқланган Мустақиллигимизни ҳар қандай ҳужумлардан, гаразгўйлардан, шахсий манфаат кўзловчи риёкорлардан ҳимоя қилишимиз керак. Мамлакат тақдири ҳал бўлаётган пайтда бир-биридан иллат қидиришга ҳеч кимнинг ҳақи йўқ. Халқ депутатлари саналган биродарларимиз ақл-идрок билан, тафаккур билан ишлашлари лозим.

Шуни унутмайликки, мустақил мамлакатимизда бошқа миллат вакиллари билан дўст ва иноқликда яшаш бош ширимиз бўлмоғи лозим.

Ҳазрат Навоий айтганларидек:

Олам аҳли, билингки, иш эмас душманлиғ,
Ёр бўлинг бир-бирингизга, ки эрур ёрлиғ иш...

Ўзбекистон ёзувчиларининг яқинда қабул қилган мурожаатномасида шундай дейилади:

“Азиз ватандошлар! Мустақиллик зиммамизга юксак масъулият, катта вазифалар юклашини унутмаслигимиз керак. Оқилона иш тутиш, кенг фикрлаш, сидқидилдан меҳнат қилиш, тинчлик ва осойишталик учун курашиш бугунги иқтисодий танглик шароитида, айниқса муҳимдир. Шунинг учун ҳам барча меҳнатчиларни, маданият ва санъат арбобларини мустақил давлат бахту саодати йўлида яқдил бўлишга чақирамиз. Ва ишонамизки, шарқона оқиллик ва донолик бугун ҳар биримизга узоқни кўриб, талбиркорона иш тутишда йўлдош бўлади”.

Ҳа, азиз ўртоқлар, жонажон Ўзбекистонимизнинг мустақиллигини асраш ва ҳимоя қилиш барчамизнинг виждон бурчимиздир!

1991 йил 10 сентябрь.

8. МИНГ ЁШЛИ ҲАКИМНИ СЕВГАН АЁЛ...

Ҳаётда баъзан ақл бовар қилмайдиган воқеа-ҳодисалар содир бўлади. Уни изоҳлаш ҳам ғоятда мушкул.

Айтишларича, ҳазрат Ибн Сино вафотлари олдида ҳазиллашиб, “орадан минг йил ўтгандан сўнг мени ўз миллатимга мансуб бўлмаган бир аёл севиб қолади” деб айтган экан...

Буюк одамларнинг ҳазили ҳам башоратга айланаркан. Буни қарангки, ҳазрат Ибн Синонинг умр йўлини ўрганган, унинг одамзодга қайта ҳаёт бахш этишдек олижаноб ишни мукамал адо этган, тиббиёт фанини ғоят юксакларга кўтарганини англаган бир аёл уни ғойибдан севиб қолади. Ороми йўқолади ўша аёлнинг. Турса ҳам, юрса ҳам, уйда ҳам, ишхонасида ҳам фақат унинг хаёли билан яшайди. Висолига етиш учун табаррук руҳларга мурожаат этади. Ниҳоят, чора тополмагач, сўнгги йўлни танлайди. У оиласи, уй-жойини ташлаб, ҳазратнинг она-юрти Бухорога келади. Кўкалдош мадрасасининг тортина бир ҳужрасини ижарага олади. Қарийб икки йилча шу ерда яшайди. Иқтисоддан қийналганда фаррошлик ҳам қилади. Лекин ўзини ҳеч кимга таништирмайди. Ибн Синони севиб қолгани, уни айнан излаб келганини ошкор этмайди. У тунларни икки йил бедорликда ўтказди. Тиним билмай ишлайди. Ниҳоят, Ибн Синони топади. Ўзини унинг севишли машуқаси сифатида ҳис этади. Бу аёл — Ҳазрати Ибн Сино ҳақида ҳам драма, ҳам роман ёзган грузиялик ёзувчи Лидия Солдадзе эди.

Солдадзенинг чинакам ошиқлик ҳолатидан огоҳ бўлганимиздан сўнг ҳайратга тушдик. Шахсан унинг билан суҳбатда бўлдик.

— Ҳазрат Ибн Синога ошиқ бўлиб, Бухорога келганингиз ростми? — деб сўрадим ҳазиллашиб, суҳбат давомида.

— Рост! — деди Лидияхоним. — Айтинг-чи, бутун умрини инсониятга бағишлаган, дарбаларликда, хору зорликда яшаса-да, ўз маслагидан қайтмаган, кўзи пок, қўли пок, қалби пок фидойи инсонни севмай бўларканми? Бундайларнинг руҳи ҳамиша тирик ва уйғоқ бўлади. Мен бу руҳ билан деярли ҳар кuni суҳбатлар кураман...

Бутун вужудим жимирлаб кетди бу сўзлардан. Қаранг, фидойи ошиқликни! Минг ёшли Ибн Сино қайда-ю, қирқ ёшли гўзал аёл Солдадзе қайда? Муҳаббат ёш ҳам, миллат ҳам танламайди деганлари шу бўлса керак-да!

Бу ерда бир сир бор. Грузиялик ғоятда назокатли ёзувчи аёл Лидияхонимга ҳазратнинг ҳали ёшлигиданоқ буюк бир нияти — одамлар

дардига малҳам қўя олишдек заҳматли бир касбни қўнглига жо этганлиги, ўлимни чекинтиришдек шижоатга ўзини тамоман бахш этганлиги, ҳалоллиги, фидойилиги, ростгўйлиги, беморга меҳрибонлиги, художўйлиги, алаҳхусус, Қуръони Каримни ёд билганлиги, қомус ул-аъламлиги, допишмандлиги, даҳолиги маъқул тушиб, уни юрак-юрақдан севиб қолганлиги чин ҳақиқат! Айтинглари-чи, муҳтарам ҳонимлар, шундай буюк инсонни, буюк ҳакимни севмай бўлармикан? Агар ҳозир ҳам шундай ҳакимлар топилгудай бўлса, уни бир эмас, ўн эмас, юзлаб аёллар севса, муҳаббат қўйса, аданмаган бўлалди.

Биз Ибн Синонинг ворисларимиз. Шундай улуғ инсонни башариётга етиштириб берган Бухоройи шарифнинг фарзандларимиз. Шифокор халқини ҳазрат Ибн Сино қалб меъморлари деб атаган. Очиқ айтиш керак: Ҳозир халқимизга ҳар қачонгидан кўра меҳрибонлик, ғамхўрлик зарур. Халқимиз собиқ тузум даврида кўп заҳару заққум ютиб яшади. Энди кўзимиз очиляпти. Халқимиз дардига бош ҳаким — Мустақиллик шифо беришга ўтди. Ҳакимларимиз, ҳамшираларимиз бу муҳим ишни энди бошқачасига давом эттиришлари керак. Шарқона одоб, шарқона муомала, шарқона муолажани кенг йўлга қўйиш шифокорларимизнинг бугунги кундаги энг муҳим вазифаларидан биридир.

1992 йил.

9. ЧАШМАДАЙ ШАФФОФ ЭДИ...

... Оғир, жуда оғир Илҳомжон ҳақида ёзиш.

Бошим зил, идроким пароканда, ҳаёлларим тўзгин-тўзгин бўлиб кетади уни эслаганимда. Шундоққина китоб жавонларим устида унинг ўйчан, табассум билан боқиб турган зарҳал рамкали сурати туради. У билан ҳар тонг, ҳар оқшом ғойибона, юракдан суҳбатлашаман...

Ҳаёт шу қадар шафқатсиз эканки, ўша мудҳиш қаро куннинг содир бўлганига ҳам бир йил тўлибди.

Илҳомжон эрта кетди, ниҳоятда эрта кетди орамиздан. Ҳали ўн гулидан бир гули очилмай, не-не тиниқ орзуларининг шарбатидан ичолмай, бизни армонларда қолдириб кетди... Худди Бухорони тарк этган оппоқ лайлаклардай оппоқ руҳга айланиб кетди... Оғир, жуда оғир бу ҳақда сўзлаш... Ҳозир ҳам қўлларим қалтираб-қалтираб, кўзда ёшим билан битаётирман ушбу сатрларимни...

Илҳом Ҳасан менинг жигарбандим эди. Зеро, унинг ҳақдаги одил сўзни ҳам бир ижодкор, ҳам амакиси сифатида айтмоқ менинг инсонийлик бурчимдир. Илҳомжон ғоятда иқтидорли, меҳнаткаш, ижод машаққати, заҳматларидан қочмайдиган фидойи йигит эди. У акамиз, таниқли ёзувчи Аҳад Ҳасанов оиласида туғилиб ўсди. Унинг онаси — Шоҳиста янгамиз ўзбек ва тожик адабиётининг йирик намояндаси Садриддин Айний авлодига бориб туташади. Шундан бўлса керак, илмга ташналик, туғма ижодий салоҳият Илҳомда ҳали ўқувчилик йилларидаёқ шакллана бошлаган эди. Илҳомжон ўрта мактабни олтин медаль билан, Самарқанд Давлат университетини эса имтиёзли диплом билан тугатди. Йигирма етти ёшида филология фанлари номзоди бўлди. У илм билан бадиий ижодни қўш қанот билар эди.

Илҳомжон Шофирконни, туғилган она қишлоғи — Денавни, камсуқум, заҳматкаш одамларни яхши кўрарди. Ҳар гал қишлоққа келганида қадим Вардонзе қалъаси, Чилдухтарон кенгликлари, Жилвон чўллари кезарди. Оддий чўпонлар, сувчилар, дунё кўрган кекса отахонлар, онахонлар даврасида бўларди. Уларнинг саргузаштлари, суҳбатларини соатлаб тингларди. Кейин уйга қайтгач, тонггача унинг хонасида чироқ ўчмасди. Ёзарди, чизарди, ҳикоялари, қиссаларининг режалари, хомаки нусхаларини қоғозга туширарди. Ҳали-ҳали эсимда. Бир гал у менга:

— Биласизми, акажон, бугун излаганимни топдим, — деди ўта мамнунлик билан, — Вардонзедан, қалъанинг нақ устидан топдим...

— Нимани топдинг? — сўрадим ажабланиб.

— “Ялпиз”нинг якунини... Ҳа, айтгандай кечирасиз. Сизга айтмовдим. Яқинда “Олам тўла ялпиз” деган қисса ёздим. Хулосаси ёқмай турувди. Бугун атайлаб Вардонзегга бордим. Қари дўланани кўргансиз-а? Худога шукур, ўша билан суҳбатлашаётганимизда... бирдан туғилди якуни...

Унинг кўзларидаги қувончни кўриб, ҳайратга тушдим. Бағримга босиб самимий табрикладим. Кейин, иккинчи куни қиссани менга берди. Бир ўтиришда, бош кўтармай ўқиб чиқдим. Шоирона ҳассослик билан ёзилган эди бу асар. Образлар талқини, воқеалар, ҳар бир сўз қўшиқдай янграрди унда.

Илҳомжон мана шундай яратарди асарларини, у лоқайдликни, худбинлигу худписандликни, нодонлигу жоҳилликни сира-сира ёқтирмасди. Пахта дея сариққа чалинган болакай ўқувчилар, уззукун далада меҳнат қилиб, косаси оқармай яшаётган қолхозчилар, пестицидлар, дефоляция туфайли она-табиатнинг ҳалок бўлаётганлиги, ночор турмуш туфайли ўзига ўт қўяётган қиз-жувонлар фо-

жиаси Илҳомжон қалбининг оғриқлари эди. У баъзида турмушнинг мана шундай азоб-уқубатларини кўриб, оғриниб-ўртаниб қайтиб кетарди Самарқандга. Бироз фурсатдан сўнг бу воқеалар унинг асарларига кўчарди. Бугунги Истиқлол унинг орзу-армони эди...

Билмадим, Илҳомжон ухлаб, дам олардими ёки йўқми, менга қоронғу. Ҳар қалай, у шошилиб яшаётгандай туюларди менга. Шошилиб ишларди, ҳар дақиқа вақтни азиз билиб, шошилинич ёзарди. Асарларига такрор-такрор сайқал беришдан эринмасди. Сўнгра, туркум-туркум ҳикоялари, қиссалари, илмий мақолалари бирин-кетин босилиб чиқарди ойномаю рўзномалар саҳифаларида...

Кези келди, айтайин: Илҳомжон ғоятда дилкан дўст, хушсухан потиқ, шеърни қойилмақом айтувчи санъаткор, устозларига садоқатли шогирд, ўзи доцент бўлиб дарс берадиган шогирдларига талабчан устоз, турмуш ўртоғига суюкли ёр, Беҳзоджон, Бобуржон, Меҳрангизларга ғамхўр ота, Бухорою Самарқанд учун, азиз отонаси, қишлоқдошлари учун ардоқли фарзанд эди.

Афсус, минг афсуски, мана шундай олийжаноб, дарёдил йигитни, нозиктаб олим ва адибни фожиали ўлим 1991 йилнинг 31 мартада 31 ёшида орамиздан бевақт олиб кетди. Аммо Илҳомжон шу қисқа умри давомида ҳам неча-неча йилларга еттулик ибратли ишлар қилиб кетди.

Ундан уч қисса, элликка яқин катта-кичик ҳикоялар, адабиётшуносликка оид қатор кўркем мақолалар мерос бўлиб қолди. Бу асарларнинг бир қисми яқинда “Камалак” нашриётида “Олам тўла ялпиз” номи остида босилиб чиқди. Яқин кунларда эса ёш адибнинг истеъдодли ёзувчи Хайриддин Султонов сўнгсўзи билан “Ой тиниқлашар” номи қиссалар ва ҳикоялардан иборат китоби ўқувчилар қўлига бориб тегди. Асримиз бошларида яшаган рус сайёҳи Логофет қаламига мансуб “Бухоро тоғлари ва кентликлари” номи йирик тарихий асар ҳам Илҳомжон томонидан ўзбек тилига ўгирилган. Ҳаётининг сўнгги кунларида “Бири кам дунё” фожиавий драмасини ёзиб тугатган экан. Каттақўрғон шаҳар драма театри ушбу асарни ўтган йили саҳнага қўйди. Айни кунларда бу драма Садриддин Айний номидаги Бухоро вилоят мусиқали драма театрида ҳам саҳналаштирилмоқда...

Ҳа. Илҳом Ҳасан, шубҳасиз, истеъдодли, ғоятда беназир санъаткор эди. Туйғулари чашмадай шафоф, покиза эди.

Азиз жигарбағдидим! Сен яхшилар даврасида, қалбларимиз тўрида абадул-абад яшайсан. Илоҳо, қабринг нурларга тўйсин. Худо раҳматлар этсин сени...

1992 йил.

10. БУЮК ОЛИМ ҲУЗУРИДА

Ҳали-ҳали эсимда: 1970 йил сентябрь ойининг охири кунлари эди. “Бухоро ҳақиқати”нинг ўша пайтдаги бош муҳаррири (марҳум) Ҳотам Мўминов мени ҳузурига чорлаб қолди. Ўшанда камина — ёш йигитча таҳририятда оддий адабий ходим бўлиб ишлардим. Кирсам, телефонда ким биландир сўзлашаётган экан. Бироз кутишга тўғри келди.

— Бўпти, Қаюм ака, бугун битта ходимимизни албатта жўнатаман, — дея дастакни жойига қўяркан, мен томонга юзланди муҳаррир:

— Ҳўш, ишлар қалай?

— Ёмонмас, кетяпти.

— Эшитдингиз-а, ким билан гаплашганимни, — деди у алоҳида татқидаб, — Қаюм ака Муртазоев эдилар, обкомнинг биринчи котиби. Биласиз-а, у кишини?

— Ҳа, албатта, — дедим ийманиб.

— Гап бундай, ука, — сал жиддийлашиб уқтира кетди муҳаррир. — Бир муҳим топшириқ бор. Шунинг бажаришингиз зарур. Биласиз, бир ҳафтадан сўнг вилоятимиз пахта топшириш режасини бажаради. Шунга Иброҳим Мўминовдан табрик хати обкелиш керак.

— Ия, домла, бу иш мени қўлимдан...

— Келади, ука, қўлингиздан, албатта, келади. Мен ўйлай-ўйлай, сизни бекорга танлаганим йўқ. Ҳозироқ хизмат сафари қоғозларини расмийлаштиринг-да, зудлик билан йўлга чиқинг. Академияга бориб, Жамолжонга учрашсангиз, сизни домланинг ҳузурига олиб киради. Қолган гапларни англатасиз. Фақат ҳушёр бўлинг. Иброҳим Мўминович сизни имтиҳон қилишлари ҳам мумкин...

Мени ҳаёлга толдиргани муҳаррирнинг сўнгги сўзлари эди. Поездда кетяпман-у, эртанги учрашувнинг қандоқ кечишини ўйлайман. Кимсан, фалсафа илмининг зукко билимдони Иброҳим Мўминовдек улў олим билан юзма-юз бўлиш осонми? Ҳали талабалик йилларим домланинг Бедил, Ҳофиз, Муқимий, Фурқат, Аҳмад Дониш, Аваз Утар ва бошқа мумтоз шоир ва мутафаккирларимиз ҳақидаги қатор мақолалари, Гегель фалсафасининг туб мағзи хусусидаги китобларини ўқиганларимни хотирлайман. “Амир Темурнинг ўрта Осиё тарихида тутган ўрни ва роли” ҳақидаги рисоаларининг шов-шуви-дан қисман хабардор бўлсам-да, ҳамон бу асар бизгача етиб келмаганини эслаб, хижолатга тушаман. Қизиқ, домла мени қай тариқа имтиҳон қиларкин?

Эрталаб поезддан тушиб, тўғри Ўзбекистон Фанлар академиясига йўл олдим. Ўша йиллари ҳозирги ҳассос адибимиз, Ўзбекистон халқ шоири Жамол Камол аспирантурада ўқирди. У кишини топиб, мақсадимни айтдим.

— Бу — нозик масала, — деди Жамол ака ўйчан ҳолатда. — Домланинг мингта иши бор. У кишига кириш ҳам осон эмас... Яхшиси, Тўра Мирзаевни топамиз. Мендан кўра Тўра ака “эски”роқ, бунинг устига домланинг яхши кўрган шогирди. Масалани қойил қилиб тушунтиради.

Рости гап, Тўра Мирзаев билан ҳам “ошимиз пишмади”.

— Йўқ, шоир. — деди у киши дабдурустан. — Бугун бўлмайди. Домла эртанги илмий кенгашга тайёргарлик кўряптилар. Бундай вақтда ЦКнинг котибини ҳам қабул қилмайдилар. “Давай” бу ишни эртага қолдираимиз.

— Бўпти, акалар. — дедим ҳафсалам пир бўлиб. — Ўзим бир таваккал қилиб кўраман. Шундай дея иккинчи қаватга кўтарилдим. Мана, тепасига “приёмная” деб ёзилган қора дермантинли, савлатдор эшик. Ичкарига кирсам, хушбичим, чиройли бир аёл машинада алланималарни ёзиб ўтирган экан. Унга кимлигим, нима мақсадда келганимни аңлатиб, “бу иш жуда зарур, шу туфайли домла мени қабул қилсинлар” дея илтимос қилдим. Аёл “яхши” деди-ю, ўнг тарафдаги эшикни очиб, ичкарига кириб кетди. Тўғриси, шу лаҳзаларда вужудимни ҳаяжон қоплади. “Ишим ўнгидан келармикан, йўқмикан? Бир энликкина азиз қутлов хатларини ёзиб, менга ишониб топширармиканлар бу улуғ Инсон?” Шундай ҳаёллар домда ўтирарканман, эшик бирданига очилди.

— Кираркансиз, марҳамат! — деди котиба аёл. Нафас ютиб, энтикиб ичкари кирарканман:

— Ассалому алайкум, домла, — дея қўлларимни юрагим устига қўйдим.

— Ваалейкум. Кел, укам! — дедилар у киши ўринларидан хиёл кўзгалиб. Бориб, узатилган қўлларини қафтларим орасига олдим.

— Хўш, йигит, ишлар қалай? Бухоройи шариф жойидами?

— Раҳмат, домла. Ҳаммаси жойида. Сизга юртдошларингиздан салом обқелдим!

— Саломат бўлинглар, — дедилар домла хушнудлик билан. — Режани бажараётган экансизлар-да!

— Шунақа, домла. Бир ҳафтадан сунг рапорт берамиз!

— Яхши, жуда яхши, табриклайман... Гапнинг сираси, бухоролıklar олдиға тушадигани кам. Заҳматқаш, азамат, бир сўзли халқ-

да бизнинг юртдошлар. Хўш, йигит, ўзинг қарлиқсан? Қишлоқдан-мисан, ё шаҳарлик?

— Шофирконданман.

— Ие, ҳамшаҳар эканмиз-ку, — дедилар домла тагин ҳам чехралари очилиб, — Қайси қишлоқдансан?

— Деновдан!

— Буни қара, тоза қўшни эканмиз-ку! Бу, Жалол Расулни танийсанми?

— Танийман, домла!

— Раисми ҳалиям?

— Йўқ, пенсиядалар.

— Шунақа дегин. Кўрганингда мендан салом айт. Хўш, яна битта яқин дўстим бор эди, Исмоил Мавлон деган. Бухорода Фитрат домла қўлида бирга ўқиганмиз. Бу кишиниям биласанми?

— Биламан, домла. Бу кишиям пенсияда, соғ-саломатлар.

— Яхши, укам, сан манга Шофирконнинг ҳилини обкелдинг. Ўзиям тўрт-беш йил бўлди-ёв Тезгузар томонларга ўтмаганимга. Лекин келаси йил ёзда бир Жилвонга ўтмоқчиман. “Жилвон”нинг маъносини биласан-а? “Порлаш, ялтираш, жилва”, яъни “олтинга хос” дегани. Шундайми?

“Синов бошланди”, дедим ўзимча. Сўнг ҳаялламай, сўзларини маъқулладим:

— Шундай, домла!..

— Шу Жилвоннинг қип-қизил, чўгдаккина қумида кўмилиб, маъза қилиб ётганга нима етсин? Беланги бўлганни ҳам тузатворадил...

Билмадим, Иброҳим Мўминович ҳамшаҳрим дебми, кайфиятлари яхши эканми, ҳар қалай, очилиб-сочилиб кетдилар. Вардонзе қалъаси, Сугут, Андақи қишлоқлари, Шофиркон ва Фиждувон шаҳарлари тарихи ҳақида шу қадар тошиб-тошиб сўзладиларки, бу қадар аниқлигу тиниқлик, улуғ бир донишмандлик, ўктам салоҳият сеҳри мени тамоман лол этиб қўйганди. Ўшанда илк бор Хожа Абдухолиқ Фиждувоний, Баҳовуддин Нақшбанд ва Хожа Ориф Моҳитобон ҳақида маълумотга эга бўлдим. Кейинроқ шундай ҳақиқатни англадимки, зиёлиман деган ҳар бир одам ўз туғилган қишлоғи, шаҳри, азиз юртининг тарихини бекаму кўст билиши зарур экан. Зеро, ватанпарварлик киндик қонинг томган тупроқни севишдан бошланади, дейилиши бежиз эмас...

— Укам, — дегандилар домла ўшанда салмоқлаб. — Ҳақиқий ижодкор бўламан десанг, фалсафани, тарих илмини яхши ўрган. Бухоро

— беҳишт шаҳар. Унинг ҳар битта гиштида минг йиллар армони ётибди. Буни сен ва сенга ўхшаган ёшлар чангу губордан тозалаши керак. Ҳали шундай замонлар келадики, қадим Туркистон заминига бутун дунё нигоҳини қадайдди... Ана шунда халқимиз шошилиб қолмаслиги зарур. Тўғрими?

— Албатта, домла!

— Қани, энди қоғоз-қаламингни ол. Мен айтиб тураман, сен ёзиб оласан.

Мен дарҳол шайландим. Домла дераза томонга бир нигоҳ қададилар-у, дона-дона қилиб айта бошладилар:

“Азиз юртдошларим - бухоролик жону жигарларим!

Сизларни пахта тайёрлаш йиллик режасини муваффақиятли бажарганингиз билан астойдил табриклайман. Бу — заҳматли, бетиним меҳнатингизнинг ҳалол самарасидир. Тикланган хирмонингиз халқимиз бахт-саодати йўлида хизмат қилишини истайман. Сизларнинг ҳар бирингизга сиҳат-саломатлик, хонадонларингизга омонлик тилайман”.

— Етарли бўлса керак-а, — дедилар домла хушнудлик билан.

— Зўр бўлди, домла, ташаккур, — дедим.

— Унда остига имзомни қўшиб қўйгин. Айтганларини бажариб, “Иброҳим Мўминов, Ўзбекистон Фанлар Академиясининг вице-президенти” деб ёзим.

— Қани, энди менга бер-чи, ёзганларингни бир кўриб қўяй.

Домла мўъжазгина қоғозга астойдил кўз югуртиргач, кўзойнақларини қўлга олдилар.

— Бехато ёзибсан, хуснихатинг ҳам ёмонмас, — дедилар. — Энди, битта маслаҳатим: тарихни кўпроқ ўқи. Ўтмишни билмаган одам бугун ҳақида аниқ хулоса чиқаролмайди. Бундайлар мукаммал инсон ҳам бўлолмайди...

Домла стол остидаги тугмачани босган эканлар шекилли, шу пайт хонага котиба аёл кирди.

— Манг, қизим, дарҳол икки нусхада чоп этиб келинг.

Шундан сўнг домла яна бир неча дақиқа Бухоройи шариф ҳақида, қадриятларимиз боқийлиги хусусида насиҳатомуз сўзлар айтдилар. Котиба аёл киргач, “қутлов”ни тезда ўқиб, чиройли имзо чекдилар.

— Мана, укам, табрикнома тайёр! Мендан Қайом Муртазоевга, Жўракул Ориповга (раҳматли ўшанда Шофиркон райкомининг биринчи котиби эди) алоҳида салом айтгин. Ишларингга муваффақият, — дедилар самимият билан.

— Домла, — дедим “қутловнома”ни оларканман, — бир илти-

мос, ранжиманг тагин. Агар имкон бўлса, шунга муҳр қўйиб берсангиз (Энди ўйласам, бу талаб менинг соддалигим экан)...

— Ия, ҳали муҳр ҳам керакми? — дедилар домла мулоим оҳангда. — Ишни пухта қиладиганлар хилидан экансан-ку. Майли, сен айтганча бўлсин. Шундоқ пастга тушсанг, чап томонда кадрлар бўлими бор. Кириб, муҳр қўйдириб чиқа қол...

Домлага ташаккур айтиб, гўё бебаҳо хазинани қўлга киритган кишидай ташқарига чиқдим. Вужудимда чексиз бир илиқлик, нигоҳларимда чақин бир туйғу зоҳир бўлганди. Тўғриси, ўша дақиқаларда мендан бахтли одам йўқ эди. Ҳамон ўша лаҳзаларни эсласам, Иброҳим Мўминовичнинг салобатли, улуғвор сиймоси кўз олдимда пайдо бўлади, ғоятда табарруқ сўзлари қалбимда акс-садо беради: “Укам, тарихни кўпроқ ўқи. Ўтмишини билмаган инсон мукаммал бўлолмайди...”

Азизлар, мукаммал инсон бўлишга интилайлик!...

1993 йил.

11. ЎЗИМИЗНИНГ НЕЪМАТ АКАМИЗ

Аканинг лабида салгина нурли табассум жилоланса, укаларнинг оғзи қулоғига етиши, устозининг фахрдан бирозгина боши кўтарилса, шогирдларининг дўппини осмонга отиши азал-азалдан маълум...

Бугун биз укалару шогирдлар ана шундай завқни туяётган бўлсак не ажаб?! Ахир, аллақачонлар ўз халқининг қалби тўридан жой олган, халқ уники, у халқники эканлиги ойнадай равшан бўлган ўзимизнинг Неъмат акаemiz расман Ўзбекистон халқ ёзувчиси, деб эътироф этилганлиги ҳазилакам гапми?

Мана-ман деган ёзувчиларга ҳам ҳажвий асари учун бундай унвон насиб этмаган. Ўша “Мен ҳажвнинг бешигини тебратганман” деганлар ҳам жиддий асарлари учун бу мукофотга эришган-ку! (Балки, ҳажв борасида ёруғ кун кўриш мушкул эканлигини сезиб, жиддий асарлар ёзишгандир ва “тўғри йўлга” тушиб олганлиги учун унвонларга сазовор бўлишгандир улар? Яна ким билади, дейсиз).

Хулласи калом, бизнинг Неъмат акаemiz “истасангизам, истама-сангиз ҳам бўлганим шу” дея ҳажв қалами тигини илк бор олган мўлжалидан чалғитмади, “шу ердан тешаман” деганча ёзаверди, ёзаверди. У ёзишдан толмади, халқ эса — ўқиб, яйраб-яшнаб кулишдан.

... Ү-ў, биз яшаган бу замонда одамларни кулдириш осонми? Ойда, йилда типининг оқини бир кўрсатишни ўзига ор биладиган Муслим Алиевичдек “серёзный” раҳбару раҳбарчалар тўлиб ётган давронда-я? Мансаб учун бошлиғининг отаси лаҳадига ўзини ташлашга тайёр турган Қаймоқовлар бижиб ётган муҳитда-я? Лекин ўзимизнинг Неъмат акамиз кулдириди. Қизиғи шундаки, у киши агрофимизда “Мен ҳам одамман” деб гердайиб юрган баъзи сўхтаси совуқ нусхаларнинг суратини ўзига кўрсатиб берди. Фақат суратини эмас (суратни сураткаш ҳам бир лаҳзада “чирқ” этиб, қоғозга тушириб бериши мумкин), сийратини ҳам кўрсатиб берди. Яна қизикроғи, ўша нусхаларнинг ўзи бу ҳажвияларни ўқиб: “ўв, шу ўзимизнинг Неъматжон боло-да... Қаердан топади бундай типларни? Кимни ёзган экан? Э...э... маладес” деб қарсак чалганларини кўп кўрганмиз. Биз эса бундайларга қараб ичимизда, юзимизни ўгириб эса қаҳ-қаҳ уриб кулаверганмиз. Ҳаётдаги, яъни биз билан бир ҳаводан нафас олиб юрган Зайнишевлар, Мардон Тоҳировичлар “жоним директур”лар, “универсал домла”лар, “красный партизон”лар, “Юмпоқ пластинка”лар, “устозлар”, Умнатжон акалар, Дандоновлар устидан юмалаб-юмалаб кулаверганмиз. Нега кулмайлик, ахир буни ўзимизнинг Неъмат Аминов акамиз ёзган-да. Неъмат ака латифа тўқимайди, ҳақиқий ҳажвий асар ярагади. Ана шу учун куламмиз-да. Кулиб-кулиб акамизнинг санъаткор ёзувчилигига қойил қоламиз-да...

Вилоят радиосининг “Ҳафдон”и муҳаррирлигидан жумҳуриятнинг жаҳонга машҳур “Муштум”ининг бош муҳаррирлигигача бўлган масофа ана шу ҳақиқатгўйлик туфайли босиб ўтилганлиги сир эмас. Бу йўлнинг ўнқир-чўнқирларига парво қилмай, бир ерда депсинмай, олға интилган киши — ўзимизнинг Неъмат акамиз бизнинг мақтовларга зор эмас. Зеро, “Эй қуёш, сен оташ чашмасисан” деган билан унинг ёғдуси кўпаймайди-ку. Аммо Неъмат акамиз туфайли биз ҳам бир фахрланайлик дедик-да!

Қадрли Неъмат ака! Сиз Бухорои шарифдан устоз Жалол Икромий, Гулҳеҳра Сулаймонова, Темур Пўлатовлардан сўнг расман тан олинган халқ ёзувчисисиз. Яна бир истеъдодли, донгдор ҳамюртимиз — Ойдин Ҳожиевага ҳам Ўзбекистон халқ шоираси унвони берилганлиги қалбларимизни қувончга тўлдирмоқда... Шу кунларда бухоролик укаларингиз ўзингиз севган “самоварчи Султон акага кичкина чойнакчада чой дамлатиб, тақсимчада тўрттагина қанд-курс билан эрмак қилиб... чойу курсдан кўра, чойхона мижозларининг ғалати ҳазил-мутойибалари, ичак узди кулги-ю, ўзига хос қочириқларига” қизиқадиган Лаби ҳовуздаги “Роҳат” чойхонасида ўтириб,

“Яшанг, ака” дейишаётган бўлса, ёши улуғлар устоз Шариф Нурхон иборалари била “Э-э, барака топинг, Неъматжон!” демоқдалар.

Нимасини айтасиз, ўн беш кундирки, шаҳримизда — Сиз туғилиб ўсган Окчурина кўчаси, 15-уйда (хафа бўлманг, бу номни яқинда архивга жўнатамиз) салгина бесаранжомлик. “Етти ёшдан етмиш ёшгача (бундан кексалар ҳам) бўлган кўни-қушниларингиз, қариндош-уруғлар, не-не мухлисларингиз эшик олдида тирбанд. “Тўхтаб тур, аввал ман кирай, сўгин сан бенавбат кирасан” деганнинг саноғи йўқ. Бировнинг қўлида гул, бировнинг қўлида тугунча... дегандай, ҳамма фариштасифат падари бузрукворингиз — Амин бобони қутлашга, у кишининг табаррук қўлларини олишга ошиқмоқдалар. Биладиларки, бобомизнинг пок қўллари сизнинг бошингизни силаган, нафаслари лафзингизни ширин, кўзингизни тийран, қаламингизни қайрилмас қилиб қайраган.

Шунақа гаплар, Неъмат ака! Астойдил айтсак, бисотимизда сизни ҳар қанча мақташга, таърифлашга лойиқ, теша тегмаган сара сўзлар жуда кўп. Ҳар қалай, сўзнинг ози яхши, дейдилар... Эшитдик, яқинда она шаҳрингизга келаркансиз. Келинг, қолган қутловларимизни ўшанда айтамиз.

1992 йил 20 июнь.

12. ҚАЛБ МУЛКИНИНГ ХАЗИНАБОНИ

...Олтинранг кузнинг қуёшли кунларидан бири эди. Йўлим тушиб, Минораи Калон ёнидан ўтаётсам, камтарин кийинган, озғинроқ, аммо ниҳоятда нуроний бир отахон Масжили Калон пештоқидаги ёзувларни синчиклаб ўқир, нилий кошинлар, турфа жилодаги тошларни ҳавас билан томоша қиларди. Тўхтаб, астойдил разм солдим: Мутал Бурҳонов! Ҳа, донгдор ва номдор бастакор, ўзбек муסיқа санъатининг доврўғини олам аро таратган, тунларни тонгга улаб, клавишларга дил пардасини улаган ҳолда умрбоқий асарлар ижод этган, халқини, она-юртини катта қалб билан севган, сева оладиган филойи инсон Мутал Бурҳонов эди у киши!

Эшитганим бор: Ҳақиқий ижодкор ранглардан, товланишлардан, гўзал манзаралардан сўз ва куй ахтараркан. Хаёлимга келган нарсани булди: отахон ҳам ёзажак асарларига янги куй излаётган бўлсалар, не тонг! Ахир Бухоройи шарифнинг ҳар бир обидаси, нилий гумбазлари, тоқлари, пештоқлари, мадрасаю масжилларидаги би-

тиклар, шоҳ байтлар — бари-бариси бетакрор оҳанглар-ку... Уларни қалб кўзи билан идрок этиб, қоғозга тушира олсангиз бас, у шаксиз юраклар меҳваридан жой олади. Зеро, отахон улуғ пирлар, тасаввуф оламининг буюк намояндалари, мутафаккирлар, ҳофизу машшоқлар, шоирлар маскани бўлмиш мана шу шаҳарда дунёга келди. Гарчи болалиги оғир йиллар тўфонида кечган бўлса-да, машҳур Домла Ҳалим Ибодов, Ота Жалол, Ота Фиёс, Левича ҳофизлар кўшиқларини тинглаб, санъатнинг оташин сеҳрини туйди, ўзининг ҳаёт йўлини мусиқа оламида деб билди. Дутору танбур чертмоқни ўрганди, чилдирмаю най унинг доимий ҳамроҳига айланди. Тақдир тақозоси туфайли Самарқандга бориб, толиби илмикнинг машаққатларига бардош берди, улкан мусиқашунос олим, бастакор Николай Назарович Мироновнинг устозлик марҳаматидан баҳраманд бўлди. Эҳ-ҳе, у бел боғлаб кирган йўл узундан-узон, паст-баланд ва айтиш мумкин-ки, фахрли эди...

Мен йўлимдан қайтиб, отахонга яқинлашдим. Астойдил кўришиб, ҳол-аҳвол сўрашгач, мадрасаи Мири Араб ҳамда Масжиди Калонни бир-бир айландик. Суҳбатимиз, табиийки, шариф шаҳар на у киши бошдан кечирган воқеалар хусусида бўлди.

— Бухоро, Ойбек домла таъбири билан айтганда, соҳир ранглар, тақрорланмас жилолар, бир сўз билан ифодалаганда, туғён шаҳардир, — дея обидаларга ишора этдилар у киши, — буни болалигимдаёқ қалбга уққанман. Ва мана шу сеҳр борлигимга меҳр бўлиб нақилланиб қолган. Менинг қарийб 65 йилдан сўнг яна она-шаҳримга кўчиб келиб яшаётганим, авлодларим, қариндош-уруғларим даврасида хушҳол юрганимнинг боиси ҳам шунда. Қолаверса, ота-онамнинг табаррук хоклари шу муаззам тупроқда...

Мугал отанинг шоирона сўзлари чинакам донишмандона, чинакам файласуфона эди. Ҳа, ҳаётнинг не-не талотумли кечинмалари, оғир синопларини мардона енгиб, тириклигидаёқ сўз ва создан ўзига ҳайкал қўя олган бу Инсоннинг умр йўлига ҳар қанча ҳавас қилса арзийди.

У дастлаб Самарқанд мусиқа ва хореография институтида илк сабоқлар олади. 1934 йилдан Москвада, аввал мусиқа рабфаги, сўнггра ўзбек опера студияси ва ниҳоят, П. И. Чайковский номидаги Москва Давлат консерваториясида таниқли мусиқа алломаларидан таҳсил кўради. 1941— 1942 йилларда Москва мудофааи кўнгиллилари сафида бўлади, соғлиги ёмонлашгани сабабли Тошкентга қайтиб, ижод билан шуғулланади. Урушдан кейин 1949 йилда ушбу консерваторияни муваффақиятли тугатади.

Атоқли санъаткор, мана, ярим асрдан зиёдроқки, узлуксиз ижод билан шуғулланиб, турли баркамол асарлар яратди. Ўзбекистон му- сиқа санъати ривожига улкан ҳисса қўшди. Унинг кўплаб қўшиқла- ри, лирик романслари, жўрсиз хор учун қайта ишланган Шарқ халқ- лари асарлари, Уйғун ва Иззат Султоннинг “Алишер Навоий” дра- масига, шунингдек “Бой ила хизматчи”, “Орол балиқчилари”, “Абу Али ибн Сино”, “Мафтунингман”, “Самолётлар қўна олмади”, “Су- райё” фильмларига басталаган мусиқалари, “Алишер Навоий” ном- ли операси ва бошқа сахна асарлари замонавий муסיқа санъатимиз олтин фондидан муносиб урин олган. Бастакор илк романиси — “Та- бассум қилмадинг ҳеч”, “Алишер Навоийга қасида”, “Алишер На- воий” операси билан республикамызда муסיқий навоийномага асос солган.

Мутал Бурҳонов бундан икки йил олдин 80 баҳорни қаршилаган эдилар. Ўшанда бу мумтоз санъаткор ушбу муборак сапани улуғ шоир Абдурахмон Жомий шеърига басталаган “Ширу шакар” номли янги қўшиқ ва ўз сўзларига “Абалий хотира” номли реквием — марсияси билан кутиб олгандилар. Айтиш жоизки, бу асар халқимизнинг 30- йиллар қатағонида шахид кетган асл фарзандлари, Мутал отанинг ҳақиқий маслақдошлари — Файзулла Хўжаев, Абдулла Қодирий, Аб- дурауф Фитрат, Чўлпон, Усмон Носир ҳамда бастакорнинг акаси Мисбоҳ, амакилари Масҳариддин, Мукамил, Муаммир Бурҳонов- ларнинг порлоқ хотираларига бағишлангани билан ҳам қимматлидир. Яна ифтихорлиси шундаки, Мутал ота Бурҳонов Мустақил Ўзбекис- тон давлати Гимни — Мадҳиясининг ҳам муаллифи. Мана бир неча йилдирки, атоқли шоир, Ўзбекистон Қаҳрамони Абдулла Орипов шеърига басталанган бу Мадҳия етти иқлимда янграб, давлатимиз шон-шавкатины бор бўйи билан таратмоқда.

Ўзбекистон халқ артисти. Ҳамза ва Бердақ номидаги Давлат му- кофотлари совриндори Мутал Бурҳонов 1955 — 1960 йилларда рес- публика бастакорлар уюшмаси бошқаруви раиси лавозимида ишла- ганларида ва кейинги йилларда ҳам ижодкорлик ҳамда мураббий- ликни бақамти олиб бордилар. У кишидан таълим ва тарбия олган юзлаб шогирдлар борки, отахон ҳамиша ардоқда ва давралар тўрида. Фидойи хизматлари эса муносиб тақдирланиб келинмоқда. Муста- қиллигимизнинг етти йиллиги арафасида отахоннинг “Буюк хиз- матлари учун” орденига муносиб кўрилганлиги бунинг яна бир исботи.

Биз Мутал Бурҳоновни ушбу олий мукофот билан қутлаётгани- мизда бир гуруҳ “шашмақом”чи санъаткорлар келиб қолишди. Улар

истеъдодли бастакор ва хонандалар — Ўлмас Расулов, Аҳмаджон Шукуров, Ҳикмат Ражабов, Ориф Атоев, Эшпўлат Ортиқов, Мавлуда Самандарова, Алишер Бобожонов, Раҳматулла Иноятовлар эдилар. Меҳмонлар ҳам самимий салом-аликдан сўнг отахонни юксак орден билан астойдил табриклашди.

— Юртбошимиз Ислом Каримовдан беҳад миннатдорман, — дедилар Мутал ота қўлларини кўксига қўйиб, — дуо қиламан: илоҳим, умрлари узоқ бўлсин. Бу киши адабиёт ва санъатга, ушбу соҳа намоядаларига, анъаналаримиз ривожига, умуман, маънавиятга шу қадар катта эътибор бераяптиларки, бундай олижанобликни сўз билан ифодалаш қийин. Менга берилган мукофотни ўзбек санъати, юксак маънавиятга берилган мукофот деб биламан.

— Айтинг-чи, отахон, — дея сўраб қолди дўстларимиздан бири, — Бухоройи шарифда яшаётганингизга ҳам бир йилча бўлиб қолди. Янги асарлар ёзаяпсизми ва барча-барчага тилакларингиз.

— Ёзаяпман. Мени туққан, қалбимга мусиқа сеҳрини сингдирган шариф шаҳримдан, юрагимга пайванд одамларидан, эркин ва озод яшаётган она-халқимдан ҳали биров “қарз”ларим бор. Шу боисдан икки-уч бухоролик шоирнинг тарихий ва замонавий мавзудаги шеърларига мусиқалар басталаяпман. Улар ҳозирча сир, — дея жилмайдилар отахон, — тугасин, кейин айтаман. Ўзларинг куйлайсанлар. Тилакларим эса шундай: Илойим, тинчлик ва дориломонлик бўлсин. Халқимиз бошидаги эрк офтоби абадул абад сўнмасин, янги-янги тафаккур, куй ва оҳанглarning чашмалари очилсин. Сизлар, болаларим, илҳом билан ижод қилинглар, биз етолмаган маънавият чўққиларига етинглар.

1998 йил.

13. “ЎЗБЕКИСТОН ВАТАНИМ МАНИМ!..”

*(Хурматли шоиримиз, азиз биродаримиз
Абдулла Ориповнинг 60 йиллигига қутлов)*

Сўз санъатида шундай воқеалар учрайдики, баъзи адибларнинг босиб ўтган ҳаёт йўли ҳақиқий ибрат мактаби, унинг яратган асарлари эса халқнинг чинакам маънавий мулкига айланади ва улар мангуликка дахлдордир. Тарихдан бунга жуда кўп мисоллар келтириш мумкин.

Сиз ҳам, қадрли Абдулла ака, мана шундай санъаткор шоирлар сирасига кирасизки, бу нафақат биз учун, балки ўзбек халқи учун ҳам чексиз бахтдир.

Сиз ҳали миллат дарди, миллий туйғу ҳақида сўз айтиш у ёқда турсин, ҳатто ўйлаб кўриш мумкин бўлмаган 60 йилларнинг бошларидаёқ “Ўзбекистон — ватаним маним” дея бонг уриб, адабиёт майдонига кириб келдингиз. Шу юртнинг улугворлигини, дунёда унинг ҳам муносиб ўрни борлигини, халқининг яратувчи, ижодкор, бунёдкор эканлигини, миллат сифатида буюклигини бор овозда куйладингиз. Бу жасорат бошқалар учун ҳам ибрат маёғи эди, албатта...

Мана, қарийб эллик йилдирки, тилингиздан она-Ўзбекистон асло тушмайди. Унинг дардини, оғриқларини, қувончу ташвишларини ўзингизники деб биласиз. Уларга “малҳам” қўйиш йўллари ҳам ошкор кўрсатасиз. Сизнинг шеърларингиз, ҳар бир китобингиз самимийлиги, туйғуларнинг теранлиги, ғоятда покизалиги билан юраклардан тез жой олади. Бунга юзлаб шеърларингиз, ғазалларингиз, балладаю дostonларингиз ёрқин мисол. Улкан санъаткор — бастакор Мутаваккил Бурҳонов билан ҳамкорликда яратган “Ўзбекистон” мадҳиянгиз бутун жаҳонда янграмоқдаки, бу шеърда нафақат сизнинг, балки озод ва бахтиёр ўзбек халқининг ғурури ва ифтихори ўз ифодасини топгандир.

Ҳа, сиз том маънода ўзбекнинг халқпарвар, ватанпарвар миллий шоирисиз! Халқимизнинг бирорта хонадони йўқки, шеърларингиз кириб бормаган бўлса. Жумладан, бухороликлар ҳам сиз битган асарларни доимий ҳамроҳлари деб биладилар. Хусусан, Бухоро ҳақида ёзган қатор шеърларингиз, тиб илмининг султони, ҳазрат Абу Али ибн Сино ҳақидаги “Ҳаким ва ажал” дostonингизда шариф шаҳримиз ва унинг бунёдкор халқи тўғрисида ажойиб фикрлар билдиргансизки, бунинг билан беҳад фахрланамиз.

Қадрли дўстимиз! Сиз ўзбек адабиётида алоҳида мактаб яратган устоз-адибсиз! “Қалбга доир” ушбу мактабда юзлаб, минглаб шо-гирдларингиз сабоқ олишмоқда. Сиз уларга тафаккур боғининг боғ-бони сифатида миллатни севиш, унинг бахти учун курашиш, улуг мақсадлар атрофига уюшиб, келажаги буюк давлат барпо этиш син-гари олижаноб мавзулардан дарс ўтмоқдасизки, бу йўлда асло-асло ҳориманг!

Биз сизга, ҳурматли Абдулла ака — ҳассос шоир, оташин драма-тург, заҳматкаш таржимон, ҳозиржавоб публицист, жонкуяр жамо-ат арбоби, буюк инсон ва адибга мустаҳкам соғлиқ, янада юксак ижодий парвозлар ва умрбоқийлик тилаб қоламиз!

2001 йил 17 март.

14. ҚАЛАМ ДЕҲҚОНИ

ёхуд ёзувчи Музаффар Турсунга мухтасар очиқ хат

Ассалому алайкум, Музаффар ака! Бардаммисиз? Ижодий ишлар билан ҳорманг. Ҳозиргина “Оқар сув” номли янги сайланмангизни ўқиб тугатдим. Ҳе, нимасини айтасиз, кўркем китоб бўлибди. Унда-ги фантастик қиссани, ҳикоялар, ҳажвиялар, публицистик манзу-малар, ён дафтарингиздаги битикларни ўқиб, рости, маза қилдим. Яратган қаҳрамонларингиз шу қадар табиий, шу қадар самимийки, уларнинг гап-сўзида, хатти-ҳаракатларида сохталик, жимжимадор-ликни кўрмадим. Гўё улар менинг, сизнинг, ҳаммамизнинг атрофи-мизда юргандай. “Оқар сув”, “Чўпон”, “Ўтмишдаги йўлбонлар”, “Қишлоқдаги осойишта тун”, “Лолага етдим деганда”, “Умидли дунё”, “Энг хунук аёл”, “Бошлиқлар қаерда тугилади?”, “Бахт куши”, “Меҳнат дарси” сингари ҳикояларингиздаги тиниқлик ва мавжлар-ни “Шашмақом”нинг гоҳида сокин ва мискин, гоҳида дил ўртар авжларига ўхшатгим келди. Хўш, нега? Негалиги шундаки, уларда кўнгилни маҳв этгувчи жозиба, ҳаёлни ром этгувчи мафтункорлик бор. Демак, яхши насрнинг тугал назмдан қолишадиган жойи йўқ экан. Шунга эришибсизми, офарин сизга! Маҳорат санъаткорлик бўлса, шунчалик бўлар-да.

Шу сўзларни ёзаяпман-у, бундан чорак аср олдин сизу мен ўрта-мизда бўлиб ўтган бир воқеа ёдимга тушиб кетди. Ёзувчилар уюшма-си вилоят бўлими саркотиблигига ишга ўтган кунларим эди. Идорага

нохушроқ кайфиятда кириб келдингиз. Қўлингизда ётавериб саргайиб кетган “семизроқ” папка бор эди. Саломлашгач, уни олдимга қўйдингиз.

— Дўстим, шу “зормандалар”ни бир ўқиб чиқинг. Бўлса, бўлишини, бўлмаса, бўлмаслигини рўй-рост айтинг. Фақат исбот қилиб. Мен ёлғонни ёқтирмайман.

Хайрат ичра сизга тикилдим. Изоҳ бера кетдингиз:

— Биласизми, икки йилча олдин бир катта одамга берган эдим шу папкани. Ўқиб фикрингизни айтинг деб. У киши ҳам, мен ҳам жим юравердик ҳозиргача. Бугун суриштирувдим, шкафларини роса титкилаб, топиб қўлимга тутқаздилар. “Ука, буларингиз ярамайди, сиз яхшиси, журналистлигингизни қилаверинг, ёзувчилик осон эмас” деб қўйдилар хайрлашаётганимда. Энди, дўстим, адоий тамом бўлдим бу гапни эшитиб... Лекин бир гумоним бор: мен ўзимга ишонаман. У киши ҳикояларимни ўқимаган бўлиши керак. Ўқиб кўрганда бундай демасди, албатта...

Сиз кетгач, каттами-кичикми, ижодкор аҳлининг кўнгли но-зиклигини, гоҳида бир оғиз ноўрин сўз унинг қаддини эгишини, пок ҳаёлларига гард юқтиришини ўйладим. Шу боисдан ҳар бир қаламкашга донолик ва эҳтиёткорлик билан муомала қилмоқ лозимлигини кўнглимга такрор-такрор туғиб, “зорманда”ларингизни ўқишга тушдим. Бир эмас, икки-уч марта кўздан кечирдим, сарагини саракка, пучагини пучакка айирдим. Кўп ўтмай, бўлимда ёзувчи Аҳад Ҳасан маърузачилигида тўшамингиз муҳокамасини ўтказдик. Бухоронинг номдор адиблари — Самандар Воҳид, Садриддин Салим, Фулом Шомурод, Жўра Фозил, Охун Сафар, марҳум Тожи Қораевлар машқларингиз хусусида ижобий фикрлар билдиришди. Ҳикоянавислик ва ҳажвиянависликда қаламингиз чархланиб қолганини, ўзига хос ёзувчи бўлаётганингизни астойдил таъкидлашди. Бизнинг фикрларимизни орадан бир йил ўтар-ўтмас, Тошкентдаги катта ёзувчилар ҳам тасдиқлашди: Фафур Фулом номидаги нашриётда “Олдий кун”, “Поччам озмоқчилар” номли китобларингиз бирин-кетин босилиб чиқди. Республика радиоси эшиттиришларида, “Муштум”, “Шарқ юлдузи” журналлари, вақтли матбуот саҳифаларида ҳикояларингиз, ҳажвияларингизга ўрин ажратила бошланди. Бу орада истеъдодли адиб, Ўзбекистон халқ ёзувчиси Шукур Холмирозев сизга “Ўзбекистон адабиёти ва санъати”да “оқ йўл” берди. Ўзбекистон Қаҳрамони, устоз Саид Аҳмаднинг, Носир Фозилов, Ўткир Ҳошимов, Омон Мухтор, Машраб Бобоев, Нусрат Раҳмат каби тошкентлик, самарқандлик ёзувчиларнинг назарига тушдингиз. Улар

иждоингиз ҳақида илиқ фикрлар билдиришди. Ҳамонки, бу самимият давом этаётир. Боиси, ўндан ортиқ китоблар чоп эттирганингиз, заҳматкашлигингиз, сунъий эмас, уйдирма эмас — топиб, маҳорат билан ёзишингизда. Бадиий асарми, мақолами, публицистик лавҳаларми, барини ҳаёт қўйнидан саралаб, танлаб, воқеаларни моҳирона тасвирлаётганингизда. Менимча, ҳақиқий ёзувчи, қалам деҳқони шундай бўлиши ҳам керак. Ҳорманг, азиз дўстим!

Жўшқин фаолиятингизнинг яна бир қирраси шундаки, сиз бадиий ижод билан журналистикани бақамти олиб боряпсиз. Қарийб йигирма беш йилдан бери “Жондор овози”га муҳаррирлик қиляпсиз. Бу осон иш эмас, албатта. Газетангиз — туманингиз кўзгуси. Унинг хира тортмаслиги учун қанчалар фидойилик, ранжу машаққат лозим. Қўлига қалам тутқазиб, бошларини силаб келаётган ўнлаб шогирдларингиз ҳамкорлигида бу муҳим ишни виждонан уддалаб келяпсиз. Бағрингиз шу қадар кенг, шу қадар мусаффоки, сиз катта йўлга чиқарган баъзи бир мухбирчалар устингиздан ёзганида ҳам огринмадингиз. “Ҳе, шу болаям худонинг бир ношукур бандаси-да, билган номаъқулчилигидан қолмасин. Ким ҳақ, ким ноҳақлигини ёлғиз Аллоҳнинг ўзи билади” деб мийингизда кулиб қўя қолдингиз. Бу энди ҳақиқий устознинг сўзи... Қарангки, ҳақ сиз томонда экан. Хизматларингиз муносиб тақдирланди, “Ўзбекистонда хизмат кўрсатган журналист” унвонига сазовор бўлдингиз. Китобларингиз эса йил ора босилиб турибди. Обрў-эътиборингиз туманда, вилоятда, республикада осмон қадар — ёзувчи, ҳожи Музаффар Турсунсиз.

Қадрли дўстим! Такрор айтаман: Ҳорманг энди. Бугун муборак 60 ёшга тўляпсиз. Қутлуғ бўлсин! Илоҳим дўсту ёрлар, фарзанду невараларингиз, сизни вояга етказган жондорликлар, Бухоройи шариф аҳли бахтига узоқ йиллар омон бўлинг, ижод дарди қалбингизни асло тарк этмасин.

2002 йил 14 август.

15. “ШУКРИМ СЕНГА, ШЕЪРИЯТ”...

Шоир — халқ қалбининг таржимони, унинг эзгу ниятлари, орзу интилишлари, дарду аламларининг ифодачиси, мухтасар айтганда, халқ хотирасидир...

Қадрли дўстим, ҳамфикр ва маслакдошим Самандар Воҳид ҳақида

нинг лирик қаҳрамонларида шундай фазилатлар мужассамини топгандай.

Сизмагай борлиққа олам —
жо бўлар қалбимга лек,
Гаяҳаридир кўзни ул,
киприк каби посбониман.
Баъзилар эпчил бўлишса,
тергали олам гулин,
Мен жаҳонни гулга қўймоқ
истаган боғбониман, —

дейди шоирнинг “Бу жаҳон” шеърисидаги фидойи инсон. Зеро, бу фидойиликнинг бош сабаби қўйидаги талқинда эмасми?

Мен ҳаётда муҳаббатни
Дарахтлардан ўргандим.
Дарахтлардан ўргандим мен —
Саботни, қатъиятни...

Ўзгал инкишоф!.. Кошкийди ҳамма ҳам “Чўнг бардошни”, “Яшил умид ва яшашни” куртаклари шан куйларга тўлиқ дарахтлардан урганишса... Бунинг учун “собит кўнгилга собит кенглик” зарур. У “Ғафур Ғулом тафаккури каби улуғвор, устоз Ойбек ҳофизаси каби беканор” бўлиши лозим.

Инчунин:

Куйлаганда юлдузларни яшнатса ҳур соз,
Сўйлаганда тўсиқларда синмаса овоз...
Бу кенгликнинг қай бурчида оқса ноҳақ қон,
Одамзоднинг нигоҳидан қолмасин пинҳон...

“Кошкийди?” дегинг келади бу мисраларни ўқиганингда. Хусусан, бизга ёндошу диндош бўлган қатор мамлакатлар бошидан кечажатган шу алғов-далғов кунларда, ноҳақ, ножўя қонлар тўкилаётганда, юракларингга зирқироқ оғриқлар сизиб кираётганда...

Бу мисралар нечоғли даъватбахшдир. Улуғларимиздан бири рост айтган экан: “Шоирни изтироб яратади ва бу изтироб шеърят учун қувонч бўлади”. Самандарнинг ижодида эса бундай қувончли жиҳатлар истаганча топилади. Энг муҳими, унинг кўпчилик маъзумалари катта ижодий эҳтиёжнинг меваси. Шоир дўстим ёзиш заруриятга айлангандагина қўлига қалам олади. Шеър шакллари, вази услубла-

ри бобидаги изланишлари эса диққатга моликдир. Бу изланишлар инжа ирмоқлар бўлиб, гоҳо эса ўзанидан тўлиб-тошиб оқадилар... Бунга яқиндагина китобхонлар қўлига бориб теккан “Кенгликларни қўмсаш” китобига кирган шеърлари ҳам гувоҳ. Тўпламда юздан ошиқроқ турли мавзудаги шеърлар бор. Булар — Самандарнинг шаклланган катта истеъдодли шоир эканлигидан шаҳодат бериб турибди. Айниқса, унинг ижодида қишлоқ ва жонфидо деҳқон мавзуи айрича ўринга эга...

Табиийки, шоирни замон ва муҳит яратади. Тўғрироғи, замон ва муҳит олдидаги бурч яратади. Булар шоирга мавзу беради, ижод манбасини белгилайди. Самандар Воҳидни шоир қилган ва халққа танилган ҳислат ҳам ҳаёт билан доимий ҳамнафаслик туйғусидир. Шу туйғуларнинг унинг “Қорбобонинг истаги”, “Кафтимда гул”, “Қатраларда нур ёнар”, “Асал бобо”, “Оламдан ранг излаб” шеърини китоблари аллақачон ўз ўқувчиларини топган. Шоирнинг яқинда нашри бошланган уч жилдлик “Сайланма”си китобхонларга муносиб тўхфа бўлиши шубҳасиз. Унинг таржимасидаги Тожикистон халқ шоири Лойиқ Шералининг “Муҳаббатим”, қалмиқ шоири Давид Қуғултининг “Ғаройиб қуш” китоблари ҳам ўзбек китобхонлари маънавий мулкига айланган. Фақат шуларгина эмас. У қарийб 30 йилдан бери вилоятимиз телевидение ва радиоэшиттириш компаниясининг бош муҳаррири сифатида ҳам жўшқин журналистик фаолият кўрсатмоқда. Ана шундай ижодий ютуқлар ҳамда вилоятимиз маданий равнақига қўшган самарали ҳиссаси учун унинг меҳнатлари муносиб тақдирланди. Унга “Республикада хизмат кўрсатган маданият ходими” фахрий унвони берилди.

Бугун шоир дўстим Самандар Воҳид 60 ёшга кирди. Аёнки, у ўз умрининг пиллапояларидан туриб, ўтган ҳаётига боқадилар. Юрган йўлларини эслайди, қалбига яқин ва туташ кишиларни хотирлайди. Ҳар қалай, бу ҳаётнинг эсда қоларли излари бор... Муҳими, у нимагаки эришган бўлса, бунга шеърият сабаб:

Дилга таскин — тасалло
Берар танҳо шу ният.
У дунёю бу дунё
Шукрим сенга, шеърият!..

деб ёзган у ўз шеърларидан бирида. Азиз биродарим, сизни бағримга босиб, ибратли ёшингиз, юксак унвон билан астойдил қутлайман. Соғлиқ-саломатлик, юксак ижодий парвозлар сизга мангу ҳамроҳ бўлсин.

2002 йил, сентябрь.

16. ОМОН МУХТОР ЮБИЛЕЙИГА СЎЗ

(Шоир юбилейида сўзланган нутқ)

Ассалому алайкум, қадрли дўстлар, мухтарам ҳамшаҳарлар!

Мустақиллик йилларида ўнлаб романлар, қиссалар, достонлар, драмалар, ҳикоялар, шеърлар ва бошқа жанрдаги кўплаб салоҳиятли асарлар яратилдики, бунга истиқлолиятимиз кенг имкон яратди, халқимиз орзу ва армонлари хусусида баралла сўз айтишга кафолат берди. Бошқача бўлиши ҳам мумкин эмас.

Ҳар кимки чучук сўз элга изҳор айлар,
Ҳар нечаки ағср дурур ёр айлар.
Сўз қаттиғи эл кўнглига озор айлар,
Юмшоғи кўнгилларни гирифтор айлар, —

дея бежиз баёнорат этмаганлар улўф бобомиз ҳазрат Мир Алишер Навоий. Элга ҳароратли, чучук сўз инжуларини тортиқ этиб, уни шодмон этиш, ағсрни ҳам дўст айлаш, кўнгилларга озор етказмай, уларни гирифтор, яъни ром айламак эса осон санъат эмас. Ҳамду санолар бўлсинки, фақат истеъдодли, қалам деҳқонларигина бу ишнинг улдасидан чиқмоқдалар. Айтайлик: атоқли сўз санъаткорлари — Ўзбекистон Қаҳрамонлари — Абдулла Орипов, Саид Аҳмад, Эркин Воҳидов, кечагина “Буюк хизматлари учун” ордени билан тақдирланган Ўткир Ҳошимов, машҳур устоз — адибларимиз Ҳамид Ғулом, Одил Ёқубов, Пиримқул Қодиров, Шукрулло, нисбатан ёшроқ қалам заргарлари — Йўлдош Сулаймон, Эркин Самандар, Ҳалима Худойбердиева, Усмон Азим, Икром Отамуродларнинг номларини ким билмайди дейсиз? Бу адибларнинг асарлари кириб бормаган бирорта хонадон йўқ бизнинг вилоятимизда, десам хато қилмаган бўламан. Мана шундай номдор ва донгдор адиблар сафида бизнинг ҳамшаҳримиз, Бухоройи шарифнинг ардоқли фарзанди Омон Мухторнинг ҳам борлиги биз учун ифтихор ва шарафдир.

Азизлар! Тилимизда “журъат”, “жасорат” ва “заҳмат” деган ниҳоятда ёлқинли сўзлар бор. Мен бу сўзларни бскорга келтирмаяпман. Омон Мухторнинг бутун онгли ҳаёти журъат, жасорат ва заҳматкашликдан иборатдирки, бунга ҳозиргача чоп эттирган ўттиздан ортиқроқ китоблари ёрқин мисолдир. Хусусан, кейинги ўн йил ичида Омон акамизнинг ижодлари ниҳоятда камолот касб этди. Бу йиллар-

да саккизта роман ўқувчиларнинг маънавий мулкига айланди. Булар “Тўрт томон қибла” трилогияси, “Минг бир қиёфа”, “Кўзгу олдидаги одам”, “Тепаликдаги хароба”, “Ффу”, “Аёллар мамлакати ва салтанати”, “Афлотун”, “Майдон”, “Ишқ аҳли” романларидир. Истеъдодли, фидойи ёзувчимиз айни кунларда буюк бобокалонимиз Алишер Навоий ҳаёти ва ижодига бағишланган “Ишқ аҳли” романининг мантикий давоми бўлган “Буюк фаррош”, шунингдек мустақиллигимизга бағишланган “Ватан фарзандлари” романлари устида иш олиб боряптилар.

Ҳорманг, Омон ака! Бунингдек ижодий салоҳиятга эришганингизнинг боиси бундан қирқ икки йил олдин сизни Тошкентга жўнатаётиб, манглайингиздан ўпа туриб, дуойи жонингизни қилган падари бузрукворингиз Сулаймонхўжа бобомизнинг, қолаверса, Бухоройи шариф донишманд аҳлининг ўғитлари, азиз авлиёлар уйғоқ руҳларининг қўллаб-қувватлаб кетаётганликлари бўлса, ажаб эмас.

Биз яхши биламиз: сиз, Омон ака, 60 йилларнинг бошларида жойи жаннатда бўлгур, марҳум устозимиз Тошпўлат Ҳамид бошқарган адабий тўғаракда ижодкорлар Аҳад Ҳасан, Жамол Камол, Неъмат Амин, Гулчеҳра Жўраева, Фулом Шомуродов, марҳум алиблар Максим Карим, Сафар Барноевлар билан бирга таълим олгансиз. Ва шунга иқрорманки, бугун сизнинг камолингизни устозимиз Тошпўлат Ҳамид кўрсайди, албатта қувонган ва бағрига босган бўлур эди.

Бугун сизнинг ижодингиз хусусида жуда кўп ва хўп гапириш мумкин. Аммо бу ўринда устоз адибимиз — Ўзбекистон халқ ёзувчиси Ҳамид Фуломнинг ижодингиз ҳақидаги мухтасар сўзларини келтиришни жоиз деб биламан. У киши шундай деганлар: “Омон Мухторнинг кейинги йилларда эълон қилинган асарлари ўзбек насрида ва умуман ўзбек адабиётида воқеа бўлди. Адиб бадиий ижодда ўзига хос услуб эгасидир. Ижоднинг туб моҳияти, ижтимоий илдизлари ва миллийлиги нуқтаи назаридан қаралганда, Омон Мухтор асарлари оригинал романлар — ўзбек қиссаларига яқиндир...” Бу гоят тўғри ва катта баҳодир!

Мухтасар айтганда, Омон ака, сиз бугун 60 ёшга кириб, ўз ҳамюртларингиз олдида ёруғ юз, очиқ чеҳра, самимий ва пок назар билан келгансизки, бундан биз дўстларингиз, мухлисларингизнинг боши осмонда. Кутлуг ёш муборак бўлсин, қадрли биродаримиз!

2002 йил 6 сентябрь.

17. ЧОРШАМЪ ҲАҚИДА СЎЗ

Истеъдодли шоир, камтарин инсон Чоршамъ Рӯзиев — Бухоро фарзанди. У ўттиз икки йилдан буён пойтахтда яшаса-да, қалби, вужуди Бухоро билан пайваст. У Бухорони, туғилган қишлоғи Миёнкўлни юрак-юракдан севади. Шу боис ҳам Чоршамъ юрт меҳри, қишлоқ соғинчи ҳақида кўплаб манзумалар яратди, яратяпти. Келинг, сўзимиз қуруқ бўлмаслиги учун унинг “Бухоро барибир бошқача” шеъридан парча ўқиб берай:

Киндик қони тўкилган боисми,
Ҳамиша туяман шу ҳисни.
Бу гаъбир жоизми-ножоизми,
Бухоро барибир бошқача.

Йироқлаб кетганда пайлар-пай,
Гоҳ ҳавас, гоҳ соғинч чорлагай.
Қайтаман — кўзлари порлагай:
Бухоро барибир бошқача.

У ана шундай тоза қалб, чанқоқ нигоҳ билан севади Бухорони. Чоршамънинг эллик йили тўйи тантаналари 2 декабрь куни Бухородан бошланди. Шу куни Бухоро маданият коллежи мажлислар зали шеърят муҳлислари билан гавжум бўлди. Адабиёт байрамига айланиб кетган бу анжуманга Чоршамъ шеърлари бадиий безак бўлди. Ундан бир ҳафтача олдин биз Бухорода Фарғона адабиёти кунларини ўтказган эдик. Ўн уч нафар фарғоналик қалам соҳиблари билан ўтган адабий гурунглар, мушоиралар алангаси ловуллаб турган бир пайтда, шоир Чоршамъ таваллудининг 50 йиллиги Бухорода шеърят байрамини яна бир ҳафтага узайтирди.

Шоир туғилган қишлоқ Миёнкўлда бўлиб ўтган тантаналар бир умр ёдда қоларли бўлди. Қишлоқдошлар, тумандошлар шоирни анвойи гулларга кўмиб ташлашди. Шоир ўқиган мактабда бўлиб ўтган адабий мушоира кўнгилларни сурурга тўлдирди. Самарқанддан келган Жамолиддин Хумий, Нурилло Остон, Баҳодир Танбур, фарғоналик Ғулом Фатҳиддин, тошкентлик Баҳодир Мурод Али, Қашқадарёдан келган ёр-дўстлар шоиримизнинг кўнглини сарафроз этдилар. Шоир Чоршамъ эса тўлқинланиб шеърлар ўқиди. Собиқ устоз-муаллимлар сўзга чиқишди. Бу кун орзиқиб кутилганлиги аъкидланди. Когонликлар истеъдодли шоирлари борлигига шукроналар

айтиб, тантана иштирокчиларини бир пиёла чойга таклиф этдилар.

Чоршамънинг “Шарқий қутб”, “Маҳактош”, “Иккинчи нафас”, “Афанди алдамайди”, “Айро йўллар” китобларидан сўнг “бир қанча китоблари Бухорода чоп этилди.

Маҳактош — тилланинг асл-ноасллигини аниқлаб берадиган махсус воситанинг номи. Менинг назаримда, Чоршамъ укамизнинг ўзи маҳактошга ўхшайди. У инсонни танийди, яхшини ёмондан ажрата билади. Шунинг учун ҳам Чоршамънинг дўст-биродарлари, устозлари ҳақиқий инсонлар, истеъдодли, эл суйган ижодкорлардир.

Бугун Ўзбекистон Ёзувчилар уюшмасида Чоршамъ таваллудининг 50 йиллигига бағишлаб ўтказилаётган ушбу тадбир ҳам Бухорода бошланган тўйнинг давомидир.

Укам Чоршамъ!
Сиз катта ижодкорсиз!
Сиз камтарин дўстсиз!
Сиз ҳалол инсонсиз!

Сизга, оилангизга кўпларнинг ҳаваси келади, жумладан менинг ҳам сиздек жонажон укам борлигидан фахрланаман. Илоҳо, умрингиз узоқ, дўстларингиз янада кўпроқ, ижодингиз бундан-да кўпроқ бўлсин!

Бухоройи шарифда бул йигитни кўркам дерлар,
Магарким унинг лафзи, ҳар каломи ўктам дерлар.
Маним юракларимда порлаган у Чоршамъ дерлар,
Тошкентда оловланган шоирдир у — малҳам дерлар.

2005 йил, декабрь.
Тошкент.

18. ШАРИФ ОТАНИНГ ЯМ-ЯШИЛ БОҒЛАРИ

Халқимиз орасида шундай истеъдод эгалари борки, уларнинг асарлари ҳеч бир ташвиқотсиз тилдан-тилга, дилдан-дилга кўчиб юради. Ана шундай ижодкорлардан бири, шубҳасиз, Шариф Нурхон эдилар...

Шариф ота ҳаёт бўлганларида, шу йили 105 ёшни қаршилардилар.

Начора, мана йигирма беш йилдирки, бу табаррук инсон орамизда йўқ. Ҳамон эсимизда: 1980 йилнинг февраль ойи ўрталари эди. Шариф ота вафотларидан атиги бир кун олдин ўз қишлоқларидаги

Навоий номли ўрта мактаб ўқувчилари билан учрашув ўтказган, ўзларининг ўнлаб шеър усталарини ўқиб берган эдилар. Аммо кейинги кун отахонни бутун Бухоро тумани ва вилоятимиз аҳли сўнгги манзилга кузатиб қўйишганди...

Шариф Нурхон домла мумтоз адабиётимиз анъаналарини изчил давом эттирган салоҳиятли шоир эдилар. У кишининг тоғаси Самад Махсум саводхон киши бўлиб, Бухоро мадрасаларида ўқиб юрган Садриддин Айний билан яқин ошна экан. У 1916 йилнинг пишиқчилик пайтида қишлоққа қовун сайлига келган Садриддин Айнийга шеърятга кўнгил қўйиб, ўзи ҳам айрим байтлар тўқишни машқ қилиб юрган Шарифни таништиради. Шунда Айний ўртоқлари томонидан “Ҳофизча” таҳаллусини олган Шариф Нурхонни яхшилаб имтиҳон қилади. “Синовдан яхши ўтдинг. Иқтидоринг ғоят дуруст, — дейди улуғ адиб, — фақат ўқиш, ўқиш ва ўрганишни қанда қилма, шеър ёзиш ҳавасга эмас, доимий машғулотингга — тақдирингга айлансин”. Шу тариқа устоз ва шогирд ўртасидаги ўзаро ҳамкорлик алоқалари узоқ йиллар давом этади. Бу самимий муносабат ҳақида:

Самад Махсум билан Садриддин Айний
Киришиб мангу дўсту ҳам оғайни...
Қилиб она-Ватанга дилни пайванд.
Халойиқ ғами бирлан эдилар банд.
Баъзи суҳбатларида бор эдим ман,
Ғаму кулфатларига ёр эдим ман.
Уларга сув бергувчи жомчи эрдим.
Улар денгиз эса, мен томчи эрдим...—

деб ёзган эди шоир кейинроқ ўз шеърларидан бирида.

Шариф Нурхон домла ниқоби йиртилган, сохта “Бухоро инқилоби”дан сўнг шаҳардаги ишчи мактабларидан бирида ўқийдилар. Халқ оғзаки ижоди, ёзма адабиёт манбалари, ўзбек, тожик ва Озарбайжон мумтоз шоирларининг асарларини кўп билан мутолаа қилдилар. Ўзлари ҳам ижод билан шуғулланиб, шеър ва ғазалларини “Шариф ҳофиз”, “Шарифий”, “Шариф Нурхон” имзолари билан ёзиб, маҳаллий матбуот саҳифаларида тез-тез кўрина бошлайдилар. Жўшқин меҳнат кучоғида ҳам жонбозлик кўрсатиб, Катта Фарғона канали, Каттақўрғон сув омбори қурилишларида фаол иштирок эдилар. Канал қурувчилари ҳақида шеърлар ёзиб, катта-катта давраларда ўқиб берадилар, жумҳурият раҳбари ва оддий халқ олқишига сазовор бўладилар...

Шоир Ватан уруши йиллари оддий кузатувчи бўлиб турмади.

Қаламининг ўткир тигини фашист босқинчиларини фош этишга қаратади. Унинг “Олға бос”, “Марди майдон”, “Йигилинг” каби бир қанча шеърлари собиқ “Қизил Ўзбекистон”, “Ёш ленинчи”, “Бухоро ҳақиқати” газеталарида босилади. Шарифий ўзининг “Олға бос” сарлавҳали шеърида жангчиларимизга мурожаат қилиб, уларни душмандан қасос олишга чақиради:

Ол қасос босқинчи ёвдан, жангда ўлганлар учун,
Доғи фарзандга гулдек ранги сўлганлар учун.
Шаҳри кишлоғи бузилиб, ғамда қолганлар учун,
Бу урушда куйди юзлаб қўшқу айвон, олға бос!

Шоир урушдан кейинги йилларда ёзган “Зар дарёси”, “Бухоро-нинг юрак қўри”, “Бухоромиз”, “Мевазор бўлсин”, “Арзир”, “Турар жойим” сингари ўнлаб шеърларида она-юртга, шу азиз тупроққа, унинг бунёдкор кишиларига бўлган меҳр-муҳаббатини самимий мисраларда изҳор этади.

Таъкидлаш жоизки, Шариф Нурхон тўла маънода ҳозиржавоб шоир эди. У ўз асарларини халқ бахшилари сингари ҳаётда рўй бериб турган воқеалар таъсирида яратарди. Яна ҳайратланарли томони шунда эдики, шоир ўзи яратган деярли барча шеър у газалларини завқ ва ҳавас билан ёд айта оларди. учрашув ва йиғинларда тингловчиларни ўзига мафтун этарди. Бунингдек қувваи ҳофиза, ажиб чехра, хушгуфторлик камдан-кам кишиларгагина nasib этади, албатта. Бир гал шундай бўлган эди: Бухоро туманидаги “Янги турмуш” жамоа хўжалиги клубида Ўзбекистон халқ шоири Уйғун домла билан учрашув бўлаётган эди. Тасодифан чироқ ўчиб қолди. Ғала-ғовур бошланди. Шунда навбатни Шариф отага бердик. У киши чироқ ёнгунча — роса бир соат ёддан шеър айтдилар. Ҳар бир шеър тугаганда гулдурос қарсақлар ёғиларди. Чироқ ёнгач, Уйғун домла ўзларини тўхтатолмадилар: “Э қойил-е, Шариф ота, — дея ўринларида туриб, шоирни улугʻлай кетдилар, — булбул келиб сиздан сабоқ ўргансин, тасанно, тасанно!”.. Шундай воқеанинг Бухоро Давлат педагогика (ҳозирги университет) институти йиғингоҳида — Ойбек домла билан учрашувда ҳам содир бўлганини биз ҳамон яхши эслаймиз...

Ҳали-ҳали ёдимда: 1975 йилнинг баҳорида машҳур давлат ва жамоат арбоби, атоқли ёзувчи Шароф Рашидов вилоятимизга ташриф буюргандилар. У киши Шариф Нурхонни ёнларига олиб, Қоракўлу Жондор, Ромитану Пешкў, Риждувону Шофиркон туманларини машинада кезиб чиққандилар. Ана шунда Шариф ота деярли кун бўйи Шароф Рашидовга яқиндагина ёзиб тугатган “Жиззах қўзғолони”

достони ва бошқа кўплаб шеърларини ёд айтиб берганлар. Рашидов аэропортда — Тошкентга жўнаш олдидан Шариф отани бағирларига босиб хайрлашадилар ҳамда вилоятимиз саркотибига бурилиб: “ўртоқ Муртазове! Шариф отани асранг, бундай кишилар миллатимизнинг бойлиги, ғурури” деб тайинлаган эканлар...

Ўша воқеадан кўп ўтмай, Шариф Нурхонга “Ўзбекистонда хизмат кўрсатган маданият ходими” фахрий унвони берилди. Бутун вилоятимиз жамоатчилиги шоирнинг 75 йиллик юбилейини тантана билан нишонлаган эди.

Шариф Нурхон отанинг бу қадар халққа сингиб кетганлигининг яна бир боиси шунда эдики, унинг шеърляти ғоятда халқчил, содда ва самимийдир. Шоирнинг баъзи ибратомуз мисралари афоризмларга айланган. Уларни ўқиганинг сари яна ўқигинг келаверади:

Қайроққа тиш ботолмайдир,
Сояни тиг чополмайдир.
Ақлу жоннинг бозори йўқ,
Биров ясаб сотолмайдир.
Даврим донғи ойдек балқди,
Ойни этак ёполмайдир.
Ишқ шаробин ичган киши,
Тўлгонадир, ётолмайдир.
Шарифийнинг иши кўпдир,
Қаришга вақт тополмайдир...

Шариф ота ҳаётда ҳам, ижодда ҳам ҳар жиҳатдан ибрат намунаси эдилар. У кишидан бизга ёдгорлик бўлиб қолган “Яхшидан шарофат” номли китобларига кирган “Насиҳат”, “Қадрдонимга”, “Азизим”, “Бўлмагил гофил”, “Кексалар”, “Мен ўлсам” каби ўнлаб газалларида кишиларни ҳалолликка, тўғрилиқка, ҳимматли-саховатли бўлишга, ҳамина эл хизматиға камарбасга бўлишга даъват этилганки, булар гўё кекса донишманднинг фарзандларига насиҳатномасидай таассурот қолдиради кишида...

Яна ифтихорлиси шундаки, Шариф Нурхоннинг саховатли боғбон эканликларини нафақат Бухорою Самарқандда, балки бутун жумҳуриятимизда яхши билишарди. Чунки отахон ўн миллиондан ошмиқроқ меваги ниҳоллар етиштирган эдилар. Айни пайтда ўша ниҳоллар дарахтларга айланиб, Шариф ота умрининг давомидай яшнаб ҳосил бермоқда. У киши яшаган хонадон чироғини (турмуш ўртоқлари, муҳтарам Ҳамробиби ая бултур вафот этдилар) қизлари — Истат опа, Лолахон, Гулчеҳрахон, Зебинисохонлар, ўғиллари —

Лутфий, Нодирбеклар ёқиб ўтиришибдики, улардан Шариф отанинг уйғоқ руҳлари ҳамиша хабардор.

Бугун шахримиздаги марказий кўчалардан бири Шариф Нурхон номи билан аталмоқда. Бухоролик шоир ва ёзувчилар Жамол Камол, Омон Мухтор, Неъмат Аминов, Самандар Воҳидов, Садриддин Са-лимов, Бахшулло Ражабов, Фулом Шомуродов, Усмон Файзий ва ушбу сатрлар муаллифи ҳам Шариф Нурхонга бағишлаб қатор ман-зумалар битганларки, бу ҳам отахоннинг умри мангуликка дахлдор эканлигидан шаҳодатдир.

2006 йил.

19. ҚОНИМНИНГ ҲАР ТОМЧИСИДАН...

Шоирлар халқ қалбининг таржимонларидир. Тарих гувоҳ: халқ дардини ўз дардидан, халқ ташвишини ўз ташвишидан устун қўйган чин қаламқашлар доимо эл ардоғида бўлганлар. Бугун хотирлаётганимиз ажойиб шоир, чин дўст, оташин ватанпарвар, олим ва муаллим Тилак Жўра ҳақиқий маънода халқ қалбининг таржимонига айлана олган нодир истеъдод эгаси эди. Адабиётга дахлдор инсонлар ичида шоирнинг “Райҳон”, “Олам остонаси”, “Юлдузлар табассу-ми”, “Чорраҳадаги уй”, “Сандувоч” сингари шеърий мажмуаларини варақламаган, улкан соғинч ва муҳаббат билан йўғрилган сатрлари-ни ўқиб, завқланмаганларни топиш мушкул.

Тилак Жўра адабиётни жуда севар, уни жон қадар, иймон қадар авайлар, шеъриятнинг покиза дунёсига муносиб бўлиш учун бутун борлигини баҳшида этишга тайёр эди. Унинг мана бу сатрлари шеъ-риятга бўлган беқиёс муҳаббати нишонасидир:

Тутдек тўкилди юрагим
Армоннинг хўп санчишидан.
Сени соғиниб кутаман
Қўзларимнинг ачишидан.

Тутдек тўкилди юрагим
Аламларнинг қамчисидан.
Сени соғиниб кутаман
Қонимнинг ҳар томчисидан.

Шоирни замон ва муҳит, тўғрироғи, замон ва муҳит олдидаги бурч яратади. Булар шоирга мавзу беради, ижод мундарижасини белги-

лайди. Тилак Жўрани шоир қилган, халққа танитган хислат ҳам ҳаёт билан доимий ҳамнафаслик туйғусидир.

Тилак Жўра — қишлоқ фарзанди. У ўзи туғилиб вояга етган Сайётни, туркман элига туташ Қорақўл дея аталган масканни, Бухорои шарифдан ҳам қадимийроқ Пойкантни жону дилидан севарди. Шу жойларнинг ҳар зарра тупроғини, тошини, гулини, тиканини, сандувочларини бағрига босгиси, азиз ҳамқишлоқларининг дарду аламларини айтгиси, уларнинг орзу-армонларини ижобат этгиси келарди. Ана шундай бағри уммон шоир эди Тилак Жўра!

Унинг “Содда деҳқон саргузашти” туркуми, “Деҳқон кўшиғи”, “Умр ҳақида баллада”, “Мурод бобонинг хастахонадаги ҳаёли”, “Осмоннинг ранги”, “Бобомнинг ўғити” сингари ўнлаб шеърлари қадрдон Сайёт қишлоғи бағрида яратилганлигини илғаш қийин эмас. Бу шеърлардан атиргулнинг хуш бўйи таралади гўё.

Бухорои шарифнинг олис бир қишлоғида туғилиб ўсган Тилак Жўра ижод ва меҳнатга чин эътиқоди боис, республикада тан олинган шоир, иқтидорли олим ва таржимон даражасига етди. Филология фанлари номзоди, Тошкент давлат университети доценти сифатида анча муддат ёшларга сабоқ берди. Ғайбулла Саломов, Жамол Камол, Нажмиддин Комилов каби устозлар назарига тушди, Иброҳим Ҳаққул, Шавкат Раҳмон, Усмон Азим сингари ўнлаб ижодкор дўстлар орттирди, Сирожиддин Саййид, Рустам Мусурмон, Иқбол Мирзо каби қатор навқирон ижодкорлар интилишларига қанот берди. Шу тариқа ўзбек адабиёти ва фанидаги ўз ўрнини топди.

Шоир дўстимизнинг тилаклари соф, умидлари бисёр эди. Ижод бўстонида янги-янги гулдасталар саралаш, кўркем шеър ва дostonлар битишга орзуманд эди. Афсус, шафқатсиз ўлим уни айни ижодий кучга тўлган бир пайтида орамиздан олиб кетди.

Аммо бугун барчамиз унинг шеърлари яшаётганига, фарзандлари унинг ушалмаган орзулари рўёби учун камарбаста эканлигига гувоҳимиз. Беназир шоир ўзи башорат қилганидек, шеърлари бағрида яшапти ва биз билан доим биргадир:

Оҳанглар оғушида қолажак менинг умрим,
Гўзаллик товушида қолажак менинг умрим.
Уримни куйга ўраб, нурга ўраб яратдим,
Шу қуёш ёғдусида қолажак менинг умрим.

Умрини куйга ўраб, нурга ўраб яшаган Тилак Жўранинг нурли шеърлари адабиётимиз хазинасининг нодир дурдоналари бўлиб қолишига шубҳа йўқ!

2007 йил 26 май.

20. СОҒИНСАНГИЗ МЕНИ, ИЗЛАНГ...

... Биз одатда истеъдодли одамларнинг қадрига ўз вақтида етмай-миз. Билмадим, бу қусур баъзиларнинг вужудига қон билан киргани дейман... Бундайларга ўздан кўра эгаллаган мансаби, курсисини муҳофаза этиш ҳаёт-мамотдай гап. Ҳақиқат бу! Йўқса, Тошпўлат Ҳамиддай эл таниган, обрўли бир шоирнинг номи анча вақт “деп-синиб” юрмасди. Иёбот дейсизми? Марҳамат:

Бундан саккиз йилча олдин — Тошпўлат ака вафотига 5 йил тўлиши муносабати билан вилоят газетасига махсус мақола тайёрладик. Бир туркум шеърларини ҳам. Хотира куни олдида эди бу хайрли ишлар. Таҳририятдагилар эҳтиёткор эмасми, вилоят фирқа кўмитасидан рухсат сўрашибди. Ўшанда кўринг эди томошани: эмишки, Тошпўлат Ҳамиднинг фирқавий ҳаётида қусурлар бор. У собиқ маҳбус, 1 котибнинг дўсти, маслакдоши, қолаверса, Гўлянинг “қора рўйхатига” гушганлардан...

Бу сўзларни уялмай-нетмай бир масъул ходим гапирарди. Ваҳоланки, мана шу “арбобча” Тошпўлат акадан энг кўп илтифот кўрган, унинг бевосита қўллаб-қувватлаши, тавсиясига кўра вилоят кўмитасига ишга кўтарилган эди. Сир эмас, айрим хушомадгўй, истеъдодсиз, шахсий садоқатли, орқа суянчиқлари туфайли раҳбарлик лавозимига тасодифий ўтиб қолганлар оз эмас-ку. Бу чаласавод кимса ҳам шундайлар тоифасидан эди. Хуллас, “гуноҳсиз” шоирнинг хотираси ёд этилмай қолганди ўшанда.

Бу воқеаларни эслап, албатта, азоб. Ҳақиқатнинг кўзига тик боқиб, айтиш жоизки, бугун амалидан ажралиб, юзи қаро бўлган ўша безбет “арбобча” на ундан каттароқларининг ҳам Тошпўлат Ҳамид бўйнига қўйган “илятлар”и ғирт ёлғон. У ҳам қўллаб юртдошларимиз қатори даврнинг шафқатсиз “ўқига” учраганлардан. Собиқ марказ томонидан ўйлаб чиқарилган “ўзбеклар иши”нинг миси чиққанидан барчамиз хабардормиз. Ўша “иш”ларга эса Тошпўлат аканинг ҳатто этаги ҳам илапмаган. Бутун биз — бухоролик ижодкорлар яхши биламиз.

Тошпўлат Ҳамид қувноқ ва дилкаш инсон эди. У қатнашган давраларда кулги гулхани ёнарди, суҳбати жонон эди. Унинг ўн беш йилча Ўзбекистон ёзувчилар уюшмасининг вилоят бўлимини бошқаргани, ўн йилча “Бухоро ҳақиқати” газетасида муҳаррирлик қилгани кечагидай эсимизда. Тўлиб-тошиб, қайнаб юрарди ҳамиша. Гарчи бағри тўла шеър бўлса-да, тўғриси, кам ёзарди. Ёзганлари эса саз бўларди. “Мендай дангаса бўлманглар, сизлар кўп ёзинглар” дерди у шогирдлариға.

Аммо сарҳисоб қилсак, Тошпўлат акадан басавлат адабий хирмон

қолган. “Қуёш шаънига”, “Менинг асрим”, “Бинафша уфқлар”, “Лирика”, “Достонлар”, “Бўстон наволари”, “Асрорқулнинг кўчқори” сингари ўндан ортиқ мажмуалари унинг ижодкорлик салоҳияти юксаклигидан далолатдир. Зеро, уни Ўзбекистонимизнинг ардоқли халқ шоири Абдулла Орипов “Зарафшон воҳасининг хушхон булбули” дея атагани бежиз эмас.

Дарвоқе, шоир акамиз Қизилтспада — шундоққина Зарафшон дарёси бўйида таваллуд топган. Унинг кўп шеърлари жонажон Бўстон қишлоғи васфига бағишлангани ҳам шу боисдан. Тошпўлат Ҳамид яхши журналист ҳам эди. Унинг қаламига мансуб кўплаб очерклар, публицистик мақолаларни муштарийлар ҳамон эсласалар керак. Энг муҳими, у бағри кенг, ёшларга меҳрибон муҳаррир — устоз эди. Давр ва шароит тақозосига кўра у фирқа ишига кўтарилганди. Аммо ижод доимий ҳамроҳи эди унинг. “Шеър ва ғазал менинг ҳар кунги машғулотим. Мансабдаги ишим эса — кун ўтарга, савлат учун...” дерди у гоҳида ҳазиллашиб.

Хуллас, мана шунақа ажойиб инсон эди Тошпўлат акамиз. Гарчи узоқ йиллар беморланиб юрса-да, ҳаётидан зорланмасди. Тушқунликка берилмасди. “Фирқа ишидан бир амаллаб қутулсам, катта прозага ўтаман. Бир романлар ёзайки...” дея изҳори дил этарди. Бироқ машъум ўлим шундай истеъдодли ижодкорни орамиздан бевақт олиб кетди. У 1984 йил 9 февралда Ессентуки шаҳрида дам олаётганида оламдан ўтди...

Тошпўлат Ҳамиддан яхши ном, гўзал шеърый китоблар, оқил фарзандлар қолгани барчамизга яхши аён. У тирик бўлганида бу йил 80 ёшга тўларди. Аммо бу истеъдод соҳибининг умри мангуликка дахлдордир. Шоир умрининг сўнгги кунларидан бирида шундай сатрларни битиб қолдирганди:

Соғинсангиз мени, изланг
Боғ гуллари атридан.
Мен энтикиб сизга боқай
Шеърларимнинг сатридан.

Ўтаб бўлдим ҳаётимни
Берилиб ҳис-туйғуга.
Сизга атаб ижодимни,
Мангу кетдим уйқуга..

Бу шеър ҳассос шоир Тошпўлат Ҳамиднинг ўз халқига, ўқувчисига бўлган меҳр-муҳаббатининг ёлқинга айланган иқроори, босиб ўтган ҳаётининг асосий мезонидир. Шундай экан, у бизнинг сафларимизда, у абадий яшайди...

2007 йил 15 июль.

ЗАМОНДОШГА МАКТУБЛАР

(сўнгги йиллар публицистикаси)

АСАЛ ТОТЛИ КУН

Бугун тонгда туриб, атрофга нигоҳ ташладим: жимжима ранглар, симобий тиниқлик, шаффоф мавжлар қалбимга қуйилиб киргандай бўлди. Ҳовлимдаги шафтолига боқдим: куртаклари нафармонга айланибди. Зардоли, олма, бодом шохларига қор қўнгандай. Қўшқулоқ ялпиз баргларида биллурий шабнам, майсалари фораи шабадада майин тебранади.

Англадимки, бу яшариш, янгилаиш Наврўз нафасидир. Англадимки, руҳимнинг тозаргани, ҳаёлимнинг яшнагани — Наврўз тароватидан.

Наврўз... дошқозонда обдан қайнаб, бошларни айлантиргувчи сумалак ҳиди бор бу сўзда...

Наврўз... катта тандирда онажонимиз ёпган баҳорча нон таъми бор бу каломда...

Наврўз, қир-адирларни оловлантирган лолақизғалдоқ ифорини туямиз сенда...

Наврўз, вужудида янги қон уфуриб, кўпкари чопаетган чавандозларни, зар-заррин зеб-зийнатлар тақиб, ҳаё билан “келинсалом”га чиқаётган ой юзли, хумор кўзли келинчакларни эслатасан сен...

Наврўз, ҳўкизнинг шохини мойлаб, қўш қўшиб, барака уругини сочаётган бободехқон ҳам ўзинг...

Бир сўз билан айтганда, не-не тазйиқлар, олатасир йиллар суронидан омон-эсон бағримизга қайтиб келган Шох байрамимизсан.

Наврўзимиз, тарихчиларнинг шоҳидлик беришларича, сени Шарқ халқлари қарийб уч минг йилдан буён нишонлаб келаётган эканлар. Боиси, сен туғилган кун — 21 мартда кун билан тун тенглашади. Табиат тағин-да яшнаб-яшаради. Оламу одам бағрига баб-баравар нури ҳидоят сизиб киради. Сенингдай дилбар, диловар кун ҳақида қомусий олим Умар Хайём ўз “Наврўзнама”сида, Беруний ўзининг “Тушунтириш”, “Қадимги халқлардан қолган ёдгорликлар” асарларида, Фирдавсий “Шоҳнома”сида турли маълумотлар берган бўлсалар, йиллар ўтиб ҳам, сенинг мадҳинг, шан-шуқуҳинг халқ дилидан, шоирлар тилидан тушмади. Сен гоҳо гул тарзида, гоҳ севги чақини бўлиб, гоҳо мангу муҳаббат олови, гоҳ булбул куйи бўлиб яшаб келяпсан. Ҳайдар Хоразмий “Гул ва Наврўз” достонини ёзиб, мамлакатга осойишталик, меҳнаткаш халққа фаровон ҳаёт тилади.

Ҳазрат Навоий эса “Ҳар тунинг қадр ўлубон, ҳар кунинг ўлсин

Наврӯз!" дея оташин мисралар битди. Яъни "Эй одамзод, ҳар бир кечанг Лайлат ул-қадр каби хайрли, қутлуг бўлсин, ҳар бир кунинг янги кун бўлсин!" дея инсон зотиға камдан-кам насиб этадиган олий саодат ёр бўлишини дил-дилдан хоҳиш этди. Шоҳ Маишраб сени кўркам баҳор қиёфасида кўрди. Муқимий, Фурқат, Нодири, Увайсий, Зебуннисолар ҳам, замондош шоирларимиз ҳам боқийлигинг, қалбларға абадул-абад ошнологинг, рўшнолигинг, шавқу завқбахш-лигинг хусусида меҳру ихлос билан қалам тебратганлар...

Наврӯзимиз, сен Истиқлолимиз туфайли янгича мазмун касб этмоқдасан, қарийб ўн икки йилдирки. Дўстлик, Биродарлик, Қатъи-қариндошлик, Бирлик байрами сифатида тилларда, дилларда аксадо беряпсан. Сен туғилган қутлуг кунда покланиш, қайта туғилиш, яшариш янада сайқаллашади, гина-қудуратлар унутилади, иноқлик, тотувлик, ҳамжиҳатлик гуллари чирой очади, марҳум авлодаждодларимиз хотираси ёд этилади, уларнинг қабрларига чироқлар ёқилади, анвойи гуллар қўйилади. Сен шундай хосиятлисанки, таширфиинг дийдаларимизга олам-олам қувонч ва нур олиб келади...

Маълумки, инсонға ҳар кун, ҳар дақиқада меҳр-оқибат, олижаноблик, хайру саховат лозим. Зотан, Қуръони Каримда ҳам мусулмончилик қоидаларидан бири сифатида закот бериш зарурлиги алоҳида уқтирилган. Буни мудом эсда тутишимиз лозим. Шу нуқтаи назардан олиб қараганда, Наврӯзимиз, сени хайру саховат ва эзгулик байрами ҳам деймиз. Янги йил, Янги кун деб аталмиш шу хушбахт дамларда кишилар азиз ота-оналари, дўсту ёрларини табриклайдилар, нуруний отахону онахонларини зиёрат қиладилар, беморлар, ёрдамға муҳтож қариялар, етим-есирлар, ногиронлар кўнглини овлайдилар, уларға мадад қўлларини чўзадилар. Мухтасар айтганда, Наврӯзимиз, сен меҳр-оқибатли дилларға яхшилик уруғини сепувчи саховатли деҳқондирсан!...

Наврӯзимиз, қалбимиздан шу қадар чуқур жой олгансанки, талай удумларимиз, яхши урф-одатларимиз сенинг номинг билан боғланиб кетган. Наврӯз кун, туғилган бўлса, ўғил боланинг Наврӯз, қиз боланинг Наврӯзой деб аталиши меҳримизнинг чексизлигидан дарак эмасми? Қадимда банди маҳбусларнинг гуноҳи Наврӯз кунларида кечирилган. Ҳозирда ҳам ушбу анъананинг мавжудлиги сенинг шарофатинг туфайлидир. Бириний бобомизнинг ёзишларича, Наврӯз кун, тонг отганда биров сўзга киришишдан олдин уч қошиқ асал ялаб, уч бўлак хушбўй мум тутатса, кўп касалликларға шифо бўларкан. Айни пайтда ҳам бундай удумға амал қилиб келинмоқда.

Шу боисдан журъат этдим: Наврӯзимиз, туғилган кунинг — 21 мартни Асал тотли кун, деб атагим келди...

Азиз юртдошларим, суюкдан-да-суюк қаъвм-қариндошларим: ушбу Асал тотли кунда ҳар бир инсон қалбига яхшилик уругини сочайлик. Улар эзгулик гуллари бўлиб палак ёзсин. Аҳиллик, тотувлик, бардошлилигимиз янада мустаҳкамлансин!

Ёрқин иқболингга боқаман мамнун:
Бахтинг бутун эрур, бўлмагай чорак.
Элим, қутлуғ сенга Асал тотли кун,
Бухором, Наврўзинг бўлсин муборак!

2004 йил 20 март.

БИР ҚЎЛИДА БЕШИК, БИР ҚЎЛИДА ДУНЁ...

Ҳурматли онахонлар, азиз опалар, сулувдан-да-сулув сингилжонлар!

Ҳаётда нима кўп: байрам кўп, тантана кўп, тўю томоша кўп. Алқисса, шонли кунларнинг саноғи йўқ. Буни юракдан ҳис этган оташнафас, фидойи шоиримиз, бухоролик Султон Жўра бундан етмиш икки йил олдин “Бизнинг ҳар кунимиз ўзи бир байрам” дея ифтихор билан ёзганди.

Бу — Ҳақ гап!

Аммо тақвим варақаларида алоҳида белгиланган ва сизлар билан нишонлайдиганимиз тантанали кунлардан ташқари, кўпинча биз, эркакларнинг толеимизга битилган алоҳида кунлар ҳам бор: мажлислар, муҳокамалар, савашлар-ясашлар... Бу тадбирлар ҳам кимгадир байрам, кимларгадир сўнгги қадам... ҳар қалай, бор бўлсин бундай қувончли ва ташвишли дамлар. Йўқса, одамзод ўз йўриғича, тўғрими-нотўғрими яшайверади...

Бироқ бугун бошқача кун: бугун оламни кафтида тутишга, борлиқни оқ юзиб, оқ тараб, асраб-авайлашга, қалбнинг ҳарорати ила ой юзидаги доғларни, қуёш юзидаги губорни аритишга, бир қўли билан бешиқни, бир қўли билан дунёни тебратишга қодир энг мўътабар, энг олижапоб — онажонларимиз, опахонларимиз, сингилжонларимиз байрами, яъни сизларнинг байрамларингиздир. Байрамларнинг гўзал байрами, сафоли, наволи, вафоли байрами — 8 март қутлуғ бўлсин сизларга!

Бугун сиз ҳақингизда фақат яхши гапириш керак, таърифингизни шундай келтириш керакки, ташқарида кўз очаман деб турган бутуқлар, куртаклар жилмайсин. Қаршингиздан лоқайд ўтиб кетади-

ган йигитлар сизга тақдим этгали бозорлардан, гулхоналардан гул излаб, овораю сарсон бўлишсин. Ахир, бугун сизга гул тутмаган, сизни юрак-юракдан қутламаган эркак зоти оғир гуноҳга ботади. Гулни фақат гул билан, меҳр билан, мурувват билангина эъзозлаш мумкин. Ҳазрат Навоийга бир қулоқ тутинг:

Не деб айлай жонни зулфи мушки бўюнг садқаси,
Булса минг жон оздурур ҳар тори мўюнг садқаси.
Нақш этиб кўнглумга жаннат эврулурмен кўюнгга,
Айларам бу навъ ила жаннатни кўюнг садқаси.
Елга ҳамроҳ оташин гул майл этар базминггаким,
Бўлгай ушбу важҳ бирла рангу бўюнг садқаси...
Қадду рафторинг Навоий кўргали бўлмоқ тилар
Кўнгли рафторинг фидоси, жони бўюнг садқаси.

Ва ёки буюк Фузулийнинг бугунги ошиқ йигитларнинг ҳам дил иқрорини ифода этган мисраларига эътибор беринг:

Фузулий шеваи эҳсонинг истар бир гадойингдур,
Дирилдиқча санинг кўйинг, йўлингда хоки пойингдур.
Керак ўлдир, керак кўй, ҳукми-ҳукминг, раъйи- роъйингдур,
Кўзим, жоним, афандим, севгилим, давлатли султоним...

Ушбу хуш давраларда бундай ўтли мисраларни, эҳтиросли сатрларни истаганча келтиришимиз мумкин. Дунёда бирорта шоир йўқки, аёлларни меҳр билан, муҳаббат билан васф этмаган бўлса. Сиз уларнинг битиклари саҳифаларидан гоҳ Лайли, гоҳо Ширин, гоҳо Зухро, гоҳо Беатриче, гоҳо Барчин бўлиб боқасиз. Не Фарҳодлар, Мажнунлар, Тоҳиру Алпомишлар ҳамон-ҳамонки сиз туфайли сарбаланд бўлиб юрадилар. Сиз туфайли уларнинг кўзига ҳаёт бамисоли сермавж дарё бўлиб, пок-покиза дунё бўлиб кўринади. Чунки сиз — ҳаётнинг бошисиз, ёрсиз — ҳуморсиз, онасиз — жонга-жонсиз, жонажонсиз! сиздан ким иллат ахтарадиган бўлса, хато қилади. Сизни ким ёмон деса, унинг ўзи ёмон. Эсингиздадир: бундан етти-саккиз йил бурун Тошкентда “Ўзбекистон маликаси”ни аниқлаш бўйича танлов ўтказилганди. Бу — бир томонлама қараш, гўзалликни чуқур ҳис этмаслик эди. Ахир, ўйлаб кўрайлик: аёлларнинг қайси бири “мен хунукман” дейди. Қайси бир қиз ўзини маликаман демайди. Менимча, ҳар бирингиз маликаю малойикаларсиз. Несаки, сиз бўлажак оналарсиз. Амир Темурдек, Бобурдек даҳоларни, Алпомишу Барчипойдек йигит-қизларни дунёга келтирувчи волидайи муҳтарама-сиз. Онадан ким нуқсон ахтарса, бир умрга хато қилади. Инчунун,

бисотимиздаги энг эзгу сўзлар сизнинг номингиз билан боғлиқ. Она-Ватан, она-тупроқ, она-сўз, она-тилим, она-элим, она-Бухором! Қандай жарангли, ифорли бу сўзлар!..

Тўғри, баъзида биз, эркаклар қадрингизга етмаймиз. Она эканингизни унутамиз. Бир пайтлар — жиловимиз ўзгалар қўлида бўлганида бутифосдан тўйинган далаларга сизни йўлладик. Куёшнинг қирқ-эллик даражали иссиғида пахтанинг қулоғидан тортиб, сиз меҳнат қилдингиз. Товонларингиз ёрилғунича, қафтларингиз терс бойлағунича, бешик кўнғироғини янгратишга, ўз ёрингизнинг юз-кўзларини силашга, ардоқлашга муносиб нозик қўлларингиз шилинғунича жон койитардингиз. Аммо меҳнатингиз роҳатини кўрмасдингиз. Ўшанда кўкрак сугингиздан пестицитлар топилганди... Бунга биз, эркаклар айбдор эдик. Баъзи аёллар ўзига ўт қўйишган эди, бунга ҳам эркаклар айбдордир. Негаки, сизларни асраб-авайлашни билмадик. Онанинг фарзандига нечоғли ғамхўр ва меҳрибон эканлигини, керак бўлганда ўз жонини ҳам аямаслигини унутгандик. Арманистонда зилзила бўлганида харобалар остида бир неча кун қолиб кетган ёшгина бир аёл кўркувдан сути қочиб қолганида, томирини тилиб, олти ойлик боласига ўз қонини ичирган экан. Душанбедаги зилзиладан сўнг Шарора қишлоғида тупроқ уюмлари остидан бешикка бойланган гўдакни топиб олишган. Табиийки, уни онажонининг дуолари асраб қолган... Қабри нурга тўлсин ўша гўдакни бешикка белаган аёлнинг.

Бундай жонфилоқлик жумла аёлларга хос бебаҳо фазилатдир. Буни унутмоқлик — ожизлик нишонаси, кўнгил оинасининг хиралашгани демакдир...

Олам оналар нафаси билан тирик! Ҳаёт аёлнинг биргина жилмайиши билан мусаффо. Табиийки, умр мазмуни сиз билан вобаста!... Шукурки, бугун чеҳрангиз чарогон, юз-кўзингизда шодлик шароралари тошқин. Истиқлол офтобидан мамнун ва мағрур боқасиз. Тилинғизда, дилинғизда озодлик қўшиғи. Бу кунларни алқашни, унга кўксимизни қалқон қилишни ҳам такрор уқтиряпсиз. Оғир кунлар тезда ўтиб кетишига ўзингиз шоҳидлик беряпсиз. Шу боисдан, сизлар эркимиз, истиқлолимизнинг ҳам оналарисиз. Сиз қафт очиб, дуо қилиб турсангиз, бас, Ўзбекистон ширин фарзандингиздай кун сайин, ой сайин бўй чўзаверади. Унинг қадду камоли чинордай бўлишига шак-шубҳа йўқ!

Онажонлар, ардоқли опа-сингиллар, суюкли рафиқаларимиз! Яна бир карра, байрамингиз қутлуғ бўлсин!

2005 йил, март.

КҮНГИЛ ҚАСРИНИНГ МЕЪМОРЛАРИ

Аёнки, ёшликдаги хотира тиниқ ва бегубор бўлади. Кўрган-кечирганларинг, ўқиб-уққанларинг, тинглаб-илгаганларинг шундоқ қалбингга сингиб қолади. Бир ширин энтиксанг ёки бир хаёл дарёсига шўнгисанг, бариси кўз ўнгингда бир-бир жонланади.

Бир одамохун, фариштасифат ўқитувчимиз бўларди. Саъди Салоев деган. Урушда Одердан кечиб ўтиб, фашистнинг уясига ўт қалайман деганларида бир оёқларидан ажраб, қўлтиқтаёқда қишлоққа қайтиб келганлар. Ўта озғин ва ниҳоятда камтарин эдилар раҳматли. Шу кишидан алифбони ўрганганимиздан ғоятда ғурурланардик биз толиблар. Бунинг сабабини кейинроқ билганмиз: муаллимимиз жуда талабчан, самимий, синфимиздагиларнинг барисини ўз фарзандларидек ардоқлайдиган, мухтасар айтганда, болажон устоз эканлар. Меҳрга — меҳр деганларидек, домламиз бизни қанча севсалар, биз ҳам шу қадар яхши кўрардик у кишини.

Ўша йиллари тарбиявий соат, яъни “Одобнома” дарслари ўтиларди. Салоев домла дунёнинг алғов-далғовларини кўп кўрган эмасми, шундай қизиқ ривоятлар, саргузашт воқеаларни сўзлардиларки, такрор-такрор эшиттинг келарди. Сўнгга савол-жаъоб бошланарди. Ҳали-ҳали эсимда: шундай дарсларнинг бирида у киши биз — ўқувчилардан сўраб қолгандилар:

— Энг ҳурматли инсон ким?

Биз домламизни назарда тутиб: — Муаллим! — дегандик.

— Тўғри! Хўш, айтинглари-чи, — дея яна бизни қизиқтиргандилар, — энг билимдон олим ким? Биз яна барабарига: — Муаллим!

— Баракалла, буям рост гап. Мана энди бу саволга жавоб беринглари: — Энг нафосатли, назокатли ва гўзал инсон ким?

— Албатта, муаллим-да!

— Яшанглари, болаларим! Энди энг сўнгги саволим: — Дунёда энг ботир ва жасур инсон деб кимни биласизлар?

— Ўзингизни-да, муаллимжон!..

Салоев домла бирам роҳатланиб кулгандилар-у, кейин хушҳол кайфиятда:

— Бир мени эмас-да, ҳамма ўқитувчиларни ҳам шундоқ деб билинглари! — дея ўқтиргандилар...

Ҳозир шу суҳбатни эслайтуриб, кўнглимдан кўп нарсалар кечди: биз-ку ўшанда ҳали “пишмаган”, гўр болакайлар эдик, ҳаётнинг пасту баландини тушунмасдик. Мактаб ўзи қанақа даргоҳ, муаллим-

нинг ўзи ким, деган саволларга мукаммал жавоб қайтаришга ақлимиз ожизлик қиларди. Тўғриси, юқоридаги жавобларимиз ҳам домламизга хуш ёқиш учун айтилгани сир эмас. Аммо Салоев-чи? Мап-тиқан таҳлил этайлик: Ўртага ташлаган саволлари гоётада ўктам ва айни пайтда ҳаққоний эмасми? Дунёда касб-қору ҳунар кўп. Лекин унинг дояси битта — ўқитувчи! Айтайлик, сиз билимдон, оқил, риёзатни писанд қилмайдиган инсонсиз. Улуғ кашфиётлар соҳиб сифатида доврўнгиз таралса, сўрашлари табиий: хўш, бу йигитнинг муаллими ким? Ёинки, эл бошига ташвиш тушганда, дейлик, кўксингизни қалқон этдингиз. Ўшанда “устозига балли-е шундай одамнинг” дейишлари шак-шубҳасиз. Билъакс, босар-тусарингизни билмай қолдингиз, кўзингизни ёғ тутган, ҳиммат нима, саховат не — унутдингиз, қисқаси, одамгарчилик қиёфангизни йўқотдингиз. Шунда ҳам нафрат тошлари бир ўзингизга эмас, ўқитувчингизга ҳам тегиб кетади: “Бу бетовфиқ мактаб кўрганми ўзи, кимнинг кўлида сабоқ олган?”

Ҳа, мапа шунақа! Яхшининг ҳам, ёмоннинг ҳам устози — ўқитувчи! Диёнатли, иймону инсофли бўлсангиз, элу юртим деб яшасангиз, боғбонингиз сарафроз: унинг бошига нури ҳидоят ёғилади. Аксинча бўлсангиз, санги маломат! (Қодир Худойим, ўзинг асра бундай шармандаликдан).

Хулоса шулким, ўқитувчига осон эмас экан. Ҳақиқий муаллим эса, зукко меъмордай гап: иккисиям шакллантиради. Бири бинони, иккинчиси қалб қасрини! Назаримда, кейингисининг хизмати буюкдан-да-буюк! Ахир, меъмор деганнинг ҳам тарбиячиси шу улуғ зот ҳисобланади-ку! Инчунин, ўқитувчи ўзига ҳайкал қўйиши шарт эмас. Чунки унинг меҳнати юракдан-юракка кўчиб юргувчи тирик ҳайкалди!

Бу — ҳақиқат! Ҳамма замонларда ҳам билимли, мард ва жасур, покдил, насл-насаби тайин, шогирдпеша, гўзал хулқли муаллимларнинг ҳурмати баланд бўлган. Ҳозир ҳам, албатта, шундай! Аммо кўриб-билиб келдик: Ўқитувчининг обрўи пасайган йиллар кўп бўлди. Хусусан, қишлоқдагиларнинг. Кўз юймайлик: бирор чайқовчи, олибсотар маъракага келса, давранинг тўри ўшаники эди. Чунки у пушор-ла! (Айни пайтда ҳам баъзи жойларда шундай аҳвол учрайди). Аммо нафсиламбирини айтганда, шу текинхўр бойваччанинг ўзи ўйлаб кўрганмикин: ҳалол ва камтарона яшаб келаётган шу мўътабар зотдан юқорига ўтиб ўтиришга маънавий ҳаққи борми унинг? Бу ҳақиқат моҳиятини англаш учун фаросати етмаса, нима қилсин шўрлик?!...

Ёки бошқа мисол: Ўша йиллари ўқитувчининг оддий колхозчидан фарқи йўқ эди. Эсласам, ўртанаман: бир ўқитувчи дўстим декабрда ўқувчиларини пахта даласидан сал барвақтроқ қайтаргани учун (ҳаво совуқлиги боис) саводсиз раис ва бригадирнинг важномалари билан ўн беш суткага қамалган эди. Бечоранинг арз-додини тинглайдиган замон эмасди-да...

Вақт эса буюк ҳакам! Мана замон ўзгарди, замин ўзгарди. Бўйинтуруқни бўйнимиздан соқит қилдик. Беадад шукроналар бўлсинки, ҳурмиз! Энди оқим ўз измида. Муаллимнинг обрўи толеидай яна баланд бўлишига шак-шубҳа йўқ. Кун икки мураббийлардан кўпчилигига давлатимиз орден ва медаллари, юксак фахрий унвонлари берилганлиги бунинг ёрқин далилидир.

Биз — Шарқ фарзандларимиз. Шарқона одоб, шарқона фазлу фазилат, буюк боболаримиз ўлмас меросига меҳр-муҳаббат, азалий анъаналаримиз, боқий қадриятларимизни ёш авлодга ўргатмоқ ҳар бир муаллимнинг виждон бурчига айланмоғи керак. Дунё аҳли билан юзма-юз турибмиз. Бизни жумла олам тан олди. Дунёвий илмларни, Шарқ маънавиятини кўпроқ ўргатайлик болаларимизга. Улар араб, инглиз, олмон, фаранг, форс ва бошқа хорижий тилларни мукамал ўрганишсин! Оламга уйғоқ кўз билан боқинсин. Дунёларга чиқишнинг ойдин йўли шу! Тижоратни фақат олиб-сотарлик, қинғир йўллар билан пул ва бойлик тўплаш деб билган кўплаб ёшларимиз китобдан йироқлашишди. Уларни бу нопок йўлдан қайтарайлик. Бу жиҳатдан сизнинг зиммангизда юксак маъсулият юки бор, азиз ўқитувчилар! Ўзбекистон — истиқлол дарахти! Унинг яшнаб-яшариши, теран томир отиши фарзандларимиз камолига боғлиқ. Уларни меҳр ардоғида тарбиялайлик. Бу йўлда асло ҳормангиз!

Улуғ байрамнингиз кутлуғ бўлсин, кўнгил қасрининг меъморлари — муҳтарам мураббийлар!

2005 йил, сентябрь.

МУСАФФО ФАСЛ

Бундан бир ярим йилча олдин ўзим гувоҳ бўлган бир воқеани ҳамон унутолмайман. Ўшанда юрагимга титроқ тушганди. Бир лаҳза тилим, дилим, идроким лол бўлиб қолганди...

Мени тарбиячи опа мўъжазгина залга олиб кирди. **Саккизинчи март** арафаси эмасми, болакайлар онажонларимиз байрамини ўтқа-

зишастган экан. Попукдай бир қизалоқ давранинг ўртасида туриб, кўшиқ куйларди:

Саккизинчи март бугун.

Опажонлар байрами...

Вужудимни титроқ босди. Нега? Нега? деган савол қуйилиб келди тилимга. Нега бу қизалоқ “онажонлар байрами” демасдан, “опажонлар байрами” дея мунг билан кўшиқ куйлаётир. Мен унга, атрофида жўр бўлаётган жажжиларга бир-бир нигоҳ ташлайман. Бариси шол кўринса-да, рақсларида, ашулаларида сунъийликни, маъюсликни илгадим. Онасиз, отасиз ўсаётган бу гўдаклар “онажонлар байрами” дея қандай айтсин, ахир. Ҳали ҳаёт бағрига келиб-келмасданоқ, кўкрак сути ўрнига қоғозпеч “мол оқи” (молоко)га дучор этилган, дуркун болалиги аччиқ армонга айланган бу бегуноҳлар “она” деган сўзни қай тарзда тилга олсин, ахир! Йўқ, йўқ, тилга олишади. Фақат бир нолиш билан, илтижою маъюслик билан, азобу изтироб билан...

Болакайларнинг кўшиқ-куйларини охиригача тингладим. Менга ҳам навбат беришди. Онажонлар байрами ҳақида илиқ сўзлар айтдим, шу мавзуда шеърлар ўқиб бердим. Бари бир, кўнглим жойига тушмади. Сўнгра “даврабоши” бўлиб, “опажонлар байрами”ни айтган ўша қизалоқни ёнимга ўтқаздим:

— Исминг нима, қизим?

— Нигора, — деди у кўзларини ерга тикиб.

— Тўғрисини айт, кимни яхши кўрасан?

— Боғча опамни.

— Онангни-чи?

— Онамни? Менда она йўқ-ку. Кетганлар мени ташлаб, узоққа...

Отамни билмайман...

Сухбатни давом эттиришнинг имкони йўқ эди. Қизалоққа овунтирувчи сўзлар айтиб, таскин берган эсам-да, хато қилганимни, унинг нозик кўнглини огритиб қўйганимни англагандим. Уни меҳр ила эркалаб, ташқарига чиқиб кетдим.

Суриштирсам, Нигоранинг отасиям, онасиям тирик экан. Бирови ашаддий ичувчи-пашаланд, иккинчиси санъатнинг кўчасидан ўтмаган сатанг “раққоса”. Уларнинг Нафиса исмли яна бир қизлари шу меҳрибонлик уйининг “аъзоси” экан...

Энди бир тасаввур қилинг, азиз дўстлар, ўзлари тирик юратуриб, пушти камаридан яралган гўдакларини меҳрдан жудо этган, уларни етимликка маҳкум этган бундай кимсаларни ким деб, нима

деб атамоқ мумкин? Бола бечорага “онажон”, тагин-да “отажон” деган сўзларни айтмоқ армонга айланибди-я! Нечоғлик даҳшат бу!

Минг афсуски, бундай фожеадан тониб бўлмайди. Гуноҳсиз гўдакнинг уволи тутмайдими сизларни, ҳой тийиқсиз, пиёниста “оталар”, бетайин, беномус, болабездор “оналар”?!

Меҳрибонлик уйидаги ҳар бир боланинг пешонасидаги аччиқ қисматни ўқимоқчи бўлсангиз, ларзага тушасиз. Аксариятининг ота-онаси “мен ҳам одамман” деб юрибди сизу бизнинг орамизда. Масалага чуқурроқ ёндашсангиз, болалик дунёсини оёқ ости қилаётган бундай кимсалар “ёшлик — бебошлик” дея “хато” қилганлар, фаҳш ботқоғига ботган болапарастлар, икки-уч ой турмуш қуриб, “характери” бир-бирига “тўғри келмаган” енгилтаклар, ўзга вилоятлардан “созанда” ниқобида келиб, белига “тукканини” пася қилиб ташлаб қочган бетайин аёллар ва ҳоказо номардлар. Энг даҳшатлиси, бир қанча болакайларнинг на отаси, на онаси маълум экан. Уларни шундоққина йўрғақлигидаёқ етимхона эшиги олдига қўйиб кетишган. Соchlари малларани, кўзлари кўм-кўккина бу норасидаларнинг ҳатто туғилиш гувоҳномаларига ғалатироқ манзилгоҳ ёзилган: “Бухоро шаҳри, фалон меҳрибонлик уйи...”

Барчага яхши аён: Ўзбекистондай болажон юрт етти иқлимда ҳам йўқ. Мамлакатимизда ёш авлодни тарбиялаш, ўқитиш, уларни ҳаёғимиз учун керакли мумтоз фарзандлар қилиб вояга етказиш соҳасида кўплаб ишлар қилинмоқда.

Шу ўринда бир мисол. Вилоят ҳокими Бухоро шаҳридаги 32-Меҳрибонлик уйида тарбияланаётган болаларга Президент совғаларини топшираётиб, ҳукуматимизнинг ёш авлод, хусусан етим-сир болаларга кўрсатаётган ғамхўрликлари ҳақида алоҳида тўхталди. Зеро, етим болаларга кўрсатилаётган меҳрибонлик, чексиз саховат ҳам инсонпарварликнинг олий кўринишларидандир. Аммо юртимиз шунанча болажон юрт экан деб фарзандини дуч келган жойга ташлаб кетиш инсофданми?

Бир ёзувчи дўстимизнинг ҳикоя қилишича, бошқа мамлакатларнинг шаҳар-қишлоқларидан бетайин қиз-жувоғлар республикамизга оғир оёқ бўлиб келишаркан-у, қоринларини “бўшатиб”, етимчаларини болалар уйлари олдида ташлаб “қуён” бўлишаркан. Чунки ўзбеклар болапарвар халқ-да!... Бундай англи ҳолатлар вилоятимизда ҳам кўплаб содир бўлаётгани сир эмас. Шу ўринда бир ўринли танбеҳ пайдо бўлади ҳаёда: Ҳой бетавфиқлар, томорқангизда аччиқ данак экдирибсизми, уни ўз “боғчангизда” ўстиринг-да! Нима қиласиз уни ўзгаларнинг ҳалол боғига ташлаб кетиб?...

Оғир бўлса-да, тан олмай илож йўқ. Мана шу “учар ошиқ-маъшуклар” “ҳиммати” туфайли ҳозир республикамизда ота-она васийлигидан маҳрум этилган 30 мингдан ошиқ бола бор. Болалар уйларида тарбияланаётганлардан асосий қисмининг ота-онаси тирик. Вилоятимиз Меҳрибонлик уйларида ўсиб-улғаяётган бегуноҳ, қалби кемтик болалар ҳам, албатта, шу ҳисобга киради.

Болалар — бахтимиз, умид ва ташвишимиз. Уларни соғлом ва бақувват, маънавий жиҳатдан мукамал инсон қилиб тарбиялаш ҳар биримизнинг муқаддас бурчимиздир. Боланинг ёш чоғидан ота-она бағридан ажралиши унинг руҳий ҳолатига салбий таъсир ўтказadi, қалби яримта бўлиб ўсади. Ёши улғайган сари жудолик оғир изтиробга айланади. Буни умр бўйи эслаб юради. Руҳшуносларнинг қайд этишича, бола ёнида ота ёки онаси йўқлигини ҳаммадан аввал тушунади ва бу армонни катталарга нисбатан оғир кечиради. Шундай экан, болаларнинг кўз ёш тўкишларига барҳам бериш, уларнинг тенгдошлари даврасида ўзларини ёлғиз ҳис этмасликларини таъминлаш ҳар бир ота-онанинг виждон амрига айланмоғи лозим!

Бугун республикамизда болалар омонлиги, маънавий дунёсининг бугунлиги йўлида нима иш қилинаётган бўлса, бу меҳру оқибат келажак авлодлар тақдирида намоён бўлади.

Ҳа, болалик — мусaffо фасл! Бу ям-яшил фаслнинг гулу япроғига гард тегмаслиги керак!

2006 йил, январь.

БУЮК МУЪЖИЗА

Яқинда хориж сафаридан қайтган дўстим Прага боғларида сайр қилиб юрганида ўзини таажжубга солган бир ҳодиса ҳақида сўзлаб қолди: Боғда сайр этиб юрган каттаю кичикнинг қўлида китоб. Истироҳат баҳона шаҳар боғига келган ота-она, бобо-буви, хуллас, ёшу қари майсазорда, дарахтлар соясида ўйнаб юрган кичкинтойлардан бохабар бўлган ҳолда ёппасига китоб ўқиш билан банд... Сўнгра у Петербургда ҳам одамларнинг метро вагонларида, бекатларда, боғларда китобни қўлдан қўйишмаганини кўриб, тағин қойил қолганини таъкидлади. Мен аввалига дўстим анча олдинги гапни айтиб мени лол қолдирмоқчи, шекилли, дея ўйлаб, бепарво жилмайдим. Юзимдаги ишончсизлик ифодасини кўрган биродарим айтаётганлари шу кеча-қундузнинг гаплари эканлиги таъкидлаб, мени ҳам ўз

таажжубига шерик қилди... Тўғри-да, биз “Оврүпо аллақачон издан чиқиб кетди”, дея ваъз ўқишни кундалик машғулотимизга айлантирибмиз-у, аслида ўзимиздан ўтган қусурлар ҳақида бош қотиришга уриниб кўрмабмиз.

Ахир, китоб — буюк мўъжиза! Бир донишманд айтганидек, “Китоб ҳаётнинг эгри-бугри сўқмоқлари, алғов-далғов паст-баландликларидан ўтишда инсонга мадал беради, ғамли онларда ютади, беморлик пайтларида ўртоқ бўлади”.

Дўстимнинг гапи ўйга толдириб, ҳаёлим олис болалик томон учди. Мактаб сабоғини энди бошлаган, дунёда китоб деган улуг қадрият борлигини мурғак қалбим ила ҳис қила бошлаган, кейинроқ шешр машқига дил боғлаб, ижод ҳиссиёти асирига айланганим кунлар хотиротига берилдим.

Қишлоғимизда амирлик даврида Мири Араб мадрасасида таҳсил кўрган, тўнтаришгача бўлган фаолияти мадраса мударриси сифатида кечган Шери Арслон бобо деган нуроний инсон яшарди. Дарвоқе, мадраса талабаларини амир ҳузурида имтиҳон қилишганида, у кишининг ҳушроҳанг қироатларига маҳдиё бўлган Амир Олимхон устидаги зарбоф тўнни ечиб, навқирон толиб елкасига ёлган экан. Мана шу муйсафидга ҳар ғал қўлимда китоб билан рўбарў бўлганимда “Э, болам! Румийни биласанми? Машрабни-чи?” дея сўроққа тутардилар. Қуръони Каримни ёд билган қори Ҳасан, илму амали уйғун, нафъси ўткир Шамсиддин бобо, Ҳамро бобо каби маърифатли инсонлар ҳам олис болалигим кўчаларини нурафшон этган сиймолардир. Аммо улардан бири — Султон бобо айтиб берган аянчли хотирани ҳозир ҳам эсласам, ларзага тушаман. 30 йиллардаги қатагон қирғинидан юрак олдириб қўйган Султон бобо кўз қорачигидай авайлаб юрган икки мингдан зиёдроқ китобни қишлоқ қабристонига катта сағаначига кўмган эканлар. Орадан йигирма-ўттиз йил ўтиб, сағанани очганларида... “қон-қора кулга айланган китобларни ҳовучлаб, қон-қон йиғлаганман”, — дер эдилар Султон бобо ҳар ғал кўз ёшларини тўхтата олмай.

Ҳозир ҳам қишлоққа тез-тез бораман. Аммо ҳамқишлоқларим мени маъзур тутсинлар-у, ўша мўътабар нуронийларнинг ақалли шарпаларини топа олмайман. Ёшларга ибрат бўлиши керак бўлган отахон бола-бақрани атрофига йиғиб олиб, қарта ўйнаса; неваралари билан биргалашиб, Мексика сериалларини томоша қилса; келинларига қўшилиб, қайси хонанда неча марта уйланган-у, қайсиси неча марта турмушга чиққанини муҳокама қилса; газета нарақлаб, мунажжимлар башоратини қидирса... Бундай манзарага собиқ мустабид тузум —

эрк бўғилган, миллат шаъни топталган, миллий қадриятларга эътибор сусайган, муте, “Доим тайёр!” шиорига сўзсиз амал қиладиган аждодни шакллантириш кун тартибига қўйилган бир даврда дуч келинса, ҳарна, чидаш мумкин эди. Ахир, биз тўла маънода мустақилмиз! Ўз эркини қўлга олган халқ уни мустақкамлаш учун аввалгидан кўпроқ интилиши, меҳнат қилиши, заҳмат чекиши керак эмасми?!

Мени аччиқ бир ҳақиқат ҳар дамда ларзага солади: Биз аслида жон қадар, иймон қадар авайлаш зарур бўлган жуда кўп нарсаларни ўткинчи ҳою ҳавас, мол-дунё, ялтироқ ҳаётнинг арзон-гаров безакларига алмашдик. Жумладан, китобни ҳам... ҳойнаҳой, бунинг сабабини изларсиз?

Ҳазрат пайғамбаримиз Муҳаммад саллоллоҳу алайҳи васаллам шундай деган эканлар: “Ўзимдан кейин қоладиган умматларим учун уч нарсадан кўрқаман: биринчидан, нафсу ҳавога берилиб, йўлдан озишидан; иккинчидан, нафсоний ва шаҳвоний ҳиссиётга берилиб кетишидан; учинчидан, илму маърифатга эга бўла туриб, гофилларнинг ишини тутишидан. Нафсу ҳавога, нафсоний ва шаҳвоний ҳиссиётга берилганлар ҳамма замонларда бўлган. Афсуски, бугун аждодларимизга ҳаёт сабоғи бўлиб хизмат қилган, буюкларни етиштирган, қадим ҳикояту ривоятларни, буюк ҳикмагларни ўз бағрида жо этган китобларга нисбатан “телба кимсанинг эрмаги” дея қарашга одатланганлар кўплаб топилади.

Бизнингча, таъкидланган уч иллатга берилганларнинг энг хавфлиси — учинчи тоифага мансуб одамлар. Ҳазрат Навоийнинг муқоваси бир-биридан гўзал асарларини китоб жавонига териб қўйган, аммо умрида бирор марта бу китобларни очиб кўрмаган одамлар камми? Умри китоблар орасида ўтган, китобхонликда анча-мунчани орғда қолдирган, аммо юрагидан улардаги маърифий жавҳар учун жой топа олмаганлар йўқми? Ачинарлиси шундаки, бу тоифадаги одамлар, охир-оқибат, халқни “Э, бор-е, китоб ўқиганнинг бигтаси сенми?” дейишга, алқисса, китобга “ўғай кўз” билан қарашга мажбур қилишди, шунга одатлантиришди.

Китобга беписанд қараш ҳеч бир миллат учун фазилат бўлган эмас! Миллат илдизига шафқатсиз оғу каби таъсир этиши муқаррар бўлган бу иллатдан қанча тез қутулсак, шунча кўп ютаимиз. Зеро ҳамма замон ва маконларда илмга, китобга ошно бўлган халқлар рўшноликка етганлар, ўзларининг ҳам, авлодларининг ҳам иқболини нурафшон эта олганлар. Қуръони Каримда “Илм” сўзининг 754 мартаба зикр этилганлиги ҳам китоб ва мутолаанинг нечоғлик улут қадриятлар эканлигидан шаҳодатдир. Мавлоно Жалолиддин Румий-

нинг мўътабар “Маснавийи маънавий”сидаги мана бу пурҳикмат сўзлар ҳам фикримизга ҳамоҳанг:

Ҳотами мулки Сулаймондир илм,
Жумла олам суврати, жондир илм.

Ёки:

Ақл эрур ҳақ сояси, ҳақ — офтоб,
Офтобга соя ҳеч бергайму тоб?

Ҳазрат Жалолиддин Румийнинг ҳақ ва ҳақиқатга нисбат бериб айтган мана бу улуг ҳикматларини ҳақиқат қадар улуг қадриятимиз — китобга нисбатан бемалол таъкидлашимиз мумкин:

Сен ўзингдан-ку қочолмассан, аниқ,
Бас, нетиб ҳақдин қочарсан, эй рафиқ?

Демак, китоб ҳаққа талпинган кишиларнинг умидини оширади, ҳақ йўлида камарбаста кишиларга ғайрат ва матонат бағишлаб, булутлар ортидан боққан қуёш каби уларнинг сўнган умидларига жон беради. Китоб — бизга боққан, биз билан дийдорлашганларга — нур, келажак авлодларимиз, фарзандларимизга бебаҳо ҳазинадир! Демак, истаймизми-йўқми, унга қайтишга мажбурмиз! Ўша қутлуг нур сари талпинишга бурчимиз!

2006 йил, октябрь.

САРЧАШМА

Азал-азалдан кўнглида Оллоҳ йўлида хайр қилиш иштиёқи мавж урган бандаи мўминлар ватандошларининг эҳтиёжларидан келиб чиқиб, аввало, мактаб ва мадрасалар қуришга алоҳида сазй этишган. Биргина мисол: тарихнавис Хондамирнинг ёзишича, ҳазрат Навоийнинг ҳомийлиги туфайли Ҳиротда “Ихлосия”, “Низомия” мадрасалари, “Халосия” хонақоҳи, “Шифоия” сиҳатгоҳи, Қуръон ҳифзини ўрганувчилар учун “Дорул-ҳуффоз”, Марвда “Хусравия” мадрасаси, Машҳалда “хайрия” биноси қурилган. 40 работ, 17 масжид, 10 хонақоҳ, 9 ҳаммом, 9 кўприк, 20 га яқин ҳовуз қайта таъмир-

ланган. Бу осори атиқалар нафақат ўша давр меъморчилигининг нодир намуналари, балки халқимизнинг қон-қонига сингиб кетган саховатпешалик ва маърифатпарварликни намойиш этувчи ноёб дурдоналардир.

Халқимизнинг пок тийнатидан дарак берувчи бу эзгу амаллар кейинчалик ҳам турли кўрилишларда давом этган. Тўнгаришпача бўлган даврларда, асосан, ҳукмдор ва мансабдорлар сатъ-ҳаракати билан турли масжид ва мадрасалар бино этилган бўлса, тўнтаришдан сўнг мустанлакачилар тазйиқидан чўчимаган, имон-этиқодга собит аксар маҳаллий талбиркор бойларнинг меҳмонхоналари қишлоқ болалари учун билим олиш маскани бўлиб хизмат қилган. “Менинг хат-саводим Миркомилбой ёки Чориқулбойнинг, Зоҳирбой ёки Баракабойнинг, Ўрмонбой ёки Каримбойнинг меҳмонхонасида чиққан” дегувчи кексаларимизнинг эътирофи бунга далил.

Қишлоғимизда саксонинчи довондан ошиб, тўқсонинчи довонни кўзлаб турган Мамаражаб Сафаров деган мўътабар отахон борлар. У киши айна йигит ёшида II жаҳон урушининг долғали жабҳаларида фидойилик кўрсатиб, оғир ярадор ҳолда уйга қайтган. Уруш бебаҳо хазинасидан — соғлигидан жудо этган Мамаражаб ака шифокор маслаҳати билан асаларичиликни касб қилган. Ўшандан бери асаларилар унинг ногирон жисмига шифо, фарзанд завқидан бебаҳра қалбига малҳам бўлиб келишаётир. Аммо Мамаражаб ака ўзини ҳеч қачон қалби ўксик инсон деб ҳисобламайди. Чунки у (бундан йигирма йил олдин) умрига қайта мазмун бахш этган асаларичилик туфайли топган маблағини қишлоғидаги янги мактаб қурилишига сарфлаган... Мактабда таҳсил олаётган ўқувчилар учун ўз помидоги стипендия ҳам таъсис этилишига эришди. Шунинг учун мактабда таҳсил олган ва олаётган юзлаб йигит-қизлар Мамаражаб ака учун фарзанд каби азиз! Шу боис Мамаражаб ота мактаб бағрида тетапоя бўлган юзлаб йигит-қизларнинг дуоғўй бобосидир.

Мамлакатимиз, қолаверса, вилоятимизда мактаб таълимини тубдан ислоҳ қилиш йўналишида кўплаб хайрли ишлар амалга оширилмоқда. Жумладан, янги мактаблар қуриш, эскиларини таъмирлаш, янги авлод дарсликларини яратиш, педагог ходимлар малакасини ошириш ва қайта тайёрлаш соҳасидаги ислохотлар таҳсинга сазовордир. Мактабларимизда ўнлаб вилоят ҳокими стипендиантлари таҳсил олаётганлиги ҳам таълим соҳасидаги амалий ўзгаришлар намунасидир.

Ҳа, халқимиз азал-азалдан саховатни бошига тож қилиб келган. Бағри кенглик тамойилининг бугунги ислохотларнинг бош омили

сифатида белгиланганлиги эса, миллий қадриятларимизга бўлган ҳурмат ва эътиқод маҳсулидир. 2006 йилнинг “Ҳомийлар ва шифокорлар йили”, жорий йилнинг “Ижтимоий ҳимоя йили” сифатида номланишидан кўзланган мақсад ҳам халқимизнинг ўша улугвор анъаналарига садоқатини синовдан ўтказишдир. Дарҳақиқат, қишлоқ хўжалиги ва ишлаб чиқаришнинг деярли барча соҳалари бўйича мустақилликни қўлга киритган тadbиркор ватандошларимизга ўз саховатини том маънода намойиш этишга имкон бор. Халқимиз ҳаётини фаровон қилишда беқиёс ҳисса қўшиб келаётган фермерлар, тadbиркорларимиз янги йилдаги эзгу ишларни мактаб ҳаётидан бошласалар, нур устига аъло нур бўлур эди. Зеро, ўз меҳнати билан неъмат яратаётган тadbиркор биродарларимиз эзгуликларнинг буюк сарчашмаси бўлиш мактаблар олдида бепарво ўтишлари мумкин эмас.

Ахир, ҳар бир даврнинг ўз Навоийси, ўз Миркомили, ўз Чориқули, ўз Мамаражаби бўлиши керак. Қанийди, замондошларимиз орасида саховатига бутун дунё ҳавас қиладиган, бағри кенглигини кейинги авлодларга ҳам ибрат қилиб кўрсатса бўладиган ҳақиқий хотамтойлар етишиб чиқса! Шундагина миллатнинг азим чинорлари илдизи такрор-такрор эзгулик, ҳаётбахш сарчашма сувига қонади, нурли келажакка умид уйғонади. Яратган барчамизни савоб амалларга дохил қилсин, омин!

2007 йил, январь.

ҚАЛБИНГДА БАҲС БОШЛАНМАС ЭКАН...

Муסיқа ва кўшиқ миллат қалбининг кўзгуси ҳисобланади. Ҳар бир халқнинг куй-кўшиқларида унинг ўтмиши, кечмиши, орзу-умидлари, мақсад-мудлолари ўз ифоласини топади. Шу боис муסיқий меросни қадрлашга, асраб-авайлашга алоҳида эътибор бермоқ, уни келажак авлодларга бутун жозибаси билан етказмоқ зарур. Эътиборингизга ҳавола этилаётган мулоқотда шу хусусда сўз боради. Марҳамат, бизга суҳбатдош бўлинг!

— Сўз ва оҳанг — эгизак. Уларнинг бир бутунлиги санъат деган буюк кучнинг пайдо бўлишига замин яратади. Қарийб эллик йилдан бери шеър машқидан кўнгил узмаганингиз, табиийки, қалбингизда сўз ва оҳангга улуг муҳаббат борлигидан натижадир. Муаззам “Бухорнома” нгиздаги “Жўйи Мўлиёндан паво келади, Шоҳ ариқ шалдираб, зебо келади. Домла Ҳалим куйи яйратар дилни, Ота Жалол

сози сайратар тилни” мисралари, “Устоз ҳофиз ва шинаванда шоҳ” достонингиздаги “Алқиссаким, ҳақиқий санъаткор бўлмоғи шарт Бирозгина мажнунроқ, бирозгина девона. Йўқса, қўшиғи-қуйи вужудни этолмас банд, Магар бу хислатлардан қалби бўлса бегона” сатрлари куй-қўшиққа айрича муҳаббатингиз борлигини аён этади. Сизнингча, ҳақиқий мусиқа қачон пайдо бўлади? Унинг инсон учун муҳимлик даражаси ҳақидаги бугунги қарашигиз қандай?

— Менимча, ҳақиқий мусиқа санъаткор тингловчининг қалбини соз билан забт этганида, бу созга ўзи ҳам лол бўлганида пайдо бўлади. Соз билмаган санъаткор сўз билмаган нотикдир!

Аллоҳ одамни лойдан ясаб бўлганидан сўнг, — дейилади бир ривоятда, — энди сен кир одамнинг қалбига, дейди жонга. Жон эса бир оз иккиланади, саркашлик қилади. Шунда Аллоҳ фаришталаридан бирига гўзал бир мусиқа чалишни буюради. Фаришталар шундай бир куйни ижро этибдиларки, жон маст бўлиб одамнинг юрагига кириб қолганини сезмай қолган экан.

Бу ривоят оламзод қалбининг мусиқа санъати билан нақадар яқинлигидан далolatдир. Демокчиманки, ҳақиқий мусиқа юракка чироқ ёқди, унда ҳаётга, яшашга муҳаббат уйғотади! Қўшиқ эса инсонлар қалбини ҳаяжонга солишга, жунбунга келтиришга қодир. Уни мардликларга, катта мақсадларга отлантира олади.

Сизга яна бир далил келтирай. Унда мусиқа ва қўшиқнинг илоҳий қудратига ҳам, инсоният учун нечоғлик улуғ қадрият эканлигига ҳам ўзига хос ишора бор: Домла Ҳалим Ибодов ҳар гал қўшиқ айтишдан олдин таҳорат олган эканлар...

— Бугунги бастакорларимиз ижодини холис ва самимий тингловчи сифатида қандай баҳолаган бўлардингиз?

— Маълумки, Абдулла Қодирийнинг Қудратилла деган укаси бўлган. Бу йигит дуторни яхши чертган. У бир куни акасидан сўрайдди:

— Қандай куйни чалай, ака?

— Билганингни чалавер, — дейди Қодирий.

— “Тўрғай”ни чалайми?

— Майли, чал.

Қудратилла дутор чертади. Бу куй шўх ҳам, мунгли ҳам эмас: ёқимли, кўнгилнинг аллақайси ерини қитиқловчи бўлган. Қудратилла куйни чалиб тугатган:

— Қалай, ака, ёқдими? — деб сўрайдди.

— Ёқди. — дебди Қодирий ўйчанроқ ва кулиб, — лекин ҳали хомсан, Қудрат, — дейди.

— Хўш? — ажабланибди қудрат.

— Дуторинг қулоғига тўрғай келиб қўймаётир...

Мамлакатимизда анча-мунча бастакорлар бор. Улар орасида ўзини бастакор деб таништиргувчилар ҳам, оранжировкачи деб таништиргувчилар ҳам бисёр. Бироқ, афсуски, улар сафида “дуторининг қулоғига тўрғай қўндирадиганлар”и кам. Менимча, бунга мусиқий диднинг пастлиги, ўз фаолиятига танқидий баҳо беролмаслик каби иллатлар замин яратади. Аммо бир ҳақиқатни эътироф этмасликка ҳақим йўқ: Ўзбек бастакорлари орасида дунё профессионал мусиқачиларидан қолишмайдиган, замонавий классик мусиқа намуналарини яратётган Абдуҳошим Исмоилов сингари нодир истеъодлар ҳам бор. Абдуҳошим Исмоилов ижросидаги Ватан манзараларини тарафнам этувчи, курашчан ва неқбин нигоҳдан тўйинган мусиқалар ойнайи жаҳон ёхуд радио тўлқинлари орқали янграганда, дунёнинг турли мамлакатларидан келган ва Ўзбекистонда яшаётган классик мусиқа ихлосмандларининг “Офарин! Тасанно!” дея ҳайқириншларини эшитганимда, негадир, кўзимга ёш келади...

— Асрлар давомида умуммиллий қадриятимиз даражасида улуғлашиб келинаётган “Шашмақом” ватани — Бухоройи шариф санъатининг кечаги ва бугунги қиёфаси ҳақида нималар дея оласиз?

— Дарҳақиқат, Бухоройи шариф — “Шашмақом” ватани. Бу масканда қадимул айёмдан “Шашмақом”нинг ижрочилари ҳамда машҳур назариятчилари яшаб ўтишган. Мен сизга бир рўйхат келтирай:

IX–XX асрлар — Сомонийлар замонида: Тоҳир Абу Тойибий, Алибек Танбурий, Ибн Сино; XII аср — Камол Бухорий; XV аср иккинчи ярми, XVI аср ўрталаригача — Нажмиддин Кавкабий, Устол Аҳмад Фижакий, Исҳоқ Сеторий, Мираки Чангий Бухорий; XIX асрда — Абдурахмонбек (“Абдурахмонбеги” куйи муаллифи), Мирзо Отажон Танбурий; XX асрда — Ота Жалол Носиров (1845–1928), Ота Ғиёс Абдуғаниев (1859–1924), Леви Бобохонов, Уста Шоди Азизов, Шоҳназар Соҳибов, Домла Ҳалим Ибодов, Абдурауф Фитрат, Мутал Бурҳонов, Мухтор Ашрафий, Мустафо Бафосев сингари санъаткорлар яшади ва яшаётирлар. Демак, “Шашмақом” беҳудлага юзага келмаган.

Айни пайтда Бухорода “Шашмақом”ни авж пардаларда қуйлаётган хопандалар, бастакорлар ҳам талайгина. Ўлмас Расулов, Ориф Атоев, Раҳматулла Иноятовлар шулар жумласидандир.

Бухорода бошқа вилоятлардан фарқли ўлароқ “Бухорча” ва “Мавриги”лар халқ мусиқалари ва қўшиқлари сифатида яшаб келяпти. Яқинда Охунжон Сафаров, Файзулла Тўрасев, Ориф Атоев сингари

миллий маданиятимиз фидойилари саъй-ҳаракати туфайли “Бухорча” ва “Мавриги” тароналари” деб номланган, кўҳна матн ва ноталарни ўзида жамлаган йирик ҳажми китоб нашр эттирилди. Вилоятимизда “Шашмақом” наволарини баланд пардаларда куйлашга қодир ижрочиларни ўзида бирлаштирган ансамбль фаолият кўрсатаётир. Буларнинг барчаси шариф шаҳримизда қўшиқ ва мусиқага ихлос ҳали-ҳануз баланд эканлигидан нишонадир. Вилоятда Нуриддин Абе-раев, Нуриддин Аҳадов, Алишер Бобожонов, Дилмурод Хўжаев каби қатор ёш истеъодлар борлиги ҳам — бахтимиз.

Албатта, санъатга энди кириб келаётган ёшларимиз орасида “реп” куйлашга мойиллари ҳам кўришиб қолаяпти. Аммо менимча, бу — ўткинчи ҳолат. Улар бундай енгил-елпи қўшиқлар билан ҳақиқий тингловчи қалбини забт этиб бўлмаслигини охир-оқибат тушуниб етадилар...

Қадимда Бухорода “ғижжаки Бобурий”га ўхшаш “Дилрабо” ҳамда “Жавз” помиди мусиқа асбоблари бўлган. Ҳозир шу созларни чалувчилар ҳам, билгувчилар ҳам йўқ. Мусиқашуносларимиз келажакда шундай созларимизни тиклашлари керак! Бухоролик соз устаси Каромат Муқимовнинг янги бир чолғу асбоби яратганлигини, бу асбобни Ўлмас Расулов чалаётганлигини эшитдим. Бу нодир мусиқа асбоби яқин кунларда созлар сафидан ўрин олса, ажаб эмас.

— Инсоннинг мусиқий дидига баҳо бериш жараёнида у ихлос қўйган қўшиқ ва қўшиқчилар рўйхатини назардан ўтказиш фойдадан холи бўлмайди, дейдилар...

— Шахсан мен машҳур хонадалар Комилжон Отаниёзов, Маъмуржон Узоқов, Фахриддин Умаров, Таваккал Қодиров, шунингдек, нисбатан ёшроқ истеъодли санъаткорлар — Шерали Жўраев, Нуриддин Ҳамроқулов, Ортиқ Отажонов, Маъмуржон Тўхтасинов, Ўлмас Расулов, Аҳмаджон Шукуров, Камолиддин Раҳимов, Ўлмас Саиджонов, Марям Сатторова, Муножот Йўлчиева, Эркин Рўзиматов, Фиёс Бойтоевлар ижросидаги мумтоз ҳамда замонавий қўшиқларни роҳатланиб тинглайман. Чунки бу санъаткорларда табиийлик бор, қўшиқларида сакталик йўқ, нафосат мужассам.

Айтайлик, Аҳмаджон Шукуров “Фидо”ни ижро этса, эриб кетаман. Маъмуржон Тўхтасинов Бобурнинг “Яхшилиғ” қўшигини куйласа, хаёлга толаман. Эркин Рўзиматов “Отим ориқ, манзилимга етолмайман” дея хониш этса, ўзимни тўлқинлар, шалолалар бағрида кезгандек ҳис этаман. Ўлмас Расулов камон тортиб, “Мавриги”лардан куйласа, юрагимда Бухоройи шариф қадимий обидаларининг нафосати, пақшу нигорлари кўкаргандек бўлади. Хўш, нега? Гап

шундаки, буларла қалбингизни чертадиган, туйғуларингизни поклайдиган бир мавж, замзама бор. Хоҳлайсизми-хоҳламайсизми, ҳақиқий қўшиқ юракларга ўзи йўл топиб бора олади.

Эстрада хонандаларига ҳам муносабатим ёмон эмас. Аммо шовқин-сурондан иборатига эмас. Айтайлик, Ботир Зокиров, Насиба Абдуллаева, Юлдуз Усмоноваларни халқ нега яхши кўради? Менимча, уларда метёр бор, нафосат бор. Ҳар қандай олди-қочди қўшиқларни ижро этишмайди. Буларни мен ҳам ҳамма яхши кўрганидек яхши кўраман. Уларда “дард” бор. “Дард” бўлгандаям ёниқ, ўзи ҳам ёналиган, бошқаларни ҳам ёндирадиган дард. Фуломжон Ёқубовни ҳам ҳурмат қиламан. Ажойиб санъаткор. Аммо дўстимиз майдан ранжима-син. Баъзан гўр, юракка ботмайдиган қўшиқларни куйлаб қоляптилар. Масалан, “Беш кетаман шу қизчанинг хиромига” деган қолипга сиғмайдиган мисралардан иборат қўшиқни у кишидан тинглаш кишининг энсасини қотиради.

“Онаси ўпмаган қизни оламан...”, “Беш кетаман шул санамни нозина...”, “Яхшиямки тишлаб олганим қулогини, Энди тишланга тайёр турибман ёноғини” каби мисраларни куйга солган анча таниқли хонанда укаларимиздан эса, матнга муносабатда ҳушёрликни қўлдан бермасликни сўрардим. Афсуски, бундай пала-партиш матнларни “куйга солиш” кўпчилик ёш эстрада хонандаларининг эрмагига айланиб қолди...

— **Бу ҳолат хавотирга солмай қўймайди кишини...**

Сизни хавотирга солаётган муаммо матбуот саҳифалари ва телевидение дастурларининг бош мавзусига айлангани рост. Бироқ шундай баҳсларнинг бошланганига бир неча йил бўлганга қарамасдан, ҳеч бир натижа кўрингани йўқ. Мен “ҳақиқат баҳсларда туғилади”, деган пурмаъно ҳикматта бир оз таҳрир киритиш тарафдориман. Менимча, ҳақиқат бошқалар билан баҳсланганда эмас, ўз-ўзинг билан баҳсга киришганингда туғилади! Демак, хонандаларимиз ўз қалблари билан баҳсга киришмас эканлар, ўз ҳаракатларини таҳрир этишга ўзлари уриниб кўрмас эканлар, муаммо муаммолигича қолаверади. Бироқ аҳвол шундайлигича қолганида ҳам жиддий хавотирга ўрин йўқ. Халқимиз гўзаллик ошиги! У куй билан ғазални доналаб териб юради. Даврлар ўтиши билан худди бошқа нарса-ҳодисалар каби қўшиқларнинг ҳам сарагини саракка, пучагини пучакка чиқаради. Яхши қўшиқнинг эскиси бўлмайди, умри узоқ бўлади унинг. У ҳар хил хонандалар, ҳофизлар маҳоратидан турфа ранг олиб, санъат ҳазинасида қолади. Куйловчи уни ҳар сафар бошқача завқ ва тароват билан ижро этади, ҳар сафар ўзгача оҳор беради унга...

Ёшликнинг муҳим белгиларидан бири — Ўйноқи куй ва қўшиққа мойилликдир. Шовқин-суронга тўла хориж мусиқаларига меҳр қўйиш йигит ёшимизда бизга ҳам бегона бўлмаган. Ҳозирги “мега юлдузлар”га муҳлислик қилаётган ёш авлоднинг яқин ўн-ўн беш йил ичида катталар сафига ўтиши муқаррарлигини инобатга олсак, “хит-парад”ларнинг умри нечоғлик қисқа экаплиги очиқ-ошкор намоён бўлади.

— Суҳбатимиз якунида яна қандай фикрлар билдирмоқчи эдингиз?

— Мустақиллигимизнинг ўн олти йиллиги яқинлашиб келмоқда. Бугун бутун мамлакатимизда шу қағта шодиёнага тайёргарлик бормоқда. “Ватан ягонадир, Ватан биттадир” шиори остида қўшиқ ва мусиқа асарлари танлови эълон қилинди. Ҳадемай жаҳоннинг энг номдор мусиқа мутасаддилари яна Самарқандда йиғиладилар. Бундай пайтда ижодкор одам тинч тура олмайди. Ижодкорларимиз қўлига қалам олиши, бунёдкор халқимизни эзгу ишларга даъват этадиган, кўнгилларга мунавварлик бағишлайдиган асарлар яратиши керак. Шарафли ва фараҳли кунларни ўз асарларимизда акс эттириш — бизнинг бурчимиз. Шу йўлда барча қаламкаш дўстларимга, санъаткорларимизга янги ижодий ютуқлар тилаб қоламан.

Суҳбатдош: Шодмон СУЛАЙМОН.

2007 йил, июнь.

ОППОҚ ИЛОН Ё РУҲ...

Йиллар давомида Ўзбекистон мусулмонлари диний идораси раиси, муфти лавозимларида фаолият кўрсатган мўътабар инсон Мухтор Абдуллаев хотирасига бағишлайман.

Муаллиф

Бундан ўн беш йилча олдин Мухтор ака билан тез-тез кўришиб турардим. Ўша пайтларда ул муҳтарам зот ҳазрат Баҳоуддин Нақшбанд жомеъсида имом-хатиб вазифасида фаолият кўрсатардилар. Улуғвор бу масканга мамлакатимиз ва қўшни давлатлардан ташриф буюрган меҳмон — шоир-ёзувчилар билан тез-тез зиёратга борар, Мухтор ака билан узоқ, ажойиб суҳбатлар қураб эдик. Домла дунёнинг паст-баландини кўрган, яхши ва ёмоннинг, ҳалол ва ҳаромнинг фарқини

теран тушунадиган донишманд, бсназир инсон эдилар. Шундай суҳбатлардан бири бири сўнгида домлани уйга таклиф қилдим: “Устоз, эртага бизникига келсангиз, кичик бир маърака қиляпмиз”. “Маъқул, — дедилар у киши, — албатта бораман”.

Дарҳақиқат, кейинги куни ҳайдовчи укамиз Мансуржон устозни етаклаб келди. Кўни-қўшнилар, меҳмонлар Мухтор аканинг салимий лугфларидан, кироатларидан ниҳоятда мамнун бўлдилар. Маърака якунида уч-тўрт киши домланинг давраларига қўшилдик. Давра Имом Бухорий ҳақидаги ибратга тўла суҳбатдан файзиёб эди. Устоз муҳаддислар султони ҳаёти ва фаолияти ҳақида кўпгина қимматли маълумотларни айтиб бердилар. Биз ўша пайтларда ҳадислар, Имом Исмоил Бухорий ҳазратлари ҳақида кўп нарса билмас эдик. Мухтор ака Имом Бухорийнинг улуг инсоний фазилатлари, Пайғамбаримиз (с.а.в.) нинг ҳар бир сўзларини нодир гавҳар каби асраб-авайлаш йўлида чеккан машаққатлари ҳикоя қилиб берган, барчамиз бу суҳбат таъсирида лол бўлиб қолган эдик.

— Келинглار, — дедилар устоз бизнинг бефарқ эмаслигимиздан яйраб, майин табассум қилганча, — сизларга бошимдан ўтган бир воқеани айтиб берай.

Бутун вужудимиз қулоққа айланиб, усгознинг атрофларига жипс-лашдик.

— Эллигинчи йилларнинг бошлари эди. — сўз бошладилар Мухтор ака бирпас сукут сақлаб. — Асли наманганликман. Бухоро мадрасасига ўқишга кирдим. Кўпдан-кўп авлиёлар, буюклар китобларини, хусусан, ҳазрат Имом Бухорий китобларини ўқиб, бағримга босиб ётардим. Таҳсилнинг биринчи йили якунига етгач, таътил баҳона Самарқандга борадиган бўлдим. Машина легани жуда кам эди. Челак туманига қараб яёв йўл олдим. Саҳар чоғи Хартанг қишлоғини топдим. Хароба манзил экан. Имом Бухорий қабрларини биламан, деган одам бўлмади. Эски масчит хароб аҳволга келган, колхознинг минерал ўғитлар сақланадиган омборига айлантирилган эди. Узоқ тараддулдандим. Сал нарида мени кузатиб турган қария яқинимга келиб, секин пичирлади: “Омборнинг орқасида ўша қабр бор. Ҳеч кимга гапирмай боравергин. Бухорий бобоиғни топасан...”

Масчит орқасидаги қабрга кўзим тушиб, даҳшатдан қотиб қолдим. Тикан босган, мунғайган хилхонадаги хароба қабр афтода аҳволда эди. Сағанани сийпалаб, тошларини ўпиб, йиғлай бошладим. Қурондан суралар ўқиб, тиловат қилаётганимда қабр остидаги тешикдан билакдан йўғонроқ оппоқ илон чиқиб келиб, қаршимда тек қотди. Ҳайратдан ҳайкалдек қотиб қолдим. Шунда қулогимга аллақандай

сирли сўзлар чалингандек бўлди: “Ла илаҳа иллаллоҳ, Муҳаммадур расулуллоҳ. Ўқигин, ўқигин!...” Аввалига бир оз саросималаниб турдим. Аммо илон қўзғалавермагач, ўзимни қўлга олиб, билган сураларимни такрор-такрор ўқий бошладим. Бир соатдан ортиқроқ тилavat қилдим. Илон гўё “ташаккур” деган каби бошини эгиб, ортига қайтиб кетди. Менинг — Курони Карим таҳсилига энди киришган ўсмирнинг кўз олдида рўй берган бу гаройиб ходисани шарҳлаш мушкул эди. Кўксимга ёқимли шабада урилиб, қалбим ва руҳим имон нуридан ёришиб кетди. Қабр бошидан анчагача қўзғала олмадим. Негадир бу ердан кетгим келмас, гаройиб илоннинг хатти-ҳаракатларидан лолу ҳайрон эдим. Ажиб ҳаяжон ва илоҳий сеҳр чақнаган ёш тўла кўзларим ўнгидан улуғ пир — ҳазрат Бухорийнинг ўзлари бутун бўй-бастлари билан намоён бўлган эдилар гўё...

2007 йил, июль

ИЙМОНГА ЁР БУ ЮРТНИНГ...

Ватан шаънига таъриф изламаган қаламкаш йўқ. Ватан таърифини келиштира олган одам аслида бу улкан қарзнинг ўндан бир улусини уза олади, холос. Она-юрт шаънига айтилган, олис асрлар бағридан келган энг мукаммал таърифларнинг барини жамлаганда ҳам, Ватанга муносиб сўзни айта олдим, деёлмаймиз. Хўш, нима сабабдан шундай? Менимча, Ватаннинг мукаммал таърифини бериш учун, уни у бизни севган каби улуғ қалб билан сева олишимиз керак. Ҳар гал устоз шоир, бетакрор шоир Ойбекнинг “Наъматак” шеърини ўқиганимда, унинг ана шундай улкан қалб соҳиби бўлганлигига такрор-такрор амин бўламан. Негадир Ватанга муносиб таъриф излаганда шоир тасвир этган улғувор наъматак кўз олдимда гавдаланади. Ўша “Виқор-ла ўиншайган қоя лабида қуёшга бир сават оқ гул тутиб, Нафис чайқалган наъматак” менинг қалбимда улғувор ватан тимсоли бўлиб муҳрланган. Мен учун ватан — наъматак, ўша даҳшатли қоялар дағдағисини писанд этмай, мағрур ўсаётган наъматак!

Устоз шоир, бетакрор шоир истеъдодли мусаввир ҳам бўлган десам, инпонмассиз. Аммо нигоҳи ой каби теран шоирнинг “...тунроғида олтин гуллаган, қишларида баҳор шивирлаган, сал кўрмаса, қуёш соғинган, ғайратидан асаби чақнаб, Бахт тошини чақиб, гувиллаган” она-юрт ҳақидаги ўтли мисраларини эсга олсангиз, не сабаб бундай хулосага келганимни англайсиз. Ҳа, бу шунчаки шеър эмас, бу мисралар шунчаки қоғозга тушган сатрлар эмас. Улар ва-

таннинг қалб қури, кўз нури, пок меҳр, ажиб сеҳр билан йўғрилган. имон суви билан сайқал берилган жонли тасвири! Менимча, Ватанга бундан ортиқроқ таъриф излаш беҳуда. Менимча, Ватанни қучиш учун қулочларни наъматак қулочларидан улканроқ очиш. унинг тупроқларида олтин гуллатиш, қишларига баҳор нафасини олиб кириш, қуёшни соғинтириш, меҳнат ила Бахт тошини чақиш йўлида чандон уриниш вақти аллақачон етди! ватанни севайлик, биродарлар! Унинг бизга берган чексиз меҳрига ҳовуч-ҳовуч меҳр ила жавоб қайтарайлик, азиз дўстларим!

Иқболим — Истиқлол, бутун борлиғим ила сени ўпиб-ўпиб айтаманки: Ватаним — ўзбекистоним ҳамиша осмон қадар юксалаверсин. Суруринг, ғуруринг доимо баралла янграйверсин, онажон-Ватан!

Мен бугун тонгда туриб, бошларқанман тиловат,
Бошимни силаб пирлар айладилар далолат:
Тутинг эътиқод йўлини, бергайдирмиз кафолат,
Имонга ёр бу юртнинг шони кемтик бўлмагай,
Иқболга ёр бу юртнинг нони кемтик бўлмагай.

Баҳовуддин бобомдан уқсам дарслар субҳу шом,
Тариқатлар гул очди юрагимда номма-ном.
Дедиларки: “дил ба ёр, даст ба қор” бўлсанг мудом,
Имонга ёр бу юртнинг шони кемтик бўлмагай,
Иқболга ёр бу юртнинг нони кемтик бўлмагай.

“Хожа Абдулхолиқман, яъни Гиждувонийман,
Болам, руҳим яшнатдинг, мен энди жаҳонийман.
Дедилар устоз тағин: сўзим-сўз — замонийман;
Имонга ёр бу юртнинг шони кемтик бўлмагай,
Иқболга ёр бу юртнинг нони кемтик бўлмагай”.

Ҳазрат Моҳитобондан қолган нақл бу турур:
“Адолатга таянган элни тарк этмас ғурур”.
Бу — абадий башорат, бу — сира ўчмас сурур,
Имонга ёр бу юртнинг нони кемтик бўлмагай,
Иқболга ёр бу юртнинг шони кемтик бўлмагай.

Бобойи Самосийдан сўрдим таъзим бажолаб,
— Сизга мақбулми, тақсир, биз бошлаган йўл — матлаб?
Дедилар зоти комил ҳар каломни ҳижолаб:
— Имонга ёр бу юртнинг шони кемтик бўлмагай,
Иқболга ёр бу юртнинг нони кемтик бўлмагай.

Бобаракот Мир Кулол, Али Ромитаний ҳам,
Муаллими муътабар — беназир Фағнавий ҳам,
Дилдан айлаб дуолар, уқтирдилар шод-хуррам:
“Имонга ёр бу юртнинг шони кемтик бўлмагай,
Иқболга ёр бу юртнинг нони кемтик бўлмагай”.

Бухоройи Шарифим — ўзбек элим гавҳари,
Улуғларга бешиксан — тариқатлар сарвари.
Бир-бир суҳбатлар қурдим, шудир пирлар иқрори:
“Имонга ёр бу юртнинг шони кемтик бўлмагай,
Иқболга ёр бу юртнинг нони кемтик бўлмагай”.

2007 йил, август.

ҲАҚ РОСТ...

Бир вақтлар кекса-ёш шоирлар, ёзувчилар, истеъдодли олимлар, журналистлар Бухорога тез-тез келиб туришарди. Уларни Бухоройи шарифнинг осори атиқалари бағрида саёҳат қилдирар. Лаби ҳовуз ёки бошқа кўркем жойлардан бирида ўтириб, ажойиб суҳбатлар қурадилар. Жонга роҳат, руҳга қувват эди бундай суҳбатлар... Ўша кўнларни эслаб, хотираларимни қоғозга туқаяпман. Уларни ўқисангиз, кўнглингиз хуморланади, тарих қатларида пинҳон дардли ҳақиқатлар кўзингизни ёнплантиради, дарёи азимдай мавжлантиради...

1. БИР БАНДАСИ БЎЛСАМ ЭКАН БУХОРОНИНГ...

Эсимда, 1979 йилнинг апрель ойларида таниқли драматург, ёзувчи Комил Яшин домла рафиқалари — машҳур хонанда, Ўзбекистон халқ артисти Ҳалима Носирова билан Бухорога ташриф буюргандилар. Уларни аэропортда кутиб олиб, вилоят ижроқўмининг катта боғидаги меҳмонхонага жойлаштирдик. Бироздан сўнг вилоятнинг энг катта раҳбари келиб, домлани, опани қучоқлаб, омонлашди. Кейин уларни “Чайка”да олиб кетди...

— Э, болам, — деди Яшин ака иккинчи куни эрталаб, — биласан-ку, катталарнинг иши кўп. Бирга юрсанг, оламжаҳон ташвишлари жонингга тегиб кетади... Қўй, бугун шахсан ўзинг бизларни кўп жойларга обorasан. Ҳозир Файзулла Хўжаевнинг ҳовлисига борамиз. Биласанми у жойни?

— Биламан-ку, лекин ҳовли харобага айланган-да, — дедим андак хижолат аралаш Яшин акага боқиб.

— Майли, борини кўрамиз-да, шундай эмасми, Ҳалимахон, — деди Яшин ака кўзойнагини тақиб. Сўнгра машинага ўтиришди. Кўп ўтмай, тор кўчалар оралаб, Файзулла Хўжаевнинг харобага айланган ҳовлисига етиб бордик. Ана шунда Ҳалима опа юракларини очдилар:

— Ман санга айтсам, болам, — дедилар опа тўлқинлашиб, — Файзулла Хўжа баҳоси йўқ одам эди. Менга Ўрта Осиё халқлари тарихи, айниқса, кўҳна Самарқанду Бухоро ҳақида илк бор маълумот берган инсон Файзулла Хўжаев бўлади. У киши жаҳонгир Амир Темурнинг юришлари тўғрисида соатлаб эринмай, зўр завқ-шавқ билан гапириб берар эди. Шундай эмасми, Яшин ака, ахир Сиз ҳам гувоҳ бўлгансиз-ку бундай суҳбатларга.

— Опанг тўғри айтаяпти, — дедилар Яшин ака менга қараб, — дафтарчангга мана бу зўр гапни ёзиб қўйгин. 1923 йилнинг бошларида Файзулла Хўжаев дўсти Мукамил Бурҳонов билан бирга Германияга боришади. Улар “даволаниш учун борганмиз” дейишган. Аслида ўз дардларига эмас, эл дардига даво излаб борганликлари ҳақиқатга яқинроқдир...

Яна бир гапни айтай: 1935 йилининг куз оқшомларидан бирида Файзулла Хўжаев хонадонига “Ўзбекбирлашув” маҳкамаси ходимлари — Муинжон Аминов, Раҳматулло Музаффаров, Ота Хўжаев, мен ва Ҳалима опанг бирга боргандик. Ўшанда изтиробга тўлган Файзулла Хўжаев: “Эй Худо, Ўзбекистонимизнинг мустақилликка эришиб, ўз-ўзини бошқарган, гуллаб-яшнаган кунини кўришни насиб этгин!” дея хитоб қилганди. Унинг сўзлари ҳамон қулогим остида жаранглаб тургандек... Бухоройи шарифнинг бундайинг буюк фарзанди боши бадалига шунчалик кўп пул ваъда қилингандики, дунёдаги ҳеч бир одам бу қадар баланд “нархланмаган” эди... Булар эсингда турсин, болам. Қани эди, мен ҳам Файзулла Хўжаевдай Бухоронинг ҳақиқий бир бандаси бўлсам экан. Бу тупроқнинг ҳар зарраси тиллодан ҳам аълороқдир. Агар билсанг, Исмоил Сомоний “Тирик эканман, Бухоро қалъасининг девори мен ўзимман!...” дея наъра тортган экан. Ҳа, ана шундай улкан куч беради ўз фарзандларига Бухоройи шариф!...

— Кел, болам, — деди Яшин ака аллақандай изтироб ичида менга жиддий қараб, — шундай экан, юртимизнинг ҳар қарич ерини кўзимизга суртайлик...

2. “ВОЙ, УНИНГ КЎЗЛАРИ...”

... Файзулла Хўжаевнинг нураётган ҳайҳотдай ҳовлисида ўтириб-миз. Яшин ака жим, Ҳалима опа ҳам бир оз ликиллаб турган бошини эгиб, ҳаёлга толган эди. Бирдан опа йиғлагандай менга қаради:

— Ҳой, болам, бу ерга ҳеч ким қарамас экан-да!... Ана қаранг, бир ошпоқ шарпани кўряпман, ўша Файзулла Хўжаевнинг руҳи! Вой, унинг кўзларини кўрсангиз эди... Ажойиб, чиройли инсон эди раҳматли. Акамдай эдилар у киши. Русча, форсча, ўзбекчани, немис ва турк тилларини зўр биларди. Шундай одамни йўқотди-я шўро...

Файзулла Хўжаевни кўп марта кўрганман, суҳбатлашганман. Хотирамда қолган яна бир гапни айтай, — яна лутф бошлади опа, — 1935 йил баҳор кунларининг бирида дўстларининг даврасида мену Яшин ака ҳам бор эдик. Оналари — Райҳон Саидмурод қизи чойнак кўтариб кирдилар. Чой сузиб бердилар. Ўшанда ҳаёлга чўмиб ўтирган Файзулла ака изтироб ичида оналарига қараб: “Онажон, Сиз мени бахтсиз қилиб дунёга келтирган экансиз. Мен ватаним, миллатим, халқим учун жонимни жабборга бериб ишляпман. Лекин... мен Россия буйругини қул мисоли бажаришдан бошқа ҳеч нарса қила олмаяпман... Ахир бундай “инқилоб”ни хоҳламаган эдик. Биз фақат амирни ағдариб, адолатли давлатни барпо қилмоқчи эдик, — дедилар. Сўнгра ўқсиб-ўқсиб йиғладилар. Вой, унинг кўзларини бир кўрсангиз эди. Бу бир дарёки, мавжлари поёнига етолмайсан. Маъносини такрор-такрор уринганинг билан талқин етолмайсан...

Келинг, болам. Жамол Камол деган ҳамшаҳарингизнинг “Файзулла Хўжаевнинг кўзлари” номли ажойиб шеъридан бир бандини Сизга ўқиб берайин. Эшитинг:

*Ажаб бир суврате, дўстлар, боқиб мен ҳар сафар дилсўз,
Ажаб бир чақнаган сиймо, ажаб бир порлаган юлдуз,
Бу кўзлар мунчалар шахю, бу кўзлар мунчалар маъюс,
Бу кўзлар айласа ҳар неки ошқору ниҳон айлар,
Бу кўзлар имтиҳон айлар, бу кўзлар имтиҳон айлар...*

Бундай буюк инсон дунёга қайтиб келмайди. Ҳа, ҳа, келмайди! Бундай истиснод ағалари ҳар бир халқ тарихида юз, икки юз йилда бир келиши мумкин...

3. ИБН СИНО ВА ФАЙЗУЛЛА ХҶЖАЕВ

... Афшонага қараб кетяймиз. Яшин ака тарихни яхши билар экан. Ҳалима опа у кишидан ҳам билагон. Ҳазрат Навоийни, Фузулий, Машраб, Румий, Фаридулдин Аттор асарларини, газаллари, рубоийларини шундай айтардики, маза қилардингиз.

Яшин ака эса Ибн Сино ҳаёти ва ижодини ниҳоятда яхши билар экан. Ўша кунларда бобомизнинг минг йиллик юбилейлари муносабати билан турли мақола, қисса, драма, достону шеърлар тез-тез босилаётган эди.

— Мен ҳам бир нарсa ёзаяпман, — деди Яшин ака менга қараб, — Ҳалима опанг бироз хабардор. Шундай эмасми, Ҳалимаҳон, — деди Яшин ака баланд овозда. Чунки опанинг қулоғи кексалик боис андак оғирлашиб қолган эди...

— Шунақа, — деди опа кафтини қулоғига қўйиб, — акангиз Ибн Синонинг шайх-ур-раис, файласуфлар сардори, ҳакимлар султони, олимлар халифаси ва боз шоир эканликлари ҳақидаги драма устида ишляптилар...

Шундан сўнг опа Ибн Синонинг дунёдаги илк жарроҳ ва буюк шикастабанд бўлганлигини, шунингдек, кўпчиликка номатлум бир қанча қирралари ҳақида баралла сўзлалилар.

— Биласизми, йўқми, болам, — деди Ҳалима опа яна сўзини Файзулла Хўжаевга буриб, — Файзулла ака оқсаб юрарди. Кўпчилик бунинг тарихидан беҳабар эди. Бу асорат Файзулла акада касалликдан эмас, балки автомобиль ҳалокатидан сўнг қолган. Бу тўғрида бизга гаширгандилар. 1925 йилнинг ёзида Файзулла Хўжаев ССР Марказий Ижроия Қўмитасининг олти раислигидан бири сифатида Абхазия АССРнинг чегара можаросини ҳал қилиш ишида қатнашди. Ўшанда у автомобиль ҳалокатига учрайди. Боку шаҳрида врачлар Файзулла аканинг синган, суяклари майдаланиб кетган бир оёғини бутунлай кесиб ташламоқчи бўлишган. Файзулла ака эса бунга розилик бермайди. Сўнгра унинг илтимоси ва дўхтирларнинг розилиги билан уни бухоролик табиблар даволаганлар. Гап шундаки, Файзулла Хўжаев оналари Райҳон Саидмурод қизига телеграмма юборган. Оналари икки табибни етаклаб, Бокуга тезлик билан етиб борганлар. Табиблар Ибн Сино усулини қўллаб, оёқ суяқларини жой-жойига қўйиб, тахтакачлаганлар ва Файзулла ака бир ой ичида ўз оёғи билан соғ-омон уйга кириб келганлар...

Буни қаранг, Ибн Сино бобомизнинг дошмандлиги туфайли

неча асрлар оша шикастабандлик илми ривожланиб, самара бериб келмоқда. Файзулла Хўжаев ҳам ана шу ноёб таълимдан баҳра олганлар, — илова қилди Ҳалима опа.

Сўнгра Абу Алининг гўзал бир лутфини баён этдилар. Ҳамон ўша ҳикмат — ҳақиқат дафтарчамда! Баъзан қанот чиқариб, нутқимга, ёзганларимга кўчади: “Мени касал кўргани чақирганларида, бемор подшоҳ саройида туғилганми ёки гадо кулбасидами, деб сўрамайман. Мен унга ўз виждоним амрию ўз фанимнинг талаблари асосида ёрдам бераман...”

— Қани эди, — деганди машҳур хонанда шундан сўнг ҳаяжонини яширолмай, — ҳозирги ҳақимларимиз қалбида ҳам Ибн Сино бобомизнинг мана шу сўзлари жаранглаб турса...

4. СИТОРАБОНУ ВА... ҲАЛИМА НОСИРОВА

Ўша кун Афшонада қад ростлаётган музей биносини кўриб, орқароқдаги кичик боққа разм солдик. Баҳор эмасми, ўрикзор, гилосзорлар гуллаган. Шабада эсиб турибди.

Шу пайт вилоят ижроқўми раиси Убайд Асадов (раҳматли) келиб қолди. У республика халқ депутати эди. Яшин ака Асадовни билар экан шекилли, қадрдонлардек омонлашди. Ҳалима опа ҳам уни оналардек бағрига босди.

— Э, Яшин ака, опажоним-е, Сизларни кўриб, бошим осмонга етди! Мен бўлсам, Тошкентда эдим. Ҳозиргина самолётдан тушдим. Сизларни излаб дарҳол орқаларингдан келаяпман, — деди купончини яширолмай Убайд ака.

— Яшин ака, Сиз ҳам, опам ҳам чарчагансизлар. Анави чойхонага кириб, бир пиёла чой ичайлик.

— Убайдхон, — гап бошлади Ҳалима опа, — ҳозиргина нонушта қилганмиз. Келинг, Ибн Сино юбилейи ҳақида сўзлашайлик. Яшин акангиз Абу Али ибн Сино юбилейини нишонлаш қўмитасининг аъзоларидан бири. Афшонада янги гаплар бўлса, қўмита аъзоларига айтиб берадилар. Шунақа эмасми?

Ижроқўм раиси хийла ўйга толиб турди, сўнгра завоқланиб деди:

— Зўр гап шуки, тезда мана шу саҳнда юз нафар бола яйраб ўйнайдиган чиройли боғча қуриб берамиз. Кеча фаолларимиз бу боғчанинг номини “Фунча” деб аташ фикрига келдилар... Сизга маъқулми, опа!

Ҳалима опа бироз паришонланиб, сукут сақладилар. Сўнгра:

— Убайдхон укам, — дедилар, — Афшона тарихини, Ибн Синонинг қайси оилада туғилганлигини яхши билсангиз керак-а?!

— Албатта албатта, — деди Ubайд ака киприклари пирпираб, — оталарининг исми Хусайн, оналари эса Ситорабону бўлган. Шу кишлоқнинг сулув қизларидан бири.

— Яшанг! — хурсанд ҳолда Ubайд акага кўзларини тикдилар Ҳалима опа. — “Ғунча” ўз йўлига... Боғчага “Ситорабону” деган номни қўйсак. Йиллар ўтиб, фурсати етиб, бу боғчага Ҳалима Носирова ном қўйган эди, дея эслаб юрарсизлар... Хўш, нима дейсиз, Ubайдхон? Ахир Сиз вилоят ижроқўмининг раиси-ку.

— Тасанно, раҳмат! — дея ўрнидан туриб кетди Ubайд Асалов. Кейин Ҳалима опанинг қўлларини кафтига олиб, меҳр ила силади.

— Зўр, ажойиб ном. Ўз-ўзидан пайдо бўлди-я, Аллоҳ билади-да буни. Сен нима дейсан, шоир болам! — дедилар қарсак уриб Яшин ака.

— Ғўзал иш бўлди, Яшин ака, — дедим мен ҳам ҳаяжонимни яшира олмай.

— Ажойиб! — дея тағин хитоб қилди Яшин ака, — бу таклифни қўмита йиғилишида албатта ўртага қўяман. Опангизнинг бу фикри катталарга ҳам маъқул бўлади!

5. “ДАРЁ СЕНИНГ БОҚИШИНГДАН”...

Афшонадан қайтаётганимизда суҳбатимиз мавзуи Абдурауф Фитратга кўчди. Опа тағин тўлқинланиб кетдилар:

— Фитрат домла билан Самарқандда, кейинроқ Тошкентда учрашиб суҳбатлашганмиз. — деди опа мен томонга бурилиб. — У киши ҳақида бир хорижий олим “Фитрат Бухоро халқ жумҳуриятининг ғоявий отаси, шеърлари эса миллий қайгуларининг манбаи” дея эътироф билан гапирган эди.

— Ҳа энди, Фитрат — Фитрат-да! У киши Туркистон маърифат-парварлари осмонида порлаган энг ёрқин юлдуз эдилар. Ҳам адиб, ҳам шоир, ҳам драматург, ҳам адабиётшунос, ҳам тарихшунос, ҳам публицист сифатида катта обрў қозонгандилар. “Шашмақом”ни ниҳоятда яхши билардилар. Қанийди, ўша кунлар қайтиб келса-ю, Фитрат домланинг танбурни эшилиб-эшилиб чалаётганини кўрсайдингиз... Домла ҳазрат Навоийнинг “Қошн ёсинму дейин, кўзи қаросинму дейин” матлаъли ғазалини шундай чиройли айтардиларки, кўнглингиз ором оларди. Ёки ўзларининг “Бир оз кул” деган шеърларини ажиб хиргойи қилардилар. Мана, бир эшитинг:

*Икки кўзим, малик юзим, севгилим,
Жонлар сенинг юзгинангдан айлансун.
Қизил гулим, қора кўзим, тилагим,
Дарё сенинг боқинингдан ўргилсин...*

— Вой, болам, — дея менга жилмайиб қарадилар у киши, сурма кўзлари чақнаб кетди опанинг. — Майли, манам секингина куйлай шу қўшиқни. Комил акангиз бу қўшиқни ўзимизнинг даврамизда неча марта эшитганлар. Энди икковларинг бир маза қилинглар...

Ҳалима опа қўшиқни шундай чиройли куйладиларки, майин ва бамисли қўнғироқ овоз баҳор эпкинларига қўшилиб, бағрингизда гўё тирикамон мавжлар гуллаётгандай туюлар эди...

— Опажон, — дедим оҳангдан ҳузурланиб, — олтин калит ҳар қандай эшикни очади, — деган экан Ибн Сино бобомиз, — Сиз эса олтин овозингиз ила неча-неча кўнгилларнинг эшиklarини очаяпсиз. Тасанно Сизга! Фитрат домламиз танбур, дуторни қойиллатиб чалганлар. Файзулла Хўжаев эса қанча-қанча санъаткору адибларнинг бошини слаганлар. Энди Сизга бир гапни айтайин: Ибн Сино бобомиз ҳам янги соз, яъни гижжак устида неча йил бош қотирганлар. Албатта орзуларига етганлар. Ўшанда Абу Али бир шогирди қўлига ўзи ихтиро қилган мусиқа асбоби, яъни гижжакни узатади. Шунда шогирд:

— Мен Сизни дурадгор пичоғини ушламайсиз, деб ўйлагандим. Энди маълум бўлдики, пичоқ билан ёғоч ҳам бошқа билимлар сипгари Сизга таслим бўларкан... Бу билан руҳни даволаш ҳар қандай ғаму ғурбатдан тасалли топиш мумкин, устоз, — деган экан.

— Вой, болам, гапнинг отасини айтдингиз-ку, — деди Ҳалима опа хурсанд бўлиб. — Нима дейсиз, Яшин ака. Бу шоирингиз тарихни яхши биларкан-а!

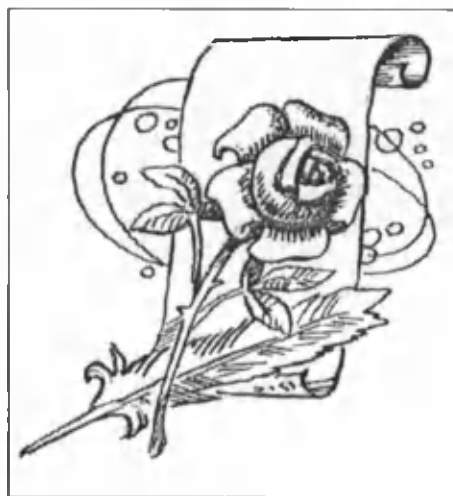
— Тўғри-да, Ҳалимахон, бу укам калом индаллосини тўғри айтди. Зўр гап! Энди мен айтадиган бир тўртликни дафтарчангга ёзиб ол. Бу ҳам Абу Али ибн Синонинг рубойиларидан бири. Мана, опанг ҳам, сен ҳам эшит, жумлаи олам ҳам:

*Жаҳонда қолмади мен билмаган фан,
Не мушкул бўлса ечдим дониш илан.
Ва лекин бу ўлим отлиқ туғунни
Ечолмасдан ўтар бўлдим жаҳондан...*

Ҳа... Дунё армонларга тўла...

2008 йил, сентябр.
Бухорийи шариф.

**ТҮՐТ САВОЛГА ТҮՐТ
ЖАВОБ ЁХУД
МУФАССАЛ СҮՆГСҮՅ**

Инсоният яралибдики, саволлар гирдобиди яшайди. Она жисмидан ажралиб, ёруғ дунёга чиқаётган гўдакнинг аламли чинқириғида “Нега?” деган савол ифода топган бўлса, ажаб эмас. Паймонаси тўлиб, ёруғ дунёдан кетаётган, қўл-оёғи ҳаракатдан, тили калимадан қолган инсоннинг ночор боқаётган кўзларида ҳам “Нега?” деган савол фарёд ураётгандек гўё. Баъзан дунё ва одамзод ўртасидаги бу ихтилоф Тангри ва инсон орасидаги мунозарага айланиб кетади. “Ҳукмидан ташқари эмас гуноҳим, Хўш, нечун маҳшарда беради жазо?” дея ўртанган Хайёмнинг ўтли фарёди бунга ёрқин мисол. Аммо Тангри таоло олам ва одамни яратганда ўз қарорининг оқибатини ҳам яхши биларди. Унинг биру борлиги ва буюк қудрат эгаси эканлиги айни шу қарориди, қолаверса, қарорининг оқибатини билганлигида мужассамдир. Йўқса, Одамга бўйсунидан бош тортган шайтони лаланининг тагин одамзод бадарга қилинган манзил сари кўз тикишига изн берармиди? Демак, дунё бор экан, кун ва тун алмашавиради, оқ ва қора ёнма-ён яшайверади. Тирикликнинг мангу мувозанати шунга асосланган экан, эзгу бор жойда ёвузга ҳам жой топилаверали. Илло, кўзгу — икки томони билан кўзгу, қора ранг борлиги учун унинг зиди бўлган рангни оқ деймиз, ёмонлар борлиги учун яхшиларни ибрат қилиб кўрсатамиз.

Аммо бунақада дунё ва одамзод ўртасидаги ихтилоф қачон интиҳо топади?

Ҳа, тўғри ўйладингиз: гап қўлингиздаги китобнинг номланиши ҳақида кетаётир. “Қалам” каломиди нур, “алам” каломиди маҳзуулик бор, “қалам” каломиди эрк, “алам” каломиди маҳкумлик бор, “қалам” каломиди умид, “алам” каломиди маҳрумлик бор. Гапларимни тор маънода тушуниб, китоб муаллифи — Тошнўлат Аҳмадга таъна тошларини отишга ҳаргиз шошилманг! Зеро, бу каломларда неча ўн асрлар ортидан боқиб турган боболарнинг орзу ва армонлари, умрини миллат равнақи йўлида бахшида этган жўмард оталарнинг шукронаси ва ўтли ноласи, Истиқлол насимидан жисму жони яйраётган, аммо ўз бағрида ўсган тиканлардан озор чекаётган замондошимизнинг мағрур нафаси ва тапти танбеҳи мужассамдир! Бинобарин, китобдан ўрин олган “Тақдир сўқмоқлари” қиссасидаги Одилжон ва Раъно, “Кўзғунлар ҳалокати” киноқиссасидаги Комилжон ва Дилдора, Муса Мардонovich ва Оқилжон Ҳусанов, “Даврон Замоний саргузаштлари” туркумидаги Давронжонлар (унинг тимсолида муал

лифнинг ўзини кўргандек бўлсангиз, асло ажабланмангиз!) олам ва одам ҳақидаги маъну саволларга жавоб излаётган ошғи ва тафаккури уйғоқ замондошларимиздир. Бу сафга “Сизга айтар сўзим” туркумига кирган очерклардаги, “Кўрганларим, билганларим” туркумига жамланган хотира лавҳалардаги, “Замондонга мактублар” сарлавҳаси остида умумлаштирилган мақолалардаги қаҳрамонларни қўнсақ, дунёга савол назари билан тикилган бутун бошли қаҳрамонлар силсиласи майдонга чиқади. Демак, бир ҳақиқатга шубҳа йўқ: **дунё бани башларга саволлар беъдириб чарчамагани каби, бу ёмғир жисму жопини тинимсиз савалаётган одамзод ҳам дунёни саволга тутипдан чарчамайди.** Адабиёт ҳам аслида самога сассиз тикилган одамзод кўзларида абадий қотиб қолган сўроқ аломатидир. Шу боис, инсонаманки, муаллиф ўз китобига таънаган ном Сизни бефарқ қолдирмайди. Замондошларидан эзгу ўй, эзгу сўз, эзгу амал ўтинган адибнинг савол тўла нигоҳидан кўзини тизни олиб қочмайсиз. Дунёни тўқис, одамзодни бутун, Ватанин озода, имонни зиёда кўрмоқ истаган соҳиби қаламга маълумат қилмайсиз. Зеро, у Сизга инсонади, бобомерос жўмард имонини тизга суянади!

2

Яқинда таниқли адабиётшунос ва мунаққил Иброҳим Ҳаққулнинг “Ким нимага таянади?” деб номланган янги китоби муголаасини тугатдим. Китобда шунинг эътиборли ҳақиқатлар, мулоҳаза ва муноҳадалар терапийасига тараф йўқ. Аммо таънининг ростлиги, ҳаммасидан кўпроқ китобга таъналанган ном диққатимни тортди. Шу даражадаки, китоб муголаасидан сўнг атроф-жавоғида **“Ким нимага таянади?”** деган савол назари билан қарайдиган, заминдонлу замондошларимнинг гуфтору рафторини шу мезонда ўлчайдиган бўлиб қолдим. Кейинроқ ўйлаб қарасам, бу мезон баъдий ёки илмий асар қийматини белгиланида ҳам ўзига хос дастур бўлиб хизмат қила олар экан. Бинобарин, сўз санъати ижтимоий борлиқ инъикоси ўлароқ дунёга келар экан, унда муқаррар кимгадир ёхуд нимагадир таянгувчи инсоният манзаралари тасвир марказида туради. Асардаги қаҳрамонларнинг пок эътиқодга таянганларини эзгу фазилатли инсонлар гуруҳига, тубан манфаатга таянганларини ёвуз иллатли кимсалар гуруҳига ажратини айни шу жараён маънига боис заруратга айланади. Шубҳасиз, баъди эътиборли мулоҳазаларимнинг Сиз муголаасига киришган китобга алоқадорлиги ҳам айни шу нуқтадан боғланади. “Қалам ва алам”дан ўрин олган насрий ва публицистик асарлар Сизни юз-

дан зиёд қаҳрамонлар саргузаштларидан огоҳ этади. Улар орасида эзгу интилишлари қиёфаси ва салобатига кўрк бағишлаб турган Равшан ака, Облоберди ака, Алижон, Эгам бобо, Маҳмуд бобо, Комил ота, Муса Мардонович, Отажон Юнусов, Раъно, Одилжон, Комилжон, Дилдора, Оқилжон Хусанов, Давронжон, Боймурод, Гадеймурод, Вадим, Зафаржон, профессор Бобожонов сингари қалби гўзал инсонлар; иблисона ҳаёт тарзи, ўй—қарашлари сураат ва сийратига қора соя туширган Қарсакбоев, Махсум Миржонов, Мақсуд мўйлов, Максим, Альфия, “Уккикўз”, “Тимсоҳ”, “Барзанги”, “Новча”, Бедодий, Қашшоқий, Тўрғай Йўрғаев, Сурроб Қашшангов, Тилав, Соқича, Курумсоқ, Мирпўтти, Бола Араз каби исми жисмига монанд, маънавий дунёси қашшоқ нафс бандалари талайгина. Китоб мутолаасидан сўнг **“Бу дунёда бандани бандага зориқтирмасин, илоҳим. Ҳар инсоннинг ўз борар манзили, ўз сиғинар меҳроби бўлсин-у, ҳаргиз иблис домига тушмасин”** дея теран ҳаёлга толсангиз, асло ажабланмайман. Мабодо дунё ҳақидаги кўпчилик одатланиб қолган “гоҳ остидан, гоҳ устидан” қабилидаги ақидаларга чек қўйиш керак, деган хулосага келсангиз, ишонинг, китобнинг жон томирини топган бўласиз! Илло, муаллиф ҳам шундан умидвор...

3

Сўнгги йилларда **“Ҳақиқий ижод ва ижодкорлик қачон бошланади?”** деган савол атрофида кўп мушоҳада юритадиган бўлиб қолдим. Фикримча, бу табиий ҳолат ва адашмасам, бундан фақат хурсанд бўлишим керак... Эҳтимол, бу масалада чиқарган ҳозирги хулосам энг сўнгги жавоб бўла олмас. Эҳтимол, бу саволга умр бўйи жавоб излашга тўғри келар ва у ҳар гал ўзгача хулоса сари етакласа, ҳайрон бўлишга ҳожат ҳам қолмас. Аммо бир ҳақиқат аён: бу абадий саволга топилган юзлаб жавобларнинг барчаси, алал-оқибат, сўнгги йилларда менинг ақлу идрокимни бир лаҳза бўлсин тарк этмаган жавобга келиб ўланиши муқаррар: **Ҳақиқий ижод ва ижодкорлик Ватанни танишдан бошланади!**

Зеро, Ватан мадҳияси янграганда кўкси қалқиб, жўмард оҳангларга жўр бўлолмаганлар, Ватан фарзандлари баланд минбарларда кўкрак керганда “Парвозинг баланд бўлсин, онажон — юртим!” дея алқаёлмаганлар, илҳомини имон ва эътиқод, бурч ва садоқат, ҳаёлилик ва диёнат хабарчинси сифатида ардоқлаёлмаганлар, алалхусус, ижодни “воситаи жоҳ” билганлар ўзларини ижодга дахлдор одам санашдан андиша қилмоқлари даркор. Зеро, бу ҳақиқатларни идрок

этолмаган аҳли қалам гофил бўлмасинким, бу анжомларсиз сафарга отланган кема фарқ бўлишга маҳкум, бу ҳиссиётларсиз баҳрга шўнғиган ғаввос баҳра олишдан маҳрум.

Мен бу ўринда китоб муаллифининг Она-Ватан тарихини, эрк ва ғурурини, пок шаъни ва меҳрини шариф Бухоро тимсолида таъриф у тавсиф этиш йўлидаги беқиёс хизматлари ҳақида алоҳида тўхталиб ўтирмоқчи эмасман. Зеро, бу бутун бошли китобга манба бўла оладиган илҳомбахш ва ибратли фаолият! Бусиз ҳам зукко китобхон муаллифнинг Ватан мадҳига тўлиқ ўнлаб манзумалар яратганлигини, жонажон юртимизнинг қонли ва шонли кечмиши ҳақида ҳикоя қилувчи “Бухоронома”, “Фигон”, “Чорбакр”, “Заъфарон нидолар” дostonлари орқали мухлислар қалбига йўл топа олганлигини жуда яхши билади.

“Қалам ва алам” муталааси жараёнида шеър “жант”ларида тобланган ўша оташин ватанпарвар шахс Сизга яна ҳамроҳ бўлади. У Сиздан Ватан ҳимояси учун жонини беришга тайёр турган фидойилардан, бутун умрини эл-юрт ободлиги ва фаровонлиги йўлида бахшида этган миллатсепарлардан, энг оғир дамларда ҳам халққа зиё тарқатишдек сермашаққат курашдан чекинмаган маърифатпарварлардан ибрат олишни; мутелик ва тилеғламаликни, кўзбўямачилик ва фирибгарликни касб қилганлардан, улуснинг “нонини туя қилиб”, чўнтак қаппайтирадиганлардан, андишанинг отини қўрқоқ қуйиб, олди-орқасига қарамай сафсата сотадиганлардан, китобни ёв, имонни ағёр биладиганлардан нафратланишни, улардан йироқ бўлишни ўтинса — кўнглингизга оғир олманг. Унга фикрдош бўлинг. Уни қўллаб-қувватланг. Зеро, у буни жуда-жуда истайди!

4

Дунёда вазни оғир, масъулияти залворли сўзлар бисёр: Ватан, ота, она, устоз, ҳақиқат, адолат, диёнат, имон, эътиқод, муҳаббат, садоқат... Улар сафида дилга мадад, руҳга қувват берадиган, бири-бирига моҳиятан уйғун сабр, бардош, қаноат, шукрона сингари сўзлар ҳам борки, шаксиз, булар бўлмаганда дунё аллақачон интиҳо ҳаёлига тушган бўлур эди... Бу тўрт оға-ини қадриятни ҳаётининг мазмунига айлантира олган инсон Тангри наздида ҳам, бандалари наздида ҳам матонатли шахс сифатида эътибор қозонадики, аслида юқорида баён этилган мулоҳазалардан мурод ҳам матонат сўзига қадар бўлган масофани ўнгайроқ босиб ўтишдан иборатдир.

Эрта баҳорда уйингиз шифтига ин кураётган қалдирғочнинг хатти-ҳаракатларини кузатганмисиз? “Осмон қуласа, Ерни асраб қола-

ман”, дея “оёгини осмондан қилиб ётадиган” синчалакқуш ҳақида эшитганмисиз? Шифт ёки бугаларга тескари осилиб, умрини ўтказган кўршалаклар ҳақида-чи? Булар-ку ўз йўлига. Тангри таоло бу жонзотларнинг худди шундай умргузаронлик қилишларини уларнинг тақдирига битган.

Хўш, инсон сабру бардошининг чегараси, ирода ва матонатининг ўлчови борми?

Саволни кўндаланг кўйишим билан қулоқ-бурни кесилиб, “саҳ-рога ҳайдалган” бўлса-да, ақалли бир маротаба бўлсин “оҳ” демаган бобо Широқнинг, танаси ириб, забун аҳволи шарҳга муҳтожлик сезмай қолганда ҳам Яратганга ибодат қилишдан тўхтамаган Айюб алайҳиссаломнинг, ўн худбин ўғли кенжатои Шоюсуфни маҳв этгач (Шоюсуфни овга олиб чиқдилар, Жарга ташлаб, бўри еди, дедилар), фарзанд доғида ёш тўкавериб, кўзлари кўр бўлиб қолган, аммо бир лаҳза бўлсин умидини узмаган Яқуб алайҳиссаломнинг улугвор сиймоси кўз олдимда гавдаланаверади. “Ватаним, токи сен қадлингни тикламагунингча, оёққа ўтирмасман!” дея онт ичган ва аҳлига содиқ қолган буюк Фитрат, “Ҳақиқат йўлида боши кетса “иҳ” дейдирган йигит эмас”лигини таъкидлаган ва бу сўзлари шунчаки ҳаводорлик эмаслигини ўз қисмати мисолида исбот этган мағрур Қодирий, шафқатсиз хасталик жисму жонини исканжага олганда ҳам, янаш ва курандан тўхтамаган даҳо Ойбек, худди шундай қисмат олдида бош эмаган устоз Озод Шарафиддинов сиймоларини ёдга олаверамаи.

Кўлингиздаги китоб ҳам ана шундай матонат меваси, чексиз сабр-бардош, ирода маҳсули десам, асло муболаға бўлмайди. Начора, мажмуа муаллифи қисматида ҳам соҳир Ойбек даҳосини маҳв эта олмаган, иродасини буколмаган хасталик юкини кўтариш ёзилган экан... Қарийб бир ярим йил тўшакка михланиб ётган шоирнинг куни кечагача қўлига қалам ололмай, хаста кўнглини ўртаган дардларни қоғозга тушира олмай қийналганларини эслаш оғир...

Шоир иродасини жиддий синондан ўтказган айни шу даврлар билан боғлиқ бир воқеа асло ёдимдан чиқмайди: 2006 йилнинг кеч кузи, “Бухоро мавжлари” журналининг атоқли мутафаккир Аҳмад Донишга бағишланган сони нашрга тайёрланаётган кунлар. Қўлёзмаларни қўлиқлаб, идорага кириб борар эканман, совуқданми, хасталик озориданми қунишиб ўтирган устозни кўриб, кўнглимга хавотир оралади. Аммо устоз мени кўргач, чаққон кўзгалдилар. Ҳар сафаргидек бағирлашиб кўриндик, омонлашдик. Устознинг ненидир

шоён этишга ошиқаётганликларини сездим. Даромади гапга ўрин қолдирмай сўрадим:

— Кўнглим сезиб турибди, устоз: янгиликнинг зўрини айтмоқ-чисиз...

Устоз аллақандай мунг аралаш қувонч зуҳур этган нигоҳларини менга қадаб, мулойим жилмайдилар:

— Бугун тонгда Дониш бобога бағишлаб шеър ёздим, Шодмон-жон. Тўрт йил деганда, ниҳоят, шеър излаб келди мени, укажон...

Устознинг сўнгги сўzlари кўнглимни ўртаб юборди. Энг азиз неъмат ва қадриятдан маҳрум бўлиш хавотири ила нақ тўрт йил озор чеккан, олам ва одамга савол тўла нигоҳини қалашдан ўзгасига чора топа олмай, фарёл урган қалбда умид чирогининг ёниши ҳазилакам гап эмас, ахир!

Устоз билан қайта бағирлашдик. У кишининг кўзида ҳалқаланган ёп юзимга тегиб, менинг-да қалбимга титроқ кирди... Англадимки, устозни тагин ўша изтиробли кунлар ёди азобга солаётир. Ўша кунлар...

Азиз китобхон! Сизга ҳикоя қилиб бермоқчи бўлаётганим воқеани адабиёт ва ижодкор қисматига бефарқ бўлмаган бир дўстимга айтиб берган эдим, у ўз ҳаяжонини яшира олмади:

— Бу — бугун бошли роман! Инсон матонати шарафига тикласа арзийдиган безавол ҳайкал!...

Мана, ўша романнинг биттагина лавҳаси:

... Бугун даволовчи ҳаким Шоирга ўрнидан туришга ижозат берди. Тўшакдан оғир қўзғалган Шоир дераза томон оҳиста қадам босар экан, ташқаридаги ажиб манзарага маҳлиё бўлиб қолди. Бироқ таассуфки, у кўз олдида мана шу ажиб гўзаллик ва сеҳрли пайдо этган нарс-буюмларнинг номини эслаёлмасди...

— Ойша! — чақирди у турмуш ўртоғининг кўмагига илҳақ бўлиб. Аёли эшикда кўринавермагач, тагин чақирди: — Ойша! Аёли тагинда “эшитмади” унинг чорловини... Шунда Шоир аслида овози чиқмаётганлигини, аёлини ички бир нидо билан ёнига чорлаётганини англади. Кўкси музлаб, кўзида ёш ҳалқаланди. Кўз ёш аралаш фиғон чекаверди: — Ойша! Ойшажон!...

Шунда мўъжиза юз берди гўё. Эшикда хавотири юзига қалққан турмуш ўртоғи кўринди. Кўнгли алланени сезгандек, шоир томон ошиқди:

— Лаббай, дади Бахтигул! (Яъни Бахтигулнинг дадаси. Одатда, Бухорода фарзандлар дунёга келгач, эр-хотин бир-бирларига фар-

заподарилининг исмини қўшиб мурожаат қиладиган бўлишди). Бирор нимага эҳтиёжингиз борми?

Шоир почор жилмайди. Қўли билан имлаб, тапқарини кўрсатди. Аёли унинг пелардир демоққа пайланаётганлигини сезиб, сўнгги ойларда суҳбат ва арзи эҳтиёж носитасига айланган қоғоз-қаламини эрининг қўлига тугқазди. Шоир узоқ ўйга толиб, қийнала-қийнала қоғозга туширди фикрини: “ДАФТАР!”

Аёли дарҳол янги дафтар олиб келди. Шоир тапқарига ишора қилди:

— Бу... Бу?...

— Анор, — жавоб берди аёли.

Шоир жавобни дафтарга ёзмоқни ўтинди. Аёли дафтарга ёзди. Шоир-да қайта-қайта ёзди бу сўзни. Қайта-қайта талаффуз этмоққа уринди бу калимани: “Ано-о-ор...”

Шоир тагин тапқарига ишора қилди:

— Бу... Бу?...

— Шафтоли, — жавоб берди аёли.

Шоир жавобни дафтарга ёзмоқни ўтинди. Аёли дафтарга ёзди. Шоир-да қайта-қайта ёзди бу сўзни. Қайта-қайта талаффуз этмоққа уринди бу калимани: “Шаф-то-ли...”

Шоир тагин тапқарига ишора қилди:

— Бу... Бу?...

— Гулирайхон, — жавоб берди аёли.

Шоир жавобни дафтарга ёзмоқни ўтинди. Аёли дафтарга ёзди. Шоир-да қайта-қайта ёзди бу сўзни. Қайта-қайта талаффуз этмоққа уринди бу калимани: “Гу-ли-рай-хо-о-он...”

Шу тариқа бошланди ирода синови. Шу тариқа бир ярим йил давом этди бу синов, бу серманаққат, изтиробли жараён. Бу муддат давомида Шоир аёли кўмагида нақ ўттизта дафтарни ёзувлар ила тўлдирди... Бир пайтлар соҳир қалами шарофати ила унга турли сир-синаотларини ошкор этган, аммо хасталик туфайли хотирасининг аллақайси нучмоқларида мулраб ётган сўзлар шу тариқа узоқ соғинтириб, интизор қилиб келдилар унинг ёнига...

Мана бу эса ёзилажак романининг авж нуқтаси, яъни кульминацияси: Қиш оқшомларидан бирида Шоир китоблари орасидан бир сайланмани топди. Инлатилавериб, фарзанду пеларалар варақлайвериб, айрим саҳифалари, жумладан муаллифнинг сурати босилган дастлабки саҳифаси узилиб тушган китобни ёстиққа суялганча узоқ, ҳижжалаб-ҳижжалаб ўқиди у. Мутолаани якунлар-якунламас, хонага

аёли кириб келди. Шоир унга савол тўла нигоҳини қалади. Аёли дарҳол қоғоз-қалам тутқазди. Шоир қийнала-қийнала фикрини қоғозга туширди: “**БУ ШЕЪРЛАРНИ КИМ ЁЗГАН?**”

Аёли йиғлаб юборди. Шоир аёлига кўзлари жовдираб тикилди: “**Нима бўлди, Ойша? Негга йиғлаясан?**”

Аёли фарёд чекди:

— Бу китоб ўзингизники, деди Бахтигул! Бу шеърларни ўзингиз ёзгансиз. Мана, муқовага ёзиб қўйибди-ку Топишўлат Аҳмад деб...

Фарёдлар жўровоз бўлди. Кўз ёш ирмоқлари қўшилиб оқди. Юзини ёстиққа босиб-босиб йиғлади Шоир. Эрининг елкаларини силай-силаи кўз ёш тўкди аёли...

Эй, қалам! Шафқат борми сенда ўзи? Юрагим парча-парча бўлиб кетди-ку, ахир!...

Жисму жони мана шундай аччиқ изтироблар аро қоврилганда ҳам иродаси букилмаган бани башарнинг сабру бардоши ҳақида шубҳа бўлиши мумкинми, ахир? Йўқ, асло! **Инсон сабру бардошининг чегараларини аниқлашга уриниш хато! Инсон ирода ва матонатини ўлчаш учун аллақандай мезонлар излаш ноўрин!** Бунинг устига, у ижодкор бўлса, яратини ва замондошлари қалбига эзгулик уруғини қалабини қисмат билган бўлса! Ҳа, ижод касб ҳам, бўш вақтни безашга ярайдиган машғуллот ҳам эмас. Ижод — дард, ёзувчилик — хасталик. Ижод — аввал юракни парча—парча қилиб, сўнг унинг фарёдларига кулоқ тутиб лаззатланиш...

Шоир ҳақидаги романининг счими Сизга яхши маълум, азиз китобхон. Шу боис мен айрим лавҳалар қайди билан чекланаман: ёру дўстлар, шоғирд ва фарзандларнинг чексиз меҳр-муҳаббати қанот бериб, хасталик машаққатларини сўнган шоир бошлаб қўйган ишларини давом эттириш умидида ғайратга кирди. Энг аввало, ниспона социгина чиқарилган “Бухоро мавжлари” журналининг обунасини йўлга қўйиш ва журнал даврийлигини белгилашга эринди. Бир йилда тўрт мартаба чиқарилаётган журналнинг шафқат вилоят, балки мамлакат жамоатчилиги эътирофини қозониб келаётганлиги бугун ҳеч кимга сир эмас. Кетма-кет нашрдан чиққан “Гавҳари жоним”, “202 атиргул”, “Қўллуғ остона” шеърий тўшамлари ва куни кеча “Шарқ” нашриёт-матбаа акциядорлик компанияси Бош таҳририяти томонидан шоирга байрам тўхфаси сифатида тақдим этилган “Шарқ гавҳари” сайланмаси “Уйғоқ руҳлар, тош битиклар куйчиси” (Абдулла Орипов таъбири)нинг тагин сафга қайтганлигини шубҳа этди. Истиқлолнинг 16 йиллиги муносабати билан мамлакатимизнинг ўтаб филойилари қаторида Топишўлат Аҳмадга ҳам Давлатимизнинг олий мукофоти — “Эл-юрт ҳурмати” ордени берилиши бса жопажон халқ-

имизнинг ўз шоирига меҳр-муҳаббати ифодаси ўлароқ устозу дўстлар, шогирду мухлислар қалбини қувончга тўлдирди.

Ва, ниҳоят, шоир ўз умр солномаси ўлароқ тассурот қолдиргувчи, Сиз муголаасини тугатган “Қалам ва алам” китобини нашрга тайёрлашга эришди.

Китобдан ўрин олган асарларнинг дастлабкиси 1975 йилда битилган бўлса, охиргиси 2008 йилда қоғозга тушган. Демак, китоб саҳифаларида адиб умрининг нақ ўттиз икки йиллик қувонч ва шодликлари муҳри бор. Эҳтимол, бу муддат бир миллатнинг миллат сифатида шаклланиши учун, бир халқнинг халқ сифатида оёққа қалқиши учун кифоя қилмас. Аммо қалбда бўртган орзу куртакларининг қийғос очилишига, дилга тушган аламли доғларнинг ювилишига етади у. Шубҳасиз, инсон ўттиз икки йилда ўттиз икки рангдаги қайғуга рўбарў келиши, ўттиз икки рангдаги туйғуга асир бўлиши, тириклик қувонч ва ташвишлари тўлқин урган ўттиз икки дарёни кечиб ўтиши мумкин. Шахс ҳаёти эса, ўз-ўзидан, миллат ҳаёти, халқ ҳаётидир. Зукко китобхон мажмуадан ўрин олган асарлар қаҳрамонлари, қолаверса, муаллиф руҳияти ва дунёқарашидаги ўзига хос тадрижий такомилни пайқамай қолмайди. Бинобарин, шахс ҳаёти миллат ҳаётининг муҳим бўлаги бўлганидек, шахс тафаккурининг камолоти миллат тафаккурининг камолотидан нишонадир. Шунга кўра, йиллар давомида қоғозга тушган асарларни муаллиф, қолаверса, у мансуб бўлган халқ, миллат ҳаётининг ўзига хос солномаси дейиш мумкин. Бу фикр, шубҳасиз, “Қалам ва алам”га ҳам дахлдордир. Китоб муаллифи тегран нигоҳининг муголаа аввалидан сўнггига қадар Сизга ҳамроҳ бўлиши ҳам шундан.

Мажмуадан ўрин олган битиклар адиб шахсий архивида сақланаётган ва нашрини кутаетган катта-кичик асарлар, якунланмаган шеър ва дostonларнинг бир қисми, холос. Демак, ҳар бир тонгини Сиз билан такрор-такрор дийдорлашиш умидида қаршилаётган адибнинг ҳали Сизга айтадиган сўзлари кўп. Қаламкаш биродарлари ва шогирдлари наздида матонат тимсоли сифатида қад кўтарган муаллифни олқишланг! Унинг иродасини шогирд ва фарзандларингизга ибрат қилиб кўрсатинг! Зеро, у бунга ҳар жиҳатдан муносибдир!

Шодмон Сулаймон,
Ўзбекистон Ёзувчилар уюшмаси аъзоси,
филология фанлари номзоди.
2007 йил 2—6 октябрь, Бухоро.

МУНДАРИЖА

1975-1980 ЙИЛЛАР ҲИКОЯЛАРИ

Бир чаноқ пахта.....	4
Қўлтиқгаёқли киши.....	7
Одам кўнгли яримта.....	8
Очиқ эшик.....	15
Совға.....	17
Узр	20
Ўз исмини ўчирган аскар.....	21
“Жўражон” домла.....	27
Тугмачали телефон.....	32
Чирик девор.....	36

ЯҚИН МОЗИЙ ҚИССАЛАРИ

Тақдир сўқмоқлари (қиссадан парча).....	42
Қўзғунлар ҳалокати (киноқисса).....	62

ДАВРОН ЗАМОНИЙ САРҒУЗАШТЛАРИ

(ҳажвий туркум)

“Ўз сувингизни ўзингиз ичинг!”.....	114
“Балки омон қолишар...”.....	114
“Эсиз, келажак авлод...”.....	115
“Норик Ҳалимович “тўрт” олдилар...”.....	116
Икки килограмм шафтолига — оқ йўл!.....	120
“Марҳум” шоир.....	124
Газетага тушган вильт.....	125
“Йўргатувалоқ”.....	127
Эрини “шоирликдан ўчирмоқчи” бўлган аёл.....	129
Тилавнинг тиллолари.....	133
Ўн беш кунликдан қолган ходим.....	138
Чой пули шоир.....	138
Жону жигарлар ёхуд ҳасадгўйнинг ўлими.....	140

ДЕНОВ ҚИШЛОҒИ ҲАНГОМАЛАРИ

(ҳажвий туркум)

“Ман Бой, бу Гадои”.....	149
“Сабзи пишди”.....	151
“Қизил шолғомча”.....	152

АДИБЛАР БУХОРОДА

(туркум)

I. Саид Аҳмад Бухорода

1. “Бухорода ҳам ер қимирлайдими?”.....	158
2. “Бу бинони “ЦК ча”, бунисини “ШУМ” деб атанг”.....	159
3. “Ўша бахтли шоир биз-да”.....	160
4. “Ноёб” галстук.....	161

II. Уйғун ва бошқа адиблар Бухорода

1. “Бу нақазингизни ҳозир гатоп қиламиз-да”.....	164
2. “Хурракни ким тартадир?”.....	165
3. “Тирик шоирларни кўрганмисизлар?”.....	168
4. “Расво ниҳоллар экан”.....	174
5. “Шу бола сал овсарроқми дейман?”.....	175
6. “Биз шунақа зўр йигитмиз-де”.....	177
7. “Қатиқ ичираман деб...”.....	178
8. “Қип-қизил етимча”.....	180

III. Мурод Халил ҳангомалари

1. “Оқ йўлга оқ қўй жоиз”.....	181
2. “Биз ухламагач, бошқалар ҳам”.....	185
3. “Бир майизхўрлик қилайлик”.....	188

БОҚИЙ ШАРҚ ЗИЙНАТИ

Тош туғён (эссе).....	192

СИЗГА АЙТАР СЎЗИМ

(очерклар туркуми)

Ловулласин қалбингдаги ўт.....	200
Куй авжида узилмасин тор.....	206
Туркия йулларида.....	215
Тақдир ва таҳқир.....	229
“Сиз халоскоримсиз, профессор”.....	238
КЎРГАНЛАРИМ, БИЛГАНЛАРИМ...	

1. Алвидо, устоз!	246
2. Устоз Икромий ҳақида сўз.	247
3. Меҳру оқибат чашмаси.	252
4. Муғаннийга қутлов сўзи.	260
5. Кўзи тийран, сўзи теран аллома.	262
6. Ижодкор бахти.	266
7. Мустақиллик ҳақида бадиа.	268
8. Минг ёшли ҳакимни севган аёл.	271
9. Чашмадай шаффоф эди.	272
10. Буюк олим ҳузурида.	275
11. Ўзимизнинг Неъмат акамиз.	279
12. Қалб мулкининг хазинабони.	281
13. “Ўзбекистон — Ватаним маним!”	285
14. Қалам деҳқони.	286
15. “Шукрим сенга, шеърят”	288
16. Омон Мухтор юбилейига сўз.	292
17. Чоршамъ ҳақида сўз.	294
18. Шариф отанинг ям-яшил боғлари.	295
19. Қонимнинг ҳар томчисидан.	299
20. Соғинсангиз, мени, изланг.	301

ЗАМОНДОШГА МАКТУБЛАР (сўнгги йиллар публицистикаси)

Асал тотли кун.	304
Бир қўлида бешик, бир қўлида дунё.	306
Кўнгил қасрининг меъморлари.	309
Мусаффо фасл.	311
Буюк мўъжиза.	314
Сарчашма.	317
Қалбингда баҳс бошланмас экан.	319
Олпоқ илон ё руҳ.	324
Иймонга ёр бу юртнинг.	326
Ҳақ рост.	326

Тўрт саволга тўрт жавоб Ёхуд муфасссал сўнгсўз.	335

ТОШПЎЛАТ АҲМАД

ҚАЛАМ ВА АЛАМ

(Сайланма)

Муҳаррир *Шукур Қурбон*
Рассом *Ҳамидулла Худойбердиев*
Техник муҳаррир *Татьяна Смирнова*
Саҳифаловчи *Абдухалил Турсунов*

Босишга 3. 08. 2007 йилда рухсат этилди.

Бичими 84x108 1/32.

Ҳажми 18,25 б. т. Нусхаси 1500.

Буюртма № 22. Шартнома № 92/3

Оригинал макет “MEDIANASHR” МЧЖ
компьютер марказида тайёрланди.

“Medianashr” МЧЖ босмахонаси.
Тошкент шаҳри, Фани Мавлонов кўчаси 1^А